

Åkerns blomma

Trädgården som jordbrukets förebild
i 1800-talets Skåne

Åsa Klintborg Ahlko

Fakulteten för landskap, trädgård och jordbruk

Område landskapsarkitektur

SLU Alnarp

Doktorsavhandling
Sveriges lantbruksuniversitet
Alnarp 2012

Acta Universitatis agriculturae Sueciae

2012:9

Omslag: *Plan-Ritning öfver Alnarps trädgård*, C.L. Siemers 1859. Alnarpsbiblioteket, SLU Alnarp.

ISSN 1652-6880

ISBN 978-91-576-7693-1

© 2012, Åsa Klintborg Ahlklo, Alnarp.

Print: SLU Service/Repro, Alnarp 2012

Abstract

Ahloklo, Åsa Klintborg, *The Flower of Agriculture. The garden as a model for farming in 19th-century Skåne, Sweden*. Doktoral dissertation. ISSN 1652-6880, ISBN 978-91-576-7693-1.

The aim of this doctoral thesis is to deepen the understanding of the rural garden as “the flower of agriculture” or as a model for farming by analyzing the relation of the garden to agriculture in the 19th century on the basis of the building up of two model farms in the province of Skåne, Sweden. The thesis argues that the model farm in general, and during its establishment period in particular, offers a rich material for a study of the multidimensional relations between garden/gardening and farming. The material and visual discourse as well as the networks of key actors are studied in order to reveal these relations.

Chapter 1 provides a background and introduces the aim and structure of the thesis. Chapter 2 sets the stage for the case studies by introducing the discourse on the model farm and the personal networks and associations involved in attempts to develop such farms in the 19th century. In Chapters 3 and 4 the two main case studies are presented: the private model estate of Trolleholm and the initial development of Alnarp Agricultural Institute. Whereas the cases aim to reveal how horticulture has been a model for farming, they also contribute to a wider understanding of the history of the establishing of these model farms. Chapter 5 summarizes and discusses the results of the thesis.

The thesis demonstrates that the garden, both physically and metaphorically, played an important role as the intensively cultivated model for farming, as a laboratory for innovative experiments, as a pedagogical part of education in farming, as a metaphor for self-improvement and as a vision of good governance; as an agricultural nursery, and as a representation of farming. The importance and strength of the metaphorical links between garden and knowledge on the one hand and culture and cultivation on the other are illustrated throughout the thesis; the different aspects of garden/gardening as a model are thus hardly separable from each other. The complex discourse of practice and ideas linking gardens to agriculture was formed within personal and professional networks on national and international levels.

The thesis shows that garden culture forms an important element in staging the model farm. By doing so it contributes to a deeper understanding of the radical transformation of the agrarian landscape during the 19th century. The study also illuminates the role of the garden as part of the larger narrative of civilization that captures the essence of the 19th-century belief in progress.

Keywords: Garden history, landscape architecture, agricultural history, cultural history, art history, model farm, agricultural college, manor park, Sweden, Trolleholm, Alnarp.

Author's address: Åsa Klintborg Ahloklo, SLU, Department of Landscape Architecture,
P.O. Box 58, S-230 53 Alnarp, Sweden.

E-mail: asa.ahloklo@slu.se

Innehåll

Innehåll 5

Förord	9
1 Åkerbrukets blomma	13
1.1 Avhandlingens syfte	16
1.2 Teori och metod	20
1.3 Källmaterialet och dess tolkning	27
1.4 Forskningsöversikt	30
1.5 Avhandlingens disposition	36
2 Trädgården som mönster	39
2.1 Mönster i skiftesreformernas landskap	39
2.1.1 Mönstergodset som åskådningsexempel	44
2.1.2 Trädgården som jordbrukets laboratorium	49
2.1.3 Trädgården som pedagogisk modell	52
2.1.4 Trädgården som representation av åkerbruket	57
2.2 Aktörer och nätverk för lantbrukets och trädgårdskulturens främjande	71
2.2.1 Till ortens odling och förbättring - Hushållningssällskapen	71
2.2.2 Lantbruksutbildningen i Möglin och Albrecht Thaer	75
2.2.3 Trädgårdens och jordbrukets encyklopedist – John Claudius Loudon	76
2.2.4 Mönsterjordbruket Degeberg och Edvard Nonnen	78
2.2.5 Opinionsbildningen för trädgårdskultur - Olof Eneroth	86
2.2.6 Från experimentodling till bildningsmönster	90

3	Trolleholm – Kronan på odlarens verk	93
3.1	Trolleholmsstudien i dess forskningssammanhang	93
3.2	Trolleholm före 1800-talets omdaningar	100
3.2.1	Fredrik Trolle och Carl Hårleman, 1700-talets första hälft	102
3.2.2	Viveka Trolles Trolleholm 1770-1806	105
3.3	Trolleholms trädgårdar under 1800-talet	114
3.3.1	Gustaf Trolle-Bonde d.ä. 1806-1855	114
3.3.2	Gustaf Trolle-Bonde d.y. 1855-1884	118
3.3.3	Carl Trolle-Bonde 1886-1912	119
3.4	Trolleholms park och trädgård under 1800-talet	120
3.4.1	Faxes trädgårdskarta 1816	120
3.4.2	Olof Eneroths förslag till parkomläggning på Trolleholm 1874	124
3.4.3	Trädgårdsmästare Elbergs parkplaner 1888	130
3.5	Arrendatorernas trädgårdar	135
3.5.1	Arrendatorernas trädgårdar i Gryttinge by	137
3.5.2	Grönvalls besiktning 1860-61	142
3.5.3	Länsträdgårdsmästare Kjellssons besiktning 1884-1887	145
3.5.4	Kålgård och trädgård	152
3.6	Trädgårdens landskap och gestaltningen av ett stamgods	155
3.7	Förebilder och inspiration	159
3.8	Om "trädgårdsodlingens ståndpunkt" i Skåne	162
3.9	Carl Bondes mönstergods	164
3.10	Om yttre kultur och inre odling	167
3.10.1	1800-talets godslandskap	175
3.11	Sammanfattning av kapitel 3	177
4	Alnarp - mönstergård och lantbruksutbildning	181
4.1.1	Studiens disposition och undersökningens huvudfrågor	183
4.2	Den högre lantbruksutbildningens skånska förspel 1800-1858	185
4.3	Platsen för det nya lantbruksinstitutet	190
4.3.1	Alnarps kungsgård före lantbruksinstitutet	193
4.4	Att gestalta ett skånskt lantbruksinstitut	201
4.5	Trädgårdarna på Alnarp och den första trädgårdsmästartjänsten.	208
4.6	Mönstergården som undervisningsmiljö	212
4.6.1	De första ritningarna över Alnarps park och trädgård	213
4.7	Bygget av Alnarps slott	232
4.7.1	Slott i landskap	236

4.8	Att organisera ett modernt och självständigt lantbruksinstitut	247
4.8.1	Alnarps trädgårdar ställs i ordning	249
4.8.2	Alnarps trädgårdsmästarskola	260
4.8.3	"...af sakkunnige män uppförde och inredda efter tidens fordringar."	263
4.9	Ett fullkomligt lantbruksinstitut	267
4.10	Sammanfattning av kapitel 4	276
5	Avslutande reflektioner	281
5.1	Att odla sin trädgård	282
5.2	Trädgården som vetenskap	284
5.3	Trädgården som skola	287
5.4	Att sprida trädgårdens mönster	289
5.5	Mönstret som berättelse - en uppbygglig förädlings saga	290
5.6	Trädgården flyttar hem	294
	Summary	297
	Källor och litteratur	307

Förord

I januarinattens tysta mörker tänker jag på det vardagslandskap som varit mitt under många år. Avståndet har aldrig känts så stort, även om det ligger mer än hundra år tillbaka i tiden. Varje gång jag kommer till Alnarp passerar jag kungsgårdens äldsta trädgård, en svag söderslutning i skydd av "Gamlegårds" huslängor. Det är mer än trehundra år sedan någon för första gången satte spaden i jorden, just där, för att göra ett trädgårdsland. På lunchpromenaden avnjuts årstidernas skiftande skådespel från det sinnrikt arrangerade gångsystemet genom park och sortimentsträdgårdar, till det yttre arrangerade precis som på 1880-talet. Det är förmodligen passande, om än inte överensstämmande med 1800-talets starka tro på hierarkisk ordning, att våra arbetsrum ligger inrymda i det gamla kostallet där doktorander och professorer nu samsas om utrymmet i de smala båsen. Själv sitter jag i drängkammaren.

Utan er, vänner, kolleger och familj, hade det emellertid inte varit mödan värt att vandra på dessa stundtals knaggliga 1800-talsstigar som slingrat sig genom trädgårdar och parker, med en nyfiken blick ut mot det omgivande jordbrukslandskapet. Intresset för 1800-talets arkitekturmiljöer väcktes under grundutbildningen i konstvetenskap där jag som student blev involverad i en rad roliga och stimulerande forskningsprojekt tillsammans med professor Sten Åke Nilsson och docent Siegrun Fernlund. Siegrun som länge var min handledare har också blivit en av mina käraste vänner. Tack, båda, för all uppmuntran i skrivandets och berättandets konst. Professor Gunnar Sorte, som alltid såg möjligheter där andra såg problem, blev min första handledare på Alnarp. Professor Eivor Bucht uppmuntrade mig att skriva en lic-avhandling, tack, Eivor, för det. Tillsammans med professor Kenneth Olwig inleddes det forskningsprojekt kring Alnarp som mönstergård vilket innebar en efterlängtat fortsättning på doktorandstudierna. Sedan jag återupptog forskarutbildningen har docent Mattias Qviström med stor vänlighet (och viss bestämdhet!) iklätt sig handledarrollen. Varmt tack, Mattias, för den humor och respekt med vilken du nu lotsat mig ända hit!

Med min vän och kollega Åsa Ahrlund har jag under många år delat vått och torrt. Mycket har kretsats kring trädgårdshistoria, men inte allt. Efter att vi i alla år delat och kommenterat manus och ansökningar, har Åsa också åtagit sig uppdraget som biträdande handledare. Tack, Åsa, för alla roliga stunder! Till de närmaste vännerna och kollegerna hör även Lena Landgren som jag också delat många manus med. Tillsammans startade vi tre Forum för trädgårdshistorisk forskning under de tidiga doktorandåren. Till Forums vittförgrenade nätverk hör också Catharina Nolin, Maria Flinck och Bengt Arvidsson vilkas expertis inom 1800-talets trädgårdshistoria respektive trädgården som symboliskt rum, jag tryggt kunnat lita mig

emot. Med min tyske trädgårdshistorikerkollega Joachim Schmitter har jag under många år haft nöjet att dela intresset för den idéhistoriska bakgrunden till 1800-talets trädgård (och ett lätt vanvördigt förhållande till några av dess huvudaktörer).

Till de närmaste kollegerna på Alnarp, särskilt den trädgårdshistoriska forskargruppen, går mitt varmaste tack för uppmuntran och samarbete genom åren. Några har bidragit särskilt till avhandlingsarbetet: Anna Jakobsson har delat med sig av sina goda bildhantlingskunskaper och förmodligen räddat mitt förnuft med en "löskokt" deckare att vila hjärnan med, under den sista hektiska tiden. Anna Peterson har med salt klokskap fått mig att, till slut, inse att den bästa avhandlingen är den som blir färdig. Lasse G.B. Andersson har på sitt generösa vis bistått med framtagning av kartor och långt i förväg förärat mig en handsmidd piemontesisk avhandlingsspike. Ingrid Sarlov-Herlin och Anders Larsson har, i egenskap av områdeschefer, på olika sätt skapat utrymme och möjligheter för mig att avsluta mitt avhandlingsprojekt. Tack Ingrid och Anders också för de stora varma skratt med vilka ni förgyllt den här doktorandens tillvaro!

Petra N. Bengtsson, Göran Kritz, Björn Magnusson Staaf och Henrik Ranby, har alla läst hela eller delar av avhandlingen i dess olika stadier och bidragit med konstruktiva synpunkter. Tack för alla goda kommentarer! Kollegerna i Krapperupsakademien, inte minst föra och nuvarande intendenterna, Margareta Ramsay och Eva Lillienberg Olsson, har intresserat följt och uppmuntrat arbetet på alla sätt. Karin Gustavssons vänskap och humoristiska distans till alla "gubbarna" i de nätverk vi båda beforskat har betytt mycket för glädjen i forskningsarbetet. Jag vill också tacka Jenny Hällström som på sitt kloka och vänliga sätt såg till att vår forskningsansökan blev skriven och kom iväg som den skulle, så jag fick en realistisk övning i koncentrerad textproduktion precis i tid för avhandlingsslutspurten.

Ett annat fint mått på kamratskap är de filosofiska lunchpromenadsamtalen, tack särskilt Ann Bergsjö, Sabina Jallow, Maria Kylin och Gunilla Lindholm för goda turer i Alnarps fruktlundar. Tack också Marie Larsson, Christine Haaland, Cristina Hedman, Mats Lieberg, Tiina Sarap och Henrik Sjöman för fina samtal när det som bäst behövdes. Utan Thomas Dahlbergs vänliga och pedagogiska hjälp med allt som hör till datorvärlden eller Agneta Borg Nilssons lyhörda och personliga hjälp med både inre och yttre personalärenden hade jag stått mig slätt. Min kollega Kjell Lundquist, ständigt beredd att fördjupa sig i forskningens minsta detalj, kan tyvärr inte längre nås av mitt tack.

Arbetet med avhandlingens Trolleholmsstudie gjordes inom ramen för forskningsprojektet Människa-makt-modernitet – Skånska godsmiljöer från högmedeltid till nutid, under ledning av docent Kerstin (Sundberg)Vikner. Till projektkollegerna och till Gustaf Trolle-Bonde som generöst öppnat godsets stora samlingar för forskning vill jag ännu en gång framföra ett stort tack.

Till personal på arkiv och bibliotek som jag besökt med anledning av avhandlingsarbetet vill jag rikta ett stort och gemensamt tack. Särskilt vill jag dock tacka Lennart Wiborgh på Alnarpsbiblioteket, liksom Søren Christensen och Claus M. Smidt på Danmarks Kunstbibliotek för vänlig och professionell hjälp med äldre bok- och bildsamlingar. Bengt Mellander vid Lunds universitetsbibliotek har med sedvanlig skicklighet reprofotograferat en del av det bildmaterial som ingår i avhandlingen. Ett stort tack går också till Peter Sjöholm

och Gary Nilsson som med vänlighet och stor professionalitet hjälpt mig med det svåra och grannliga arbetet med att förvandla ett avhandlingsmanus till en färdig bok.

En avhandling äger också rum på det mest påtagliga vis. När hemskrivbordet (eller doktoranden) varit på väg att duka under för boktravarnas tyngd har omgivningens omtankar även i fysisk mening skapat nya rum. Ett varmt tack, därför, till Eva och Roland Gustavsson, för att jag fick låna er trevliga skrivarlya en rad vinterdagar för att sortera både papper och tankar. I långa perioder har jag också kunnat jobba koncentrerat och ostört i Bodil och Diarmuid O'Connors vackra lilla hus. En stor del av avhandlingen har tillkommit innanför dess varma väggar. Bodil hör dessutom till den innersta krets som läst och kommenterat min avhandlingstext i flera versioner medan Diarmuid har svarat på allsköns agrara spörsmål. Tack kära vänner, för allt detta! Luftigt och inbjudande, både rumsligt och intellektuellt, är också Svenska Institutet i Rom. Ett varmt tack går till dess föreståndare Barbro Santillo Frizell för den generositet med vilken även stipendiatfamiljen välkomnats och inbegripits i Rominstitutets öppna forskarmiljö.

Ett varmt och inspirerande rum med högt till tak, filosofiska samtal och många skratt har uppstått varhelst mina föräldrar, Staffan och Kerstin, har slagit ner sina bopälar. Med språk, måleri och musik i ständig diskussion och utövning så får man lätt vidlyftiga idéer om vad en avhandling också skulle kunna vara, tack för allt som är så kul med er! Och tack pappa Staffan för allt jobb med översättning och granskning av de engelskspråkiga delarna av min avhandling. Samma värme finns hos Adde och Anja, Calle och Alla, mina bröder och deras familjer i Småland och Holland, två hem där avhandlingsskrivande i kombination med intensivt familjeliv är välkända fenomen. Tack både stora och små för allt stöd och all uppmuntran på vägen! Tack också, Mats och Carina, för er omtanke och för alla de goda middagar med vilka ni lockat mig att ta paus från skrivbordet.

Kanske ligger det ändå i sakens natur att de allra bästa seminarierna äger rum vid köksbordet hemma. Mina bästisar, Yrr och Sys, har bidragit med smarta frågor, välkomna avbrott och avancerad expertis och på alla sätt gjort det här jobbet både lättare och mycket, mycket roligare. Och Jan, min allra käraste och roligaste vän: Nu! nu kan vi sticka till Italien nästan precis när som helst. Vad säger du om det?

Nu flöjtar koltrasten försiktigt här utanför, en tunn strimma blekblått skvallrar om att det kompakta mörkret ännu en gång måste ge vika för ljusare dagar och – äntligen! - är det tid att lägga ner pennan, sätta punkt, och gå ut i trädgården på spaning efter nya skott och knoppar.

Domsten i januari 2012.

Avhandlingsarbetet har möjliggjorts genom generösa anslag från
Riksantikvarieämbetet
Riksbankens jubileumsfond
Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen

1 Åkerbrukets blomma

Trädgård, ett väl inhägnadt jordstycke, på hvilket växter, som tjena människan till nytta eller nöje, odlas, förökas och förädlas, dock med undantag af sädesslagen. Trädgårdsskötseln har blifvit kallad "åkerbrukets blomma". Den uppdrager på ett helt ringa utrymme en mängd olika växtarter, till stor del acklimatiserade främlingar från skilda zoner; den egnar särskild ans åt hvarje växtexemplar, ersätter väsentligen plojen med handredskap (spade, hacka, kratta) och nedlägger möda på utrotande af ogräs samt på tillbörlig vattning.¹

Ur Nordisk familjebok 1892.

Ännu i slutet av 1800-talet kunde definitionen av begreppet trädgård i ett av de mest spridda uppslagsverken också rymma en hänvisning till dess roll som del av jordbruket, som "åkerbrukets blomma". Sedan 1700-talets slut hade trädgården omhuldats som en förebildlig del av lantbruket, en position som trädgården behöll under hela 1800-talet.

Trädgården tillskrevs flera olika roller inom lantbrukets sfär. Tydligast i ordboksdefinitionen syns dess praktiska roll som plats för försök med både nytto- och prydnadsväxter, för förökning och förädling för sådant som efter prov i trädgården kunde flyttas ut i större odling. Den noggranna omsorgen, med både öga och hand, av varje enskild växt, gav kunskaper i det lilla formatet som kunde systematiseras och omsättas i större format. I fransk upplysningstida terminologi kallades förhållandet mellan trädgård och jordbruk för den lilla och den stora kulturen.²

¹ Nordisk familjebok, band 20, 1892.

² Ambrosoli, Mauro, *The wild and the sown. Botany and agriculture in Western Europe: 1350-1850*. Cambridge 1997, s. 221. Se exempelvis Thouin, André (1747-1824), *Cours de culture comprenant la grande et la petite culture des terres*, Paris 1845. (Utgiven postumt.) Thouin var från 1764 förste trädgårdsmästare vid *Jardin des plantes* i Paris där han med utgångspunkt i sitt

Trädgården som plats för förädling är ett nyckelbegrepp för hur trädgården i överförd bemärkelse förväntades fungera som uppfostran. Själva arbetet i trädgården betraktades som förädlade för människan. På olika sätt, beroende på både position och ambition, kunde livet förbättras genom de kunskaper och insikter som trädgårdsarbetet gav. För den bredare befolkningen lanserades arbetet i trädgården helt konkret som ett sätt att skaffa sig grundläggande jordbrukskunskaper, med sikte på att så småningom förbättra det egna eller husbondens jordbruk. För en redan bildad samhällsklass kunde sysslandet med trädgård leda i riktning mot bättre hälsa och en förfinad karaktär. Under andra hälften av 1700-talet blev det allt vanligare att adliga godsägare huvudsakligen ägnade sig åt godsdrift och lantbruk istället för de vanligare militära eller ämbetsmannakarriärerna.³ De engelska termerna, "improvement" och "self-improvement" fångar på ett tydligt sätt denna förädling eller förbättring av egenskaperna som arbetet i trädgården kunde leda till, både för den yttre kulturen och för den inre odlingen.⁴ Under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet utvecklades idéerna om trädgården som utopi och vision av det goda styret i större skala.⁵ I förhållande till jordbruket kom också trädgårdsmästaren att representera en eftersträvansvärd specialkunskap, om den noggranna odlingen i den lilla skalan och om försöksodlingen av olika sorters växter som efter prövning kunde komma till användning i jordbrukets större odlingsskala. I överförd bemärkelse kunde trädgårdsmästaren (eller

arbete utvecklade förbättrade jordbruksmetoder och 1804 startade en praktisk jordbruksskola. [www. arehn.asso.fr/centredoc/livres/thouin_cours/thouin_cours.html](http://www.arehn.asso.fr/centredoc/livres/thouin_cours/thouin_cours.html) 20110713.

³ Norrby, Göran, *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, diss., Uppsala 2005, s.160 ff.

⁴ Se exempelvis: Douglas, Lake, "To improve the soil and the mind": Content and context of nineteenth-century agricultural literature", *Landscape Journal* 25:1-06. Brown, David, "Reassessing the influence of the aristocratic improver: the example of the fifth Duke of Bedford (1765-1802)", *The Agricultural History Review* 1999, vol 47, part 2. Wood, Jane, "A culture of improvement: knowledge, aesthetic consciousness, and the conversazione", *Nineteenth century studies*, nr 20/2006.

⁵ Spary, E. C., *Utopia's Garden. French Natural History from Old Regime to Revolution*, Chicago, 2000, s. 101 f., s. 128 f. Den tyske vetenskapshistorikern Björn Brusch behandlar till exempel inrättandet av en statlig läroanstalt för trädgårdsmästare som en manifestation av "det goda statsstyret" i Preussen under 1800-talet. "Provisions made for Prosperity and Affluence: Karl Sigmund Franz Freiherr von Stein zum Altenstein and the Establishment of the Gärtnerlehranstalt in Prussia", *Centaurus* 2007, Vol 49, s 15-55. Gröning, Gert, "The idea of land embellishment. As exemplified in the Monatsblatt für Verbesserung des Landbauwesens und für zweckmäßige Verschönerung des baierischen Landes (Monthly for improvement of rural architecture and appropriate embellishment of the state of Bavaria) from 1821 to 1829." *Journal of Garden History*, Vol. 3, 1992. Se även Pfennig, Angela, *Die Welt ein grosser Garten. Der Königlich-Preussische Hofgartendirektor Ferdinand Jühlke (1815-1893)*, Katalog zur gleichnamigen Sonderausstellung (28. Juni – 6. Oktober 2002) im Vineta-Museum Barth, Berlin 2002.

”odlaren”) i det sena 1700-talets politiska retorik också beteckna ledaren för en ”stat” i rent utopisk bemärkelse. Till skillnad från litterära eller religiösa imaginära utopier framställdes gärna trädgården och lantbruket som spelplats för en mer nåbar och nästan fysiskt konkret utopi som en början till den ideala revolutionära staten.⁶ Närbesläktade tankar om staten, eller kungadömet, som ett gods (”an estate”) understryker bildens många bottnar⁷ och återknyter till en lång tradition av hushållnings- eller ”Hausvater-” (husfaders-) litteratur med en blomstringstid under sent 15- och 1600-tal.⁸ På ett mer abstrakt plan representerade också trädgården kunskap. Under 15- och 1600-talen när botaniska trädgårdar och illustrerade botaniska bokverk skulle samla all världens växter kunde ett enstaka bokverk kallas trädgård i betydelsen samling av allt vetande i något ämne.⁹ Själva bokens disposition kunde liknas vid ”a well ordered garden” där kunskapens blommor var lätta att plocka.¹⁰ I samma mening utgjorde också ett helt bibliotek en kunskapens trädgård för både inre och yttre odling.¹¹ Detta innebar också omvänt att trädgårdens praktik och dess fysiska form skulle kunna läsas som en representation, en modell, av jordbruket eller kunnigheten i jordbruk.¹² I alla dessa olika sammanhang och skalor fungerade trädgården, sedan länge, som förebild för och representation av jordbruket (kulturen) i både konkret och överförd betydelse.¹³

⁶ Spary, s.153.

⁷ Drayton, Richard, *Nature's Government. Science, Imperial Britain, and the 'Improvement' of the World*, London, 2000, s.50 ff, s.70.

⁸ Ahrland, 2005, s. 241.

⁹ Ett exempel är Bussato, Marco, *Giardino di Agricoltura*, Venedig 1612. ”Bokliga lustgårdar” är ett epitet med samma innebörd som används av lärdomshistorikern Arne Loosman I ”Till lust och välbehag. Skoklosters slotts ägare och deras trädgårdsintressen.”, *Tulpan, nejlika och ros. Blomstermotiv på Skokloster, Skoklosterstudie nr 32*, red. Elisabeth Westin Berg, Katrineholm 1999. Se vidare t.ex. Anderson, Randall L. ”Metaphors of the Book as Garden in the English Renaissance”, *Yearbook of English Studies*, vol. 33, nr 1, 2003, s. 248-261.

¹⁰ Cunningham, Andrew, ”The Culture of Gardens”, *Cultures of Natural History*, red. N. Jardine; J. A. Secord; E. C. Spary, Cambridge 1996, s. 50-51.

¹¹ Konsthistorikern Ulla Ehrensvärd beskriver exempelvis hur Magnus Gabriel De la Gardie arrangerade sitt bibliotek på Läckö som en del av bostadssviten och i direkt anslutning till trädgården helt enligt 1600-talets teorier om en god studiemiljö. Ehrensvärd, Ulla, ”Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek på Läckö.”, *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*, red. Leif Jonsson, Sthlm 1999. Se även Ljungström, Lars, *Vemngarn*, Kungliga vitterhets- och historieakademiens annaler 2004, diss, Stockholm 2004.

¹² Pizzoni, Filippo, 1999, [1997], *The Garden. A History in Landscape and Art*, s.78-79.

¹³ Att visa upp sin trädgård, som en yttre manifestation av både värdslig och andlig makt, syns i topografiska vyer över villorna kring renässansens Rom och Florens. De detaljerat återgivna trädgårdarna ingick i furstehusens visuella retorik. Eriksson, Johan, *Kondottiefurstarnas visuella retorik*, 2002, Ehrlich, Tracy L., *Landscape and Identity in Early Modern Rome. Villa Culture at Frascati in the Borghese Era*. Cambridge, UK, 2002. Renässanssträdgården som representation av världen behandlas utförligt i Lazzarro, Claudia, *The Italian Renaissance Garden*, New Haven and London 1990. Se särskilt kap. 4, ”Nature ordered: The design of Renaissance Gardens”.

Uppslagsbokens definition av trädgården som ”åkerbrukets blomma” ger en konkret och samlande bild av trädgårdens roll i förhållande till lantbruket, som den betraktats under 1800-talet. I den första 1900-talsupplagan av *Nordisk familjebok* är definitionen förenklad och mindre stringent: ”Trädgård, ett inhägnadt område, afsedt för prydnads- eller gagnväxter, odlade med större omsorg än den, som kan ifrågakomma inom landtbruket. Gränsen mellan trädgårdsodling och landtbruk kan stundom vara svår att uppdraga.”¹⁴ Längre fram, i *Svensk uppslagsbok* från 1950-talet, har kopplingen till åkerbruk eller lantbruk helt försvunnit under uppslagsordet *trädgård*.¹⁵

1.1 Avhandlingens syfte

Det står klart att trädgårdskulturen, som vid 1800-talets början huvudsakligen var en angelägenhet för ett privilegierat fåtal, omkring sekelskiftet 1900, åtminstone teoretiskt sett, hade blivit tillgänglig för de allra flesta.¹⁶ Medan en tiondel av landets befolkning kunde stifta bekantskap med trädgårdskulturen i städernas framväxande offentliga parker, vid mitten av 1800-talet, var det för resterande nio tiondelar landsbygdens trädgårdskultur som blev först tillgänglig.¹⁷ I en tidigare trädgårdshistorisk studie av länsträdgårdsmästare Bengt Kjellssons verksamhet i Skåne mellan 1876 och 1906 kunde jag konstatera att den verksamheten på flera olika sätt var sammanlänkad med jordbruket på ett sätt som väckte min nyfikenhet.¹⁸ Det framgick emellertid av den kulturhistoriska kontexten att jordbruk och trädgård snarast fungerade och betraktades som olika sidor av samma sak och att särskilt trädgårdskulturen, i både teori och praktik, också var förknippad med tidens intresse för folkbildning. Det stod också klart att kopplingen mellan jordbruk, trädgård och bildning, som det formulerades i källorna, var en gammal historia med länkar bakåt åtminstone till renässansens återuppväckande av romersk villakultur.¹⁹

¹⁴ *Nordisk familjebok*, band 13, Stockholm 1920.

¹⁵ *Svensk Uppslagsbok*, band 29, Stockholm 1955.

¹⁶ Klintborg 1992, passim.

¹⁷ Gadd, Carl-Johan, ”Jordbrukets binäringar”, *Agrarhistoria*, red. Bengt M. P. Larsson, Mats Morell, Janken Myrdal, Borås 1999 [1997], s. 229. Ännu kring sekelskiftet 1900 bodde nästan 80% av Sveriges befolkning på landsbygden. Statistiska centralbyrån, *Markanvändningen i Sverige*, Stockholm 1993 [1983].

¹⁸ [Ahlklo] Klintborg, Åsa, *Trädgårdar till lust och nytta, Länsträdgårdsmästare Bengt Kjellssons verksamhet i Skåne 1876-1906*. 80-poängsuppsats i konstvetenskap, Lunds universitet 1992.

¹⁹ Ehrlich, Ehrlich, Tracy L., *Landscape and Identity in Early Modern Rome. Villa Culture at Frascati in the Borghese Era*. Cambridge, UK, 2002.

Erfarenheterna från dessa studier har inspirerat mig att fördjupa ämnet; först i licentiatavhandlingens form i en studie av trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm, i Skåne, under 1800-talet och nu i form av föreliggande doktorsavhandling där lejonparten av Trolleholmsstudien ingår tillsammans med en större studie av lantbruksinstitutet i Alnarp och dess uppbyggnad under andra hälften av 1800-talet. Trolleholmsstudiens ursprungliga frågeställningar kvarstår och sätts i doktorsavhandlingens kontext i ett vidare sammanhang, framförallt inom ramen för kapitlen två och fem.

Avhandlingen syftar till att fördjupa förståelsen för landsbygdens trädgård i dess roll som "Åkerbrukets blomma" eller förebild för jordbruket i 1800-talets Skåne, genom att frilägga sambanden mellan trädgård och jordbruk som de yttrar sig i uppbyggnaden av mönstergårdens välartikulerade landskap. Mönstergården som redskap för denna analys presenteras i kapitel 2. Anknypningspunkter mellan trädgård och jordbruk har sökts och analyserats i den berättelse om trädgårdarnas och parkernas historia som gått att utläsa i de två fallstudierna av Trolleholm och Alnarp. Studierna kan på så sätt också sägas ha ett egenvärde genom de berättelser om framväxten av en privat och en offentlig mönstergård i Skåne som de samtidigt utgör.

Trädgårdskulturens utveckling och spridning sammanfaller tidsmässigt med de omfattande agrara reformer, införande av nya odlingssystem och skiftesreformer, som också tog sin början omkring sekelskiftet 1800 och som vid 1900-talets början radikalt hade omformat det skånska landskapet. Under hela 1800-talet drevs frågan om behovet att sprida trädgårdsodlingen till den skånska "allmogen" av de skånska länens hushållningssällskap.²⁰

Arbetet avgränsas till 1800-talets Skåne med nationella och internationella utblickar. Avhandlingen ger därmed också ett bidrag till förståelsen av 1800-talets skånska landskapsomvandling, "...den kanske mest omvälvande förändringen av det skånska kulturlandskapet någonsin..."²¹ ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv.

²⁰ Klintborg, 1992, passim.

²¹ Germundsson, Tomas, Lewan, Nils, Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i geografiskt perspektiv, *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, 2003, s. 1. Att landskapsomvandlingen till följd av enskiftet, särskilt i Skånes slättbygder, är både radikal och omfattande återkommer i de flesta aktuella undersökningar av Skånes landskapshistoria. Se även t.ex. Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700-1870, Det svenska jordbrukets historia, del III*, red. J. Myrdal, Borås 2000, s 285 ff, Konstvetaren och bebyggelsehistorikern Siegrun Fernlund nyanserar dock bilden av "brottet" med det gamla landskapet i sin artikel "Aristokratens landskap - mark, park och trädgård i 1800-talets skånska godsmiljö." *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 31-32, 1996.

Inom såväl svensk som internationell trädgårdshistorisk och agrarhistorisk forskning har kopplingarna mellan jordbruk och trädgård hittills framförallt rört 1700-talets estetiskt anordnade nyttoodlingar, de "ornamented farms" eller "fermes ornées" som var 1700-talets lantbrukares viktiga bidrag till trädgårdskulturens och mönsterjordbrukets gestaltade landskap.²² Det mellanskånska godset Övedskloster är ett tydligt exempel på ett sådant landskap, där praktfulla alléer och imponerande väganläggningar leder in till godsets huvudbyggnader och varje del av det kringliggande landskapet illustrerar skönheten i nyttan.²³ Mindre känd är fortsättningen av trädgårdskulturens historia inom agrikulturens sfär under 1800-talet.

Den bakre tidsgränsen för avhandlingens undersökning av mönstergårdens trädgårdskultur utgörs av Rutger Mackleans iståndsättande av Svaneholms mönstergård i södra Skåne i början av 1780-talet. Avgränsningen är inte helt självklar. Bara ett par årtionden tidigare inrättades Övedskloster till mönstergodts av Hans Ramel. Likheterna är stora, men det finns också några avgörande skillnader. Trots att de engelska definitionerna inte är helt överförbara på svenska och skånska förhållanden vill jag anknyta till den amerikanska trädgårds- och agrarhistorikern Laura B. Sayre som identifierar en avgränsande faktor mellan 1700-talets "ferme ornée" eller "ornamented farm" och 1800-talets mönstergård (engelskans "model farm") i uppbyggnadens och gestaltningens förhållningssätt till arbete.²⁴ Sayre menar att mönstergården i den äldre formen är uppbyggd kring arbetet som ett estetiskt motiv. Här kan till exempel avses utblicken över ett välodlat sådesfält eller en välkött trädplantering, liksom de pastorala landskap som ofta framhävs som romantiska och allegoriska inslag i dessa miljöer men som framförallt också representerade den lukrativa ullproduktion som varit en viktig del av lantbruket alltsedan antiken.²⁵ 1800-talets mönstergård, menar Sayre, konstitueras framförallt av det arbete som dess uppbyggnad består av, eller mönstret förmedlat som praktik, men konstaterar samtidigt att mönstergårdens olika former samtidigt är överlappande eller sömlöst flyter

²² Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993.

²³ Ett av 1700-talets mest kända skånska mönstergodts, Övedskloster, inrättades bara ett par årtionden tidigare än Mackleans Svaneholm av godsherrn Hans Ramel och har övertygande analyserats som en skånsk "ferme ornée" av trädgårdshistorikern Åsa Ahrland, Ahrland, 1995.

²⁴ Sayre, Laura B., "Locating the Georgic: From the Ferme ornée to the Model Farm", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Vol.22, Number 3, 2002

²⁵ För en bred kulturhistorisk skildring av ullproduktionens betydelse för framväxten av antikens komplexa samhällsbyggen vill jag hänvisa till Barbro Santillo Frizells undersökning, *Pastorala landskap: myt och verklighet*, Stockholm 2006.

från den ena formen till den andra.²⁶ Sayres generalisering är sprungen ur en kritik av en stark tendens inom trädgårdshistorisk forskning att betrakta företeelsen "ferme ornée" som en kortvarig stilblomma i (den engelska) landskapsparkens historia och fungerar som en utgångspunkt för avhandlingens tidsmässiga avgränsning.

Med sin normativa karaktär utgör mönstergården det analytiska begrepp mot vilken 1800-talets diskurs om trädgårdens förhållande till jordbruket prövas och diskuteras. Mönstergården är ett flitigt använt begrepp under 1800-talet. Även om begreppet mönstergård inte finns som uppslagsord i någon av Nordisk familjeboks upplagor från 1800- eller tidigt 1900-tal ger ordet många träffar under andra rubriker, framförallt under namn på personer som förknippas med uppbyggnaden av mönstergårdar av olika typer och i olika delar av landet. I Dahlins ordbok från 1853 finns begreppet "mönsterfarm", kort förklarat som "Hemman der landtbruk bedrifves för att tjena till mönster för landtbrukare".²⁷

I Trolleholms tidigare historia, 1800-talets början, beskrivs godset noggrant inför en större låneansökan vilken motiverades av ägarens avsikt att inrätta godset till en mönstergård. I båda fallen framgår det tydligt att inrättandet av mönstergården framhölls och betraktades som en patriotisk handling som genom sin förebildliga effekt skulle vara till gagn långt utanför det egna godsets rå och rör.²⁸

Svensk uppslagsbok från 1950-talet ger en kritisk skildring av fenomenet:

Mönstergård, jordegendom som skötes på ett sådant sätt, att den i ett eller flera avseenden kan tjäna som mönster för andra jordbrukare. Allt emellanåt ha jordbruksentusiaster upprättat m. med särskild avsikt att införa nyare jordbruksmetoder, framstående husdjursraser m.m. Då egendomarna därför måste grundförbättras, ev. om- och nybyggas och dessutom ofta blivit mera försöksanstalter än praktiska jordbruk, ha de ej sällan vållat sina innehavare stora ekonomiska uppoffringar.²⁹

Beskrivningen av de uppoffringar som krävs för att inrätta en mönstergård är, som vi ska se framöver, en skildring som beledsagar mönstergårdens framväxt redan i skiftet mellan 17- och 1800-tal där denna studie tar sin början. Benämningen mönstergård tycks också vara något man i efterhand

²⁶Sayre, Laura B., "Locating the Georgic: From the Ferme ornée to the Model Farm", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Vol.22, Number 3, 2002, s.185-187.

²⁷Dahlin, A. F., *Ordbok öfver svenska språket af A. F. Dahlin 1850-1855*.

²⁸Norrby, Göran, *Adel i förvandling*, Studia Historica Upsaliensia, diss, Uppsala 2005, s. 160 ff.

²⁹*Svensk uppslagsbok*, Band 29, 1955.

kunde fästa på en egendom som ett erkännande av ägarens insatser och kunnande på jordbruksområdet. Både Trolleholms gods och Alnarps lantbruksinstitut betraktades av samtiden som mönstergoods.

1.2 Teori och metod

Jag har närmat mig forskningsuppgiften från ett trädgårdshistoriskt perspektiv med rötter i en bebyggelsehistorisk forskningstradition där människans byggda kulturmiljöer med historisk källkritik och språkets analytiska redskap avlockas betydelser och roller i brett kontextuell mening. Inom konstvetenskapen, liksom många andra fackhistoriska vetenskaper, har en tidigare strikt uppdelning mellan konst och folklig kultur alltmer kommit att betraktas som delar av ett mycket vidare analytiskt fält, ofta sammanfattat under paraplybegreppet kulturhistoria, "cultural history" eller kulturvetenskaper.³⁰ Det är mot denna bakgrund min användning av begreppet "trädgårdskultur" i avhandlingen ska förstås. En konsekvens av anslutningen till ett vidare kulturbegrepp som verktyg i forskningsprocessen är att jag också är mycket sparsam med användningen av stiltillhistoriska begrepp framförallt i den egna analysen av bebyggelsemiljöerna Trolleholm och Alnarp.

Vägen till förståelse för hur trädgården fungerar som förebild i mönstergårdens uppbyggnad går genom analys och tolkning av den diskurs som på olika sätt binder samman trädgård och jordbruk (eller åkerbruk) inom mönstergårdens ram. Här kan själva uppbyggnadsfasen väntas rymma en diskussion av både normerande och mera visionär karaktär där både avsikter och förståelser av trädgården roll, eller förväntade roll, kan ringas in. Jag har funnit termen diskurs användbar som ett sammanhållande begrepp för de olika uttryck av meningar om trädgårdens förhållande till jordbruket som jag använt mig av i min undersökning. Här ansluter jag mig till en mer allmän användning av begreppet som "...en helhet av sammanhängande uttryck, utsagor och begrepp..."³¹ Flera diskurser kan i denna mening

³⁰ Burke, Peter, *Vad är kulturhistoria?* Stockholm 2007, [2004]s. 41. Den moderna användningen av begreppet och dess förhållande till en äldre kulturhistorisk ämnesdefinition behandlas ingående av Burke. Kulturhistoria i äldre mening emanerar ur ett antropologiskt kulturbegrepp, framförallt använt med särskiljande karaktär, ofta i förhållande till begrepp som "nation" eller "folk", med begynnelse i 1800-talet. Förutom Burke hör författaren och kulturkritikern Raymond Williams och kulturgeografen Don Mitchell, 2000, till dem som ingående har diskuterat själva begreppet "kultur" och dess historia, ur bland annat denna aspekt. Williams, Raymond, *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*, London 1976.

³¹ *Nationalencyklopedin*, uppslagsordet diskurs, band V, Höganäs 1991.

existera samtidigt och med olika grader av överlappning eller distans.³² Förutom dokumentära källor, räknar jag såväl bilder av undersökningsobjekten (konstbilder, foton, ritningar och kartor) som berättelser om mönstergodsens trädgårdar och jordbruk, som delar av denna diskurs. Också fysiska avtryck i landskapet ingår i analysen. Kulturhistoriska studier av visuell kultur, eller, mer specifikt, visuell retorik, har tydliga likheter med denna ansats. Analysen av trädgården och jordbruket, i och omkring mönstergården, inbegriper här alltså inte bara samtal eller utsagor som de refereras eller formuleras i källmaterialets textdokument. Även mentala bilder, framsprungna ur tidens eller situationens idéströmningar, kan lyftas fram där de syns eller anas.³³

Att se arkitektur som betydelsebärande delar av ett större samhälleligt sammanhang har en lång tradition inom arkitekturhistorien. Särskilt rörande 1800-talet finns en rik forskning som behandlar arkitekturen som uttryck för mening och alltså betydelsebärande i en given kontext. Gregor Paulsson och hans medarbetare bröt härvidlag ny mark med den brett kontextualiserade studien *Svensk stad* utgiven första gången 1950-53. I sitt förord till faksimilutgåvan 1979 beskriver Gregor Paulsson arbetet som ett sätt att flytta uppmärksamheten ”från produkten till de värden av vilka den var bärare” och ett försök att sammanfatta ”de egenskaper som gör den goda, yttre miljön”.³⁴ Gregor Paulsson understryker att de värden som efterforskas inte enbart är estetiska utan tvärtom beroende av ett tvärvetenskapligt och samhällsrelaterat angreppssätt för att alla kunna identifieras och förstås.³⁵ Det är arbeten i denna bebyggelsehistoriska tradition som framför andra inspirerat mig teoretiskt och metodiskt. Bland dem finns Siegrun Fernlunds studier av 1800-talets skånska bebyggelsemiljöer där särskilt avhandlingen

³² Begreppet diskurs har sedan 1550-talet använts i svenskan i betydelsen samtal. Hellquist, 1922, s. 93. Under 1990-talet har begreppet utvecklats till ett vetenskapsteoretiskt nyckelbegrepp inom diskursanalytisk teori och metod, men här används begreppet alltså i en mer vardaglig betydelse. Se Winther Jörgensen, Marianne, Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Malmö 2010. Till de forskare som ansluter sig till en vidare tolkning av begreppet diskurs och argumenterar för dess användbarhet i studiet av fysiska platser hör geografen J. Murdoch, Murdoch, J, "Putting discourse in its place: planning, sustainability and the urban capacity study", *Area* 36/1, 2004, s.50. Landskapsforskaren Maria Hellström understryker i sin avhandling begreppets relationella karaktär och möjligheterna till tolkningar som öppnas genom betraktandet av landskapet som ett diskursivt fält. Hellström definierar diskursbegreppet som ett tvärvetenskapligt verktyg för en kontextualisering bortom det snävt inomvetenskapliga objektstudiet. Hellström, Maria, *Steal this place. The aesthetics of Tactical formlessness and "The Free Town of Christiania"*, diss. Alnarp 2006, s. 17-20.

³³ Andersson, Lars M; Berggren, Lars; Zander, Ulf, "Bilden som källa", *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, red. Lars M. Andersson, Lars Berggren, Ulf Zander, Lund 2001, s. 7-16.

³⁴ Paulsson, Gregor, *Svensk stad*, Lund 1979, (1950), s. III.

³⁵ Paulsson, 1979, s. III-IV.

från 1982 *Ett herranom värdigt tempel, om kyrkorivningar och kyrkobyggnader i Skåne 1812-1912* givit inblick och en föreställning om 1800-talets idé- och tankevärld rörande de ny- eller ombyggda kyrkornas program eller betydelser som varit avgörande för min förståelse av 1800-talets skånska bebyggelsemiljöer.³⁶ Till samma tradition hör Göran Lindahls studier av bland annat Trolleholm.³⁷ För min egen forskning har Johan Mårtelius avhandling om "1800-talets arkitekturtänkande", en monografisk studie av arkitekten Isac Gustaf Clasons planer för Nordiska museet i Stockholm varit starkt inspirerande i sitt breda essäistiska grepp om den idéhistoriska bakgrunden till byggnadens inre och yttre form såväl som dess syfte.³⁸ I sitt sätt att betrakta "förhållandet mellan text och byggnad, och mellan de byggnadsverk som refereras till" understryker Mårtelius att det är "riktigare att tala om parallella uttryck än om recept och förlagor. Det som sagts och byggt ställs här sida vid sida för att ringa in avsikter och tillvägagångssätt."³⁹ Detta angreppssätt, som Mårtelius helt kort benämner "idéhistoriskt" ligger nära min användning av begreppet "diskurs".

De professionella och personliga kontakterna mellan dem som agerar för och i mönstergodsens uppbyggnad utgör nätverk inom vilka en diskurs formuleras och sprids. Aktörerna kan både framträda enskilda (som exempelvis en godsägare eller en utbildningsföreståndare) eller som en organisation (hushållningssällskap) eller grupp (elever i samma årskull). Nätverken kan således fungera både formellt och informellt, och kan exempelvis röra sig mellan olika diskurser. Särskilt informella nätverk, eller personliga kontakter mellan olika nätverk, kan vara svåra eller omöjliga att få syn på utan personnamn och titlar som kan kopplas ihop genom olika typer av källmaterial. Många av de namn som nämns översiktligt och utan närmare presentation i avhandlingen fyller det dubbla syftet att definiera konturerna av dessa nätverk och att leda nästa forskare vidare till nya nätverk och nya forskningsfrågor.⁴⁰

³⁶ Fernlund, Siegrun, *Ett herranom värdigt tempel, Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812-1912*, diss, Lund 1982.

³⁷ Lindahl, Göran, "Storgodsens öde", *Storgods under 1800- och 1900-talen, Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 9/1985.

³⁸ Mårtelius Johan, *Göra arkitekturen historisk. Om 1800-talets arkitekturtänkande och I G Clasons Nordiska museum*, Stockholm 1987.

³⁹ Mårtelius, 1987.s. 10.

⁴⁰ Huvudförfattarna till antologin *Sociala nätverk och fält* pläderar för en innehållslig och "...kvalitativ analys av individuella aktörers tänkande och handlande och framförallt deras interna relationer...". Vad man eftersträvar är en ingång till "den dolda undertexten" och nätverkens roll i den kontext som studeras. Hasselberg, Ylva; Müller, Leos; Stenlås, Niklas, "Åter till historiens nätverk", *Sociala nätverk och fält*, Opuscula Historica Upsaliensia 28, Uppsala 2002, s. 7-31.

En av de mest framträdande svenska aktörerna i de vida nätverk som på olika sätt ägnade sig åt både praktisk och teoretisk odling kring 1800-talets mitt var Olof Eneroth (1825-1881). Enligt den egna levernesbeskrivningen började han sin bana som en tämligen framgångsrik författare på det historisk-romantiska området, men kom på grund av sviktande hälsa att ägna sig åt trädgård, i första hand som skribent, men också med en viss praktik på pomologins och trädgårdsgestaltningens område.⁴¹ Inom de områden där han hade sin huvudsakliga gärning; trädgård och folkbildning, byggde han upp sin retorik kring synonymiteten mellan begreppen kultur och odling. För att i samma andetag kunna tala om trädgård i termer av konkret odling och i överförd bemärkelse som bildning eller mänsklig kultivering laborerade han med konstruktioner som ”yttre kultur och inre odling”.⁴² En kort överblick över de båda begreppen och deras betydelser ger fingervisning om vilket underlag som finns för de överlappningar och förskjutningar, inom och mellan dem, som karakteriserar 1800-talets (och Eneroths) trädgårdsdiskurs.⁴³ Ordet *odla* finns först belagt 1552, under Gustaf Wasas regeringstid. Den första noteringen av konstruktionen att ”odla jord” hör till 1600-talets slut. Först mot slutet av 1700-talet blir det vanligare att använda ordet *odla* i bildlig betydelse, ”om själen”. Ordet anses komma ifrån *odal* av fornnordiskt ursprung med betydelsen ”hävda, få som sin egendom eller odalrätt”.⁴⁴

⁴¹ Klintborg, 1992, s.15. Eneroths självbiografi finns utgiven i Hall, B. Rud. ”Eneroths pedagogiska tankemiljö”, Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 42-43, Lund 1934, s. 4-11. En omfattande biografi över Eneroth är den tyske konsthistorikern och landskapsarkitekten Joachim Schnitters doktorsavhandling: Schnitter, Joachim, *Anguis in herba. Gartenpädagogik und Weltveredlung im Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth*, diss. Hamburg 2011.

⁴² Leken med vändbara begrepp och alla möjligheter till förskjutning och överlappning i betydelsenivå eller skala är ett gestaltningsmönster som hör till det tidiga 1800-talets romantiska litterära tradition (där Eneroth påbörjade sin karriär som skriftställare). I en omfattande studie visar den amerikanske litteraturvetaren Adam Sweeting hur flera begreppspar på liknande sätt bildar utgångspunkt för en ny typ av folkligt inriktad facklitteratur om hem och trädgård med utgångspunkt ifrån den amerikanske landskapsarkitekten Andrew Jackson Downings skrifter från början av 1800-talet. Sweeting, Adam, *Reading Houses and Building Books, Andrew Jackson Downing and the Architecture of Popular Antebellum Literature, 1835-1855*. Hanover, New England, 1996.

⁴³ Förutom Bror Rudolf Halls skrifter om Eneroth i *Undervisningshistorisk årsbok*; från ”Eneroths pedagogik”, 1928 och ”Eneroths pedagogiska tankemiljö”, 1935 behandlas Eneroth som trädgårds- och folkbildare av konsthistorikern Åke Nisbeth, 1882, och av mig i Ahlko, 1992 och 2003. Det mest omfattande verket är den tyske trädgårdshistorikern Joachim Schnitters biografiska avhandling om Eneroth; *Anguis in herba. Gartenpädagogik und die Veredlung der Welt. Das Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth (1825-1881)*. Även Catharina Svala, 1990 och Catharina Nolin 1999 behandlar Olof Eneroth i trädgårdshistoriskt sammanhang.

⁴⁴ Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922, s. 541.

Kultur hör etymologiskt till den första betydelsen av *kult*: gudsdyrkan, från latinets *cultus* med betydelsen dyrkan eller omvårdnad. Ordet är bildat av det latinska verbet *colere* som betyder odla, sköta eller vörda. Till samma grupp av ord hör *kultivera* som vi hämtat från franskans *cultiver*, latinets *cultura*, odling, vilket är det direkta ursprunget till ordet *kultur*.⁴⁵

I sin analys av det engelska begreppet "culture" pekar den brittiske författaren och kritikern Raymond Williams på begreppets vida semantiska implikationer.⁴⁶ Williams visar med exempel ur engelska texter hur ordet redan under tidigt 1400-tal vandrade från franskan in i engelskan med den primära betydelsen "vård av det naturligt växande" och med hemort i hushållningslitteraturen.⁴⁷ Utvecklingen av begreppets metaforiska sida, som en bild av mänsklig utveckling eller förädling, skedde redan under 1500-talet, vilket tillsammans med den ursprungliga betydelsen var begreppets vanligaste mening under 17- och 1800-talen.⁴⁸

Synonymiteten i begreppsparat *kultur och odling* kan framstå som uppenbar i ett trädgårdshistoriskt sammanhang, men det är numera ovanlig i svenskt språkbruk att tala om odling i överförd bemärkelse.⁴⁹ Även i sammanhang där den överförda betydelsen av odling hör till kulturbegreppets normala referensram tycks emellertid kopplingen till just trädgårdens praktik och dess roll som symbol för bildning ha försvunnit. Som exempel kan nämnas uppsatsen "Gubben som gräver", i boken med samma namn, av vetenskapshistorikern Tore Frängsmyr publicerad i samband med Vetenskapsakademiens 250-årsjubileum 1989.⁵⁰ Den bildsymbol, "den grävande gubben", som vetenskapsakademin valde på förslag av sin preses, Carl von Linné, redan vid en av dess första sammankomster, 1739, bildar utgångspunkt för en exposé över akademins historia. Frängsmyr refererar genomgående till hur "gubben" förekommer i olika skepnader under åren och hur akademins devis "för efterkommande" illustreras av gubbens trädplantering med referenser till trädet som symbol för intellektuell och vetenskaplig verksamhet, som "kunskapens träd".

⁴⁵ Hellquist, 1922, s. 366. Själva grundbetydelsen av *kult* finns kvar i det danska *dyrke* som motsvarar *odla* i svenskan och på precis samma sätt används i både konkret och överförd bemärkelse.

⁴⁶ Williams, Raymond, *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*, London 1976, s.76-82.

⁴⁷ "The tending of natural growth", Williams, s. 77. Ordgruppens engelska etymologi inbegriper även det latinska ordet för plogbill, *culter*, på gammal engelska "coultre".

⁴⁸ Williams, s. 77

⁴⁹ I finlandssvenskan och i gamla svenskspråkiga områden i Baltikum, däremot, lever begreppen kvar som synonyma, exempelvis i sammansättningar som "Sällskapet Svenska Odlingens Befrämjare", i svenskösterbotten, Finland, med syfte att befordra vad vi i Sverige idag istället skulle kalla svensk kultur.

⁵⁰ Frängsmyr, Tore, *Gubben som gräver*, Stockholm 1989, s. 8-47. Frängsmyr diskuterar däremot trädet som bild av samhället i en annan av bokens essäer, s. 234 f.

Figur 1. "Gubben som gräver" på omslaget till *Vetenskapsakademiens handlingar för månaderna Octob. Novemb. Och December 1739*. Stockholm 1741.

"Den gamla utlevade gubben, som planterade Dadlar til Palmträ, hvilka ej kunde bära frukt i hans tid, utan endast För Efterkommande.",⁵¹ öppnar sig emellertid för en detaljerad tolkning som trädgårdsmotiv:

Ett enstaka exotiskt träd, en dadelpalm, planteras sannolikt i en trädgård, under trädgårdsmästarens noggranna översyn och vård. Det ömtåliga trädet, från fjärran land, måste acklimatiseras på sin nya plats för att kunna ge avkastning i form av frukt "för efterkommande". Här symboliserar trädet nyvunnen kunskap som med rätt förvaltning (i en botanisk, vetenskaplig trädgård) kan bringas till blom och fruktsättning i form av nya kunskaper. I bilden ingår också en vattenkanna som ett av trädgårdsmästarens tydligaste attribut, jämsides med spaden. Bilden av en gammal man som planterar för kommande generationer är en symbol för trädgårdsmästaren som i sig själv äger dubbla betydelser och kan associeras vidare till Guds vård av Kunskapens träd i Paradisets trädgård.⁵² Kunskap och fred representeras också

⁵¹ Orden är Linnés egna, citerat ur det tal han höll vid sin avgång som preses för Vetenskapsakademien, Frängsmyr, 1989, s. 14.

⁵² Förslaget till "trädgårdsikonografisk" bildtolkning i det här sammanhanget är mitt eget. Om bilden av Kristus som trädgårdsmästare se exempelvis vetenskapshistorikern Andrew Cunninghams analys av hur påven Nicolaus i slutet av 1400-talet planerade de nya trädgårdsanläggningarna i Vatikanen för att "give a proper setting for the Pope, the Vicar of Christ, the *gardener of the garden of wisdom* [min kursivering]". Cunningham, Andrew, "The

i vinjettens ur två ymnighetshorn framvuxna krans av lager och oliv. Det förefaller sannolikt att hela denna symbolriktighet kring ”gubben” var fullt uppenbar för Linné, som den botaniska trädgårdens mästare, och hans kolleger i den nya Vetenskapsakademien.

Möjligheten att skifta mellan perspektiven ”kultur” och ”odling”, att byta ut dem mot varandra och använda dem för att se idéer och företeelser har varit central för min förståelse av 1800-talets trädgårdskultur genom det sätt på vilket begreppspar kan låsa upp och tydliggöra både fysiska och idémässiga strukturer. Inte minst ger Eneroths användning av begreppen en ingång till den dubbeltydighet som jag menar karakteriserar trädgårdens roll i de sammanhang som studeras här.⁵³

Förslaget till tolkning av ”Gubben som gräver” i Vetenskapsakademiens första emblem ovan utgör ett exempel på hur analysen av bild och form i samspel med text kan tydliggöra den studerade diskursen. Bilden som förmedlare av kunskap var en central del av upplysningens bidrag till den moderna bildningskulturen som fick sitt genombrott med den stora illustrerade encyklopedin av Diderot och d’Alembert (Vol 1-35, 1751-80), alldeles i början av den period som avhandlingen omspannar.⁵⁴ Skildringar av gods, mönstergårdar, trädgårdar och personer i dessa miljöer utgörs under hela 1800-talet av betydelsebärande och tolkningsbara texter och bildrepresentationer ofta i direkt samband med varandra och hör till studiens centrala källor, liksom de anläggningar, byggda och odlade, i fysisk form, som finns kvar och kan analyseras i sitt landskapliga rum.

Att arbeta med begreppspar som analysverktyg har varit vanligt inom alla historievetenskaper, i allmänhet med utgångspunkt ifrån motsatspar; ”adel och bönder”, ”modernitet och tradition”, ett angreppssätt som tydliggör brott och paradigmskiften av olika slag. Inom det idéhistoriska forskningsfältet har under senare år enstaka eller näraliggande begrepp ofta bildat utgångspunkten för brett diskursiva studier av till exempel en känslas eller en sjukdoms hela sfär av kulturella betydelser och uttryck.⁵⁵

Culture of Gardens”, *Cultures of Natural History*, red. N. Jardine; J. A. Secord; E. C. Spary, Cambridge 1996, s. 43.

⁵³ En uppsats av historikern Bror Rudolf Hall uppmärksammar begreppen kultur – odling, deras användning under 1800-talet och deras betydelse för förståelsen av trädgårds- och folkskolemannen Olof Eneroths pedagogik. Hall, Rud. B., ”Eneroths pedagogiska tankemiljö”, *Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1934*, årg XIV, Lund 1934.

⁵⁴ Diderot, Denis, D’Alembert, Jean le Rond, *Encyclopédie*, 1-35, Paris 1751-80.

⁵⁵ Ett aktuellt exempel är idéhistorikern Karin Johannissons studier av känslor; *Nostalgia och Melankolia*, med underrubriker, är titlarna på ett par av dem. Johannisson, Karin, *Nostalgia : en känslas historia*, Stockholm 2001. Johannisson Karin, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förflyuten tid och nutid*, Stockholm 2009.

Skillnaden i angreppssätt beskrivs av historikern Eva Österberg i inledningen till studien *Vänskap – en lång historia*: ”Genom läsningen till motsatsparet [...] sållas empiriska iakttagelser in i prydliga boxar. Men man missar att det verkligt intressanta kan ligga i gråzonen mellan de polära begreppen. Det kan finnas relationer som rör sig på en axel mellan [...] [de båda begreppen]. De ligger rent av och svävar fram och tillbaka, i gradvisa förskjutningar.”⁵⁶ Österberg kallar detta för begreppets ”semantiska rum”, och menar att närmandet till det flyktiga, det mångbottnade, är ett sätt att istället få syn på historiens ”långa linjer” eller ”sega strukturer”, de varaktiga idéer och föreställningar som under lång tid ligger under och bestämmer människors agerande i vissa riktningar samtidigt som samhällets och politikens vågor ändrar de yttre förutsättningarna med kortare svängningsrum.⁵⁷ Arkitekturforskaren Kim Sorvig uttrycker sig ännu skarpare om de i landskapsforskning och -praktik ofta dikotomiserade termerna *natur* och *kultur*: ”It is argued that these terms are not dichotomous, but irreducibly complex – and that their complexity is their greatest value.”⁵⁸ Likheter, nyanser och glidningar, snarare än motsatser, har alltså eftersökts och avlyssnats i diskursen om trädgårdens förhållande till jordbruket inom mönstergårdens ram. I konsekvens med denna utgångspunkt har det varit viktigt att i hanteringen av olika centrala begrepp följa källmaterialet och låta användningen där på olika sätt belysa diskursen. Ett exempel är hur användningen av begreppen ”trädgård” och ”have” (äldre sydsvenskt ord för trädgård) i synehandlingar rörande Trolleholms gods speglar den samtida uppfattningen om ändamålsenlighet såväl som framåtskridande.⁵⁹

1.3 Källmaterialet och dess tolkning

Studien rörande mönstergodsen grundar sig i stora delar på ett normerande källmaterial. Här formuleras avsikten att bygga upp ett mönster som ska vara läsbart och mana till efterföljd. För att fungera som förebild krävs att

⁵⁶ Österberg, Eva, *Vänskap – en lång historia*, Stockholm 2007, s. 34.

⁵⁷ Burke, Peter, *Annales-skolan – en introduktion*, Göteborg 1990, s. 153–154.

⁵⁸ Sorvig, Kim, ”Nature/Culture/Words/Landscapes”, *Landscape Journal* Årg 21, Vol II, 2002, s. 1. Sorvig utvecklar ett intressant resonemang om hur natur och kultur leder vidare till ytterligare begreppspår som informella och formella landskap. Sorvigs poäng är att just dessa komplexa begrepps förhållande till varandra, i varje enskilt fall, måste definieras för att uppnå hållbarhet, i vid mening, inom landskapsforskning såväl som praktik. Sorvig, s. 1–14. Kulturbegreppets komplexitet är också en av utgångspunkterna för Raymond Williams kritik. Se Williams 1976, s. 80 f.

⁵⁹ En utredning av det svenska begreppet trädgård är Kjell Lundquists ”Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd”, *Nordisk arkitekturforskning*, Vol 10, 1997, s. 39–58.

diskursen är förståelig för en tänkt mottagare, läsbar på olika nivåer och tillräckligt tydlig för att kunna följas. De olika sidor som studerats här kan grovt indelas i text, bild och rum. De texter som framställer önskemål eller avsiktsförklaringar om att inrätta en mönstergård, på Trolleholm eller Alnarp, framförallt i planeringsstadiet, är exempel på sådana normerande dokument. Både bilder av anläggningar och anläggningarna i sig själva kan tolkas som representationer av diskursen, eller, annorlunda uttryckt; i synnerhet de anläggningar som växer fram som mönster kan också betraktas som en materialiserad diskurs. Andra typer av utsagor, beskrivningar, praktiska anvisningar för och värderingar av mönstret är viktiga för att belysa frågans förankring i ett vidare sammanhang och dess giltighet utanför de valda studieobjekten. Ett urval sådana skribenter, teoretiker eller andra mönstergodsherrar, som på olika sätt spelat roll för den inhemska formuleringen av området får därför komma till tals i det inledande kapitlet (kapitel 2). Denna handfull personer har alla betydelse både inom de formella och de informella nätverk, i Sverige och internationellt, som formade ämnet. Deras verksamhet på trädgårds- och jordbruksområdet utgör en fond mot vilken den studerade diskursen kan analyseras och tolkas. Det är emellertid viktigt att påpeka att studien begränsar sig till mönstergården, byggd för sitt syfte, med mönstergodsherrens uppgift att föregå med gott exempel. Undersökningen visar däremot inte det enskilda exemplet genomslagskraft, endast avsikten att tjäna som exempel.

Trolleholm är en privat egendom med rötter i den gamla inflytelserika släkten Bonde som vid 1800-talets mitt ägde Sveriges största jordagods, centrerat kring flera större huvudgårdar i Mälardalen, i Södermanlands län. Källmaterialet är därför helt privat, även om godsherrn Carl Johan Trolle Bonde tidigt beslöt att offentliggöra en del av materialet, framförallt rörande släkten och släktgodsens historia, varav flera finns publicerade. Det omfattande bokverket *Trolleholm förr och nu* är ett exempel på hur Carl Johan Trolle-Bonde manifesterar sin och släktens position både geografiskt i Skåne och i vid mening i samhället i stort. Andra exempel på manifestation är Carl Johan Trolle-Bondes stora bibliotek med en stor avdelning släkthistoria. Trolle-Bonde införlivade också flera enskilda gods- och familjearkiv med sin stora dokumentsamling. Under senare delen av 1900-talet har en lejonpart av godsarkivet gjorts allmänt tillgängligt genom deposition på landsarkivet i Lund. De delar av familjearkivet, bland annat en omfattande brevsamling som förvaras på Trolleholm, har också gjorts tillgängligt för denna undersökning.

När det gäller tillgängligheten till handlingar rörande Alnarpsinstitutet finns inga formella hinder, alla dokument är offentliga handlingar. Rent fysiskt är

arkivbilden splittrad, framförallt är den största delen av kart- och bildmaterialet rörande Alnarp skilt från de skriftliga handlingarna. På såväl Trolleholm som på Alnarp speglar källäget och arkivsituationen den enskilda verksamhetens förändring eller kontinuitet.

Källmaterialet är medvetet valt för att spegla en diskurs man skulle kunna kalla normerande i den meningen att många av handlingarna visserligen syftar till att i förstone sprida kunskap inom en jordbrukande elit, men också till den upplysning och uppfostran av bönder o underlydande som anses vara nödvändig för reformernas breda genomslagskraft.⁶⁰ De åsikter och handlingar, den politik eller vision om trädgårdens förhållande till jordbruket som diskuteras här, är alltså uttryck för den elit som genom dessa offentliga eller halvoffentliga handlingar kommer till tals i trädgårds- och jordbruksfrågor. Därför saknas utsagor från dem som oftast är föremål för föreslagna åtgärder; arrendatorer och andra underlydande, elever på olika nivåer i lägre och högre utbildningar, för att nämna några. Med några få undantag gäller det även kvinnors utsagor och roller i fallstudierna av Trolleholm och Alnarp. På Trolleholm framträder dock, runt sekelskiftet 1800, godsets första fideikommissarie, Viveka Trolle, som en stark och målmedveten jordbruksreformator och nydanare på trädgårdens område. I slutet av samma kapitel och hundra år längre fram i tiden, skymtar Eva Trolle-Bonde fram i en brevschildring av den trädgård som hörde till familjens bostad i Lund. Sannolikt hade ett annat val av källmaterial, som till exempel fler privata brev, kastat mer ljus över andra roller på samma scen.

Ett flertal av de som skribenter och opinionsbildare verksamma män inom de nätverk som avhandlingen inledningsvis tar upp (Kapitel 2) har emellertid särskilt skrivit om kvinnans roll i trädgårdskulturen. Det gäller till exempel Olof Eneroth och John Claudius Loudon som också arbetat tillsammans med kvinnor, Eneroth med Alexandra Smirnoff och J. C. Loudon med sin hustru Jane Loudon, båda skribenter i eget namn och inom samma fält.

Frånvaron av dessa röster i det källmaterial som studerats är ett tydligt exempel på hur en grundläggande maktstruktur påverkat diskursens utveckling. I de månghövdade nätverk i vilka den formuleras och omsätts i handling är emellertid den gradvisa maktförskjutningen mellan en gammal börsaristokrati och en framväxande borgerlighet ett tydligt exempel på hur komplexa maktperspektiv rymts inom den manligt dominerade diskursen.⁶¹

⁶⁰ Se vidare i kapitel 2. Om lantbruksundervisning, se Gadd, 2000, s. 329ff.

⁶¹ Exempel på kritiska studier rörande adel och borgerlighet i 1800-talets Sverige är arkitekturhistorikern Kajsa Bjurklint Rosenblads avhandling *Scenografi för ett ståndsmässigt liv. Adels slottsbyggande i Skåne 1840-1900*, Malmö u å [2005], och historikern Göran Norrbys *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Uppsala 2005.

Även i förhållandet mellan den etablerade akademien, i detta fall Lunds Universitet, och en ny lantbruksutbildning med vetenskapliga anspråk, som Alnarp, framskyntar diskussioner som kan härledas till maktförhållanden på olika nivåer, t ex mellan centrum, den kungliga Lantbruksakademien i rikets huvudstad och periferin, exempelvis hushållningssällskapen, i provinsen Skåne.

1.4 Forskningsöversikt

Behandlingen av 1800-talets trädgårdskultur visar att den trädgårdshistoriska forskningen under 1900-talet rört sig från ämnesavgränsade studier i riktning mot ett brett tvärvetenskapligt forskningsfält som nu spänner över ett mycket vitt område.

Beskrivningen av forskningsläget är ett uttryck för hur trädgårdshistorien under 2000-talet kraftsamlat i riktning mot en konsolidering av ämnet och speglar det faktum att park- och trädgårdshistoria tidigare ofta behandlats som perifera fält, i utkanten av andra ämnen.⁶² Därför har till exempel arkitekturhistoriska parker och trädgårdar ofta behandlats ur arkitekturhistorisk synvinkel av arkitekter och konstvetare, som renodlade konstuttryck, medan andra typer av trädgårdar, landsbygdsträdgårdar, kolonilotter, snarast hört till etnologens eller sociologens fält och beroende på utgångspunkt studerats utifrån frågeställningar av helt annan karaktär.

Trots att den trädgårdshistoriska forskningen hade en inledande blomstringstid under 1910- och 20-talen skulle det, med få undantag, dröja till 1990-talet innan 1800-talets svenska trädgårdskultur fick mer omfattande vetenskaplig behandling. Tidigare skildringar av det då ganska nyss förflutna seklet tyngs, liksom de flesta samtida arkitekturstudier, av ett ganska oförblommerat förakt för vad man i pejorativa ordalag betecknade som stilblandningens eller eklekticismens århundrade, med förklenande förslag till stilbegrepp som "eslövgotik", "grosshandlarstil" eller "snickarglädje". Först när forskningen kring 1800-talets kulturuttryck både plats- och idémässigt vidgade ramarna i riktning mot ett bredare kulturhistoriskt angreppssätt blev det möjligt att genomföra breda tematiska studier av exempelvis olika typer av parker. Hit hör konstvetaren Catharina Nolins doktorsavhandling, *Till stadsbornas nytta och förlustande. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*, publicerad 1999, som behandlar parkernas tillkomsthistoria i termer av form och användning. Här presenteras även aktörer bakom tillkomsten av

⁶² Hunt, John Dixon, "Approaches (New and Old) to Garden History", *Perspectives on Garden History*, Michel Conan (ed.), *Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture XXI*, Dumbarton Oaks 1999, s. 78.

parkerna, varav flera återfinns på central plats i denna studie. Ett aktuellt exempel är landskapsarkitekten Anna Jakobssons avhandling *Experiencing Landscape while Walking*, från 2009, om hur den medicinska behandlingen var avgörande för kurparkens gestaltning under 1800-talet.

Flera bidrag till forskningen om de skånska godslandskapen studerade i relation till kultur och odling har publicerats under senare år. Göran Lindahl har i sin studie "Storgodsens öde" analyserat Trolleholms landskap med utgångspunkt från arkitekturen, jordbrukets och skogsbrukets förändring ända fram till nutid och sätter det i samband med storgodsens utveckling i bland annat Baltikum och Finland.⁶³ Det landskap som insiktsfullt målas fram där, bildar bakgrund och stomme för min egen Trolleholmsstudie. En brett upplagd studie som analyserar det skånska godslandskapets förvandling från tiden före skiftena och fram till 1800-talets slut är konstvetaren Siegrun Fernlunds artikel "Aristokratins landskap - mark, park och trädgård i 1800-talets skånska godsmiljö" i *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 1996, som presenterar exempel från en lång rad skånska gods.⁶⁴ Konstvetaren Sten Åke Nilssons studie *Carl August Ehrensvärds Resa i Skåne*, 1982, presenterar bland annat ett intressant text- och bildmaterial rörande det tidiga 1800-talets jordbruksreformer.⁶⁵

Två arbeten av trädgårdshistorikern Åsa Ahrland, rörande 1700-talet, har varit av stor nytta. Med bland annat växtmaterialet som utgångspunkt anlägger Ahrland i sin mastersuppsats ett helhetsperspektiv på det skånska mönstergodset Övedsklosters landskapsgestaltning under 1700-talet.⁶⁶ Ahrland pekar här bland annat på de fysiokratiska idéernas betydelse för inrättandet av Övedskloster till en "ferme ornée" och på godsets internationella kontakter på trädgårdsområdet och dess betydelse för spridandet av trädgårdskunnande i Skåne. I sin doktorsavhandling *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, 2005, visar Ahrland hur mycket av den starka utvecklingen på trädgårdskulturens område under 1800-talet som vilar på kunskapsuppbyggnad och professionalisering under det föregående seklet. Skildringen av trädgårdsmästarnas utbildning och

⁶³ Lindahl, Göran, Lindahl, Göran, "Storgodsens öde", *Storgods under 1800- och 1900-talen*, *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 9/1985.

⁶⁴ Fernlund, Siegrun, "Aristokratins landskap - mark, park och trädgård i 1800-talets skånska godsmiljö." *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 31-32, 1996.

⁶⁵ Nilsson, Sten Åke *Carl August Ehrensvärds Resa i Skåne*, 1982

⁶⁶ Ahrland, Åsa, *Övedskloster: The Development of the 18th Century Landscape*, M.A. in architecture 1994. [A dissertation submitted for the degree of Master of Arts, University of York. Institute of Advanced Architectural Studies.] Ahrland, Åsa, "Övedskloster – Lanthushållning och estetik i 1700-talets anda", *Lustgården* årg 75/1995.

verksamhet har varit av fundamental betydelse för min egen förståelse av den praktiska trädgårdskulturens villkor och verktyg.⁶⁷

För den trädgårdshistoriska bakgrunden rörande 1700-talet, har jag använt mig av konstvetaren Magnus Olaussons avhandling, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, från 1993. Olausson hör till dem som tidigt flaggade för behovet av en vidare kontextualisering av 1700-talets trädgårdskonst, bland annat genom att peka på nödvändigheten av att sätta den i samband med de samtida agrara omvälvningarna.⁶⁸

På den internationella arenan hör den amerikanska agrarhistorikern Laura B. Sayre till dem som kopplar samman förhållandet mellan trädgårdskonst och agrikultur under 17- och 1800-tal i en kontext som något liknar min egen. Hennes studie "Locating the Georgic: From the Ferme ornée to the Model Farm", publicerad i *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, 2002⁶⁹, problematiserar begreppen "ferme ornée" hämtat ur trädgårdskonstens historia och "model farm" som så gott som uteslutande används i agrarhistoriska sammanhang.

Ytterligare två trädgårdshistoriker identifierar ett skifte i trädgårdskonstens förhållande till samhället i det sena 1700-talet. Den amerikanska trädgårdshistorikern Linda Parshall menar i kommentarerna till sin engelska utgåva av den tyske trädgårdsteoretikern C. C. L. Hirschfeldts *Theorie der Gartenkunst*, utgiven 1779-85, att verket var det första som använde sociala och politiska utgångspunkter för sin trädgårdsteori.⁷⁰ Margrethe Floryan, dansk trädgårdshistoriker, kommer till liknande slutsatser i sin studie av Hirschfeldts inflytande på några syddanska gods, 2009, och har lanserat termen *Hortus moralis*, "den moraliska trädgården" som ett försök att fånga in denna förändring.⁷¹ Båda studierna har en tyngdpunkt, teoretiskt och empiriskt, i de godsmiljöer som Hirschfeldts teorier riktade sig till. De fem banden, som mycket snart kom i ropet även bland svenska godsägare, hörde till den stora mängd nytogivna böcker som fyllde bibliotekshyllorna i Rutger

⁶⁷ Ahrland, Åsa, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, Diss, Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Nr 2005:54, Alnarp 2005.

⁶⁸ Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993.

⁶⁹ Sayre, Laura B., "Locating the Georgic: From the Ferme ornée to the Model Farm", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Vol.22, Number 3, 2002.

⁷⁰ Parshall, Linda B., "Introduction", *Theory of Garden Art, C.C.L. Hirschfeld*, edited and translated by Linda B. Parshall, Philadelphia 2001 [1779-85] s. 26. Conrad Cay Ludvig Hirschfeld (1742-1792) var född och huvudsakligen verksam i Holstein som då lydde under den danska kronan, Parshall, s. 1.

⁷¹ Floryan, Margrete, "Hortus Moralis: C. C. L. Hirschfeld and other eighteenth-century actors in the Danish-German Borderland", *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes* Vol. 29, No 4, 2009, s. 246-256.

Mackleans bibliotek på Svaneholm.⁷² Ingen av dessa studier behandlar dock trädgårdens praktik i större omfattning eller expanderar resonemanget till underlydande bönders eller torparens trädgårdar, i vare sig teoretisk eller praktisk mening.

Trädgården som utopi och som metafor för *det goda styret* har på senare tid genererat en rad forskningsinsatser. En tidig studie är den tyske trädgårdshistorikern Gert Grönings artikel om "land embellishment" i Bayern, publicerad i *Journal of Garden History* 1992.⁷³ Trädgårdens praktik, i form av inrättandet av en statlig preussisk trädgårdsutbildning i början av 1800-talet, är utgångspunkt för den tyske vetenskapshistorikern Björn Brüsch som visar hur läroanstaltens inrättande framsprungit ur behovet av en konkret representation av Preussen som upplyst idealstat, en *trädgård* i utopisk mening, där trädgårdsutbildningens högsta syfte ligger just i föreställningen om att göra hela Preussen till en trädgård.⁷⁴ Ytterligare två värdefulla studier som bidragit till min förståelse av trädgårdens rika idéinnehåll som symbol är den amerikanske historikern Richard Draytons avhandling *Nature's Government. Science, Imperial Britain, and the 'Improvement' of the World*, 2000⁷⁵, och den engelska vetenskapshistorikern Emma Sparys avhandling *Utopia's Garden. French Natural History from Old Regime to Revolution*, publicerad samma år, 2000.⁷⁶

Bland dem som på olika sätt behandlat några av de viktiga aktörer som presenteras i min avhandling bör den tyske trädgårdshistorikern och landskapsarkitekten Joachim Schnitter nämnas först. I avhandlingen *Anguis in herba. Gartenkultur und die Veredlung der Welt. Das Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth(1825-1881)*, 2009, behandlas Olof Eneroth som trädgårdsteoretiker med utgångspunkt från hans verk. Ett fåtal efterlämnade ritningar till trädgårdsanläggningar (varav Trolleholms park är en) och

⁷² Elovsson, Harald, "Bröderna Linnerhielm och Hirschfeld. Trädgårdskonst och natursvärmeri under slutet av 1700-talet", *Lychnos, Lärdoms-historiska samfundets årsbok*, 1959. Uppsala 1960. "Germundsson, Tomas, "Mackleans bokhylla", *Geografi i Lund. Essäer tillägnade Gunnar Törnqvist*, Lund 1999, s. 59.

⁷³ Gröning, Gert, "The idea of land embellishment. As exemplified in the Monatsblatt für Verbesserung des Landbauwesens und für zweckmässige Verschönerung des baierischen Landes (Monthly for improvement of rural architecture and appropriate embellishment of the state of Bavaria) from 1821 to 1829." *Journal of Garden History*, Vol. 3, 1992.

⁷⁴ Brüsch, Björn "Provisions made for Prosperity and Affluence: Karl Sigmund Franz Freiherr von Stein zum Altenstein and the Establishment of the Gärtnerlehranstalt in Prussia", *Centaurus* 2007, Vol 49, s 15-55.

⁷⁵ Drayton, Richard, *Nature's Government. Science, Imperial Britain, and the 'Improvement' of the World*, London, 2000.

⁷⁶ Spary, E. C., *Utopia's Garden. French Natural History from Old Regime to Revolution*, Chicago, 2000.

Eneroths skrifter analyseras mot en bakgrund där Eneroths naturfilosofi och hans livsbana är i fokus tillsammans med en omfattande konst- och idéhistorisk kontext.⁷⁷ Våra respektive forskningsprojekt har pågått parallellt under en lång följd av år med återkommande samtal och ömsesidig förmedling av källmaterial och egna texter. Kontakten togs första gången i samband med ventilationen av min akademiska uppsats om läns-trädgårdsmästare Bengt Kjellsson 1992, där Eneroths kultur - odlingsbegrepp spelade en viktig roll.⁷⁸ Jag vill också nämna den tyska trädgårdshistorikern, Angela Pfennig, som under titeln *Die Welt ein grosser Garten* författat en anspråkslös men innehållsrik biografi över Ferdinand Jühlke, direktören för de kungliga preussiska trädgårdarna.⁷⁹ Jühlke förestod också den kungliga preussiska trädgårdsutbildningen och hade en viss verksamhet och många kontakter i Sverige.

En tidig länk mellan trädgårds- och agrarhistoria utgör landskaps-historikern och landskapsarkitekten Allan Gunnarssons avhandling om fruktodlingen och dess idéhistoria, *Fruktråden och paradiset*, Stad & land nr 105, 1992. Alnarp 1992.⁸⁰ I sin byggnadshistoriska avhandling *Lantbruksarkitekten Charles Emile Löfvensköld*, 1990, berör också agronomen Catharina Svala mönsterplanernas betydelse för utformningen av arrendegårdarnas trädgårdar efter skiftena, och påpekar att trädgårdskulturens utveckling på landsbygden i hög grad sker efter påbud uppifrån av män som Olof Eneroth.⁸¹

Min förståelse för den agrarhistoriska bakgrunden till de mönstergårdsmiljöer jag studerat bygger på grundläggande agrarhistoriska verk. Jag har använt mig av det moderna standardverket *Det svenska jordbrukets historia*, under redaktion av Janken Myrdal, framförallt band III, *Den agrara revolutionen 1700-1870*, av Carl-Johan Gadd.⁸² Mats Morell har i samma verk skrivit bandet om *Jordbruket i industrisamhället 1870-1945*⁸³ samt

⁷⁷ Schnitter, Joachim, *Anguis in herba. Gartenkultur und die Veredlung der Welt. Das Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth (1825-1881)*, diss. 2011, (framlagd 2009).

⁷⁸ [Ahlklo] Klintborg, Åsa, *Trädgårdar till lust och nytta, Länsträdgårdsmästare Bengt Kjellssons verksamhet i Skåne 1876-1906*. 80-poängsuppsats i konstvetenskap, Lunds universitet 1992.

⁷⁹ Pfennig, Angela, *Die Welt ein grosser Garten. Der Königlich-Preussische Hofgardendirektor Ferdinand Jühlke (1815-1893)*, Katalog zur gleichnamigen Sonderausstellung (28. Juni – 6. Oktober 2002) im Vineta-Museum Barth, Berlin 2002.

⁸⁰ Gunnarsson, Allan, *Fruktråden och paradiset*, Stad & land nr 105, diss. 1992. Alnarp 1992.

⁸¹ Svala, Catharina, *Lantbruksarkitekten Charles Emile Löfvensköld*, Stad & land nr 89, diss. Alnarp 1990.

⁸² Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700-1870*, Det svenska jordbrukets historia, del III, red. J. Myrdal, Borås 2000.

⁸³ Morell, Mats, *Jordbruket i industrisamhället 1870-1945*, Det svenska jordbrukets historia, del IV, red. J. Myrdal, Borås 2001.

den lättillgängliga uppsatsen⁸⁴ "Jordbruket och livet på landet" i *Signums svenska kulturhistoria. Karljohantiden*, 2008.

Ulrich Langes avhandling *Experimentalfältet, Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816-1907*, 2000 utgör en bred historik över Experimentalfältet, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens mönstergård i Stockholm. Avhandlingen innefattar såväl bebyggelsemiljö som verksamhet och är ett av få moderna agrarhistoriska verk som också tar upp trädgården till behandling.⁸⁵ Idéhistorikern Erland Måralds avhandling *I mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturkemins framväxt på Lantbruksakademins Experimentalfält 1850-1907*⁸⁶ och historikern Nils Edlings bok *För moderniseringens modernisering, Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidigare historia*, 2003, hör också till dem som varit mycket användbara för förståelsen av den tankemiljö som var avgörande för jordbruket, den viktigaste näringen under den tid som avhandlingen omspannar.⁸⁷

I skildringen av enskiftet i Skåne, som spelar en avgörande roll för min studie, har jag kunnat lita mig mot landskapshistorisk forskning av framför andra kulturgeograferna Tomas Germundsson och Nils Lewan i uppsatsen "Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i geografiskt perspektiv", 2003,⁸⁸ samt landskapshistorikern och landskapsarkitekten Jan Lannér's utredning *Träd, skog och trädgård i Rutger Mackleans enskifteslandskap*, 2002.⁸⁹

Till sist vill jag nämna kulturgeografen Henrik Svensson som har bidragit med en källkritisk granskning av Svaneholms historia under Mackleans tid i sin avhandling *Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsattas geografi. Husmän, bönder och gods på den skånska landsbygden under 1800-talets första hälft*, 2005,⁹⁰ och Tomas Germundsson som har granskat historieskrivningen kring

⁸⁴ Morell, Mats, "Jordbruket och livet på landet", *Signums svenska kulturhistoria. Karljohantiden*, Lund 2008.

⁸⁵ Lange, Ulrich, *Experimentalfältet*, Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816-1907. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 23, red. Lars Ljunggren, utg. KSLA, Stockholm 2000.

⁸⁶ Mårald, Erland, *I mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturkemins framväxt på Lantbruksakademins Experimentalfält 1850-1907*. Stockholm 1998.

⁸⁷ Edling, Nils, *För moderniseringens modernisering, Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidigare historia*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 29, red. Lars Ljunggren, utg. KSLA, Stockholm 2003.

⁸⁸ Germundsson, Tomas, Lewan, Nils, "Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i geografiskt perspektiv", *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, 2003.

⁸⁹ Lannér, Jan, *Träd, skog och trädgård i Rutger Mackleans enskifteslandskap*, utredningsuppdrag, Malmö kulturmiljö, Skåne län, Dnr 1667/2202-140, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU, 2002.

⁹⁰ Svensson, Henrik, *Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsattas geografi. Husmän, bönder och gods på den skånska landsbygden under 1800-talets första hälft*, Lund 2005.

Macklean som person, med kritisk espri, i uppsatsen "Mackleans bokhylla", 2005. Båda har bidragit till min förståelse för skiftesreformernas grogrund. I fallstudierna har Carl Trolle-Bondes gods- och släkthistoriska flerbandsverk *Trolleholm förr och nu*, med sin noggranna källhänvisning förkortat vägen till det källmaterial som bildar grund för Trolleholmsstudien.⁹¹ Alnarpskildringen har i lika mån underlättats väsentligt av Börje Karlssons uppsats *Alnarpsparkens historia*.⁹² Göran Kritz utställning om Alnarps historia, 2002, har underlättat den överblick som var nödvändig för att kunna lägga många pusselbitar.⁹³ Sist men inte minst har Kritz enkla och pedagogiska framställning av jordbrukets växtodling, i uppsatsen "Jordbearbetning, sådd och skötsel av grödor", givit mig grundläggande teoretisk inblick i jordbrukets praktik.⁹⁴

1.5 Avhandlingens disposition

I det följande, kapitel 2, presenteras mönstergården som den ram inom vilken trädgårdens förhållande till jordbruket prövas. Jordbrukets och trädgårdens diskurser är var för sig tydliga delar av 1800-talets historieskrivning, särskilt syns detta i seklets mest framträdande berättelsemönster, det som handlar om framåtskridandet eller progressionen. Skildringen i detta kapitel pekar på områden där trädgård och jordbruk möts och utgör delar av samma diskurs. Olika vinklar av förhållandet mellan trädgård och jordbruk belyses med ett närstudium av mönstergården. Skildringen tar sin utgångspunkt i agrarhistoriskt välkänd terräng, Svaneholms mönstergoods i södra Skåne, där omställningen av jordbruket under åren före sekelskiftet 1800 allmänt betraktas som modell för 1800-talets stora omvälvningar på det agrara området i Sverige.

Med Svaneholm som kronologisk utgångspunkt skildras den komplexa väv av praktik och tankegods som förbinder trädgården med jordbruket i det sammanhang som utgörs av de viktigaste institutionerna för jordbrukets främjande, tätt sammankopplade med de nätverk av mera personlig natur som utbildas kring skribenter, reformatörer, lärare, opinionsbildare och andra mönstergoodsägare. Det är den nationella diskursen, med internationella utblickar som skildras.

⁹¹ Trolle-Bonde, Carl, *Trolleholm förr och nu*, I-IV, Lund 1905-1907. (I-II, 1905, III, 1906, IV, 1907).

⁹² Karlsson, Börje, *Alnarpsparkens historia*, Stad & Land nr 51, Alnarp 1986.

⁹³ Permanentutställningen i Articum sattes upp hösten 2003. Den är en förkortad version av utställningen "Alnarp - ett 140 årigt lärosäte", 2002. Se www.alnarpmuseerna.se

⁹⁴ Kritz, Göran, "Jordbearbetning, sådd och skötsel av grödor", *Agrarhistoria*, red. Larsson, Bengt M.P., Morell, Mats, Myrdal, Janke, Stockholm 1997.

Anknytningspunkterna är såväl fysiska och konkreta som idémässiga och utopiska. Mönstergodsets roller, dess olika delar och funktioner sätts i trädgårdshistorisk belysning med syftet att visa hur trädgården på olika sätt fungerar som mönster i dess sammanhang. Kapitlet tecknar på detta sätt ett ramverk för förståelsen av studierna av Trolleholm och Alnarp.

De därpå följande kapitlen, 3 och 4, utgör avhandlingens empiriska kärna och är de studier som avhandlingens frågeställningar och antaganden utgår ifrån. Studierna bygger på ett brett sökande av sammanhang mellan trädgårdens och jordbrukets diskurser i uppbyggnaden av mönstergårdarna Trolleholm och Alnarp i Skåne under 1800-talet. Studierna är uppbyggda efter samma grundmönster. Trädgårds- och parkanläggningarnas tillkomsthistoria skildras mot bakgrund av de dokument, personer och situationer som utifrån källorna bedömts vara relevanta för framställningen. Därefter analyseras vissa teman som är av vikt för att belysa avhandlingens övergripande frågeställningar. Det är ett vedertaget tillvägagångssätt för många typer av bebyggelsehistoriska studier. Det är dock ett arbetsätt som ofta bidrar till en skev bild av genus i förhållande till forskningsobjektet. Särskilt 1800-talets offentlighet framställs ofta som en uteslutande manlig värld. Det kan till viss del tillskrivas det faktum att studier av offentliga miljöer, som Alnarp, eller sådana halvoffentliga miljöer dit vi kan räkna Trolleholm, bygger på en typ av handlingar som beskriver männens arenor i offentligheten, till exempel förvaltningshandlingar för olika institutioner.⁹⁵

Undersökningen av Trolleholms gods, i kapitel 3, är en redogörelse för trädgårdens roll i Trolleholms 1800-talshistoria. Studien blickar bakåt mot tiden kring sekelskiftet 1800, men tyngdpunkten i framställningen ligger på 1800-talets andra hälft och mönstergodsets utveckling framförallt under Carl Johan Bondes tid först som förvaltare av godset i familjen Bondes ägo och sedan som ägare och fideikommissarie, under namnet Carl Johan Trolle-Bonde.

⁹⁵ Arkitekturhistorikern Kajsa Bjurklint visar i sin avhandling, med hänvisning till statsvetaren Carole Pateman och historikern Yvonne Hirdman, hur kvinnor agerar som byggmästare genom andra kanaler än de officiella, utåt mot arkitekter och hantverkare, som föll inom den manliga normen eller konventionen för mannens roll inom hushållet. Bjurklint Rosenblad, Kajsa, *Scenografi för ett ståndsmissigt liv. Adels slottsbyggande i Skåne 1840-1900*, u o, u å [Malmö 2005], s.17. Arkitekturhistorikern Anne Sumner visar i sin avhandling, i kapitlet "Kvinnorna – de dolda aktörerna", att användningen av sekundärt källmaterial i arkitekturhistoriska studier av svenskt 18- och tidigt 1900-tal, tenderar att helt osynliggöra kvinnors roll i de herrgårdsbyggnadsprojekt hon beskriver, medan primära källor, som brev, ger en helt annan bild av kvinnors delaktighet i dessa byggprojekt. Sumner, Anne, *Borgerliga ambitioner och adliga ideal. Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900*, diss. Kristianstad 2004, s. 270-278.

Skildringen av Trolleholms park- och trädgårdshistoria bygger primärt på omfattande fält- kart- och bildstudier. Det dokumentära källmaterialet är hämtat huvudsakligen ur godsförvaltningens arkiv. Viktiga bildkällor har också hämtats ur Trolleholms familjarkiv, med enstaka nedslag i källor av mer privat natur som dagböcker och brev för den aktuella perioden.

Trolleholmsstudien har redovisats i licenciatavhandlingens form och lades fram under titeln *Kronan på odlarens verk, Trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet*, vid institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU.⁹⁶ Här presenteras studiens centrala empiriska delar med en sammanfattad inledning och behandlas med utgångspunkt från delvis andra och utvidgade frågeställningar. Även dess avslutande kapitel, som behandlar Trolleholm under början av 1900-talet, faller utanför denna avhandlingens tidsram har uteslutits.

Den andra fallstudien, kapitel 4, rör Alnarps lantbruksinstitut som invigdes 1862. Alnarps lantbruksinstitut var Sveriges andra stora institution för utbildning inom lantbruket efter Ultuna som grundades 1842. Undersökningen spänner över lantbruksinstitutets uppbyggnadsperiod, mellan 1855, över invigningsåret 1862 och fram till början av 1880-talet när undervisningen såväl som egendomen i stort sett betraktades som manifesta. I studien ligger tyngdpunkten på trädgårdens roll i uppbyggnaden av mönstergodset som utbildningsinstitution. Egendomens trädgårdar och parker behandlas från tiden för övertagandet av den kungsgårdsmark som institutet skulle byggas på, med vissa blickar bakåt för att översiktligt skissera egendomens tidigare trädgårdshistoria. Den äldre trädgårdshistorien bygger huvudsakligen på sekundärkällor, framför allt Börje Karlssons studie *Alnarpsparkens historia*, publicerad 1986.

De två studierna följs av avslutande reflektioner där avhandlingsstudiens resultat tematiserats under flera rubriker som sammanfattar de centrala perspektiven på förhållandet mellan trädgård och jordbruk som kan utläsas ur fallstudierna och i relation till det teoretiska underlag som presenteras i kapitel 2.

Sist i boken ligger i vanlig ordning en sammanfattning på engelska och förteckningar över använda källor och litteratur.

⁹⁶ Ahlklö, Åsa Klintborg, *Kronan på odlarens verk, Trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet*, diss. Rapport 03:2, Utg. Institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU, Alnarp 2003.

2 Trädgården som mönster

2.1 Mönster i skiftesreformernas landskap

”Ju mera åkerbruket närmar sig trädgårdsskötsel, desto fullkomligare är det”⁹⁷

Skiftesreformerna var en del av den omfattande förändring av jordbruket som brukar kallas ”den agrara revolutionen” och som, lite beroende på var man lägger tyngdpunkten, för Sveriges del brukar räknas från 1700-talets mitt till ungefär 1870.⁹⁸ Skåne sågs tidigt som ett möjligt föredöme för hela rikets hushållning, bland annat genom sitt klimatiskt fördelaktiga läge som borde gynna jordbrukets utveckling. Carl von Linné gjorde iakttagelser av det skånska klimatet i Kristianstad, en av de första anhalterna på hans skånska resa 1749: ”Vinrankor växte här vid väggarna av husen ävensom vid Sinclairsholm och uppdrogos till fenstren i andra våningen, där de gävo sina mogna druvor och vittnade om klimatets ansevärd mildhet emot övra provinciers [...]”⁹⁹ Linnés resor runtom i Sverige hade som första syfte att kartlägga vilka möjligheter det fanns att inom riket odla sådana nyttoväxter som skulle kunna ersätta import från utlandet. I sina resebeskrivningar noterar därför Linné allt av intresse som rör åkerbruk och trädgårdsodling. På jakt efter färg- och medicinalväxter noteras till exempel hur krappörten, som ger gul färg, växer ymnigt på vallarna kring Lund och förekomsten av fullvuxna valnötsträd ger både upplysningar om Skånes klimat och dess

⁹⁷ Rutger Macklean i inledningen till *Lärobok i landtbruket för Skunups socken*, utgiven postumt, 1844, Arlov 1985.

⁹⁸ Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700-1870, Det svenska jordbrukets historia, del III*, red. J. Myrdal, Borås 2000.

⁹⁹ Linné, Carl von, *Carl Linnaeus skånska resa förrättad år 1749*, red. Carl-Otto von Sydow, Södertälje 1982, s. 102.

trädgårdskultur. Dessa träd hade inte bara överlevt de extremt kalla vintrarna 1740-41 utan gav också viktig vinterfrukt. Dessutom var det hårda och täta virket eftertraktat som material till gevärsstockar. Den rikedom av iakttagelser och detaljer som reseskildringarna innehåller ger konkretion åt det vittomfattande begreppet *hushållning* som är ett nyckelord för förståelsen av trädgårdens hemhörighet i lantbrukets sfär. Hushållning, synonymt med ekonomi, betecknade hela nyttiggörandet och fördelningen av resurser i samhället, på alla nivåer. I praktiken var lantbruket ännu den viktigaste delen av landets ekonomi eller hushållning. Till lantbruket räknades alla de näringsfång; åkerbruk, skogsbruk, djurhållning, fiske och trädgårdsodling, som under 1800-talet fick en samlad intresseorganisation i länens *hushållningsällskap*. De första lärostolarna, eller professurerna, i ekonomi som inrättades vid universiteten i Lund och Uppsala under 1700-talet hade till uppgift att främja rikets hushållning och professorerna meriterade sig genom kunskaper i en lång rad ämnen som räknades som relevanta för detta syfte, som botanik, medicin etc.¹⁰⁰ Långt fram på 1800-talet, hade personerna på de professurer som utvecklades ur ekonomiämnet på olika sätt inflytande över lantbrukets utveckling i Skåne, till exempel vid inrättandet av Alnarps lantbruksinstitut.

Både praktik och teori bakom de agrara reformer som under 1800-talet skulle komma att omforma det skånska jordbrukslandskapet hade sina rötter i 1700-talets hushållningssträvanden, men den verkligt omfattande landskapsförändringen hörde samman med enskiftets införande i Skåne kring sekelskiftet 1800.¹⁰¹ I grunden innebar skiftesreformerna en omfördelning av marken mellan gårdarna i en by. I det äldre system som med ganska små förändringar karakteriserat de skånska byarna sedan medeltiden låg byns gårdar samlade i en bykärna. De omgivande markområden, som byn brukade på olika sätt, var indelade så att varje gård hade en liten del i varje markområde och gårdens jord följaktligen kunde ligga spridd på åtskilliga smala tegar med stora avstånd emellan. De första stegen mot radikalare reformer togs vid mitten av 1700-talet då lantmätaren Jacob Faggott lade fram idén om ett ”storskifte”, en sammanslagning av odlingsmarken i större

¹⁰⁰ Ämnet ekonomi, (hushållningslära) var främst praktiskt orienterat. Den första professuren inrättades 1741 i Uppsala, genom ständernas beslut. Frängsmyr, 2000, s. 190.

¹⁰¹ Fernlund, 1996, s 13, Mårtensson, Eric, ”Rutger Macklean – Om den stora jordrevolutionen och den nya skolan”, *Svaneholm, Årsskrift 1997*, Utg. Vemmenhögs härads fornminnes- och hembygdsförening, Skurup 1998. S. 17-24. Gadd, 2000, s. 286., Germundsson, Tomas, Lewan, Nils, ”Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i geografiskt perspektiv”, *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, utg. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och Landsarkivet i Lund. 1/2003, s. 2.

enheter, som ett viktigt led i reformeringen av det inhemska jordbruket.¹⁰² Faggots arbete ska ses mot bakgrund av statsmakternas politik under 1700-talet för att förbättra jordbruket. Tanken var bland annat att ny teknik och nya rön, till exempel rörande jordbearbetning och växtföljd, lättare skulle kunna omsättas i praktik på ett sammanhållet gårdsbruk istället för att hela byn redan från början behövde involveras i försöken.¹⁰³ Lantmäteriet, med Faggott i spetsen, hade redan från början Skåne i åtanke som en provins med särskilt goda förutsättningar att gå före i jordbruksreformerna: ”Denna provins vore skapad till en brödkorg och spiskammare, varifrån städer, bergverk och skärgårdar skulle kunna erhålla sin nödortf.”¹⁰⁴ På godset Svaneholm i södra Skåne hade Rutger Macklean under slutet av 1700-talet byggt upp en mönsteranläggning som bildade mall för de jordbruksreformer som under 1800-talets lopp helt skulle komma att förändra det skånska landskapet. Till de viktigaste reformerna hörde införandet av nya jordbruksmetoder som växelbruk (cirkulationsbruk) och ersättandet av böndernas dagsverksskyldighet (hoveriet) med penningarrende. Skiftet av godsets mark i sammanhållna brukningsenheter kring frälseböndernas utflyttade gårdar ersatte den gamla bykärnans samlade bebyggelse och utspridda odlingstegar på byns olika markslag. Vinsten, menade man, skulle bland annat bestå i en bättre avkastning av godsjorden. Varje arrendator skulle, genom möjligheten att generera ett överskott för egen del, lägga sig vinn om att sköta sitt arrendehemman på bästa sätt. Den upplyste och jordbrukskunnige arrendatorn, som reformernas framgång skulle vila på, ställdes mot bilden av en trög och förändringsovillig bonde vars dagsverksplikt på godset ständigt ryckte honom bort från nödvändiga arbeten på sin tilldelade jordlott. Svaneholm hade tillfallit Macklean genom arv 1782 och under de närmast följande åren genomfördes de reformer som brukar betraktas som det första egentliga enskiftet, även om de bokfördes som storskiftet i lantmäterihandlingarna.

Skiftet av byarna Skurup, Hylteberga, Sandåkra, Saritslöv och Ängamöllan, strax söder om sätesgården Svaneholm, genomfördes 1785. Lantmätare Carl Gideons Wadmans ofta reproducerade skifteskarta visar ett strängt organiserat landskap där alla utflyttade gårdar omges av rektangulära gårdstomter och lika prydligt arronderad mark. Rader av gatehus markerar de gamla byplatserna och förbindelserna mellan dem och godsets övriga delar utgörs av snörrätt reglerade vägar. Kartan visar också hur vägarna var

¹⁰² Förlaget om storskifte presenterades av Faggot i skriften *Svenska lantbrukets hinder och hjälp*, 1746. Germundsson och Lewan, 2003, s. 4.

¹⁰³ Germundsson och Lewan, 2003, s. 4.

¹⁰⁴ Faggott, memorial, cit. ur Germundsson och Lewan, 2003, s. 7.

tänkta att planteras med alléer och ägo gränserna i övrigt med vindavvisande trädader. Kring gårdstomterna är läplanteringar med träd schematiskt angivna.

Figur 2. Svaneholm, Carl Gideon Wadmans skifteskarta 1785, reproducerad i Adlersparre, *Läsning i blandade ämnen*, 27-28/1799.

Det radikala och konsekventa skiftet av byarna söder om slottet, där varje gård flyttades från bykärnan ut till nya sammanhållna och regelbundna ägofigurer, spridda i landskapet, var det första som i ett slag omformade en hel bygd efter en noggrant uppjord plan. Hela skiftet genomfördes mellan

åren 1783 och -87 och blev mönsterbildande för enskiftet, först i Skåne, lagstadgat genom den kungliga förordningen 1803, sedan efterhand i andra delar av Sverige. Det nya landskap som i snabb takt materialiserades på Svaneholms ägor efter den unge lantmätaren Wadmans karta väckte genast stort intresse. Svaneholm blev ett givet utflyktsmål, inte bara för släkt och vänner från andra skånska gods. Också långväga resenärer har skildrat godsets föredöme i olika tonarter.¹⁰⁵ Redan i samtiden beskrevs Svaneholm som mönstergod och friherre Macklean själv som jordbruksreformernas främste föregångsman.¹⁰⁶

Rutger Macklens bakgrund, personliga bevekelsegrunder och politiska sympatier har ofta tagits till utgångspunkt för att närmare kunna beskriva skiftesreformerna. Eftersom Macklean inte efterlämnat så många egna skrifter har flera forskare hämtat upplysningar om godsherren genom studier av hans bibliotek.¹⁰⁷ I denna vetandets trädgård har forskningen identifierat en övervägande del lantbruks- och hushållningslitteratur, en försvarlig post politiska skrifter av olika slag liksom allmän upplysnings- och bildningslitteratur som de största posterna.¹⁰⁸ Mot denna bakgrund framtonar bilden av en upplysningsman och fysiokrat med ett starkt intresse både för idéerna bakom den franska revolutionen och för den omsättning i praktiken av revolutionens teori som uttrycktes i arbetet med den efterföljande konstitutionen. Här poängteras också att reformerna på Svaneholm byggde på den slags absoluta auktoritet med vilken godsägaren ensam stod i makt att i ett slag förändra sitt godslandskap. Å andra sidan representerar litteraturen i

¹⁰⁵ Ernst Moritz Arndt, historiker och politiker, (1769-1860) från svenska provinsen Rügen vars skildring av Mackleans Svaneholm från en resa 1804 är en av de mest kända. Arndt, Ernst Moritz, *Resa genom Sverige år 1804*, Karlstad 1808, s. 158-175. Arndts beskrivning av Svaneholm finns återgiven i utdrag i Svaneholm Årsskrift 1993 under rubriken "Från ett besök på Svaneholm 1804" med en introduktion av Nils L. Svensson.

¹⁰⁶ Bennet, Kjell Christoph, *Åminnelsetal öfver Framledne Kammarherren Högvälborne Friherren Rutger Maklean, Hället uti Skurups Kyrka den 6 Junii 1816*, Lund 1816. Malmöhus läns hushållningssällskap publicerade 184? att åminnelsetal över Macklean, författat av Johan Rabbén.

¹⁰⁷ Waller, Sture, *Rutger Macklean och 1809-1810 års riksdag, Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XXXIX*, Lund 1953, Nyström, Per, "En dag på Svaneholm", *Ord och Bild*, häfte nr 12, 1942, Nyström, Per, "Maclean", *Historieskrivningens dilemma och andra studier av Per Nyström*, red. Tomas Forser, Stockholm 1974, Mårtensson, Eric, "Rutger Macklean – Om den stora jordrevolutionen och den nya skolan." *Svaneholm, Årsskrift 1997*, Utg. Vemmenhög's härads fornminnes- och hembygdsförening, Skurup 1998. Germundsson, Tomas, "Mackleans bokhylla", *Geografi i Lund. Essäer tillägnade Gunnar Törnqvist*, Lund 1999. Biblioteket såldes i sin helhet vid en bokaktion efter Rutger Mackleans frånfalle 1814. Mer än hälften av böckerna återbördades dock efter försäljningen till Svaneholm och finns tillgängliga för forskning. Återstoden av biblioteket är väl känd till sitt innehåll genom den katalog som upprättades i samband med försäljningen. *Förteckning öfver Framledne Kammarherre Rutger Mackleans på Svanholm efterlämnade Boksamling*, Lund 1816.

¹⁰⁸ Germundsson, 1999, s.59.

biblioteket också ett intresse för den enskilde underlydandes bildning, framförallt genom förekomsten av en mängd för tiden aktuell pedagogisk litteratur. Läskunnighet, räkning och lantbrukslära var ämnen som tjänade till upplysning av allmogen, en förutsättning för de eftersträvade reformernas genomförande på individuell nivå som upplysningen bland annat innebar.

2.1.1 Mönstergodset som åskådningsexempel

Axel Adlersparres presentation av Rutger Mackleans nydanande mönstergods i södra Skåne fångar i några rader både mönstergodsets funktion som åskådningsexempel i landskapet och den skarpa kontrast med vilken detta välordnade och trädgårdslika landskap avviker från det kringliggande, hägnadslösa och okultiverade. Beskrivningen publicerades i brodern Georg Adlersparres radikala och reformsinnade tidskrift *Läsning i blandade ämnen*, 1797.¹⁰⁹ Adlersparre visar hur mönstergården fungerar och ska förstås:

På stället måste man se detta stora företag, och man skall då tillstå, att ej allenast Skånska Provinsen i allmänhet, utan äfven närmsta granskaper bidra, att genom jämförelsen höja värdet av Svaneholmska odlingen. Från hvad sida man än nalkas Svaneholm, plågas ögat ändå mera af att se nakna fast odlingsbara fält och vanhäfdade åkergården, än det trötta af deras vidsträckthet. Betraktas i sammanhang därmed de stora, hopträngda och med uslaste åbyggnader försedda byarne, hvars inbyggare vid första åsyn tydligt röja en sannfärdig stämpel af deras förstånds-odling; skall man lättare känna, än förmå uttrycka den behagliga kontrasten af idel fruktbarande mark, söndrad inom mindre hägnader af planterade jordvallar, i hvars medelpunkter synas städade åbyggnader blott för enkla Hushåll, till den mängd, att ögat ej förmår urskillja dem alla. Dessa smärre gårdar finnas alla sammanbundna genom breda, raka och likaledes af planterade jordvallar omgifna vägar. Och denna lyckliga Kontrast börjar just vid Svaneholm: ingalunda förr.

I Adlersparres ögon blir det gamla bylandskapet en talande bild av invånarnas brist också på ”förstånds-odling”. Uttrycket är ett typiskt exempel på hur begreppet ”odling” i upplysningstida retorik används i överförd betydelse, om bildning.¹¹⁰ Omvänt är det fullt möjligt att läsa ”odlingsbara fält” i både bokstavlig och bildlig mening.

¹⁰⁹ Adlersparre, Axel, ”Något om skånska åkerbruket och åkerbruk i allmänhet”, *Läsning i blandade ämnen*, 27-28/1799, s. 122-123. Adlersparres beskrivning bygger sannolikt på ett besök på Svaneholm i början av 1798. Lannér, Jan, 2002, s.4.

¹¹⁰ Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922, s. 541. Verbet odla, om jord, först under 1550-talet i Sverige. Odla i bildlig betydelse från slutet av 1600-talet men mera vanligt först mot slutet av 1700-talet.

Som ett bihang till artikeln om Svaneholm fogades en utvikbar plansch med en reproduktion av Wadmans skifteskarta över byarna Skurup, Hylteberga, Sandåkra och Saritslöf, söder om sätesgården. Planens mångfaldigande och spridning, liksom publiceringen av förebildliga arrendekontrakt efter Mackleans mall, måste ha bidragit till att Svaneholm, redan i samtiden, uppfattades som den viktigaste förebilden för den modernisering av jordbruket som enskiftesreformen skulle komma att innebära.¹¹¹ Svaneholm var å ena sidan en sen utlöpare av 1700-talets väl etablerade mönstergodsmodell, rumsligt och idémässigt centrerad kring en skicklig, ofta adlig, hushållare, med Ramels Övedskloster i sydvästra Skåne eller von Hylténs Skillinge, i nordvästra Skåne, som framstående exempel. Den radikalt annorlunda struktur som låg i betoningen av de enskilda farmarna eller arrendegårdarna var det som av samtiden uppfattades som förebildligt, både rumsligt och idémässigt, och som skulle bära Svaneholms modell långt in i påföljande sekel som ett mönster för jordbrukets omdaning i långt större skala.

Om 1700-talets mönstergård skulle leda till efterföljd framförallt i kraft av det goda exemplets makt att påverka till efterföljd så bestod en del av nytänkandet i Mackleans modell i ett stort intresse för själva förmedlingen och metoder för spridning av mönstret. Både inrättandet av så kallade farmer och uppbyggnaden av godsskolor för barn var idéer som diskuterades och omsattes i praktiken på flera av 1700-talets mönstergoods. Mackleans intresse för pedagogik, väl manifesterat i hans omfattande boksamling, visar emellertid på en stark koppling mellan bibringandet av nödvändiga kunskaper (för individen i ett upplyst samhälle) och det konkreta nyttiggörandet av dessa kunskaper (i den samhällsbyggande hushållningen), tankar som skulle utvecklas under 1800-talet och formuleras i stadgarna om allmän folkskola 1842. För underlydande bönder och så småningom deras barn skulle trädgårdskulturen bli den pedagogiska modell som framför andra tjänade till att omsätta den bokliga bildningen till samhällsnyttig praktik inom det lantbruk som av Macklean och andra betraktades som den främsta vägen till framsteg i den större skalan.

Den *Lärobok i lantbruket för Skurups socken*, som Rutger Macklean författade, visar hur bildningen, på boklig väg, ska omsättas i yttre odling och ger en god bild av hur den inre och den yttre odlingen hänger intimt samman i

¹¹¹ Arrendekontrakt bilagt till Kongl. Wermeländska Hushållnings Sällskapets Protokoller och Handlingar, År 1806 den 12 mars, publ. I *Hush. Sällsk. Handl.* 5 häft. Karlstad 1810. Förordningen om enskifte för Skåne undertecknades 1803. Mackleans landreform på Svaneholm 1783-1785 var nominellt ett storskifte. Termen enskifte användes dock i Skåne även före 1803. Germundsson och Lewan s. 13.

uppbyggnaden av mönstergodset. Macklean börjar med att sammanfatta de önskvärda reformerna av åkerbruket i fyra huvudregler:

- 1:mo Upparbeta jorden wäl.
- 2:do Dika henne wäl.
- 3:tio Gödsla henne wäl.
- 4:to Ombyt henne årligen emellan säd och foderväxter.¹¹²

Liksom de flesta dåtida handböcker i åkerbruk och trädgårdsskötsel, börjar Macklean med själva jorden och dess bearbetning.¹¹³ Jorden är för fysiokraten Macklean central som ”den källa hwarutur både enskildt och allmänt wälstånd härflyter”¹¹⁴ och den förnämaste av kunskaper eller konster är den som visar vägen till det förråd av förnödenheter som den ”moderliga jorden” frambringar.¹¹⁵ Historiskt sett skiljer sig trädgården från åkerbruket genom det noggranna bruket och möjligheten att på nära håll övervaka och följa odlingen i detalj. Rent konkret definierades trädgården tidigt, åtminstone sedan slutet av 1500-talet, som ”all spade-dug ground”, alltså den del av en egendoms jord vilken bearbetades med spade, till skillnad från den med årder eller plog brukade åkern.¹¹⁶ Både bearbetningen på djupet och finfördelningen av jorden hörde till det som Macklean syftade på. Även om man länge känt till att jordens beskaffenhet var viktig för växternas utveckling så visste man ännu inte hur växternas näringsupptag gick till utan man förmodade, genom iakttagelser, att växterna tillgodogjorde sig själva

¹¹² Macklean, 1844, s. 2.

¹¹³ Den i Sverige tillgängliga trädgårdslitteraturen under 1700-talet behandlas utförligt av Ahrland, se framförallt avsnittet om trädgårdshandböcker s. 242 ff. Ahrland, 2005.

¹¹⁴ Macklean, 1844, s. 1. Formuleringen, ur inledningen till läroboken, röjer inspiration från den franska fysiokratiska rörelsen som under devisen ”Frihet, egendom, säkerhet” såg jordbruket som den enda näringen som kunde generera ett verkligt ekonomiskt överskott. Den upplyste arrendatorns förmåga att effektivisera och göra sitt jordbruk lönsamt var den motor som fysiokraternas ekonomiska teori kretsade kring. God utbildning, teknisk utveckling och långa besittningsrätter eller arrenden räknades till de viktigaste medlen för utvecklingen av en framgångsrik agrarkapitalism. En upplyst elit skulle stå för det goda föredömet. NE.

¹¹⁵ Uppfattningen om fysiokratins betydelse för det sena 1700-talets agrara omvälvningar är inte oomtvistad. Delvis kan det bero på huruvida fysiokratins definieras som en snävare ekonomisk teori begränsad framförallt till Frankrike, eller som en betydligt vidare europeisk jordbruksvänlig strömning. En detaljerad redogörelse för fysiokratins betydelse för dansk och norsk teknikutveckling och kultur ges i Dan Ch Christensens avhandling *Det moderne projekt. Teknik och kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)-1850*, Köpenhamn 1996.

¹¹⁶ Uttrycket ”all spade-dug ground” förekommer framförallt i engelsk trädgårdshistorisk litteratur med hänvisning till 15- och 1600-talens trädgårdskultur. En av källorna som nämns är William Harrisons (1534-1593), beskrivning av det elisabetanska England: ”I comprehend therefore under the word ”garden” all such grounds as are wrought with the spade by man’s hand, [...]”. *Holinshed’s Chronicles*, 1577, Chapter III: Of Gardens And Orchards.

jorden genom rötterna.¹¹⁷ Djupet och finfördelningen skulle bidra till att underlätta detta.

Dikning, i Mackleans andra läroboksparagraf, var ett av de agrara reformernas största företag under 1800-talet. Genom avledningen av överflödigt vatten blev de feta skånska lerjordarna mer lättarbetade och bördiga. Stora arealer av vattenrika marker blev möjliga att bryta, dränera och nyodla. Denna inre kolonisation tillmättes en särskilt stor nationell, ekonomisk och politisk betydelse som kompensation för förlusten av tidigare svenska landområden i Finland och i östersjöprovinserna i början av 1800-talet.¹¹⁸ Gödslingen av jorden, den tredje regeln, var ett av de viktigaste sätten att öka avkastningen. I Mackleans plan för Svaneholm ingick att betesdjuren skulle hållas stallade för att samla och effektivisera hanteringen av den dyrbara gödseln.¹¹⁹

Den fjärde regeln avhandlar själva kärnan i de agrara reformerna. Enligt det äldre och dittills förhärskande odlingssystemet hade utmagrade jordar, efter flera års allt klenare skördar, lagts i träda, oftast flera år, för att därefter tas i odling igen.¹²⁰ Efter brittiska förebilder infördes nu växelbruk eller cirkulationsbruk, där åkerns grödor skulle byta plats enligt ett system om flera år och trädan ersättas av foderväxtodling, framförallt baljväxter, som både ger avkastning i form av djurfoder och binder och återger näring till jorden där de växer. ”Den röda klöfwern är en af de förträffligaste foderväxter, både såsom ymnigt gifvande och kraftigt födande” skriver Macklean och fortsätter med detaljerade odlingsanvisningar för klövern.¹²¹ Det är för att säkra eget utsäde av ”detta kostbara frö” som trädgårdens noggranna odling rekommenderas:

Om jorden är mager, måste den gödas och åter i Augusti omgräfwat, hwarvid vanliga trädgårdssängar tillskapas. Med hacka eller annat verktyg göres små och grunda fåror, 1 kvarter emellan hwarje, uti hwilket klöfwerfröet genast sås, men ganska tunt. Fröet i fårorne betäckes med jord och jemnas med en

¹¹⁷ Christensen, Dan Ch. 1996, s. 615, Ahrlund, 2005, s. 51.

¹¹⁸ Finland 1809 och Pommern 1815.

¹¹⁹ Om gödselns stora betydelse för den intensiva trädgårdsodlingen under 1700-talet se Ahrlund 2005, kap ”Odlings- och skötseltekniker”, s 51 ff.

¹²⁰ En detaljerad redogörelse för 1700-talets jordbruk och jordbrukslandskap och de åkerbrukssystem som föregick skiftena ges i Gadd, 2000, s. 111 ff. Om trädessystemsärskilt s. 128-131. Gadd påpekar att till de många avvikelserna från de olika trädessystemen hörde bruket, i flera delar av landet, att hägna in en del av trädessgårdet för odling av baljväxter, vilket i texten omnämns ”tjappodling”. Från västgötska gårdsbruk finns uppgifter om trädgårdsodling i inhägnader i åkern vid mitten av 1900-talet. Uppgiften har kommunicerats av Marie Johanson, Bohusläns museum i Uddevalla, 2009.

¹²¹ Ett enda tunnland klöver kan föda 4-5 stora kreatur över hela sommaren, säger Macklean och jämför med vanligt fåladsbete där ett enda kreatur behöver 2-3 tunnland för samma tid. Macklean 1844, s. 60.

räfsa, men så, att fröna ej komma att ligga djupare än ett tum i jorden, eller helst blott ½ tum. När klöfwern nästa år börjar uppväxa, sticker man ner risqwistar wid raderna, alldeles så, som det brukas wid risningen af trädgårdsärter; hwilket göres på det att klöfwerstjelkarne må deremot kunna stödj sig och ej nedfalla till jorden. Sedan fröet är moget och fröhufvuden äro swarta, afskåras de med handskära och tårkas på täcken i solen eller i en högst lindrigt uppvärmd bakugn, eller ock på kölna, hwarefter de tröskas och handteras i öfrigt som förbemäldt är. På detta sätt winnes ymnigt och ett ganska godt frö, hwarföre odlingsättet rekommenderas till begagnande af mindre landbrukare och i synnerhet för torpare, hwilka sålunda skulle genom fröhandel kunna draga stor fördel.¹²²

Odlingsbeskrivningen kunde vara hämtad från något av de antika jordbrukstraktaten, där Macklean nu föreskrev att det noggrant och trädgårdsmässigt framodlade fröet skulle användas som utsäde i jordbruket. Möjligheterna för bönder och torpare att spara in utgifterna för eget utsäde och kanske även tjäna en slant på sin fröodling, som Macklean framhåller i citatets sista stycke, är däremot en tydlig tidsmarkering. Motståndet mot hoveriet, eller dagsverksplikten, hörde till den agrara revolutionens centrala idégod. Istället skulle långfristiga arrenden tillförsäkra godsägaren om odlingsintresserade bönder som drevs av viljan att väl förvalta sina lotter och därmed generera ett ekonomiskt överskott som kunde investeras i odlingen och på längre sikt ge lönande avkastning.

Den italienske botanikern och agrarhistorikern Ambrosoli, som undersökt baljväxtkulturens roll och betydelse i västeuropeiskt jordbruk, poängterar den långa kontinuiteten i trädgårdens relation till jordbruket och exemplifierar bland annat med en passus ur Columellas jordbrukstraktat från första århundradet e. Kr., *De Re Rustica*, om odling av blåluzern enligt samma trädgårdslänkande mönster.¹²³ Columella preciserar trädgårdssängarnas omfång genom anmärkningen att odlingen bör vara åtkomlig från gångar på bägge sidor.¹²⁴

Den noggranna bearbetningen av jorden och sådden i rader var trädgårdskunskaper som blev viktiga att omsätta i åkerbruket för att effektivisera odlingen på olika sätt. Troligen stimulerades behovet av att de nya foderväxterna, som skulle få central betydelse både i cirkulationen och som grund för en utökad djurhållning, hade hämtats från den mer småskaliga

¹²² Macklean, 1844, s. 60–61.

¹²³ Ambrosoli, 1997, s. 5. Om Columellas blåluzernodling säger Ambrosoli på samma sida: "Tilled in this way the land looked much more like a garden with flower beds than a field."

¹²⁴ Texten i dess helhet på svenska i *Columella Tolv böcker om lantbruk*, 2009, s. 67–68. Anvisningarna rörande trädgårdssängarnas storlek återkommer i stort sett oförändrade i 1700- och 1800-talets trädgårdshandböcker.

odlingen. Kring sekelskiftet 1800 var till exempel olika varianter av radsåningsmaskiner något som i hög grad intresserade jordbrukets innovatörer.¹²⁵

2.1.2 Trädgården som jordbrukets laboratorium

*...the flower and vegetable garden acts as a laboratory for experiments which it would be reckless to carry out straight away in the field.*¹²⁶

När jordbruk kom på modet som en värdig sysselsättning för de högre samhällsklasserna tycks också ett ivrigt experimenterande för dess utveckling ha följt med. Också här uttrycktes trädgårdens roll som försöksfält, eller laboratorium, med lantbrukets förbättring som mål. Kring sekelskiftet 1800 var korrespondensen och utbytet av erfarenheter och växter mellan de skånska godsägarna och vetenskapens företrädare en utbredd företeelse.¹²⁷ Nyttan av trädplantering var till exempel ett omhuldat ämne som man kunde bidra till genom att undersöka olika trädslags odlingsbetingelser som klimat- eller vindtålighet, eller genom att byta frön, ympkvistar och plantor mellan olika delar av landet. Provodlingen kunde utföras i trädgårdens plantskolor på de stora godsen eller helt enkelt på en skyddad plats i prästgårds- eller slottsparken där telningarna kunde hållas under uppsikt av provodlaren själv. Ett exempel är godset Krapperups park i nordvästra Skåne där ägaren Nils Christoffer Gyllenstierna hade en plantskola insprängd i ett skyddat läge i parken där han bedrev avancerade försök med provodling och provympning av olika sorters lövträd.¹²⁸ Här gick studierna i den botaniska vetenskapen hand i hand med parkens försköning, dit de mest lovande trädplantorna efterhand flyttades.

Helt inriktade på själva åkerbrukets förbättring var de försök med utplantering av råg som anställdes av Mackleans vän och åsiktsfrände, amiralen och konstnären m.m. Carl August Ehrensvärd.¹²⁹ Macklean tycks ha väckt Ehrensvärds intresse för lantbrukshållningen, bland annat genom att uppmana Ehrensvärd att författa en skrift om lantbruk.¹³⁰ Både på godset

¹²⁵ Christensen, s. 615ff, En av dem som allra tidigast lade fram avancerade teorier om jordens betydelse för växternas näringsupptag och framförde idéer om radsåning i åkerbruket var den brittiske jordbruksreformatorn Jethro Tull, se Tull, J. *The Horse Hoeing Husbandry or an Essay on the principles of tillage and vegetation wherein is shewn a method of introducing a sort of vineyard culture into cornfields, in order to increase their product, and diminish the common expence; by the use of instruments described in cuts*. London 1733. Om Tull i detta sammanhang, se även Ambrosoli s. 337.

¹²⁶ Ambrosoli, s 96. Ambrosoli avser här redan 1400-talets sydeuropeiska jordbruk.

¹²⁷ Christenson, 1999, passim.

¹²⁸ Ahlklo, 2007, Texten bygger på exciperad korrespondens ur Krapperups godsarkiv som ställts till författarens förfogande av stadsantikvarie Karin Gustafsson.

¹²⁹ Carl August Ehrensvärd (1745-1800)

¹³⁰ Ehrensvärd, C.A., "Allmän landhushållning", u. å., publicerad i Berg, 1923, s 337-348.

Tosterup, i Svaneholms grannskap, som ägdes av Ehrensvärds svärföräldrar, och så småningom även på den egna gården Dömestorp i Halland skulle Ehrensvärd göra försök och skaffa sig erfarenheter av lantushållning. I september 1795 ger Ehrensvärd i brev till vännen P.N. Gedda [1737-1814] en tidsbild från Tosterup: ”I trädgården har man till grafvare Torpare som till trädgården äro anslagne, de äro så fattiga att när de sägas till 3 à 4 dagar förut gå de ikring hos Bönderna och tigga tillsammans litet matsäck för att arbeta dagen öfver enligt sitt Contract. Sådane voro igår och gräfde en bit jord där jag ärnar göra några försök de voro alla Gummor eller Änkor.¹³¹

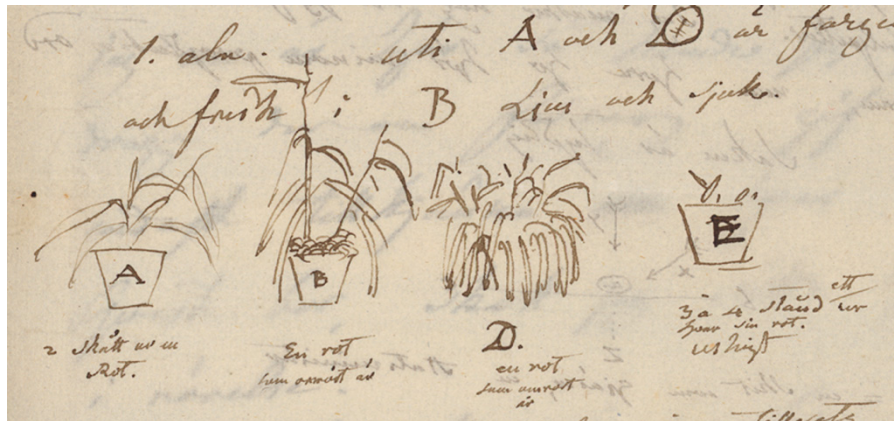
Figur 3. Grävande gumma i skånsk dräkt. C.A. Ehrensvärd, 1799. C.A. Ehrensvärds brevsamling, G60b, UUB. Repro UUB.

Även Ehrensvärd var intresserad av de frågor som låg högt upp på dagordningen när det gällde jordbrukets förbättring. Iakttagelserna av dagsverkarnas usla kontraktsvillkor illustrerar hur det okvalificerade trädgårdsarbetet överläts åt dem som bedömdes som mindre arbetsföra. Ehrensvärd presenterar med ord och bild ytterligare ett bevis för nödvändigheten av att avskaffa hoveriet. Men Ehrensvärd intresserade sig

¹³¹ Ehrensvärds brev till Peter Niclas von Gedda [1737-1814]. G60b, s. 39. UUB.

också i högsta grad för jordbrukets praktik och de lika tidstypiska frågorna om jordens sammansättning och den kontrollerade sådden.

Inspirerad av bland annat en svensk avhandling av Magnus Stridsberg utarbetade Ehrensvärd en rad försök (i både teori och praktik) där han prövade att dra upp rågplantor i krukor i olika typer av jord hemma på Tosterup.¹³² Baserat på dessa rön utarbetade han såväl skisser som en ekonomisk plan för hur rågfröna skulle kunna sättas i rader på åkern med hjälp av specialkonstruerade skopor med noggrant utprovad jordblandning.¹³³

Figur 4. "Krukan B vattnade jag ganska starkt med Phosphor-syra saturerad med Calk [...] uti A och D är färgen mörk och frisk i B ljus och sjuk. Krukan E är uslig och har ingen tillsats men har grönnare färg än B." UUB, C.A. Ehrensvärds brevsamling, 1799, G60b, s. 146b. Repro UUB.

Förbättringarna av jordbruket på Dömestorp, som Ehrensvärd hoppats så mycket på, slog emellertid inte väl ut. Kanske hade han underskattat svårigheten i att omsätta trädgårdsrönen i det större jordbrukets praktik. "Jag ska lämna jord och dagsverken" skriver Ehrensvärd i mars 1798 till professor Retzius: "En täppa har man kraft att omskapa Qvartertals, i hvad lynnen man vill, man kunde ditföra hvad jord man sökte, till hvad djup man antog och gifva deråt hvad båttnar man ville och ansåg, man kunde skapa tillfällighets lägen, man kunde utspänna segelduks tak då otidiga Rågn kunde förstöra jemförelse försök..."

¹³² Ehrensvärds brev, G60b, s. 146. UUB.

¹³³ Nilsson, 1996, s. 296, Ehrensvärd i brev till Retzius, 26 dec 1797, i Berg s. 190 ff.

Mackleans recept för jordbrukets framgång och lönsamhet, så träffande koncentrerat av Ehrensvärd i devisen ”Flit Skit Profit!”¹³⁴ var nog så krävande att flytta över från den lilla till den stora kulturen.

2.1.3 Trädgården som pedagogisk modell

Att föra ut kunskaperna om nya jordbruksmetoder till de ”lyckliga bönder” som nu, lösta från hoveriets tunga bördor, skulle koncentrera sig på den egna egendomens förbättring och lönsamhet, med landets välbefinnande i sikte, var en absolut central fråga för upplysningen. Den tröge och förändringsovillige bonden är i själva verket en väsentlig figur i upplysningstidens retorik. Han står för traditionens och vidskepelsens (religionens) mörker, i relief mot ett ljus, på bildning och vetenskap grundat samhälle, där varje människa ska bidra med sin del till en civilisation i ständigt rörelse framåt och uppåt. ”Vetenskapernas ändamål är människoslägtets förbättring,” konstaterar Ehrensvärd i ett långt filosofiskt brev till P. N. Gedda någon gång på hösten 1795.¹³⁵ Någon lätt sak ansågs det dock inte vara, att lysa upp i det kompakta mörkret. Upplysningsivrnarnas universalrecept för det vetenskapliga ljusets spridning var den brant tilltagande publikationen av instruktiva handböcker som i den franska encyklopedins efterföljd skulle bilda de breda lagren. Det var böcker som i format, typsnitt och illustrationsrikedom anpassades efter olika delar av läsekretsen. Tillgängligheten till vetenskapliga resultat ökades ytterst medvetet genom att Kungliga Vetenskapsakademien beslöt att publicera alla sina vetenskapliga skrifter på svenska, istället för latin, i enkelt och standardiserat format och satta med en tydlig och läsvänlig klassisk antikva, det typsnitt som associerade till både klassisk bildning och vetenskap.¹³⁶ Att trädgården, som pedagogiskt redskap, hörde hemma i både den vetenskapliga och den religiösa sfären, framgår tydligt av det sena 1700-talets trädgårdshandböcker. Bland författarna till framgångsrika trädgårdspraktikor fanns till exempel flera präster. I ett samhälle där all utbildning var nära förknippad med kyrkan var steget i praktiken inte långt mellan ett hinsides paradiset och ett jordiskt lyckorike, ett förhållande som starkt måste ha påverkat genomslagskraften för trädgården som mönster.¹³⁷

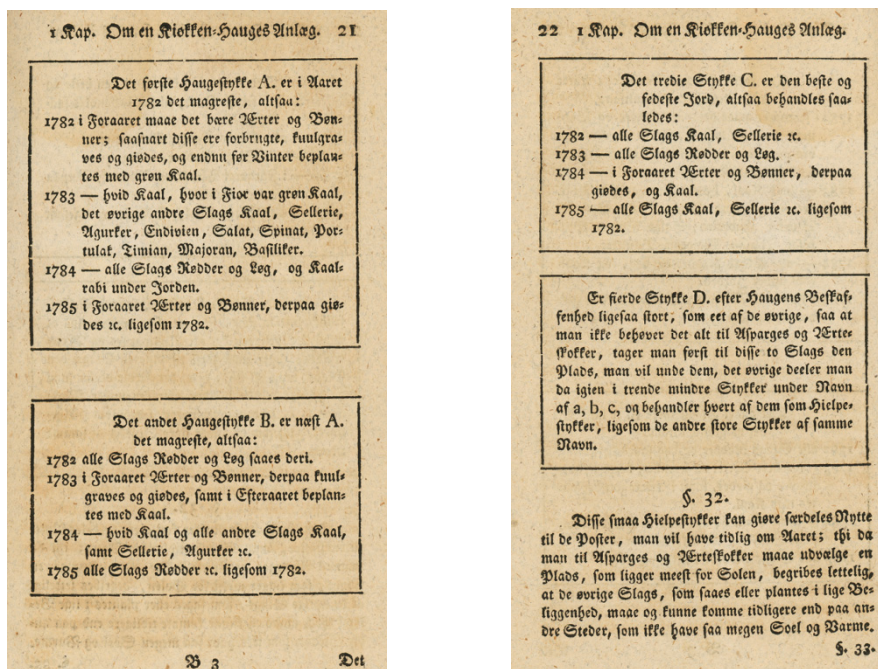
¹³⁴ Ehrensvärds brev, G60b, s. 83. UUB. Jordbruk i äldre franskt språkbruk: *la grande culture* och trädgårdsbruk, *la petite culture*, Ambrosoli, s.221.

¹³⁵ Ehrensvärds till P.N. Gedda, odat. 1795, Berg 1923, s. 64.

¹³⁶ Den tyska så kallade frakturstilen (ibland kallad gotisk stil) var dock det vanligaste typsnittet i enklare handböcker och användes i det sammanhanget långt fram på 1800-talet. Frakturstilen, räknade man med, var välbekant i de många hem där Bibeln och andra religiösa skrifter var de enda tillgängliga böckerna.

¹³⁷ Teologen och trädgårdshistorikern Bengt Arvidsson behandlar betydelsen av denna dubbla bild av trädgården i sin bok *Bed och arbeta i trädgården*. Arvidsson, 2009, särskilt s. 39–64.

Till böckerna i det Mackleanska biblioteket hör Esaias Fleischers trädgårdsbok, *Forsög til en Dansk Haugebog*, i den danska och första utgåvan från 1782.¹³⁸ En påfallande stor del av Mackleans böcker rörande lantushållning (jordbruk, trädgård) är nyutkommen litteratur, först publicerad under 1780-talet och fram till Mackleans eget frånfälle 1814.¹³⁹ Fleischers bok hör till den ström av handböcker för gemene man som började komma ut under 1700-talet och den riktar sig särskilt till innehavare av ”medelmåttiga trädgårdar”. Fleischers bok blev mycket spridd som grundbok i trädgårdsskötsel.¹⁴⁰ Trädgårdens nära förhållande till jordbruket illustreras av en noggrann redogörelse, med figurer, för hur köksträdgården bör delas in i fyra delar till växelbruk, med ärtor och bönor i tredje skiftet.

Figur 5. Ur Esaias Fleischer, *Forsög till en Dansk Haugebog*, Köpenhamn 1782. Repro B. Melliander, LUB.

Kyrkoherdarna var ofta lantbrukare på ansenliga boställsjordar. Se t.ex. Bergström, Carin, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720-1800; Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet*, diss. Kristianstad 1991. Gadd, 2000, s. 109.

¹³⁸ Fleischer, Esaias, *Forsög til en Dansk Haugebog*, Köbenhavn 1782.

¹³⁹ Gadd påpekar att Mackleans intresse för agrara reformer tycks börja med arvet av Svaneholm 1782. Gadd 2000, s. 109.

¹⁴⁰ NIHL, Personalhistorie, Fleischer. Elias. Fleischers trädgårdsbok kom i Danmark ut i en andra upplaga 1796, översattes och gavs ut på svenska 1797.

Den fjärde delen ska ge plats till sparris och kronärtskockor samt därutöver indelas i tre ”hjälpstycken” med samma system: a b c, som de större skiftena A B C.¹⁴¹

Liksom flera andra författare av trädgårdsböcker hade Fleischer en bakgrund som präst.¹⁴² Den vinjett som i danska utgåvan avslutar företalet visar en trädgårdsmästare med kratta mot en landskaplig bakgrund med ett kyrktorn i fonden. Boken avslutas med ett citat ur en fransk tidebok:

Une graine, une plante, un arbrisseau naissant

Tout m’annonce la main d’un être tout puissant.¹⁴³

Både bild och text är en påminnelse om hur den handfasta rådgivningen ut till ägaren av en ”medelmåttig trädgård” fogades in i den vedertagna kristna fostrans mönster, långt från upplysningens omstörtande retorik där religionsutövningens vidskepelses mörker, liksom hos Ehrensvärd, ställdes mot den rena lysande vetenskapen. Även Adams bistra straff, efter utdrivningen ur Paradiset, att för all framtid och i sitt anletes svett, med spade och plog, bearbeta den jord ur vilken Gud skapat honom, är närvarande också i handböcker med så upplysta och modernt klingande namn som *Åkerbrukets Chemiska Grunder* utgiven 1778.¹⁴⁴ Författaren Wallerius inleder sitt företal om åkerbrukskemins möjligheter, men fortsätter, som om han inte tordes yvas över mänsklighetens möjligheter att själv åstadkomma sådana under:

Men allt sådant loford oaktadt, måste man dock tillika vidgå at åkerbruket ej allenast är besvärligt och trötsamt, utan ock stundom, genom åkommande skador, föga lönande.

Slika olägenheter hafva väl sin början och första grund i Guds förbannelse öfver jorden (*Gen. 2*); [min kurs.] men så böra de och, til en stor del, ledas ifrån vår otillräckeliga kunskap och förfarenhet i åkrens tillbörliga ans och skötsel.¹⁴⁵

Det kursiverade stycket är emellertid, i Mackleans exemplar av boken, överstruket med kraftiga streck i det mörkbruna bläck som Macklean oftast själv använde.¹⁴⁶ Här syns upplysningsmannens skepsis mot religionens ”vidskepelse”, som i hans tycke inte längre hör hemma i den vetenskapliga världen.

¹⁴¹ Fleischer, 1782, s.20.

¹⁴² NIHL, ibidem.

¹⁴³ Ungefär: Ett frö, en planta en knoppande buske, allt är för mig tecken på den allsmäktiges hand. Ur de Rome d’Ardène, Jean-Paul, *L’année champêtre*, Lausanne 1770.

¹⁴⁴ Wallerius, Johan Gottschalk, *Åkerbrukets Chemiska grunder*, Stockholm 1778.

¹⁴⁵ Wallerius, 1778, s. 5.

¹⁴⁶ Macklean har en mycket karakteristisk piktur (handstil) som är stor och kantig, med spretande skrivstift som ger stark skillnad i bredd mellan löst och hårt tryck vilket överensstämmer väl med markeringen i boken.

Jesper Hansson och hans barn

*"-Delightful task! To teach the young idea how to shoot! To train the tender plants, and watch their buds unfolding day by day!"*¹⁴⁷

Till alla de enskilda delar som i samtidens ögon konstituerade mönstergodset Svaneholm och bidrog till dess berömmelse var Mackleans inrättande av två skolor på godset under 1790-talet något som ofta nämndes. Mackleans egen lärobok tycks av allt att döma inte ha kommit till användning i skolorna i Skurup eller Sandåkra.¹⁴⁸ Manuskriptet hittades och gavs ut postumt först 1845.¹⁴⁹ Läroboken är uppbyggd som en handbok enligt äldre vedertagen modell, jämförbar med till exempel Fleischers nyss nämnda bok, men utan varje antydning om gudomligt ingripande. Däremot är det känt att prosten Wilhelm Fredrik Nibelius lärobok, *Jesper Hanssons och hans barn En i synnerhet till allmogens upplysning författad historia om bästa och förmånligaste bruk af enskiftes lotter*, som kom ut 1793, användes i Svaneholms båda skolor.¹⁵⁰

Den sedelärande historien om Jesper Hansson visar tydligt hur trädgården fungerar som förebild för den praktiska odlingen. Historien handlar i grund och botten om Jesper Hanssons "inre odling", det vill säga den förädling han genomgår från oföretagsamt fattighjon till framgångsrik lantbrukare och familjefar med framtidsplaner. Och vägen till Jesper Hanssons inre odling går genom trädgården. Handlingen rör sig i flera nivåer och kretsar kring samspelet mellan "Herren" till herrgården (dit Jesper begivit sig för att tiggas), en "anständig Bonde" och så Jesper själv, som genom godsherrens ingripande får göra ett försök att lära sig arbeta som dräng. Bonden tar med Jesper till sitt hus, och Jesper berättar: "Jag hade knappt kommit dit, för än han sade til mig; i förmiddag skal du ut och rensa min trädgårdsjord för tistel, dem du skal updraga med rötterna." Här rensar Jesper bokstavligen

¹⁴⁷ Brontë, Ann, *Agnes Grey*, 1998 [1847], s.10. Romanen handlar om en prästdotter som i citatet ovan föreställer sig sitt kommande arbete som guvernant på den engelska landsbygden.

¹⁴⁸ Mårtensson 1998, s 22.

¹⁴⁹ Mårtensson, 1985. s. IX.

¹⁵⁰ Mårtensson, 1998, s. 23. Uppgiften om bokens användning i Svaneholms skolor kommer från Mårtensson som dock drar för långtgående slutsatser om det direkta inflytandet av Pestalozzis pedagogik för skolornas inrättande. Skolorna grundades 1793 och 1795, Den utbildning hos Pestalozzi i Schweiz som Macklean tillsammans med Jacob Delagardie och Otto Ramel bekostade för Samuel von Rosenstein inleddes sommaren 1803. Upprinnelsen till Mackleans intresse för Pestalozzi var sannolikt i första hand hans engagemang i arbetet med den Schweiziska konstitutionen. Se, Mackleans brev till Jacob DelaGardie, 1 juli 1803. DelaGardieska Arkivet, LUB, Samuel von Rosensteins brev till Jacob DelaGardie 18 juli 1803, *DelaGardieska Arkivet*, 1846, s. 119. Nibelius bok, *En ny och sanfärdig historia om Jesper Hansson, som genom tidens rätta användande blef sedan han blifwit afwand från tiggarestafven en hederlig och förmögen bonde. Til nytta och tidsfördrif sammanskrifwen, uti fri öfversättning af W. : Fr. utgavs första gången 1793 i Lund. En andra upplaga, under titeln *Jesper Hanssons barn, en i synnerhet till allmogens upplysning författad historia om bästa och förmånligaste bruk af enskiftes lotter*, utgavs 1809.*

bort lättjans tistlar ur sitt sinnes trädgård för att bereda jorden för såddens flit. Handlingen drivs framåt med både hot: "...om du vill rymma häri från; så skal du blifwa fångslad hvar du kommer, och bli införd på kronans tukthus..." och belöning: "Då jag hade 2ne korgar fulla [med tistlar], gaf han mig en skål soppa och ett stycke bröd, och sade, i eftermiddag skal du grafwa et stycke i hagen."¹⁵¹

Från tistelrensningen i trädgårdslandet arbetar sig Jesper upp i både den inre odlingens och den yttre kulturens skala till allt större odlingslotter och en allt större bildning. Framstegen illustreras i odlingen. Jespers första lyckade odling av "Pantoflor, Hwitkål, Grönkål, Kålrabber, Morötter" i bondens hage följs av provodling av rödklöver på ett större stycke, "...et par skeppeland" stort.¹⁵² Så småningom har Jespers välskötta odlingar genererat ett litet överskott som blir grundplåten till ett "eget ställe". Nu har Jesper både medel och självförtroende nog att våga sig på giftermål. Av de tre flickor i byn som godsherren föreslår, väljer Jesper varken den rika och sjukliga eller den lättjefulla av bättre familj, utan den flitiga dottern till en fattig torpare. När Herren bjuder till bröllop för Jesper och hans unga brud är festmåltiden uppdukad i den blommande plommonlund som Jesper med flit och uthållighet röjt, beskurit och skött på ett stycke av sin forne husbondes "skräpmark" som han fått disponera på sin lediga tid. Plommonträden som blommar visar hur rotskott av vilda fruktbarande träd på mager mark (Jesper och hans fästmö från fattiga förhållanden) med omsorgsfull skötsel kan bringas till blomning (bildning och bröllop). De blommande trädens inneboende löfte om fruktsättning och familjebildning, i eget bo, är berättelselogikens givna mål.¹⁵³ I slutet av berättelsen föräras den åldrade Jesper (på sin 40-årsdag) av sina barn en rad unga nya trädplantor att sätta utanför sitt hus.

På en annan nivå rymmer boken också bilden av frön, plantor och träd som bilder av växande kapital. Jesper får klöverfrö av Herren, klövern växer och blir kreatursfoder och grüngödning för rotfrukterna som husbonden kan sälja med vinst och sätta av som lån till Jesper. Tydlig är också raden av nyplanterade träd på Jespers gård som visar att överskottet från jordbruket satsas i säker odling med lång kontinuitet.¹⁵⁴

Läsandet som bildningsgrund har också sin plats i boken. I en fotnot rekommenderas Engelbert Jörlins trädgårdsbok, för den som närmare vill lära

¹⁵¹ Nibelius, 1793, s. 12.

¹⁵² Nibelius, 1793, s. 20. *Skäppeland* 1/6 tunnland, ca 825 m².

¹⁵³ Om frukten och fruktträdet som livssymbol, se Gunnarsson, Allan, *Fruktträden och paradiset*, Stad & Land nr 105, Alnarp 1992, s. 291 ff.

¹⁵⁴ Sparbankseken med devisen "Hinc robur et securitas" (härav styrka och säkerhet) är en av de mest spridda bilderna av träd i denna betydelse.

sig trädgårdsodlingens grunder.¹⁵⁵ I en typisk scen söker godsherrn upp Jesper en söndagseftermiddag och påpekar att även vilodagen kan användas väl:

Jag hade nyss bortlagt Bibelen och tagit för mig ett stycke at räkna; och det gladde honom obeskrifveligen, at jag så väl använde tiden; han gaf mig då en liten Bok, som handlade om Åkerbruket och Landtmanna Hushållningen, och sade: häruti kan du äfven läsa något med nytta wid lediga stunder. Jag läste ofta i denna Bok, som handlade nästan om alla Jordarter, om alla Sädesslag, Jord- och Träfrukter, och visar hwilket som är tjenligast och mäst lönande i hwart slags jord och huru den bäst brukas. Detta roade mig mycket; och jag fick rät lust til at bruka jorden.¹⁵⁶

Det förefaller troligt att den lärobok till lantbruk som godsherrn till Svaneholm påbörjade skulle fylla just detta syfte, att kunna delas ut till hågade och flitiga underlydande med hela godsets förkovran i sikte.

2.1.4 Trädgården som representation av åkerbruket

I centrum av mönstergården stod godsägaren som det mänskliga och främsta mönstret. Den viktigaste delen av föredömet bestod i att själv delta i arbetet. Denna handgripliga demonstration skulle också visa hur arbetet med jorden förädlade människan. För fysiokraterna som såg Kina som ett föredöme på jordbrukets område var bilden av den kinesiske kejsarens symboliska vårplöjning en viktig del av den ideologiska ikonografin.¹⁵⁷ Bland de många illustrationerna i Ehrensvärds brev hittar man både kejsaren och plogen under utropet Åkerbruket! Åkerbruket! liksom en bild av Ehrensvärd själv, i lång rock och med hårpiska bakom en bruten plog, som bild av de misslyckade odlingsförsöken på hans gård i Halland.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Jörlin, Engelbert, *Flora macelli hortensis. Svenska köks- och krydde-gården*. Lund 1784.

¹⁵⁶ Nibelius, 1773, s. 19.

¹⁵⁷ Sirén. Oswald, "Kina och den kinesiska tankens i Sverige på 1700-talet", *Lychmos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1948-49*, Uppsala 1950, s. 8.

¹⁵⁸ C. A. Ehrensvärd, brev till P. N. von Gedda, [nov 1795]. UUB, Brevsaml. Ehrensvärd G 60 a. se även Berg 1917, s. 92 och 428.

C. A. Ehrensvärd, brev till J. T. Sergel, Dömestorp d. 27 oct. [1796]. Nationalmuseum. Se Berg 1917, s. 120, s.430.

Figur 6. Kejsaren av Kina bakom plogen. C. A. Ehrensvärd, i brev till P. N. von Gedda, [nov 1795]. UUB, Brevsaml. Ehrensvärd G 60 a. Repro UUB.

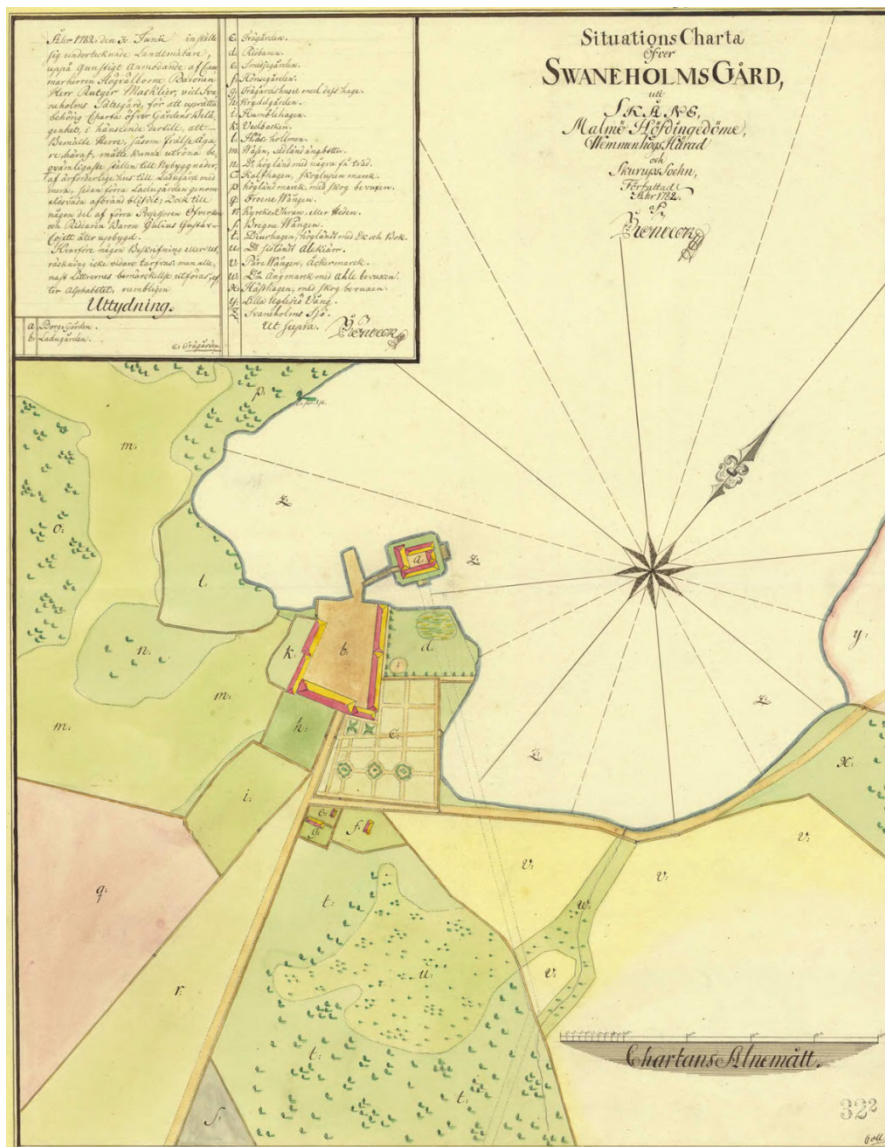
Den bild man var ute efter att kullkasta var naturligtvis den av en tärande och i lyx och överflöd vältrande överklass uppbyren av fattiga och livegna underlydandes tunga arbete. Även återhållsamheten var därför en dygd som mönstergodset skulle framställa:

Denne Adelsman war af det slaget som wårdade sig mera om sina Bönders wälfärd och bemödade sig mera om at lära dem med fördel och nytta använda sin tid, än at i maklighet förtära frugten af deras möda och i otid betunga dem med frugtlöst arbete för egen räkning, at wisa sin höga smak i fåfånga och kostbara prydnader. Han hade en anständig åbygnad på gården, wäl odlad och upbrukad jord-egendom, och detta war alt vad han åstundade; dess mesta tid använde han från morgonen til aftonen på en upmärksam tillsyn så wäl öfwer egna Hushållningen, som dess Bönders företagande wid deras egna förrätningar; med mildhet ock alfvarsamhet rådde han dem alla til deras egen fördel ock upmuntrade dem til arbetsamhet och flit [...]¹⁵⁹

För att gestaltningen av trädgård och park skulle spegla denna återhållsamhet fanns det aktuella förebilder och kunskap att hämta. För dem som sökte anvisningar för att anlägga större lustträdgårdar och parker hänvisade till exempel Esaias Fleischer i sin trädgårdsbok till: Tomas Whatelys *Observations on modern gardening* från 1771, till *Theorie der gartenkunst* av Conrad Cay Lorentz Hirschfeld, 1779-85 och till artikeln "Garten" i den tyska översättningen av Millers trädgårdsllexikon, 1779-1786,¹⁶⁰ böcker som alla fanns i Mackleans bibliotek på Svaneholm. Och det fanns planer för

¹⁵⁹ Nibelius, 1793.

¹⁶⁰ Miller, Philipp, *Allgemeines Gärtnerlexikon*. Nurnberg 1769-1776.

Figur 7. Karta över Svaneholm 1782. En ny slottsentré och vägsträckning syns skisserad på kartan. Skurups socken, Svaneholm nr 1, situationskarta 1782, Lantmäteristyrelsens arkiv.

gestaltningen av Svaneholms park- och trädgårdsomgivningar som ganska väl svarar mot idealen, även om inte allt kom till utförande.

På Mackleans eget exemplar av skifteskartan över sätesgården Svaneholm med underliggande gårdar, 1787, finns skisserat konturerna till en landskapspark och en ny tillfartsväg till slottet.¹⁶¹

Både på kartan som upprättades i samband med arvsskiftet och Mackleans övertagande av Svaneholm 1782 och på Mackleans konceptkarta 1787, finns en ny monumental tillfartsväg till slottet skisserad. Vägen planerades som en fortsättning på den långa raka vägen från Skurup i sydväst och skulle tangera landskapsparkens östra gräns. Ute i öppen terräng skulle vägen sedan ledas tätt förbi slottsträdgårdens prydligt regelbundna kvarter, över ridbanan och vallgraven (d. v. s. sjön) fram till en ny entré i slottets höga och stränga sydfasad. Den regelbundna tillfarten kan tyckas avvika mot den moderna landskapsparkens idé. Under rubriken "On Art", som huvudsakligen behandlar huvudbyggnadens omgivningar och tillfarten till dem, skriver dock Whately:

If regularity is not entitled to a preference in the environs or approach to a house, it will be difficult to support its pretensions to a place..." "...we are habituated ... to straight lines of trees, in cultivated nature ... regular figures have a degree of beauty; and to alter or to disguise such a disposition, without destroying a number of fine trees, which cannot well be spared, may sometimes be difficult." "Regularity was, however, once thought essential to every garden, and every approach; and yet it remains in many. It is still a character, denoting the neighbourhood of a gentleman's habitation; and an avenue, as an object in view, gives to a house, the air of a mansion."¹⁶²

Undantaget som Whately gör, för en regelbunden plantering, som en allé, i landskapsparkens annars oregelbundna mönster, är intressant. Särskilt värt att notera är Whatelys konstaterande att den raka allén är ett så vedertaget sätt att markera en adelsmans gård, att den, underförstått, är svår att ersätta eller bortse ifrån.¹⁶³ Gränserna till en ganska omfattande landskapspark lär ha stakats ut i terrängen av lantmätaren Wadman våren 1787.¹⁶⁴

Att sätta Mackleans trädgårdsanspråk i relation till Hirschfelds *Theorie der Gartenkunst* ger en öppning till en utvidgad förståelse för det svaneholmska

¹⁶¹ Johnson, 1989, s. 11. Svaneholms park och trädgård behandlas av Göran Johnsson i två artiklar i *Svaneholm Årsskrift* 1989 och 1990 som tillsammans med Jan Lannérs utredning om Svaneholm 2002 bildar grund för mitt översiktliga resonemang om Mackleans trädgårdsanläggningar i anslutning till Svaneholms slott och med utgångspunkt från trädgårdslitteraturen i Mackleans bibliotek.

¹⁶² Whately, Thomas, *Observations on Modern Gardening*, London 1770, s. 144-145.

¹⁶³ Det är naturligtvis omöjligt att skapa en uppfattning om just Whatelys eventuella inflytande i sammanhanget utan att ha fördjupat sig i bakgrunden till den planerade landskapsparken.

¹⁶⁴ Johnson 1990, s. 3.

mönsterlandskapet. Hirschfeld började sin trädgårdsteoretiska bana med publikationen av en liten bok, *Das Landleben*, 1767, som på romantiskt manér prisade det schweiziska lantlivet.¹⁶⁵ Så småningom utvecklade Hirschfeld en stark beundran för den engelska landskapsparken som, trots att han aldrig besökte England, var fundamentet för hans trädgårdsteoretiska flerbandsverk. Hirschfelds trädgårdsteori, som gavs ut samtidigt på tyska och franska, fick stark genomslagskraft och tillhörde de böcker som mycket snart fann sin väg till godsägares och konstintresserades bibliotek i Sverige och i övriga Europa.¹⁶⁶

I den femte delen av *Theorie der Gartenkunst*, utgiven 1785, fördjupar sig Hirschfeld i landsbygdens herrehus och hur landskapen kring dem på olika sätt kan förbättras. Samtidigheten med Wadmans första skifteskarta, som vann laga kraft samma år, kan givetvis i första hand bara peka på en yttlig samstämmighet mellan Hirschfelds teori och Mackleans praktik. Den goda odlingen, trädgården, är prydnad nog menar Hirschfeld, och framhåller den upplysta lantadeln som ett föredöme för de kungligheter som borde veta bättre än att omge sig med labyrinter, kinesiska pagoder och träd klippta i arkitektoniska former. Och Hirschfeld understryker, i sin retoriska debatt med en imaginär prins: ”Det ni åstadkommer på detta område ligger öppet för allas blickar; en expert, på området, som ser era byggnader, era trädgårdar kommer också att döma dem...” ”den smak ni uttrycker i era projekt blir en del av er historia”.¹⁶⁷

Vad Hirschfeld håller fram som de viktigaste förbättringarna på en sådan lantegendom är snarast knutet till den upplysta storhet som vilar i omsorgen om de underlydandes odling. Till förslagen på anspråkslösa men väsentliga förbättringar hör till exempel prydliga och bekväma gång- och körvägar på egendomen.¹⁶⁸ Hirschfeld framhåller det engelska exemplet, citerar Whatelys beskrivning av hur en *Ferme ornée* bör inrättas och hänvisar läsaren till en rad engelska mönsterböcker i ämnet. Han ger förslag på enkla förbättringar som

¹⁶⁵ Hirschfeld, C. C. L. *Das Landleben*, Bern 1767.

¹⁶⁶ Elovsson, *Lychnos* 1942, s. 141. Parshall, 2001, s. 5. Till dem som korresponderade med Hirschfeld och även fick sina försök publicerade i Hirschfelds trädgårdskalender hörde bröderna Linnérhjelms i nordöstra Småland. Bröderna hörde, liksom Ehrensvärd, till den skara av gentlemannavetenskapsmän som anställde försök i sina trädgårdar och orangerier. Linnérhjelm hade, med bistånd av botanikprofessorn i Lund, Anders Jahan Retzius, som också var Ehrensvärds diskussionspartner i jordbruksfrågor, försökt sig på att få fram trädgårdsnejlikor i trädform. Resultaten redovisades i Hirschfelds *Garten kalender* 1785 och korrespondensen mellan Hirschfeld och Linnérhjelms resulterade så småningom även i publikationen av en bild på Olivehults herrgård i Tjust, Östergötland, och en beskrivning av dess park. Elovsson, 1959, s.142 ff.

¹⁶⁷ ”Der Geschmack Ihrer Werke geht mit in Ihre Geschichte über.” Hirschfeld, 1785, s. vii, Hirschfeld, 2001, s. 379.

¹⁶⁸ Hirschfeld, 2001, s. 419.

inte äventyrar gårdens produktivitet men bidrar till ett skönt intryck. En vitmenad bondgård, till exempel, som avtecknar sig mot skogens djupa grönska, kan ge betraktaren en behaglig föräning om ett rent och behagligt hem, menar Hirschfeld.¹⁶⁹

Under rubriken ”Byar” utvecklar Hirschfeld sin syn på bondgården: ”Med förtjusning tänker vi på de själar som kan höja sig över sin egen klass svårigheter och normala hinder, vilkas uppfattning om regelbundenhet och skönhet står lysande mot okunskapens dystra kaos.”¹⁷⁰ Som om det var Jesper Hansson, i prosten Nibelius didaktiska skrift, han hade i tankarna, fortsätter Hirschfeld: ”En bonde som älskar och förbättrar sitt hem, omger det med fruktträd och sköter sin köksträdgård väl, väcker respekt hos de övriga stånden.”¹⁷¹

Sist, men inte minst, sätter Hirschfeld den välsköta bondgården i ett vidare perspektiv som är av betydelse för förståelsen av Svaneholm som mönstergård. Han utgår ifrån en betraktelse av den schweiziska landsbygden, motivet för den bok om lantlivet som grundlade hans egen berömmelse som trädgårdsteoretiker.¹⁷² Välhavande bönder på välsköta gårdar finns i alla Schweiz kanton, menar Hirschfeld, och hela landet är ”ett jättelikt mönster av fruktträdgårdar och ymniga vingårdar”. Den schweiziske bonden bor bättre, prydligare och skönare än mången tysk adelsman.¹⁷³ Planen och dispositionen av Svaneholms utskiftade gårdar får också sin omedelbara bakgrundsbelysning:

The first farmer must have built his dwelling in the middle of his field, just as the first gardener built on the spot from which he could oversee his whole garden. This initial arrangement is logical and has many advantages. When a dwelling is directly connected to the owners field, meadows and other property, it not only makes supervision easier but also lightens his work and simplifies bringing in the harvest, occupies his mind and eye with the image of his vocation, and saves much time and wasted effort.” “How delightful is the sight of such a place, a small but complete painting of human bliss!”¹⁷⁴

¹⁶⁹ Hirschfeld, 2001, s. 421.

¹⁷⁰ Hirschfeld, 2001, s. 430. Omdömet karakteriseras av samma sätt att avläsa kontraster, mellan ordning och oordning, i landskapet som Axel Adlersparres beskrivning av Svaneholm och dess omgivning i *Läsning i blandade ämnen*, 1799, som tidigare nämnts.

¹⁷¹ Hirschfeld, 2001, s. 430.

¹⁷² *Das Landleben*, 1767.

¹⁷³ Hirschfeld, 2001, s. 432.

¹⁷⁴ Hirschfeld 2001, s. 432. [Parshalls översättning] Originalen lyder: ”Der erste Landmann baute sich ohne Zweifel mitten in seinem Felde an, so wie der erste Gärtner an der Stelle, wo er seine ganze Gartenstür übersehen konnte. Diese ursprüngliche Einrichtung ist der Ordnung gemäss, und sehr vortheilhaft. Die Nähe der Wohnung, die eine unmittelbare Verbindung mit dem Felde, den Wiesen und dem übrigen Landeigenthum des Besizers hat, ehrleichtet die Übersicht sowohl, als die Arbeit und die Einführung der Früchte, beschäftigt immer sein

Bilden av bonden som överblickar sina ägor är målad i skarp kontrast till den livegne bonden utan inflytande över sina påvra omgivningar, och Hirschfeld skröder inte orden: ”Vad är livegenskap (eller hoveri?), under vars ok mången god och strävsam bonde fortfarande lider, annat än slaveri eller stöld av den egna naturliga friheten.”¹⁷⁵

Hirschfelds landsbygdsromantik och idylliserande av bondelivet är tidsmarkörer, men genom kontrasterna med det feodala landskapets plågade bonde målas ett utopiskt landskap fram, med trädgården som en tydlig metafor för det goda samhället. Den amerikanska trädgårdshistorikern Linda Parshall menar, i introduktionen till sin översättning av Hirschfelds trädgårdsteori, att det är först med Hirschfeld som trädgården får en distinkt politisk mening. Med naturens ordning som mönster kan man lära sig hur människans värld bäst ska organiseras. Själva friheten som utgångspunkt för människors samlevnad och trädgårdsmästarens återhållsamma vård och ans av den fria naturen blir en bild av det goda samhällsstyret.¹⁷⁶ Konsthistorikern Margrethe Floryan har lanserat termen ”Hortus Moralis” som ett försök att ringa in hur Hirschfeld på detta sätt förnyar landskapsparkens idé.¹⁷⁷

Bilden av det ideala samhället som en välskött trädgård tycks väl förankrad exempelvis i den tyska retoriken kring sekelskiftet 1800. Hur termen ”landeskultur” användes för att skriva in hela Preussen i samma trädgårdsideal är tema för den tyske vetenskapshistorikern Björn Brüsch.¹⁷⁸

Med liknande utgångspunkter har landskapsarkitekten och trädgårdshistorikern Gert Gröning analyserat idéerna bakom de försköningsplaner för Bayern som diskuterades i vissa fora under 1820-talet.¹⁷⁹ Metaforens vikt och styrka även efter mitten av 1800-talet ligger implicit i konsthistorikern Angela Pfennigs biografiska studier av trädgårdsmästaren, sedermera föreståndaren för Preussens kungliga trädgårdsläroanstalt, Ferdinand Jühlkes livsverk under titeln ”Die Welt ein grosser Garten”.¹⁸⁰ I ett vidare internationellt perspektiv beskriver den amerikanska arkitekturhistorikern Dolores Hayden hur trädgården var ett en

Auge und seinem Geist mit der Vorstellung seines Berufs, erspart viel Zeit und unnüsse Müsse.”

¹⁷⁵ Hirschfeld 2001, s. 433. [Min översättning]

¹⁷⁶ Parshall, s. 25.

¹⁷⁷ Floryan, 2009, s.253.

¹⁷⁸ Brüsch, 2007.

¹⁷⁹ Gröning, 1992, s. 164-182.

¹⁸⁰ Pfennig, 2002, passim.

Figur 8. Anders Sigfrid Rålamb, Svaneholms sätesgård, omkring 1790, Akvarell, Rålambska samlingen, KB.

viktig del av de tankefigurer kring vilket flera amerikanska mönstersamhällen byggdes upp under 1800-talet.¹⁸¹

I ljuset av den samtida trädgårdsdiskursen framträder Wadmans plan över Mackleans idealstat på den skånska slätten, som den publicerades, som genialisk i sin tydlighet. Bara bondens hus, tomt och ägor i regelbundet upprepade moduler behövs för att betraktaren ska uppfatta mönstergårdens bärande idé. Wadmans kartografiska praktskrift och linjerna som utvisar den långa raka allékantade vägen från Skurup i kartans mitt är det enda som anvisar sätesgårdens läge utanför kartbilden.¹⁸² Så uppfattades bilden också av den insatte (upplyste) betraktaren. I Anders Sigfrid Rålamb's akvarell av Svaneholm har hela mönsterplanen reducerats till två representativa bondgårdar och deras trädgårdstomter i förgrunden till huvudbyggnaden för mönstergodset Svaneholm. Bilderna av mönstergodsherren själv är många,

¹⁸¹ Hayden, 1976, s.15 ff.

¹⁸² Praktskrift kallas den mer eller mindre utsirade textning som ofta användes på de renritade kartor eller ritningar som man presenterade för uppdragsgivaren.

det framskyntar i både text och bild att hans karaktär måhända varit svår att fånga. Historikern Per Nyströms gestaltning av Macklean och hans bibliotek, ursprungligen publicerat i *Ord och Bild* 1942, har varit stilbildande för flera modernare skildringar.¹⁸³ Här framställs en bister och målmedveten godsherre, i bitter strid mot kungahus och centralmakt, hans studerkammare som fylld av omstörtande och samhällsfarliga skrifter, bokstavligen mitt i de stora statsomvälvningarnas korsdrag. En revolutionshjärte lierad med de svenska kungamördarna. En annan sida av bilden är den styvackade godsägaren som genomdriver skiftesreformerna med en hårdhet som tvingar kuvade arrendatorer att lämna godset.¹⁸⁴ Vill man emellertid, med utgångspunkt från ett lite närmare studium av lantushållnings- och trädgårdslitteraturen i Mackleans bibliotek, dra några nya slutsatser, är det snarare en reformivrare än en revolutionär omstörtare som träder fram. Om man kan utgå från den digra samlingen lantbrukslitteratur är det snarare uppbyggnaden av det nya, än omkullstörtandet av det gamla som upptar Macklean. Den omfattande serien tryck som behandlar framväxten av Frankrikes nya konstitution hör till de delar av biblioteket som pekar i denna riktning.

England, Danmark, Tyskland och ibland Holland brukar nämnas som inspirationskällor till de agrara reformer som hade sin början i Mackleans radikala skifte av Svaneholm.¹⁸⁵ Att ägoindelningen i Wadmans karta har vissa likheter med den aktuella gränsdragningen i Nordamerika har också påpekats.¹⁸⁶ En närläsning av Mackleans mönsterplan, mot bakgrund av den högst moderna trädgårdslitteraturen i Svaneholms bibliotek, gör det troligt att även Schweiz med dess självständiga och välodlade kantoner, framställda som ett sammanhängande trädgårdslandskap, eller en högt kultiverad nation, ska läggas till de konkreta förebilderna för de svenska jordbruksreformernas landskap, liksom Mackleans intresse för den schweiziske pedagogen Pestalozzi som ett led i upplysningen av den enskilde bonde, på vilken reformernas praktik skulle vila.

När bonden blev herre på egen täppa, i Mackleans utopiska trädgårdsstat, blev han också guvernör i sin egen stat och kunde med mönstrets logik börja kartlägga sina ”ägor”, eller sin arrendelade del av godset, med kartan som en påtaglig representation av hans egen makt och dess utsträckning, och som plan för dess vidare kultur.

¹⁸³ Nyström, Per, ”En dag på Svaneholm”, *Ord och Bild*, häfte nr 12, 1942.

¹⁸⁴ En bild som revideras på flera punkter i kulturgeografen Henrik Svenssons avhandling *Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsattas geografi*, 2005.

¹⁸⁵ Von Möller, 1881, s. 225.

¹⁸⁶ Nyström, 1974, s. 230.

”Hwar och en Trädgårds-älskare bör årligen göra sig en ritning öfwer sin Köks-Trädgård, så grof och okonstlad den ock må Wara, endast man iagttager en efter Trädgården och papperets storlek lämpad Scala. Han ser däråf, huru mycken jord han har i hwarje afdelning, indelar den åter i wissa sängar, öfweslår hwad han af hwarje slag behöfwer til sit husholl, i proportion med den jorden han äger; derefter gör han sin uträkning på det hela, och teknar således på paperet wid hwar säng, hwad slag däri skal sås, hwilket faller mycket lättare, än när man på stället wid hwar säng skal betänka sig, när den är grafwen eller skal grafwas, hwad däruti skal sås, och behöfwas då icke de wanligen brukade pinnar med skrifna sedlar at sticka ned, för at se hwad slag det är i hwar säng, då man nu har det alt på ritningen.”¹⁸⁷

Det verkligt revolutionerande i Wadmans karta ligger i utflyttningen av hela det representativa mönstret till arrendatorernas lotter. Mönstergodset framställs helt utan att huvudgården, dess trädgårds- och parkanläggningar och kringliggande jordbruksmark visas. Dess mönster förmedlas istället effektivt i arrendeböndernas välordnade enskifteslotter.¹⁸⁸

Figur 9. C.A. Ehrensvärd ur brev till P. N. von Gedda 16 juni 1795, UUB, G 60. Repro UUB.

Ehrensvärds tolkning, i ord och bild, är ett annat exempel:

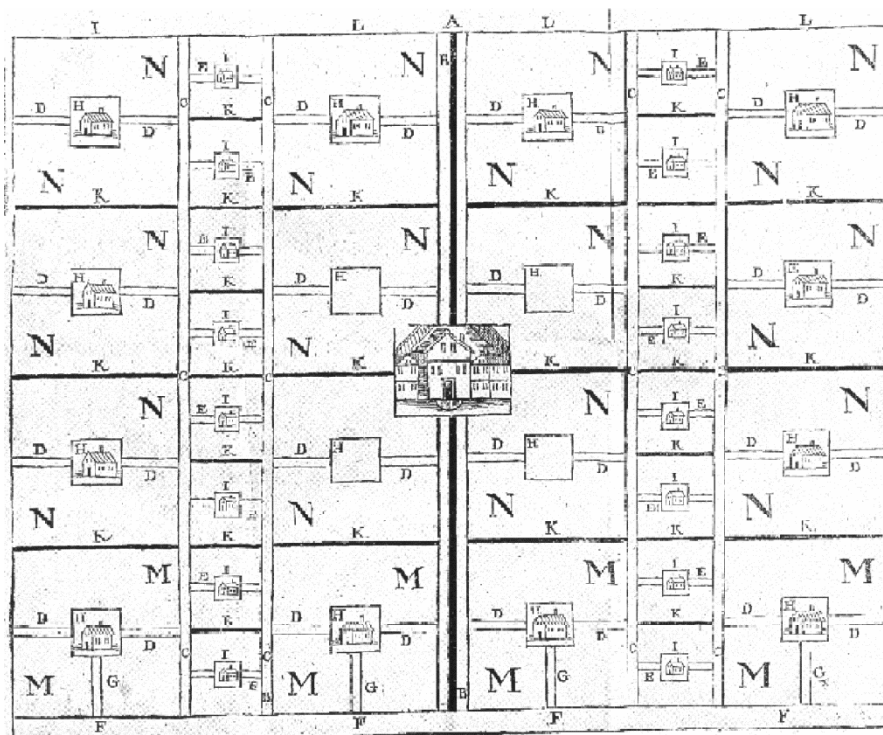
”Si denna hans gård, som sir ut som nya Jerusalem, delad i 75 fermer, 50 á 60 Tundland i hvarock en; En Lycklig Bonde mitt uti femtio Tundland. som skattar mer ock mår bättre än förut han gjorde i Byalag, och en ägare som

¹⁸⁷ Fleischer, 1797, s 24.

¹⁸⁸ Nilsson, 1996, s. 264. Germundsson, 2002, s. 60. Rutger Macklean var nära vän till C. A. Ehrensvärd, kontakterna intensifierades då Ehrensvärd i mitten av 1790-talet flyttade åter till närbelägna släktgodset Tosterup. Ehrensvärds deltog i förarbetena för jordbruksreformerna på Svaneholm med författandet av en promemoria om *Allmän lantushållning*. Ehrensvärds manuskript till skåneresan avslutades med en rekommendation att besöka Svaneholm. Nilsson, 1996, s. 264. Se äv. Berg, 1923, s. 307. Mackleans namnbyte från det lågtyska Maklier till det skotskklingande Macklean kan tolkas som ett tecken på det skotska jordbrukets vikt som föredöme.

kunde vara i Rom utan att gårdsbruk och revenue saknade honom, ej heller han dem.”¹⁸⁹

Ehrensvärds idealbild pekar bakåt mot andra mönsterlandskap stöpta efter klassiska förebilder. I samband med de engelska skiftesreformer som tog sin början redan under 1600-talet presenterades idealprojekt byggda på samma tanke som Hirschfeld pläderade för och Ehrensvärd illustrerade, där bonden och hans gård omges direkt av den jord som brukas under gården. Den engelske jordbruksreformatorn Samuel Hartlib publicerade 1653 ett idealprojekt för inrättningen av ett större gods och dess indelning i farmar insänt av lantbrukaren Cressy Dymock.¹⁹⁰ Hartlib var en av dem som under 1600-talet arbetade för lantbrukets förbättring eller ”improvement”, som den engelska termen lyder. Den cirkel av framstegsivrande jordbruksreformatorer där Hartlib var centralgestalten hade nära förbindelser med *The Royal Society*, bildat i England och en av Europas tidigaste sammanslutningar för jordbruksreformer och vetenskap.

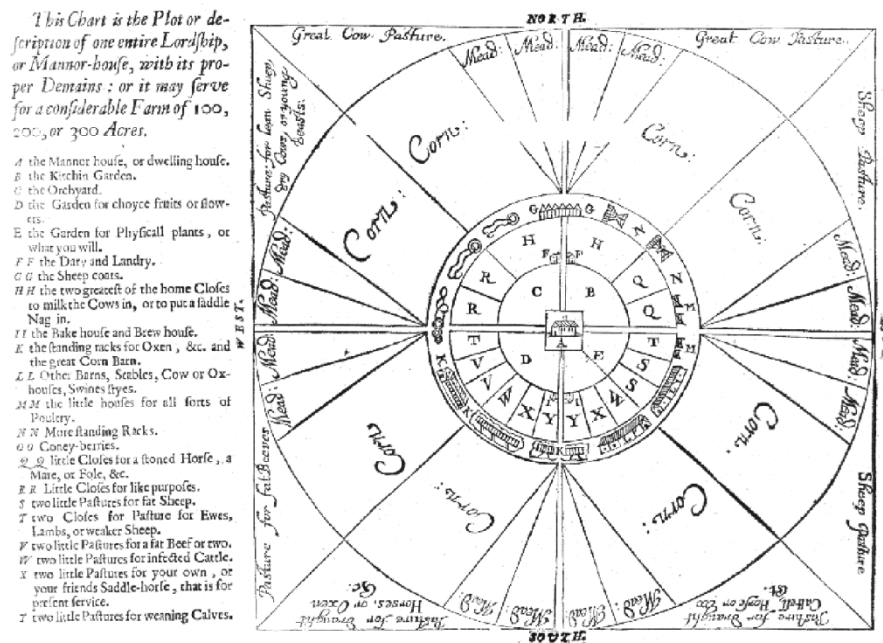

Figur 10. Cressy Dymocks förslag publicerat i Hartlib, Samuel, *A Discoverie for Division or Setting Out of Land*, London 1653.

¹⁸⁹ Ehrensvärd, Brev till P. N. von Gedda 16 juni 1795, UUB, G 60 Berg, II, nr 213, 1917.

¹⁹⁰ Hartlib, Samuel, *A Discoverie for Division or Setting Out of Land*, London 1653.

De av Hartlib publicerade mönsterplanerna visar tydligt och i olika detaljeringsgrad hur mönstret kan dupliceras och förskjutats mellan olika skalor. Precis som i en renässansträdgårdsplan laborerar upphovsmannen med geometriska grundformer, kvadrater, cirklar och trianglar. En av de mest elaborerade farmerna, disponerad i en cirkel inskriven i en kvadrat, lyfts fram av Hartlib och ger besked om farmens inre organisation: I mitten godsets huvudbyggnad eller gårdens boningshus (A) närmast däromkring köksträdgård (B), fruktträdgård (C), trädgård för ”utvalda frukter och blommor” (D) och slutligen trädgården för medicinal- och andra nyttoväxter, eller ”vad man behagar” (E)¹⁹¹, Runt denna kärna grupperar sig sedan ekonomibyggnader, åker och utmark i ett sinnrikt och mycket regelbundet mönster. Denna inre hierarki, uppbyggd från centrum till periferi, är avgörande för förståelsen av mönstrets avsedda verkan. Exemplet

Figur 11. Cressy Dymocks förslag publicerat i Hartlib, Samuel, *A Discoverie for Division or Setting Out of Land*, London 1653.

¹⁹¹ "A the Mannor house or dwelling house, D the Garden for choyce fruits or flowers, E the Garden for Physicall plants, or what you will." Hartlib, Samuel, *A Discoverie for Division or Setting Out of Land*, London 1653.

utgår också i den här dimensionen från ägaren och brukaren i sin centralt placerade huvudbyggnad, den mest konstfulla eller kultiverade mittpunkten, omgiven av trädgården som den högsta kulturen, därefter jordbruket och längst från centrum den helt obrukade eller okultiverade marken. I odlingens absoluta centrum utgör huvudbyggnaden, dess bibliotek och samlingar, en spegel eller ett mått på ägarens bildning och ambitioner. I historisk humanistisk mening utgör biblioteket i sig själv en ”trädgård av vetande”. Även ett enstaka bokverk kan på samma sätt utgöra en ”trädgård”, det vill säga det samlade vetandet om ett specifikt ämne. *Il Giardino di Agricoltura*, (Jordbrukets trädgård) av Marco Bussato, utgiven i Venedig 1612 gör enligt detta tankemönster anspråk på att samla allt (dåvarande) vetande om jordbruk mellan sina pärmar. Sett ur denna synvinkel står trädgården i en bestämd relation till jordbruket för vilket trädgården, enligt mönstrets logik, ska utgöra en förebild.

Under senare delen av 1700-talet, när trädgårdskonsten i stora delar av Europa var upptagen med naturlandskapet som ideal, kunde ekonomiträdgårdens form, innehåll och brukningsmetoder användas för att framställa ett högst konkret förädlingsmönster. Konstvetaren Magnus Olausson visar på ett intressant fenomen i den svenska trädgårdskonsten kring mitten av 1700-talet, där några stora trädgårdar planeras med trädgårdsodlingar centralt placerade på den mest representativa trädgårdsytan.¹⁹² Olausson påpekar också att man i Frankrike, till skillnad från framförallt England, även under landskapsparkens glansdagar fortsatte att utforma delar av betydande park- och trädgårdsanläggningar efter delvis regelbundna mönster.¹⁹³ Dessa ”grönsaksparterrer” manifesterade sina ägares intresse för jordbrukets roll i nationens förkovran och ger samtidigt rum och konkretion åt upplysningens kanske främsta devis: ”Il faut cultiver son jardin”.¹⁹⁴ Att odla sin trädgård har i upplysningens tankeklimat den dubbla betydelsen att människan både bör odla sig själv i riktning mot en högre grad av upplysning, eller kultur, samtidigt som förbättringen av jordbruket, ännu vid mitten av 1700-talet, var den främsta möjligheten att bidra till en stabilare ekonomi för ett större flertal. Att odla nyttiga och användbara ekonomiväxter istället för icke produktiva prydnadsväxter var ett ställningstagande för en god hushållning i en tid då intresset för att hitta så många försörjningsmedel inom landets gränser, som möjligt, stod högt på den politiska dagordningen, och överflödsförordningar satte fokus särskilt på lyxkonsumtion av importerade varor.

¹⁹² Olausson, 1993, s. 241 f.

¹⁹³ Olausson, 1993, s. 242 ff.

¹⁹⁴ ”...vi måste odla vår trädgård”, Voltaire, *Candide*, Uddevalla 1972, (Paris 1749), s. 136.

Sayre visar hur 1800-talets mönstergoods skiljer sig från föregångarna (1700-talets *ferme ornée*) genom avsikten att *gestalta ett jordbruk under utveckling*. Även om Sayre tar sin utgångspunkt i ett uteslutande engelskt material, med exempel framförallt från sent 1700-tal är diskussionen av relationen mellan en sen *ferme ornée* och det omgivande landskapet och trädgården central. Rötterna som analyseras bygger till en stor del på Thomas Whatelys traktat *Observations on modern gardening, 1770*. Whately ser hela företeelsen *ferme ornée* som en trädgård, eller en särskild typ av trädgård, en "retreat" för den förmögne jordägaren, dock inte ett substitut för en riktig trädgård.¹⁹⁵ Omvänt skulle samma företeelse, enligt Whately, kunna karakteriseras som "every rural circumstance within the verge of a garden".¹⁹⁶ Slutligen, men inte minst viktigt, poängterar Sayre att "the model farm" i England, från och med slutet av 1700-talet, blir spelplatsen för ett livligt experimenterande med avseende på både inre och yttre arkitektur, ifråga om byggmaterial och innovativa eller experimentella planlösningar och tekniska implement.¹⁹⁷ Sayre visar att den engelska varianten av *ferme ornée* lever kvar parallellt eller går över i 1800-talets "model farm" med bibehållande av grundförutsättningarna att inbegripa agrikulturen i ett större modellträdgårdssammanhang.¹⁹⁸ Såväl Svaneholm som Degeberg, Trolleholm och Alnarp låter sig analyseras med utgångspunkt från Sayres utvidgade *ferme-ornée-model-farm*-begrepp.

¹⁹⁵ Sayre, s. 179.

¹⁹⁶ Cit. efter Sayre, s. 180.

¹⁹⁷ Sayre, s. 176 f.

¹⁹⁸ Sayre, passim, "ornamented farm" är en översättning som Sayre i analogi med sina källor undviker att använda, däremot görs en skillnad mellan en fransk *ferme ornée*, där arbete bara ingår som en kuliss för pittoresk effekt, och den engelska där tecken och exempel på det riktiga pågående arbetet inkorporeras som en "äkta" del av den pittoreska helheten.

2.2 Aktörer och nätverk för lantbrukets och trädgårdskulturens främjande

Kungliga Lantbruksakademien instiftades 1811 och verkade från 1813 som en ledande och sammanhållande organisation på lanthushållningens område. Lantbruksakademien, vars uppdrag att samla in rapporter och statistik för riksdag och regering låg nära uppgifterna för ett statligt ämbetsverk, kom från början att betraktas som en myndighet.¹⁹⁹ Både lantbruksakademi och hushållningssällskap kan sägas ha verkat mot samma mål och med en från början vid tolkning av sina uppdrag. I lantbruksakademins ordalydelse handlade det om att ”tända och sprida upplysning, för att befrämja undervisningen, uppmuntra idogheten, stadga erfarenheten, lätta utöfningen och afhjelpa hindren i alla delar af Landthushållningen”.²⁰⁰ Lantbruksakademins karaktär av fritt diskussionsforum underströks av att man från början avstod från all titulatur mellan medlemmarna. Inget sammanhållet har ännu skrivits om Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens betydelse för Sveriges trädgårdskultur, men de senaste studierna av akademins och dess experimentalfälts tillkomst och historia ger några ingångar till ämnet. I sin studie av akademiens sammansättning under dess tidigaste verksamhetsår konstaterar historikern Nils Edling att ledamotskaran domineras av ”lanthushållare” där de mellansvenska högadliga storgodsägarna och de skånska godsägarna utgör tydliga delkretsar.²⁰¹ Här finner vi flera av de ledande namnen i Malmöhus läns hushållningssällskap, exempelvis Gustaf Trolle-Bonde till Säfstaholm, Trolleholm med flera egendomar, invald 1815 bland annat med motivationen att han bedrev ett ”vidsträckt åkerbruk, förenadt med en synnerlig omsorg för trädgårdsskötsel”.²⁰²

2.2.1 Till ortens odling och förbättring - Hushållningssällskapen

Kring sekelskiftet 1800 hade *hushållningssällskap* börjat bildas för att tillvarata lantbrukets intressen och främja dess förkovran. Dessa var regionala, länsvisa och fristående intressesammanslutningar vilkas mål i stort sammanföll med

¹⁹⁹ Gadd, 2000, s. 334.

²⁰⁰ Ur lantbruksakademins stadgar, cit. ur Morell, 2001, s. 142.

²⁰¹ Edling, 2003, s. 144-146.

²⁰² Citerat efter Edling 2003, s. 145. Till de mer intressanta uppgifterna om hur insatser på trädgårdskulturens område värderades i ledande lantbrukskretsar hör dem som lämnas av akademins blivande direktör Abraham Niclas Edelcrantz i brev från en studieresa långt före den svenska lantbruksakademiens instiftande. Från Paris skriver Edelcrantz i november 1802: ”(...) har Åkerbruks Societeten i Paris gjordt mig den äran att välja mig till utländsk ledamot, efter några små afhandlingar jag gifvit dem angående trädgårds skötseln.” Citerat efter Edling, 2003, s. 69.

Lantbruksakademins.²⁰³ Till de första hushållningssällskapen hörde Gotlands, som grundades 1791 och Åbo hushållningssällskap 1797. Lantbruksakademien hade också som en av sina första uppgifter att underlätta det påbörjade bildandet av hushållningssällskap, vilket också skedde i nästan alla län före 1815. Särskilt fysiokraterna såg de decentraliserade lantbrukssammanslutningarna som en viktig länk i förmedlingen av rön och erfarenheter som skulle hjälpa lantbruket framåt. En av fysiokraternas viktigaste idéskrifter, *L'Ami des Hommes*, av Markis Mirabeau, propagerar till exempel för sådana sammanslutningar, där de fria diskussionerna, utifrån förslagna frågelistor, skulle engagera och uppmuntra den "frie medborgaren" till förkovran och engagemang i jordbrukets utveckling.²⁰⁴ Hushållningssällskapen fick därmed från början en sorts halvoffentlig karaktär, med landshövdingen som ordförande, och kunde därför också uppfattas som myndigheter.²⁰⁵

I Malmöhus läns hushållningssällskap återuppväcktes under de första åren några av 1700-talets varmest omhuldade odlingsprojekt. Förutom de trädplanteringsprojekt som drevs vidare inom hushållningssällskapet beslöt man till exempel 1817 att tilldela akademiträdgårdsmästare Gernandt i Lund 50 riksdaler för att han skulle kunna utöka sin tobaksodling och utdelningen av frön och plantor till allmogen tillsammans med tryckta anvisningar.²⁰⁶ Den första gången som trädgårdsanläggning uttryckligen nämns i hushållningssällskapets protokoll är 1824, då de så kallade *häradspanterarnas* råd och anvisningar något förvånande haft större inflytande på allmogens trädgårdsanläggningar än den trädplantering som var rådgivningens huvudmål. För väl anlagda trädgårdar belönades en trädgårdsmästare Flygare i Skytts härad av sällskapet med 50 riksdaler och två åbor i samma härad uppmärksammades för prydligt ordnade frukt- och bärodlingar:

"Resultatet av dylika företag utfaller till jordegarnes egen förmån och heder, samt till prydnad i orten, icke mindre än till allmänt gagn, och föranleder till den förhoppning att, fastän en säker vinst ej genast kan skördas, som vanligen är motivet för all dylika ansträngningar, den blifvande förmånen likväl ska finnas icke så aflägsen, att ju deraf skall underhållas den redan väckta hågen och omtanken i detta fall till egen förmån och njutning, samt till ortens odling och förbättring."²⁰⁷

1832 beslöts det att en del av sällskapets kontanta kassa skulle användas för premieringar av bland annat odlingsflit, hästuppfödning, solida åbyggnader

²⁰³ Morell, 2001, s. 142.

²⁰⁴ Mirabeau, *L'Ami des Hommes*, 1756.

²⁰⁵ Klintborg, 1992, s. 10, Gadd, 2000, s. 334-337, Morell, 2001, s. 142-145.

²⁰⁶ Sprinchorn, s. 30.

²⁰⁷ MHH II:4, 1825, s. 13. Citerat ur Klintborg, 1992, s. 12.

och trädgårdsanläggningar som visade prov på ”sinne för prydlighet”.²⁰⁸ Vad som började som enkla visningar av premierade jordbruksprodukter av olika slag skulle efterhand utvecklas till omfattande utställningar. Efter en svacka i hushållningssällskapets verksamhet, till följd av dålig ekonomi, engagerade man sig under 1830- och 40-talen bland annat för skolundervisning, inrättandet av sparbanker och frågan om brännvinsbränning som en binäring till lantbruket. 1847 yttrade sig sällskapet med bestämdhet om nyttan av järnvägsanläggning i Sverige i allmänhet och ”Skånes förbindelse med öfre Sverige” i synnerhet. Under de följande åren behandlas både skogsplantering och trädgårdsodling i huvudsak som allmänna påbud och det är som alltid svårt att säga något om efterföljden med utgångspunkt enbart från de uppsatta målen. Här kan källorna stundtals uppfattas som motsägelsefulla. I en berättelse till lantbruksakademien 1847 beskrivs läget som mycket tillfredsställande:

”Inom Oxie härad skall nu all till odling tjenlig jord vara upptagen till åker eller äng. Allmogen, synnerligen der och äfven i åtskilliga andra trakter, skall derföre börjat egna sig åt Trädgårds-skötsel och jemväl blomsterodling. I följd deraf, i förening med de höga priserne å spannmål och andra lantmannaprodukter, skall välståndet bland allmogen visa sig vara i betydligt stigande.”²⁰⁹

En uppsats publicerad i Malmöhus läns hushållningssällskaps handlingar samma år ger en helt annan bild av läget. Det är ordföranden Carl Adam von Nolcken som under rubriken ”Om planteringar och trädgårdar vid bondgårdarne” beskriver den dystra och ödsliga skånska slätten där höststormen viner och regnet öser ner över smutsiga vägar och förfallna boningar och där varje försök till trädplantering omintetgörs av slättens befolkning (inbyggare): ”Skånske Bonden har ingen håg för planteringar och man skulle ofta nästan tro att han hade ett medfödt hat för alla träd”.²¹⁰ I praktiken gick kunskapsspridningen gällande trädgårdsodling mycket långsamt under 1800-talets första hälft. Först genom införande av trädgårdsskötsel som skolämne i Folkskolestadgan 1842 kom ämnet att behandlas i centralt sammanhang och all kraft att sprida trädgårdsskötseln i vidare cirklar inriktades mot folkskolan.²¹¹

När hushållningssällskapen 1855 fick rätt att uppbära en femtedel av statens inkomster för brännvinsbränningen innebar det en ekonomisk stabilitet som gav möjlighet att planera för verksamheten på lite längre sikt. I Malmöhus

²⁰⁸ Klintborg, 1992, s. 12.

²⁰⁹ *Kongl. Sv. Lantbruks-akademiens handlingar*, 1846, Sjätte delen, s. XV.

²¹⁰ MHH 22, s. 93.

²¹¹ Klintborg, 1992, s. 25.

län blir det upptakten till en rad större satsningar på trädgårdsområdet. Samma år tillträdde den nye landshövdingen Samuel Gustaf von Troil som ordförande för länets hushållningssällskap. Von Troil var en av initiativtagarna till Alnarps lantbruksinstitut 1856 och är en av dem som förknippas med det samarbete mellan de båda institutionerna som kom att prägla de närmaste årtiondena.

1858 beslöt hushållningssällskapet i Malmöhus län att tilldela Alnarpsinstitutets trädgårdar ett årligt anslag för utdelning av gratis växter, fruktträd samt vilda träd och buskar, till länets folkskolor.²¹² Växterna, som rekvirerades efter behov av länets folkskolor och delades ut genom hushållningssällskapet, kunde räknas i tiotusental. Som exempel kan nämnas att 98 av länets skolor under 1870 rekvirerade 24 670 plantor kostnadsfritt den här vägen.²¹³ På 1860-talet anslog hushållningssällskapet medel till inrättande av en seminarieträdgård i Lund för folkskolelärares utbildning i trädgårdsskötsel, men som insatserna ändå inte tycktes räcka föreslog sällskapets vice ordförande, godsägaren Gottfried Warholm, att som en engångssumma avsätta 3000 riksdaler riksmünt för att ”anskaffa en eller tvenne duglige och lämplige personer, som få sig uppdraget att genomresa länet och besöka alla dess Folkskoleträdgårdar”.²¹⁴ Förslaget hade beretts och diskuterats i den så kallade *Lantbruksklubben*, en sorts tankesmedja efter engelsk förebild, bildad på initiativ av Alnarpsinstitutets föreståndare, Hjalmar Nathorst, 1862, där bland andra Warholm ingick. Inrättandet av länsträdgårdsmästartjänsten som blev resultatet av Warholms motion, skulle så småningom visa sig bli hushållningssällskapets kanske mest effektiva metod att befrämja trädgårdsodlingen i Skåne.

De internationella sammanslutningar som grundlades under senare delen av 1700-talet genom tillkomsten av vetenskapliga akademier, efter engelsk och fransk förebild, utökades under 1800-talet också med de mer eller mindre informella nätverk som bildades eller uppstod kring lärosäten och som ämnesmässiga intresseorganisationer på en rad områden med anknytning till trädgård- och jordbruk.

Utbytet av idéer, både inom landet och internationellt, var livligt. De flesta akademier, läroanstalter och andra mer formella sammanslutningar publicerade sina förhandlingar i egna skriftserier eller tidskrifter. En viktig del av dessa publikationer upptogs av artiklar, referat och anmälningar ur på

²¹² Till exempel redogjorde Alnarpsinstitutets trädgårdsmästare Oswin Bernhard Hüttig 1865 för försäljningen av trädgårdsprodukter som då utgjorde 2/3 av trädgårdens samlade inkomster och hushållningssällskapets anslag 1/3. Klintborg, 1992, s. 13.

²¹³ Klintborg, 1992, s. 13.

²¹⁴ MHH, 1871, s. 78-82, citerat i Klintborg 1992. s. 13.

olika sätt angränsande skrifter. Det snabba och mångsidiga skriftliga och personliga utbytet var omfångsrikt och vittförgrenat.

Ur de nätverk som avhandlade och var språkrör för trädgården och jordbruket framträder några personer med tydligare konturer. Några av dem som driver dessa frågor och hör till eller är välkända i den samtida svenska diskursen får här komma till tals.

2.2.2 Lantbruksutbildningen i Möglin och Albrecht Thaer

Albrecht Thaer, var läkare och lantbruksamatör som gjorde sig känd i hela Europa genom de försök han utförde på lantbrukets område och den utbildning han grundade i Tyskland under 1800-talets första år. Hans viktigaste publikation: *Grundsätze der rationellen Landwirthschaft*, 1810-12, baserad på brittiska lantbruksmetoder, blev en av de mest använda läroböckerna i den framväxande europeiska lantbruksutbildningen.²¹⁵ Boken blev spridd och översatt i åtskilliga upplagor. Den första svenska, *Den rationella landthushållningens grundsatser*, genom Kongl. Lantbruksakademins försorg 1816-17. Så långt fram som 1861 var den fortfarande aktuell för en tredje svensk upplaga.²¹⁶ Det var det framgångsrika brittiska jordbruket som fångat hans intresse och som han sedan oförtrutet skulle förmedla under hela sin verksamhet. Såväl trädgårds- som jordbruksideal hämtades vid den här tiden från de brittiska öarna men förmedlades till stor del genom tyska, eller tyskspråkiga länkar.²¹⁷

Som läkare med praktik i slutet av 1700-talet i staden Celle var Thaer missnöjd över den godtycklighet och brist på vetenskaplig underbyggnad med vilken de medicinska kunskaperna i allmänhet praktiserades. För att visa på vikten av ett vetenskapligt tillvägagångssätt började han ägna sig åt odlingsförsök i sin villaträdgård.²¹⁸ Hans resultat i trädgården övertygade honom om hur mycket mer lönande ett trädgårdsbruk kunde bli om man

²¹⁵ Thaer, Albrecht Daniel, *Den rationella landthushållningens grundsatser* / af A. Thaer. Genom Kongl. Landtbruks akademien försorg öfversatt och till trycket befordrad. Stockholm 1816-17.

²¹⁶ Förord av utgivaren J. Theod. Bergelin i *Albrecht Thaers grundsatser i den rationella landthushållningen*, Stockholm 1861.

²¹⁷ Tyska språket omfattades av många fler än engelska vid den här tiden, och många lantbruksböcker rörande brittiskt jordbruk förekom, i svenska bibliotek, i tysk översättning. Det skulle kunna vara en anledning till att det brittiska jordbrukets inflytande ibland underskattats.

²¹⁸ Att Thaers intresse för moderna lantbruksmetoder tog sin början i trädgården är något han själv framför i sin biografi. Agrarhistorikern Juhlin-Dannfelt uppmärksammar dock detta i sitt porträtt av Thaer till hundraårsminnet av hans födelse 1928. Juhlin-Dannfelt, H, "Albrecht Thaer, en banbrytare för det rationella lantbruket", *Landtbruks-akademiens handlingar och tidskrift*, 1928.

istället för traditionella odlingsråd byggde det på vetenskapliga grundsatser. När trädgården småningom blev för liten för Thaers vidlyftiga experiment köpte han ett lantbruk dit snart unga män började vallfärda för att höra honom föreläsa om lantbruk och vetenskap. På uppmaning från högre ort köpte Thaer godset Möglin utanför Berlin 1804 för att visa "...hur ett utsuget och vanhävdad gods kunde bringas till hög avkastning".²¹⁹ På Möglin utvecklade Thaer framförallt växelbruket, men också fåravel, allt i kombination med undervisning som byggde på teori och praktiskt lantbruksarbete i förening. Det 1819 till kunglig akademisk läroanstalt upphöjda Möglin har framhållits som en av de viktigaste förebilderna för de lantbruksläroverk som sedan inrättades runtom i Tyskland och övriga Europa. Alla de tre högre lantbruksutbildningarna i Sverige; Degeberg, Ultuna och Alnarp följde samma mönster.²²⁰

2.2.3 Trädgårdens och jordbrukets encyklopedist – John Claudius Loudon

John Claudius Loudon, skotte av födsel och med en livslång karriär som ytterst produktiv skribent i England, är välkänd inom det trädgårdshistoriska fältet. I första hand förknippas hans namn med banbrytande och omfattande tidskriftsutgivning på trädgårdsområdet och utgivningen av det omfattande verket *Encyclopedia of Gardening* i flera upplagor mellan 1820- och 1840-talen. Möjligen är det Loudons omfattande bok- och tidskriftsproduktion på trädgårdsområdet som för eftervärlden skymt hans andra engagemang. Han var till exempel också en flitigt anlita "landscape gardener" med stor praktik. Loudons publicistiska verksamhet omfattade även flera större och mindre verk på agrikulturens och arkitekturens områden.²²¹ Loudon är intressant framförallt för de tankar han uttrycker rörande sambandet mellan agrikultur och trädgårdsodling och för den vikt han tillmäter den yttre omgivningens påverkan på människan. Loudon "believed that fine architecture, like beautiful landscapes, could help to refine a person's character and sensibilities." skriver Loudons moderna biograf, arkitekturhistorikern Melanie Simo apropå utgivningen av *Encyclopedia of Architecture* 1825.²²² I själva verket började han sin folkbildande bana som mönsterjordbrukare i södra England.

På gården Tew Lodge, i Oxfordshire, infördes moderna skotska jordbruksmetoder så tidigt som 1809-11. Enligt Simo, hörde han till dem som först arbetade för ett systematiskt införande av nya skotska

²¹⁹ Citaten ur Thaers biografi här återgivna med utgångspunkt från Juhlin-Dannfelt, s. 802.

²²⁰ Juhlin-Dannfelt, s. 804.

²²¹ En bibliografi över J C Loudons samlade verk finns i: Simo, 1988, s. 291-300.

²²² Simo, 1988, s. 14.

jordbruksmetoder i England.²²³ Loudon hade också experimenterat med lantbruksutbildning på sin mönstergård. I ett prospekt, *The Utility of Agricultural Knowledge to the Sons of the Landed Proprietors of England, and to Young Men intended for Estate Agents*, beskrevs utbildningen på Tew Lodge till form och innehåll. Studenterna skulle bo på mönstergården, få undervisning av Loudon själv och hans förvaltare och delta i allt det dagliga arbetet på gården. Lanthushållning, plantering, arkitektur, politisk ekonomi och statistik stod på schemat och undervisningen skulle i hög grad bedrivas i fält. Föreståndarens roll var viktig vid exkursioner till andra gårdar och landskapsparker: "Like the Druids [the director] would sometimes officiate under a spreading oak ... Occasionally the peripatetic practice would be preferred... possibly on horseback, for a discussion of trees and timber plantations."²²⁴ Här refererar Loudon dels till sin egen skotska bakgrund, i tidstypiskt romantiska termer som en vis druid, dels till den gemensamma bildningsbakgrund som Loudon förutsätter hos dem hans lantbruksutbildning vänder sig till. Den "peripatetiska praktiken", diskussionerna i fält, skulle ge läsaren associationer till den klassiska bildningens idealmodell, Platons stilla vandringar och samtal med eleverna under platanerna i den allra första akademien.²²⁵

Betoningen av det skotska är betydelsefullt i sammanhanget. De nya jordbruksmetoder som Macklean, Thaer och andra förespråkade hade prövats med stor framgång i södra Skottland där magra och vattensjuka trakter dränerats och nyodlats. Från en sydengelsk utgångspunkt borde de försök, som givit så god avkastning i det nordligt belägna och klimatiskt mindre gynnade Skottland, i ett mildare och bördigare Middlesex kunna frambringa än bättre resultat. För att illustrera förbättringen av jordbruket som de nya metoderna skulle leda till var det viktigt att utgångspunkten inte var för god. Den "vanhäftade farm" under godset Great Tew, några mil väster om Oxford, som lord Stratton ställde till Loudons förfogande, fick här motsvara ett strävt skotskt hedlandskap. Valet bekräftar Sayres tes att mönstergårdens viktigaste motiv är att gestalta ett jordbruk under utveckling. Sayres tes kan utvecklas med antagandet att själva deltagandet i uppbyggnaden mönstergården också framträder som mönsterspridningens bärande pedagogiska idé, och utbildningen där, som en väsentlig del av mönstergårdsbegreppet.

²²³ Simo, 1988, s. 7.

²²⁴ Simo, 1988, s. 88.

²²⁵ Om inflytandet från Platon, se Eriksson, Gunnar, *Västerlandets idéhistoria 1800-1900*, Malmö 1983, s. 19.

Upptagenheten av klimat och naturliga förutsättningar för både inre och yttre kultur hade inte minskat sedan Linnés dagar, tvärtom försökte man samla in och systematisera iakttagelserna, till synes med syfte att undersöka hur mycket de naturliga förutsättningarna kunde tänjas med hjälp av nyare metoder. Med termer som "Perfecting culture" illustreras tron på att man för varje plats och varje klimat kan nå, för dem, optimala odlingsresultat.

Enligt den biografi som hustrun Jane Loudon upprättade efter hans död, kunde John Claudius Loudon, trots ekonomiska och tidsmässiga uppoffringar för uppbyggnaden av mönstergården, efter bara två år, avyttra Tew Lodge med god förtjänst och inleda en lång period av studieresor med jordbruk, trädgård och arkitektur på programmet.²²⁶ En av dem ledde till Ryssland, bland annat via Sverige.

Det svenska jordbruket vid 1800-talets början var, enligt Loudon, en alltigenom mager och kylslagen historia. Han är ändå försiktigt positiv på ett reformvänligt sätt när han i 1827 års upplaga av sin omfattande *Encyclopaedia of Agriculture* under gemensam rubrik beskriver jordbruket i Sverige och Norge: "Sweden and Norway are not agricultural countries; but still great attention has been paid to perfect such culture as they admit of"²²⁷ Artikeln fortsätter med en redogörelse för klimatet som uppges vara jämförbart med de kalla och mycket kalla delarna av Ryssland.

Loudons iakttagelser bygger delvis på självsyn från resan genom Sverige 1813, från Göteborg och till Stockholm, men han förlitar sig också i hög grad på resebeskrivningar och personliga underrättelser från spridda meddelare till de stora encyklopediska företag han ägnar sitt liv åt. Av beskrivningen framgår att landets södra delar är mildare och mer kultiverade, gränsen mot Norge bergig "...and the intermediate space, from Gothenburg to Tornea, may be considered as one continued forest..." Klimat och topografi är viktiga beståndsdelar i beskrivningen som ytterst ger en uppfattning om de eventuella möjligheter till högre kultur, genom ett förbättrat jordbruk, som varje beskrivet land erbjuder.²²⁸

2.2.4 Mönsterjordbruket Degeberg och Edvard Nonnen

På mönstergården Degeberg i Västergötland öppnades 1834, på initiativ av Edvard Nonnen, en högre lantbruksutbildning. Degeberg drevs efter framförallt skotska metoder, som Nonnen praktiserat på mönsterjordbruket Engeltofta i Skåne och sedan studerat hos Albrecht Thaer på hans

²²⁶ Simo, 1988, s. 91.

²²⁷ Loudon, 1827, s. 109-113.

²²⁸ Om jordbruksredskapen meddelar Loudon vidare att de enkla, ibland av förbättrad (improved) modell dominerar, men att ålderdomliga former påminnande om sumeriska och egyptiska redskap också används. Loudon, 1827, s 109-113.

lantbruksinstitut i Möglin utanför Berlin i mitten av 1820-talet.²²⁹ För uppbyggnaden av Degeberg stod Möglin som förebild. Den fria lantmannens ideal, med klassiska förebilder, var en av grundstenarna i uppbyggnaden av lantbruksinstitutet:

”Den uppmärksamhet, som första annonsen om stiftandet af detta Institut väckte bland den bildade klassen av medborgare, var ett bevis på behovet af en sådan Inrättning; och man vågar tro, att följande plan för Institutets gång skall någorlunda motsvara de förhoppningar man gjort sig och sprida dess fördelaktiga inverkan på Sveriges praktiska landtbruk.

Den tid är icke så aflägsen, då landthushållningen började hos oss att betraktas såsom ett värdigt lefnadsyrke; och i följd af en stigande upplysning är lyckligtvis den förvillelsen, som ansåg detta ädla yrke böra tillhöra endast personer med inskränkare anlag, nu ändteligen försvunnen. Jordbruksnäringens öfvervägande vikt för vårt land kunde ej annat än falla hvarje patriotisk medborgare klart i ögonen, dess behag väckte hågen för dess idkande hos den bildade självständige mannen.”²³⁰

”Den bildade klassen” är ett nyckelord för inrättningen av den högre lantbruksundervisningen på Degeberg. Antagen till utbildningen blev den som kunde visa färdigheter i praktiskt jordbruk samt betyg ungefär motsvarande gymnasiet.²³¹ För att understryka att kunskaperna var det viktigaste urvalskriteriet hade man också några friplatser, för att ekonomin inte skulle behöva vara helt avgörande för möjligheten att genomgå utbildningen. I praktiken innebar det att av de 187 elever som genomgick den högre kursen mellan 1835 och 1852 hade ungefär en fjärdedel adligt ursprung, ett litet fåtal hade bondebakgrund och den största andelen hörde till kategorierna ofrälse ståndspersoner eller högre borgerskap.²³²

Nonnen som var född i Hamburg, uppvuxen i London och inflyttad till Göteborg vid femton års ålder hade genom sina tidigt inledda jordbruksstudier med sig intryck och kontakter från båda de stora inflytelseområdena.²³³ Studier i botanik och kemi på hög nivå i både England

²²⁹ Gadd hänför utbildningen i Möglin till tyskt inflytande i Nonnens lantbruksutbildning. Gadd, 1996, s. 289, men påpekar också det engelska inslaget i Thaers verksamhet, s. 287.

²³⁰ Nonnen, 1835, *Prospekt öfver Landtbruks-institutet på Degeberg*.

²³¹ Gadd, Carl-Johan, ”Storjordbruken och den första varaktiga lantbruksundervisningen i Sverige: Edvard Nonnens Degeberg”, *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*, Lidköping 1996. s. 292.

²³² Gadd, 1996, s. 295.

²³³ SBL, Rydå 1981, s. 14.

och Sverige gjorde honom till en idealisk introduktör av nya lantbruksvetenskapliga metoder.²³⁴

Det klassiska bildningsidealet var en viktig markör för den ”själständige mannen”. I porträttet av Edvard Nonnen som 17-åring, målat av system Emily 1821, alluderar bakgrundens antika ruiner på klassisk bildning. Nonnens levnadsbeskrivning skildrar det intryck som läsningen av den antika lärodikt om jordbruket, Vergilius *Georgica*, gjorde på den unge Nonnen och avgjorde hans yrkesbana på jordbrukets område.²³⁵ Här tjänade hänvisningen till klassiska bildningsideal som ett skäl att välja jordbruk framför en militär- eller ämbetsmannakarriär. Vid 1800-talets början var det valet ännu inte helt *comme-il-faut* för en ung man av bättre familj.²³⁶

Undervisningen på Degeberg bedrevs med hänvisning till samma ideal. Föreläsningarna i det fria, i park och trädgård eller i det omgivande jordbrukslandskapet återges i talrika avbildningar i systemens akvareller och teckningar. Degebergs undervisningsmiljö illustrerar den framväxande jordbruksvetenskapens inriktning på observationer och experiment för vilken trädgården fungerade som laboratorium och förberedelse för jordbrukets fullskaleförsök.

”Här i länet arbetas ifrigt i Hushållsällskapet under min granne Capt: Kyhlbergs ordförandeskap – och i sällskapets afdelningar – äfvenså på åkern med foderväxters spridande och rotfrukter – som i år lyckats på flera egendomar. – Ja med bildande af engelska trädgårdsanläggningar är man på flera ställen sysselsatt – den vackraste på Expeditions Directör Richerts egendom Trufve. – Sålunda har verkelig mouvement börjat uppstå – i kommunala angelägenheter – och åkerkulturen – så mycket man kan hoppas med ortens kläna tillgångar.” [Hälsn till Åkerlind och Falkman]

Degeberg den 30de Dec 1845.

Ödmjukast genom Edv. Nonnen²³⁷

Brevet från Edvard Nonnen till greve Trolle-Bonde på Säfstaholm i Södermanland illustrerar på olika sätt trädgårdens förhållande till lantbruket, som det uppfattades av en upplyst krets lantbruksintresserade i Sverige vid mitten av 1800-talet. Åkerkulturens rörelse och utveckling illustreras av framväxten av trädgårdsanläggningar vid de mest framstående godsena.

²³⁴ Nonnen studerade från 13-15 års ålder kemi för Michael Faraday och botanik för Thomas Forster vid *The Royal Institution* i London, därefter för Jöns Jacob Berzelius och Anders Jahan Retzius i Sverige.

²³⁵ Publius Vergilius Maro, (70 f Kr-19 f-Kr), *Georgica*, 29 f Kr.

²³⁶ Gadd, 1996, s. 288.

²³⁷ Brev från Edvard Nonnen till excellensen Trolle-Bonde på Säfstaholm i Södermanland, 30 dec. 1845. Trolleholms godsarkiv, Trolleholm.

Trädgårdsanläggningarna sågs som det mest koncentrerade exemplet på betvingandet av den magra jorden och ett tecken på den tilltagande bildningen. Den ”engelska” eller landskapsliknande anläggningsstilen som i sammanhanget illustrerade de ”communal angelägenheterna” på ett sätt som den regelbundna eller ”despotiska” stilen inte kunde. Här handlade det om kunskapsspridning, i ”hushållsällskapets afdelningar” med syftet att utbilda bönder till upplysta medborgare. Nonnen hade 1840, tillsammans med bland andra den nämnde Richert, genomdrivit en frigörelse av Skaraborgs läns hushållningssällskap från landshövdingeämbetet och en utvidgning av sällskapets intresseområde till allt som rörde utvecklingen av länets välstånd genom ”jordbrukets och näringarnas förkofran”.²³⁸

Brevet till excellensen Trolle-Bonde avhandlar huvudsakligen en försändelse med trädplantor till Säfstaholm, förmedlad via plantskolan på Degebergs lantbruksinstitut, och innehåller en detaljerad redogörelse för hur träden kan tas om hand i väntan på vårens utplantering. Framförallt illustrerar dock brevet det livaktiga nätverk som utvecklades kring Nonnen, Degeberg och övriga mönstergoods och jordbruksreformintresserade i dåtidens Sverige.

Degeberg som nod i det agrikulturella nätverket.

Med Nonnen och kretsen kring Degeberg övertogs de svenska lantbruksreformernas ledning av en skara unga och välutbildade yrkesmän i samhällets övre skikt. De kontakter som upprätthölls mellan gamla och nya elever på Degeberg kom att få avgörande betydelse för utveckling och inriktning av de följande lantbruksutbildningarna och i synen på vikten av att förmedla och sprida kunskap. Nonnen hade själv under sin studietid vid Möglin under liknande förhållanden lärt känna Johan Theodor Nathorst, sedermera grundare av en herdeskola och framgångsrikt stamschäferi i trakterna av Jönköping.²³⁹ J. Th. Nathorst blev så småningom lantbruksakademiens sekreterare och han var far till Hjalmar Nathorst som långt senare skulle bli föreståndare för det nybildade Alnarps lantbruksinstitut.

Trots att många av eleverna på Degeberg hämtades från herrgårdar och andra större lantegendomar kan man ana att det bland Nonnens elever utvecklades vad man skulle kunna kalla en ”Degebergsanda” som delvis i skarp kritik emot de gamla adliga mönstergoodsens system satte böndernas delaktighet och upplysning i centrum för jordbruksreformerna. Undervisningsmiljön, som byggde på det skotska jordbrukssystemet där den självständiga bonden eller självmedvetene arrendatorn var en viktig del av idégodset, blev grogrund för ett diskussionsklimat där arbetsförmåga och

²³⁸ Edvard Nonnen på Degeberg, 2005, s. 19.

²³⁹ Statlig fåvarelsstation.

kunskap likställdes med bördsriterier inom de kretsar från vilka man rekryterade sina elever. Nonnen själv lade sig vinn om att knyta och upprätthålla ett stort kontaktnät och iklädde sig, även under åren efter nedläggningen av undervisningen på Degeberg, rollen av senior rådgivare både på central nivå, till såväl kungahus som lantbruksakademi, och i förhållande till en stor del av sina forna elever.²⁴⁰

Om lantbruksinstitutets inrättning

Mönstergodset Degeberg hade avsiktligt förlagts till en mager och outvecklad ort i Skaraborgs län med det samtida epitetet ”Sveriges fattighus”. Det var, som vi tidigare sett, en klassisk utgångspunkt för ett mönsterjordbruk vars syfte var att med plögen, istället för svärdet, lägga under sig och odla nytt land till fullkomning i en sorts inre och fredlig kolonisation. Trädgård, park och landskap var från början viktiga delar i gestaltningen av mönstergården. Redan de första åren, i slutet av 1820-talet, hämtades tusentals trädplantor från Nonnens föräldrahem, landeriet Liseberg utanför Göteborg, för att försköna Degebergs omgivning. Bevarade ritningar i form av en situationsplan som, tillsammans med fasad och plan över den nya huvudbyggnaden på Degeberg, sänts in till lantbruksakademien för godkännande, visar den tänkta placeringen av den nya huvudbyggnaden flankerad av omfattande nyttoodlingar ordnade i kvadratiske kvarter och delvis kringplanterade med träd.²⁴¹ En parkanläggning är också löst skisserad, närmast kring huvudbyggnaden, med en symmetriskt ordnad grupp av blomsterrabatter framför husets trädgårdsfasad. Ritningen bör ha tillkommit i början av 1830-talet strax innan husbygget påbörjades.²⁴²

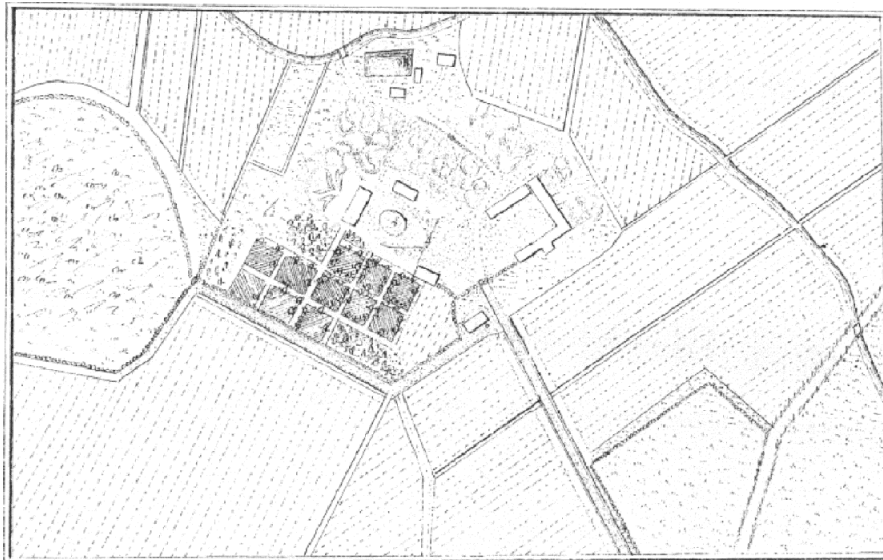
I övrigt framgår av en lista över trädgårdsarbeten att utföra, från 1851, att trädgården på Degeberg indelades i köksträdgård, lustträdgård, botanisk trädgård och plantskola.²⁴³ Arbetet som fordrades inbegrep plockning och upptagning av grönsaker och frukt till hushållet, liksom insamling och rengöring av grönsaks- gräs- och blomsterfrön. En prislista över Degebergs försäljning året 1852 visar ett stort och varierat sortiment av träd- och buskplantor med pedagogisk angivelse av ungefärlig storlek i färdigvuxet

²⁴⁰ Undervisningen lades ner 1852. Jordbruket drevs fram till Nonnens frånfälle 1862. Rydå, s. 20 f.

²⁴¹ Situationsplan samt ritning till huvudbyggnad intefolierad bland skriftliga handlingar i KSLA:s arkiv, E VII a: 2, Skrivelser från Degebergs lantbruksinstitut.

²⁴² Huvudbyggnaden uppfördes 1833–35 inför lantbruksinstitutets öppnande 1835. Edvard Nonnen och Degeberg, s. 29.

²⁴³ Nonnensamlingen, Skara, nr. 2938.

Figur 12. Plan över Degeberg, 1830-tal, KSLA:s arkiv, E VII a: 2, Skrivelser från Degebergs lantbruksinstitut.

skick.²⁴⁴ Precis som i Mackleans mönsterbildande arrendekontrakt, har de underlydande böndernas kontrakt även på Degeberg, utförliga instruktioner för trädplantering och trädgårdsskötsel: ”För vinnande af skydd, och trefligare omgivning böra i bostädernas grannskap planteras tätare traddungar, och intet år bör förgå utan att några träd planteras. – Träd till utflyttning kunna nästan städe erhållas på Degeberg, och af Trädgårdsmästaren der vinnas råd och anvisning öfver ändamålsenlig plantering och skötsel.”²⁴⁵

Katalogen över Edvard Nonnens boksamling som efter hans död skänktes till lantbruksakademien är intressant läsning. Förutom ett femtontal titlar under rubriken ”Trädgårdsskötsel” varibland Eneroths uppsatssamlingar *Trädgårdsodling och naturförköningskonst I-III*, Daniel Müllers *Anvisning att anlägga trädgårdar* och författare som Macintosh och Lindley hör till de mera kända, så hittar man under rubriken lantbruk åtskilliga titlar av Thaer, J. C. Loudons *Encyclopedia of Agriculture*, samt t. ex Dalgas *Danska Provindsers Naervarende Tilstand*.²⁴⁶ Det är böcker som hör till standardverken på jordbrukets och på trädgårdens område och som alla tar upp trädgårdens betydelse för lantbruket.

²⁴⁴ Nonnensamlingen, Skara, nr. 3090.

²⁴⁵ *Arrendekontrakt för brukare af hemmansdelar tillhörande Säteriet Degeberg och Stensholmen*, tryckt i Skara 1847, Nonnensamlingen, Skara, Edvard Nonnens handlingar, nr 2880.

²⁴⁶ *Katalog öfver framl. Direktör Edv. Nonnen å Degeberg efterlemnade boksamling*. Manuskript i Edvard Nonnens arkiv, Västergötlands museum, Skara.

Figur 13. Degeberg från gårdssidan 1847. Laverad teckning ur Emily Nonnens album, Edvard Nonnens samling, Västergötlands museum, Skara.

Trots ett ganska gott källmaterial både i form av bilder och beskrivningar av trädgård, park och landskap kring Degeberg så har Nonnens insatser på trädgårdens område inte alls uppmärksammats. För Eneroth var situationen uppenbar när han 1860 besökte och beskrev anblicken av jordbrukslandskapen genom fönstren på Degeberg. Hela landskapet syntes i hans ögon som en välordnad trädgård: ”Och såg man ut genom fönstren, då hade man en utsigt sådan som få landt gårdar i Sverige [sic] kunna bjuda uppå, - utsigten öfver ett landtbruk, der åkrarna ligga så öppna och hela och rikt mörkgröna mellan parkramar, uppdragna efter skönhetslinjens böjliga lineal och dock så rationellt behandlade att få parker i Sverige kunna erbjuda en vackrare, en större anblick.”²⁴⁷

Av de många teckningarna och akvarellerna från livet på Degeberg att döma tycks mycket av undervisningen ha skett i det fria, i trädgård, park och det småningom välplanterade landskapet. Allt med avsikten att inpränta miljöns skönhet, ändamålsenlighet och prydlighet hos elever och besökare. Förutom den nämnda botaniska trädgården och inrättandet av välbelysta undervisningslokaler var landskapet format på ett sätt som uppfattades som grundläggande för studierna, nämligen bildningen genom själva vistandet i en välordnad och välodlad omgivning.

²⁴⁷ Eneroth, 1863, s. 12.

Figur 14. Porträtt av Alexander Skinner, Akvarell av Emily Nonnen, Västergötlands museum.

Trädgårdsmästaren som inspektor

Att undervisningen i trädgårdsskötsel förmedlade kunskaper om engelska metoder framgår av elevanteckningar från Degeberg i lantbruksakademins arkiv: ”I England formas alltid fruktträd så att de se ut som tomma äggskal, på så sätt att de inre quistarna borttages medan de ännu är unga.”²⁴⁸ Den lantbruksexpert som kallades till Degeberg för att tjänstgöra som inspektor och leda uppbyggnaden av mönsterjordbruket och undervisa eleverna var en trädgårdsmästare, Alexander Skinner.²⁴⁹

På en av Emily Nonnens akvareller poserar Skinner i traditionell trädgårdsmästarutstyrel, arbetskjorta och halmhatt, med trädgårdsmästarattributet framför andra, spaden, i ena handen och andra handen på en plog. Edvard

²⁴⁸ Adnotationes Decebergiana, Frederici Hierta 1839-1841, Del I, Rationell slarvsylta, nr 80, s. 394. KSLA:s arkiv, EVII a:3.

²⁴⁹ Uppgiften ur 1830 års mantalslängd, i Gadd 1996, s. 291.

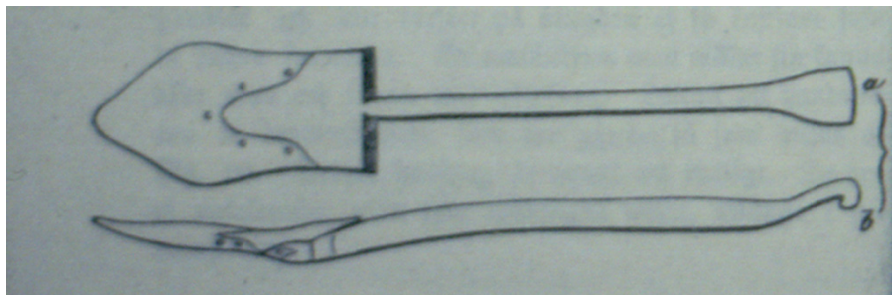
Nonnens berättelse till Lantbruksakademin ger en antydning om trädgårdsmästarens betydelse:

Det är sant att ett nordiskt klimat påkallar ökad ansträngning och större skicklighet, att de önskade resultat, om än säkra, så vidt man tillgripit de riktiga medlen, dock endast långsamt vinnes. Men så mycket viktigare för oss äro just därför läroverken för den tekniska bildningen i alla dess riktningar, och viktigast kanske [sic] bland alla uti jordbrukarens yrke, der naturen under en skicklig ledning tager en så väsentlig andel i produktionen.²⁵⁰

Både skickligheten som krävs för att förbättra klimatet och hur naturen ska kunna kultiveras under skicklig ledning hör till nyckelfraserna för uppfattningen om det noggrant skötta jordbruket som en del av ”den stora trädgården” det vill säga ”det goda samhället”. Först när bonden förvandlades till en professionell person, genom både yttre och inre odling vore han förmögen att sköta sin del av ”trädgården”. Trädgårdsmästare Skinners roll i sammanhanget var att sköta hela Degeberg lika väl som en trädgård med syftet att bilda lantbrukaren till en professionell nivå. Här precis som hos Macklean, representerade trädgårdsmästaren med sina kunskaper själva nyckeln till lantbrukets framgång.

2.2.5 Opinionsbildningen för trädgårdskultur - Olof Eneroth

Till de vida spridda trädgårdsskrifterna från 1800-talets mitt hörde Olof Eneroths *Trädgårdsbok för allmogen*, 1857, som till innehåll och form måste hänföras till en äldre typ av handboks- och uppfostringslitteratur, illustrerad med en liten mängd enkla träsnitt med tydlig instruktiv karaktär.

Figur 15. Spade, ur Eneroth 1857, s. 16.

Trädgårdsbok för allmogen delades ut som premium i bland annat folkskolans och hushållningssällskapens regi och rekommenderades under en lång tid framöver som grundläggande handbok i många andra folkbildnings-

²⁵⁰ Edvard Nonnens berättelse över Degebergs lantbruksinstitut, dec. 1846, KSLA:s arkiv, E VII a:1, 1845-1848.

sammanhang på trädgårdsodlingens område.²⁵¹ Trädgårdsboken och en artikel publicerad i *Svenska trädgårdsföreningens årsskrift* 1856 under rubriken ”Några tankar om hortikulturens närvarande karakter i Sverige och förhållande till jordbruket”, ger framförallt röst åt folkskolemannen Olof Eneroths tankar om trädgårdsskötselns bildande inflytande på allmogen genom skolbarnen. Dessa idéer var avgörande för trädgårdsskötselns plats på undervisningsschemat i den första folkskolestadgan 1842.

Enligt hans egen levnadsbeskrivning, var det på grund av fysiska hinder som ögonsjukdom och perioder av depression, som Olof Eneroth tvangs avbryta en spirande litterär karriär och sökte sig till trädgårdskulturen. Där gjorde han sig snart ett namn, framförallt genom omfattande studieresor som publicerades i snabb takt. Från våren 1855, då han arbetade kort på lantbruksakademins experimentalfält blev Eneroth 1856 lärare vid Svenska trädgårdsföreningens elevskola, året därpå dess föreståndare och 1858 invald i Lantbruksakademien. En vink om Eneroths betydelse som opinionsbildare ger hans många artiklar i den stora nya flora av tidskrifter som frodades i början av 1800-talets andra hälft. En annan viktig iakttagelse är de många hänvisningar till Eneroths verk som beledsagar artiklar i skiftande ämnen och visar med vilken medvetenhet opinionsbildningen drevs. Bland utgivarna fanns Johan Theodor Bergelin, vars *Tidskrift för Svenska Lantbruket* gavs ut mellan 1855 och -64, Hjalmar Nathorsts *Tidskrift för landhushållning*, som alla publicerade texter och hänvisningar till Eneroths skrifter. *Svenska trädgårdsföreningens tidskrift* var Eneroths första forum under de år han förestod föreningens elevskola i Stockholm. Intrycket är att man svårigen kunde undgå Eneroths åsikter om man hörde till den stora skara som tog del av någon eller flera av dessa tidskrifters innehåll.

I samlingen *Trädgårdsodling och naturförsköningskonst*, utgiven i tre delar 1857, -59 och -63, utvecklar Eneroth sin uppfattning om trädgårdsodlingen och dess förhållande till jordbruket på några avgörande punkter. I uppsatsen ”Om naturförsköningskonst” formuleras begreppet ”yttre kultur” som ett mått på den ”naturens försköning” som enligt Eneroths natur- och konstfilosofi bland annat består av människans förädling av naturen genom trädgårdsodling.²⁵² I uppsatsen beskriver Eneroth ett antal företeelser och platser i norra Tyskland, Danmark och Skåne, med utgångspunkt från sin naturfilosofi, och begreppet kommer först till användning när han hunnen

²⁵¹ Klintborg, 1992, s. 3.

²⁵² Eneroth, 1857, s.20. Eneroths natur- och konstfilosofi behandlas ingående av landskapsarkitekten och konsthistorikern Joachim Schnitter i hans biografiska doktorsavhandling om Olof Eneroth framlagd i juni 2009 vid Universitet der Kunste, Berlin: Schnitter, Joachim, *Anguis in herba. Gartenpädagogik und Weltveredlung im Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth*, diss. Hamburg 2011.

tillbaks till Skåne tvingas konstatera den *brist på yttre kultur* som han menar karakteriserar det skånska lantbruket, trots förekomsten av välmående gårdar varav fideikommissen särskilt nämns. Eneroth frestas ”dock lätt till den slutsats, att vida mer kunnat göras” men tillägger försiktigtvis att ”För ett påstående i en dylik fråga måste hela provinsens kultur-historia tagas i öfvervägande”.²⁵³ Mot bakgrund av den samtida och utbredda uppfattningen om kulturen som ett framåtskridande från primitiva till allt mer utvecklade stadier kunde man också med upprepade värderingar mäta framåtskridandets hastighet, eller tillbakagång.

Trädgårdsodling och naturförsköningskonst riktar sig specifikt till lantmannen och är hållen i ”den berättande stilen” enligt författaren Olof Eneroths korta förord som avslutas i den svenska naturen: ”Sverige är ett av Europas naturskönaste länder. Ett rikare fält för det på den fria naturens konst-behandling riktade sinnets verksamhet torde många länder ej ega att erbjuda.” Målgruppen, den ibland rent talspråkliga stilen och framhävandet av den nationella naturskönheten placerar Eneroths skriftsamling mycket nära den amerikanske landskapsarkitekten Andrew Jackson Downings skrifter och pekar på ett konkret inflytande. Fredrika Bremers betydelse för Eneroths trädgårdsintresse har tidigare diskuterats också i förhållande till Downing som blev en av Bremers nära vänner under hennes resa till Amerika 1849-51.²⁵⁴ Downings verk karakteriseras som inledningsvis avhängigt av engelska förebilder med den engelska aristokratin som huvudsaklig målgrupp.²⁵⁵ Under sin verksamma period utvecklade han därifrån en distinkt amerikansk landskapsarkitektur som istället riktade in sig på medelklassen och hemmet som en motor i utvecklingen genom att understryka betydelsen av god arkitektur och prydliga trädgårdar som bildningsmedel, enligt uppfattningen om landskapets danande karaktär: ”the value and importance of external objects on the mind – on the heart – on the manners – on the life of all human beings”²⁵⁶ Downing placerade sin landskapsteori i ett nationellt amerikanskt sammanhang med ett republikanskt och folkbildande anslag, bland annat understruket av en medveten användning att ett folkligare språk.²⁵⁷ Fredrika Bremers korrespondens med Downing och hennes roman, *Hemmen i den nya världen*, rymmer tillsammans en omfattande diskussion om detta amerikanska landskap och om Downing som företrädare

²⁵³ Eneroth, 1857, s. 120.

²⁵⁴ Nolin, 1999, s. 53, 335.

²⁵⁵ Uvedale Price och J. C. Loudon nämns här. Cairns, 1997, s. 98-99.

²⁵⁶ Major, 1997, s. 119, cit. ur Cairns, 1997, s. 99.

²⁵⁷ Major, 1997, s. 119, cit. ur Cairns, 1997, s. 99.

för dess ideal.²⁵⁸ Mycket talar för att Fredrika Bremer, efter Downings död 1852, i bekantskapen med den unge idealistiske Olof Eneroth såg en möjlighet att föra vidare Downings arv i Sverige. I den första korrespondensen till Eneroth i november 1854 hänvisar Bremer till deras första möte under ”de stormiga dagarna på Mälarens fjärdar” som ”ett tecken af den store och gode Anden” i en allusion på de dramatiska och tragiska omständigheterna kring Downings död i en drunkningsolycka från en flodångare i Hudsonfloden. Frånsett yttre belägg, som Eneroths kontakt med Fredrika Bremer eller Bremers innehav av Downings viktigaste verk *A Treatise on the Theory and Practice of Landscape Gardening*, är Eneroths texter ställvis nästan identiska med Downings.²⁵⁹ En effektiv och målande, i det närmaste emblematiske bild av det trädgårdsomgivna hemmet, fångat i ”stugan omgiven av blomster och grönt” går igen i både Downings, Bremers och Eneroths texter och understryker Bremers centrala roll i sammanhanget.²⁶⁰ Det var Downing som inledde kontakten med Bremer genom att skicka henne ett exemplar av sin ”Treatise” tillsammans med en inbjudan att besöka honom i Amerika.²⁶¹

”Om den svenska qvinnan i förhållande till hemmets yttre vård och försköning” är den text som tydligast förbinder Eneroth med både Bremer och Downing.²⁶² Uppsatsen tycks ha tillkommit på initiativ av Fredrika Bremer och var sannolikt ett försök att fortsätta Downings påbörjade men för tidigt avbrutna mission för en av de saker som Bremer uppfattade som en

²⁵⁸ Bremer, *Hemmen i den nya världen*, 1853. Bremers och Downings vänskap och ömsesidiga påverkan är ett viktigt tema i litteraturvetaren Carina Burmans Bremer-biografi 2002.

Burman, Carina, *Bremer. En biografi*, Stockholm (Uddevalle), 2002. Trädgårdstemat hos Bremer har undersökts av litteraturvetaren Laurel Ann Lofsvold i uppsatsen ”Trädgårdarna i den nya världen”, 1996. Lofsvold, Laurel Ann, ”Trädgårdarna i den nya världen”, 1

²⁵⁹ Uppgiften om Bremers innehav av Downings ”Treatise” i Lofsvold, 1996, s. 476. Delar av Eneroths *Trädgårdsodling och naturförsköningkonst* kan ganska effektivt jämföras med exempelvis inledningen till Andrew Jackson Downings ”The architecture of Country Houses” 1850, s. xix-xx, cit. i *Architectural Theory*, 2006, s 464-465, som rymmer många av de nyckelbegrepp Eneroth senare använde.

²⁶⁰ Eneroths begrepp, yttre kultur, som yttre mått på bildning, bör också sättas i samband med Fredrika Bremers bildrika idévärld. I brev till Erik Gustaf Geijer, 27 maj 1841, skriver Bremer: ”Ur blomman, ur skogen, ur våg och vind doftar en friskhet som befriar sinnet och ur naturens väsen andas en helhet, som, hur det är, verkar helande, harmonierande. De äro helt hvad de äro, ligga ej i strid med sig sjelfva; - något oskyldigt, omedbart [sic] lefver i denna sfer, - - därför verkar den likt ett barn på menskans hjerta och som en Vis också; och hon blir der på en gång sjelf barnsligare och visare. Jag ville äfven likna den (Naturen) vid en klar spegel i hvilken Mskan kan lära att se och känna sig sjelf, och hela sin värld. [min understrykning]” ur *Bremer Brev*, Ny följd I, s. 130.

²⁶¹ *Bremer Brev*, Ny följd II, 1996, s. 476, Brev från Bremer till Andrew Jackson Downing, 28/10 1846, *Bremer Brev* Ny följd, s. 201.

²⁶² Eneroth 1863, s. 43-65.

av de viktigaste i Downings verk.²⁶³ Enoth's *Trädgårdsodling och naturförsköningskonst* kan betraktas som en svensk parallell till Downings *Treatise*. Den första delen av *Trädgårdsodling och naturförsköningskonst* skickade Enoth till S. A. Hedlund, redaktören för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* med uppmaningen att sprida "...väckningsordet. Ett sådant ord torde också få lättare insteg på våra västliga kuster och det engelska sinne som der vårdar sig om omgifningen och odlingen."²⁶⁴ Enoth's hänsyftning på det västsvenska kulturella klimatet är viktig. Hit hörde bland andra pedagogen Torsten Rudenschöld, en av Enoth's förebilder.²⁶⁵ Rudenschöld hade under en period, under 1820-talet sysslat med bruk och utveckling av flera egendomar efter varandra, framförallt i Västergötland, i kombination med pedagogisk verksamhet och inrättande av egna skolor, bland annat på Läckö hos sin äldre bror greve Carl Rudenschöld. Mot bakgrund av sina erfarenheter formulerade Rudenschöld ett program för ståndscirkulation, ett radikalt förslag som i korthet gick ut på att naturliga anlag, istället för börd, borde vara utgångspunkten för ståndstillhörighet.²⁶⁶ Vägen dit gick genom gemensam skola, tillgänglig för alla oberoende av klass som en förberedelse för att kunna axla sin roll i ett samhälle präglad av "kristlig förbrödring af de efter olika lefnadsställningar och förhållanden fördelade samhällsklasser".²⁶⁷ Trädgårdsodlingens nytta för det allmänna är central för Enoth: "...hvilket stort moraliskt inflytande växtverlden och naturens ädlare behandling ega på det i dess sköte uppväxande släktet, huru till en början ordning, snygghet, vård och sedan skönhet i naturomgifningen, huru enkel den än må vara, verka att framkalla dessa egenskaper och sinnet därför så hos den enskilda som i det allmänna."²⁶⁸

2.2.6 Från experimentodling till bildningsmönster

Thaer, Loudon, Nonnen och Enoth illustrerar genom sina skrifter olika aspekter av trädgårdens förhållande till jordbruket som dels ligger nära dem som redan kunde identifieras i uppbyggnaden av Svaneholms mönsterods i slutet av 1700-talet men också fördjupar flera av frågorna. Den skiftande tyngdpunkt i intresset för de olika aspekter av ämnet som skribenterna ger

²⁶³ Brev från Bremer till Enoth, 7 jan. 1856, *Bremer Brev*, s. 423. Brev från Bremer till Enoth, 8 nov 1862, *Bremer Brev*, s. 226.

Minnesord över Andrew Jackson Downing 1852, bilaga till brev från Bremer till Caroline Downing, nov. 1852, *Fredrika Bremer, Brev*. Ny följd I, s 543-544.

²⁶⁴ Enoth i brev till S. A. Hedlund, 26 maj 1857, cit. ur Hall, 1934, s. 12.

²⁶⁵ "Den svenske Pestalozzi".

²⁶⁶ Formulerade och publicerade i: *Tankar om ståndscirkulationen*, 1845, och *Tankar om ståndscirkulationens verkställighet*, 1846.

²⁶⁷ SBH II, s. 386.

²⁶⁸ Enoth, 1856, cit ur Enoth, 1863, s. 168.

uttryck för kan också läsas som en gradvis förändring över tid i trädgårdens och jordbrukets gemensamma diskurs. Där Thaer börjar, bland blommorna i sina trädgårdsförsök, är anknytningen tydlig till Ehrensvärds och hans ståndsbröders intresse för amatörvetenskapliga trädgårdsförsök. I Thaers verksamhet blir experimentodlingen i liten skala fundamentet för en på "vetenskap och beprövad erfarenhet" grundad utveckling av jordbruket uttryckt i hans läroanstalt i Möglin och hans vitt spridda lärobok i rationell lantushållning. Loudon, å sin sida, börjar sin bana som mönstergodsherre men övergår efterhand till spridningen av beskrivningar, råd och rön genom sin omfattande verksamhet som skribent på både trädgårdens och jordbrukets områden. Loudon markerar genom sin verksamhet trycksakernas betydelse och effektivitet för spridningen av nya kunskaper inom båda dessa områden. Den snabbhet med vilken tidskrifter förmedlade nyheter och frågor och trycksakernas räckvidd genom lån och hänvisningar i många olika led utgör i sig ett starkt nätverk i egen rätt.

När Nonnen med sin internationella bakgrund och förankring i ett västsvenskt och mera frisinnat kulturklimat bygger upp sin mönstergård som en nyodling i Västergötland har han en trädgårdsmästare som inspektor och lärare för eleverna. Till Degebergs roll som mönstergård och högre utbildningsanstalt för jordbruket hör att eleverna i sin utbildning, genom praktiskt och teoretiskt arbete, själva ska förädlas och skaffa sig tillträde till jordbrukets högre positioner, jämsides med en etablerad bördaristokrati.

Hos opinionsbildaren Eneroth, som effektivt använder alla till buds stående medel att nå ut med sin kulturteori är trädgården central som medel att sprida bildning i allt bredare lager. Den viktigaste sidan av Eneroths retorik är jämställandet av trädgårdsmästaren och skolmästaren och opinionsbildningen för en allmän folkskola och dess fysiska inrättning. All annan verksamhet och opinionsbildning räknar Eneroth själv som delsträckor (och ibland omvägar) på vägen dit.

I sina framställningar ger skribenterna också en mycket tydlig bild av trädgårdens roll som medel för förbättring i vad som formas till en stark och tydlig berättelsestruktur för skapandet av ett mönster. Själva arbetet med mönstrets uppbyggnad är berättelsens kärna. Det gäller både människan och jorden. Något av Jesper Hanssons ande vilar över en Thaer, en Loudon, en Nonnen och en Eneroth: Öde eller vanhävdad mark, sjukdom eller vantrivsel, vänder hågen till trädgården, där den noggranna bearbetningen och den nödvändiga kunskapen pekar ut ritningen för förädlingen och bildningen, genom hårt och målmedvetet arbete fram till mönstret av högkultur, den goda avkastningen i form av överflödande skördar, hög bildning och blomstrande liv.

3 Trolleholm – Kronan på odlarens verk

Med stor tillfredsställelse kunde Carl Trolle Bonde mot 1800-talets slut se ut över sitt Trolleholm, ett mönster av god kultur. Under sin tid hade han fått lägga sista handen vid den omfattande upprustning av godset som hans företrädare påbörjat. Nu låg arrendegårdarna regelbundet fördelade över ägorna och omgivna av prydliga planteringar, på långt håll synliga som gröna kupoler mot den bruna åkerjorden. Där det var möjligt hade alléer planterats längs vägarna in mot slottet. Kring den nyuppförda röda tegelborgen var luften frisk och angenäm. Sjön, i vars sankt utkant gården en gång anlades, var torrlagd och marken omsorgsfullt dränerad. Med hjälp av bästa tillgängliga expertis hade parken gradvis återfått något av sin forna glans, även om skepnaden var en annan än den Viveka Trolle, på grundval av Carl Hårlemans planer, givit den vid sjuttonhundratalets slut. En fruktträdgård hade planterats och den stora ekonomiträdgården försetts med flera nya växthus och en ståndsmässig trädgårdsmästarebostad. Regelbundet återkommande syneförrättningar kontrollerade att arrendeböndernas trädgårdar höll god standard och var väl skötta. Vid torp och gatehus var trädgårdsodlingen en kontraktbunden plikt och slottsherren själv höll ett vakande öga på ordningen även i stathusens små kåltäppor. Centralt på godsets domäner låg skolan i vars välordnade trädgård det uppväxande släktet skulle fostras till både yttre kultur och inre odling.

3.1 Trolleholmsstudien i dess forskningssammanhang

Studiet av Trolleholms trädgårdar tar sin utgångspunkt i antagandet att Carl Trolle-Bonde genom sitt omfattande och väldokumenterade arbete för trädgårdskulturen på sitt gods Trolleholm genom den avsåg att uttrycka

något om sin egen, släktens och godsets roll som inte kunde uttryckas (eller inte uttryckas lika tydligt) genom andra företeelser på godset.

Undersökningen av Trolleholms trädgårdskultur är en fallstudie med syfte att belysa godsets och godsägarens roll i den starka trädgårdskulturella utveckling som karaktäriserar Skåne under 1800-talet, genom att pröva några centrala frågor mot ett rikt trädgårdsrelaterat material rörande uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm i Skåne. Min undersökning av trädgårdskulturens betydelse på Trolleholms gods kretsar kring några viktiga poler. Greve Carl Trolle-Bonde var verksam på Trolleholm under 35 år, från 1877 som arrendator, sedan förvaltare och från och med 1886 till 1912 som fideikommissarie och innehavare av godset. Genom hans målmedvetna arbete med att samla in, systematisera och publicera källorna till godsets och till släkten Bondes historia har han effektivt stakat ut vägen för varje efterföljande forskare. Detta innebär att man kan använda sig av godsägarens perspektiv för att få syn på de idéer och avväganden som ligger till grund för utformningen av godsets trädgårdar.

Trolleholm betraktades både av sina ägare och av andra samtida bedömare som ett mönstergods. Källmaterialet är mycket tydligt på denna punkt.²⁶⁹ Därför blir det intressant att söka svar på frågor både om vilka förebilder man utgick ifrån och på vilket sätt Trolleholm, i sin tur, skulle utgöra ett föredöme.

En analys av idéer och föreställningar knutna till trädgårdskulturen under 1800-talet är centrala för att kunna bearbeta de frågekomplex som skisserats ovan. Att en av 1800-talets mest inflytelserika förespråkare för en utbredd trädgårdskultur, Olof Eneroth, varit verksam som rådgivare och trädgårdsarkitekt på Trolleholm och under många år direkt knuten till familjen Bonde som trädgårdsrådgivare, har motiverat en närmare analys av hur de idéer han företrädde kan ha haft betydelse för Trolleholms trädgårdar, både praktiskt och idémässigt.

Kring dessa huvudlinjer grupperar sig ett antal frågor:

²⁶⁹ ”Stormäktigste Allernådigste Konung!

Då jag år 1806 tillträdde Trolleholms fideikommiss, ingick jag genast i verkställighet af den föresats att bringa denna egendom, hvars areal utgör 15.248 tnd, till all den höjd af kultur, hvartill den kunde komma... I efterföljd af det exempel, som framl. Friherre Macklean lämnat, har jag trott att ett allmänt gagn skulle åstadkommas, däri genom att en landsort, där jordbruksyrket ännu saknade mycket af den upplysning och den kraft, som det i andra länder uppnått, bemödandet att också att också framkomma därtill blef allmännare.”

Ur Exc. Trolle-Bondes ansökan att få utarrendera Trolleholms farmer på 25 à 30 år; 1828 6/12. *TFN IV*, s 322. Peter von Möller jämför i sin *Strödda utkast till skånska jordbrukets historia* 1881 Mackleans Svaneholm och Trolleholm under samma rubrik.

- Vilken var bakgrunden till Carl Trolle-Bondes satsning på arrendatorernas trädgårdskultur under 1880-talet? Kan utvecklingen av arrendegårdarnas trädgårdar relateras direkt till jordbrukets utveckling?
- Vilka överväganden låg bakom bevarandet och restaureringen av en äldre slottspark? Vilken betydelse har det faktum att park och trädgård kring godsets huvudbyggnad har utformats med historisk anknytning som ett centralt motiv?
- Vilken betydelse hade trädgårdskulturen i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet?

Till sist har jag ställt mig frågan vilken landskapsbild som blivit resultatet av den trädgårdskultur som under 1800-talet främjats på Trolleholm, och hur den förhåller sig till en allmän uppfattning om godslandskapets karaktärsdrag. Undersökningen av hur godsägaren Carl Trolle-Bonde med trädgårdskulturen som ett viktigt uttrycksmedel bygger upp Trolleholm till ett mönstergodset är gjord med utgångspunkt från godsherrens perspektiv. Valet av synvinkel har visat sig fruktbart bland annat genom att böndernas (arrendatorernas) trädgårdar kunnat sättas in i ett större sammanhang. Också slottets park och trädgård har visat sig bära betydelser som blir synliga genom godsherrens blick, i hans egna beskrivningar. Perspektivet har också gjort det möjligt att betrakta godsmiljöns trädgårdar som en helhet, som ett uttryck för idéer och medvetna avgöranden.

Arkivhandlingar rörande trädgårdskulturen på Trolleholm fördelar sig huvudsakligen på tre olika ställen. På landsarkivet i Lund förvaras de flesta handlingar som hänför sig till godsets förvaltning, På Trolleholms slott finns dels ett släkthistoriskt arkiv, men också en ritningssamling som framförallt behandlar huvudgårdens byggnader och närmaste omgivningar. På godskontoret förvaras en del äldre kartmaterial, huvudsakligen sådant som hänför sig till godsets jord- och skogsbruk.

En omfattande korrespondens rörande godsförvaltningen, i det närmaste komplett rörande den period som behandlas här, har använts för att ge skildringen de nyanser ur det vardagliga livet som godsöversikten saknar. Mer långsiktig planering för olika delar av godsets verksamhet hittar man dels i *pro memorior* som upprättades årligen under Gustaf Trolle-Bondes tid 1855- ca 1880 och därefter i så kallade *Journaler*. I journalerna ingår bland annat en rad programförklaringar där Carl Trolle-Bonde skriver övergripande om olika sidor av godsförvaltningen under rubriker som "Jordegaren" etc. Under hela sitt liv skrev också Carl Trolle-Bonde dagböcker. De tidiga dagböckerna tycks vara tillkomna dag för dag, och är huvudsakligen ett sammandrag av årens kalendrar där viktiga sammankomster och andra punkter av vikt redovisas. Ibland innehåller de

längre reflexioner över för honom själv aktuella ämnen. De senare dagböckerna förefaller att vara gjorda som en sorts sammanfattning över det gångna året, ofta färdigställda vid årets slut. Förutom kalenderuppgifterna rymmer dessa dagböcker mycket av personlig natur. Tidningsurklipp om riksdagsval blandas med ekonomiska beräkningar för borgens ombyggnad och iakttagelser av väder och jordbruksresultat som ligger inströdda bland reflektioner över familj, äktenskap, hälsa och olika släktangelägenheter. Sammantaget beskriver dessa källor, på en bred skala mellan offentligt och privat, Carl Trolle-Bondes inställning till och avsikter med sitt gods, ofta med flera versioner av samma händelse, eller en utveckling över tid av olika tankar och idéer.

En stor del av källmaterialet har alltså sammanbragts och systematiserats av Carl Trolle-Bonde själv kring sekelskiftet 1900. Mycket av detta har återgivits, i sin helhet, i godsmonografen *Trolleholm förr och nu*.²⁷⁰ Bokverket rymmer inga långtgående analyser, men källorna sammanförs och kommenteras löpande. I arkiv som flera gånger flyttas och delvis omstruktureras händer det emellertid ibland att källmaterial som hört samman på det ena stället, splittras och blir svårt att hitta på nästa. I Trolleholms fall rör det sig framförallt om ett antal ritningar och några kartbeskrivningar som "försvunnit" när de på grund av sina olikartade format delats på olika arkivposter. I flera fall är dock bortkomna eller kompletterade kartbeskrivningar publicerade i *Trolleholm förr och nu*, där återgivningen av det skriftliga källmaterialet visat sig helt tillförlitlig. Urvalet av källmaterial är däremot subjektivt, även om väldigt mycket ryms inom de drygt tvåtusen sidorna. Framförallt gäller det uppgifter rörande arrendatorernas trädgårdar som istället till stor del hämtats som biinformation i olika typer av förvaltningshandlingar. Den nedan kallade *Grönvalls besiktning* är exempel på ett sådant dokument som hör till godsets synehandlingar.²⁷¹

Till källmaterial som inte utnyttjats i denna studie hör godsräkenskaper och ägarnas privata korrespondens. Frågan om trädgårdsräkenskaper är ur forskningssynpunkt problematisk. Park och trädgård tycks i redovisningssammanhang inte ha någon solklar hemvist och är därför svåra att överblicka. Ofta tycks en del arbetskostnader för park och trädgård ligga under godsekonomi, (t ex dagsverken i trädgården) medan annat kan ligga på godsägarens privata konton. Dessutom bedrivs, åtminstone under 17- och 1800-talen ofta herrgårdens ekonomiträdgård som en egen rörelse, ibland

²⁷⁰ Trolleholm förr och nu, Lund

²⁷¹ TGL, G3:2, Grönvalls besiktning behandlas under rubriken Arrendatorernas trädgårdar nedan.

utarrenderad till trädgårdsmästaren. Kostnader förknippade med godsmiljöns skolträdgårdar, och arrendatorsträdgårdar kan ibland dölja sig i växtleveranser bekostade av hushållningssällskapet. Spåren av de växter som levererades från herrgårdens plantskola ut till böndernas trädgårdar tycks också i allmänhet vara ekonomiskt ”osynliga”. Trädgårdskulturens ekonomiska sida har därför lämnats orörd.

Frågan om ägarnas privata korrespondens är en annan. Ett helt livs brevväxling mellan Carl Trolle-Bonde och hans hustru Eva ligger kronologiskt ordnat i Trolleholms privata släktarkiv. Korrespondensen är ytterst omfattande. Vad jag ovan anfört om ekonomin rörande trädgård, att en hel del uppgifter brukar finnas i redovisningen av privatekonomin, gäller sannolikt även korrespondensen. Möjligen ligger här också svaret på frågan om kvinnornas roll i den trädgårdskultur jag försöker beskriva. Medan det hittills begagnade källmaterialet så gott som uteslutande rör manliga aktörer i uppbyggnaden av Trolleholm, finns det skäl att tro att den privata korrespondensen till exempel skulle kasta ljus över Eva Trolle-Bondes roll i sammanhanget. Att kvinnor spelat roll för godsets tidigaste trädgårdshistoria är annars något som gärna framhålls av Carl Trolle-Bonde själv. Den privata korrespondensen i Trolleholms godsarkiv är dock mycket omfattande och har inte varit möjlig att gå igenom inom ramen för denna studie. Om den genom framtida studier skulle visa sig rik på uppgifter rörande någon del av Trolleholms trädgårdar vore det en utomordentligt intressant forskningsuppgift att ställa frågor kring manligt och kvinnligt i förhållande till offentligt och privat i uppbyggnaden av godsets trädgårdsmiljöer.

De olikheter i angreppssätt och källmaterial som rör Trolleholms park och trädgård å ena sidan, och arrendatorernas trädgårdar, å andra sidan, återspeglas i uppläggningsen av studiens centrala delar. Efter en inledande översikt av Trolleholms tidigare trädgårdshistoria vidtar en resonerande beskrivning av godsets trädgårdskultur under 1800-talet. Frånsett en presentation av de verksamma godsägarna under perioden, är beskrivningen tematisk, för att möjliggöra ett närmare resonemang kring de båda huvudföreteelserna utan att tvingas till för mycket upprepningar och för svåra kronologiska kullerbyttor. Eftersom Trolleholms ägare under 1800-talet alla på olika sätt visat sig drivande inom jordbruket och Carl Trolle-Bonde som bofast i Skåne tar aktivt del i de nätverk som berör lantbrukets utveckling har jag tyckt att en översiktlig inblick i godsets jordbruksutveckling var befogad. Uppgifter om jordbruket har framförallt förts in under ägarpresentationerna för att belysa deras respektive roller, men även avsnittet om arrendatorernas trädgårdar rymmer en del resonemang, framförallt om enskiftet på godset. Avsnittet som behandlar slottets park och

trädgård utgör inte en heltäckande dokumentation, utan gör istället nedslag i vad som bedömts vara intressanta förhållanden för diskussionen som helhet. Förekomsten av ett ovanligt detaljerat källmaterial rörande arrendatorernas trädgårdar motiverar den omfattning avsnittet fått i denna studie. Inte något annat material är känt rörande landsbygdens trädgårdar som tillåter en ingående jämförande studie över tid på en och samma geografiska plats. Med de två besiktningarna av arrendatorernas trädgårdar, förvaltaren Grönvalls från 1860-61 och länsträdgårdsmästare Kjellssons från 1884-87, och ett detaljerat kartmaterial rörande några av godsbyarnas enskiften fanns här möjlighet att belysa även arrendeböndernas trädgårdar ända från 1800-talets början. Avsnittet om Gryttinge by utgör här en pilotstudie som ska tjäna detta syfte.

Användningen av olika trädgårdstermer kan vara komplicerat i ett vetenskapligt sammanhang, i synnerhet om man förväntar sig att kunna ringa in absoluta definitioner. Bruket av olika termer varierar högst avsevärt i det mångskiftande källmaterial som denna studie bygger på. Jag har valt att genomgående använda mig av de beteckningar på olika företeelser som de används i det källmaterial jag hänvisar till. Detta innebär att i slottets omgivning, det som Viveka Trolle eller Carl Hårleman kallar för park, i Carl Trolle-Bondes mun får heta trädgård, precis som att hela området, ”park”, ”trädgård” och omgivningarna ibland, också med ägarens språkbruk, kallas park. Jag hoppas att den delvis synonyma användningen av dessa ord inte ska skymma förståelsen av textens innebörd.

I frågan om arrendatorernas trädgårdar rymmer emellertid bruket av de olika begreppen möjligen nycklar till förståelsen av denna trädgårdskultur på ett sätt som inte tidigare uppmärksammats. Därför har jag tyckt det vara motiverat att lyfta upp begreppen till en diskussion under egen rubrik: ”Kålgård och trädgård”.

Den avslutande delen utgör en analys av trädgårdens roll i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm där iakttagelserna från studiet av godsets trädgårdar sätts i förhållande till tidens idéströmningar på trädgårdsområdet och de förutsättningar som rådde i Skåne och på Trolleholm under 1800-talet. Godsägarens användning av slottsparken som manifestation av den egna släktens legitimitet på platsen och arrendatorernas trädgårdar som iscensättning av ett lanthushållningsideal är perspektiv som ingående prövas. Avhandlingen innehåller en hel del citat ur det begagnade källmaterialet. Utdragen har valts med avsikt att ge läsaren en inblick i de resonemang och den föreställningsvärld som utgjort nycklar till min tolkning av Trolleholms trädgårdskultur och för att citaten, med sin tidsfärg, ska kunna berika framställningen.

Carl Trolle-Bondes godsmonografi *Trolleholm förr och nu* har för enkelhetens skull förkortats i noterna till TFN. Under förkortningen TGT döljer sig Trolleholms godsarkiv på Trolleholm. Ingen åtskillnad görs här mellan handlingar som förvaras på olika platser inom godset. TGL betecknar den del av godsarkivet som ligger på Landsarkivet i Lund.

Till läsarens hjälp följer här till sist en förteckning över de medlemmar av familjerna Brahe, Trolle och Bonde som figurerar i texten med angivande av deras förhållande till godset Trolleholm, under dess olika namn. I dubbelnamnet Trolle-Bonde utgör namnet Bonde släktnamn och förleden Trolle- är förbehållet fideikommissarien till Trolleholm. Så noggrant som möjligt har jag försökt använda namnet Carl Bonde i skildringen av tiden före 1886. Då först fick han i enlighet med fideikommissreglerna rätt att kalla sig Carl Trolle-Bonde. Födelse- och dödsår anges inom parentes, därefter tiden som ägare av Trolleholm. Namnet Trolleholm infördes i samband med fideikommissets bildande 1770, det tidigare namnet var Eriksholm.

Sophie Brahe (1556-1643).

Fredrik Trolle (1693-1770) 1726-1770.

Viveka Trolle (1721-1806) 1770-1806, gift med Gustaf Bonde.

Gustaf Trolle-Bonde d.ä. (1773-1855) 1806-1855.

Gustaf Trolle-Bonde d.y. (1806-1884) 1855-1884.

Carl Trolle-Bonde (1843-1912) 1886-1912.

3.2 Trolleholm före 1800-talets omdaningar

Sophia Brahes trädgård vid Eriksholm kring 1600

Vid flera skånska gods går det att leda trädgårdshistorien ända tillbaka till 1600-talets början. I de fall där de äldsta trädgårdsplatserna finns kvar och till och med fortfarande används, kan man se ett tydligt mönster för trädgårdens placering. På många håll har en borgbyggnad, omgiven av vallgravar och sank mark givit utgångsläget och trädgården har anlagts på ett mer höglänt ställe, vanligen i söder eller sydväst, en bit bort och utan arkitektonisk samkomponering med borgen. Det är ett förhållande som fortfarande är tydligt vid till exempel Skabersjö och Maltesholm. Vid Härkeberga, som ligger på ett näs i sjön, har till och med en mindre ö i väster fått bli "trädgårdsholme".

Den äldsta kända trädgårdsplatsen vid Trolleholm (eller Eriksholm som var godsets namn fram till 1770) markeras på en karta från 1715 som "ödelagd trädgård" och upptog en yta av 230x140 alnar (drygt 11 000 m²) som fortfarande var inhägnad.²⁷² Platsen som vid slutet av 1500-talet kom att ingå i den så kallade Möllevången begränsades i norr av forsande vatten mellan sjön i öster och mölledammarna i sydväst.²⁷³ Enligt 1773 års kartbeskrivning utmärktes trädgården av askar som planterats på den gamla gärdsgårdens plats och ett lass hö skördades där årligen.

Trädgården på omkring två tunnland anlades sannolikt av Sophie Brahe (1556-1643) och ansågs märkvärdig redan i samtiden.²⁷⁴ Hennes långt mer bekante bror Tycho Brahe liksom en av hans gäster, den tyske astronomen Christofer Rothman, har i olika brev berömt trädgården på Eriksholm. Carl Trolle-Bonde refererar en dansk översättning av broderns latinska brev i sin Trolleholmsskildring:

...hun har ved sin gaard Eriksholm, der ligger i Skaane og er bygget som en befestet Borg, anlagt en meget smuk Have, til hvilken der neppe findes Mage i disse nordlige Egne af Verden; den har, for ikke at tale om andet, kostet henne stor Anstraengelse og flitigt Arbejde og er anlagt paa saerdeles ordentlig Maade, idet den med hensyn til Beplantningen med Traeer af forskjellig slags og Dyrkningen af Haveurter, og hvad ellers hörer til, er indrettet paa behørig Maade på et Sted, hvor det tidligere ikke fandtes noget saadant...²⁷⁵

²⁷² Uppgifterna om Sophia Brahes trädgård hämtad ur *TFN IV*, s 35 ff.

²⁷³ Platsen motsvarar ungefär dagens besöksparkering.

²⁷⁴ *TFN IV*, s 35.

²⁷⁵ *TFN IV*, s 35.

Ett lusthus i trädgården har skildrats som den plats där Sophia Brahe ägnade sig åt studier i medicin, astronomi och astrologi. Av andra samtida källor framgår också att hon var känd som en lärd kvinna tillika flitig besökare hos och vetenskaplig medhjälpare till sin bror Tycho på Ven.²⁷⁶

Under sitt långa liv (ca 1556-1643) levde och verkade Sophia Brahe i flera perioder på Eriksholm dit hon först kom som ung hustru till Otte Thott och sedan återvände för att bo hos sin son Tage Thott. Trädgården på Eriksholm figurerar också i en dikt som talar om lusthus ”af den yndigste Have beskygget” och ”de kjende Aebetraees-Gange.”²⁷⁷ Även om flera av historierna kring Sophia Brahe har ett romantiskt anslag är det rimligt att tänka sig att Eriksholms trädgård redan i slutet av 1500-talet var något utöver det vanliga för nordiska förhållanden.²⁷⁸ Lite är i övrigt känt om trädgårdens öden under den tid då Sophia Brahes son, Tage Thott, bebodde borgen fram till sin död 1657 eller sonsonens tid på Eriksholm fram till 1670. Kort därefter utbröt det krig som, med Carl Trolle-Bondes ord ”lade borgen i aska och gjorde dess ägare hemlös och biltog.”²⁷⁹

De här nämnda kartbeskrivningarna är alla publicerade i sin helhet i godsbeskrivningen *Trolleholm förr och nu* där de av Carl Trolle-Bonde infogade kommentarerna ger en del ytterligare upplysningar.²⁸⁰ Framförallt är det intressant att följa med vilken noggrannhet han har studerat kartmaterialet och satt det i samband med platsens utseende under hans egen tid. Det är med både fantasi och rumslig närvaro som Sophia Brahes väg till sitt lusthus och det lilla hus från vilket man övervakade de dyrbara och till blekning utlagda linnevävarna beskrivs. Om den lilla kåtäppan skriver Trolle-Bonde: ”Denna var belägen utmed södra borggravens utlopp i forsen, som gick från sjön till kvarnen, utmed vägen, och är ett dammfäste där markeradt. Där fanns i ännu äldre tider en kvarnanläggning. Öfver denna mark, som förmodligen äfven bestod af en trädgårdsanläggning, hade Sophia Brahe sin stig, då hon besökte sitt lusthus.”²⁸¹

²⁷⁶ Thykier 1996, s 23-26.

²⁷⁷ Dikten som tillskrivits Sophia Brahe är enligt senare forskning snarare skriven av Tycho Brahe. Zeeberg 1996, s 78. Dikten återges i *TFN IV*, s 39 ff.

²⁷⁸ En del av de mest romantiska historierna kring Sophie Brahe omvärderades vid sekelskiftet 1900 då hennes levnadsöde i flera studier blev satt under den nya historieforskningens skarpa lupp. T.ex. Weibull, L. 1904.

²⁷⁹ *TFN IV*, s 46. Biltog = ålderdomligt för fredlös eller landsflyktig.

²⁸⁰ *TFN III*, s 18 ff.

²⁸¹ *TFN III*, s 25.

3.2.1 Fredrik Trolle och Carl Hårleman, 1700-talets första hälft

Orostiderna under 1700-talets första årtionden innebar att Eriksholm under en längre period levde kvar i sitt förfallna tillstånd och de resurser som stod till buds ägnades åt att upprätthålla jordbruket. På grund av kriget indrogs godset 1709 till kronan från ägaren Herluf Trolle och uppläts under några år på arrende till generallöjtnanten Hans Hindrich von Liewen för att efter krigsslutet 1721 återlämnas till sönerna Holger och Börje Trolle.²⁸²

En karta med beskrivning över Eriksholm som gjordes i skattdokumenteringssyfte 1715 ger en ganska god bild av tillståndet på godset vid 1700-talets början.²⁸³

Borgen och dess närmaste omgivningar mäts och registreras i stor detalj av lantmätarna Kempenschöld och Hesselgren. Med vant öga bedöms allt från de olika jordmånernas egenskaper till vattnets fallhöjd vid möllorna utmed bäcken. Ägora är överallt hägnade med ”sten och ris” och mestadels vidmakthållna utom längs Djurhagens östra sida och kring en av ängshagarna som tydligen inte använts på länge. Trots förfallet frammanar beskrivningen bilden av svunna härligheter: ”Erichsholms Huusbyggnat anbelangande, så finnes för tiden en kringgraven holme, hverest varit en fyrkantig ringbygdt härlig Bygnat af tegel med öfvervåningar...” och slutar lakoniskt: ”men är allt förfahrit och öde...”. Om den trädgårdsplan som kartan upptar får vi veta att den ursprungligen anlagts på platsen där man förr haft kostall. ”Deruti varande träd ruinerade av förra herrskapet; nu utan träd och allenast att considerera som en krydd- eller kålhage.” lyder den något förbryllande fortsättningen. Möjligen får man föreställa sig att trädgården med sitt läge helt nära borgen har röjts för att inga fiendestyrkor skulle kunna söka skydd eller förse sig med proviant där.²⁸⁴ En humlegård om 14 000 kvadratalnar (eller knappt 5000 m²)²⁸⁵ med plats för 1500 kupstänger humle alldeles norr om vallgraven och en mindre kåltäppa på ungefär 500 m², på ladugårdsholmen, finns också med. Fiskdammarna var många både kring huvudbyggnaden och vid andra hus liksom på den så kallade Tegelvången och på fåladsmarkerna öster och söderut. I brist på underhåll hade fiskstammen nästan gått ut i flera av dem, de längst bort belägna dammarna var också helt förfallna.²⁸⁶

På huvudgårdens stora äng i norr låg ett gatehus, kallat Ramstorpshuset, med en ”ringa kåltäppa”. Vid det öde gatehuset ”Humlehuset” hade också

²⁸² TFN IV, s 114.

²⁸³ *Geometrisk beskrifning öfver Eriksholms sätesgård* [---] 1715 av lantmätarna Johan Kempenschöld och Johan Hesselgren. TGL. Beskrivningen som citeras finns återgiven i sin helhet i *TFN III*, s 15 ff.

²⁸⁴ Samma trädgårdsplan återfinns markerad även på 1773 års karta, mer därom nedan.

²⁸⁵ 1 kvadrataln=0,353 m².

²⁸⁶ *TFN III*, s 15.

funnits ett litet källand, noterar beskrivningen. Förutom en ”liten kryddhage” om ca 800 m² och en ”dito kålhage” på ca 150 m² vid mjölkvarnen nämns inga ytterligare trädgårdsodlingar på godset. Det skattningsprotokoll som uppgjordes 1718 tycks bygga helt på kartbeskrivningen från 1715 och tillför inget nytt beträffande trädgårdar eller källand.

Först när Fredrik Trolle (1693-1770) till Näs (nuvarande Trollenäs) köpte Eriksholm i mitten av 1720-talet skulle godset åter väckas till liv, jordbruket rustas upp och borguinen sättas i stånd. I sin godsmonografi skriver Carl Trolle-Bonde uppskattande om den som först börjat rusta godset innan det övergick i den egna Bondesläktens ägo: ”...i Eriksholms historia, framträder däremot Fredrik Trolle så mycket skarpare,[än tidigare ägare av släkten Trolle, min ann] icke blott därför att han lefvat närmare vår tid och mycket länge ägt Eriksholm, utan framför allt därför att han var fästad vid och bofast på sina skånska gods och var praktiskt och ekonomiskt lagd.”²⁸⁷ Att Fredrik Trolle hörde till släkten Trolles första helt svenska generation är sannolikt inte utan betydelse för historieskrivaren Carl Trolle-Bonde.²⁸⁸

Enstaka uppgifter ger bara glimtvis inblickar i trädgårdsodlingen på godset under Fredrik Trolles tid. Fastebrevet på Eriksholm, upprättat 1729, ger besked om att huvudgårdens trädgård är taxerad till fyra skäppor hart korn och humlehagen till ”två skieppor, två fjerdingar två alber Hardt Korn”.²⁸⁹ Vidare framgår att hemmanet Skielleröd No 1 på 1/3 mantal har ”Äpleskog och ris till 150 svins ollon”. Om Eriksholm skriver lantmätaren Lorents Gillberg 1765 ”...denna gård äger en vacker Humblehage men ingen trädgård; fiske uti 8 st fiskedammar.”²⁹⁰

Genom sin hustru Brita Ramel hade Fredrik Trolle kontakt med arkitekten och överintendenten Carl Hårleman som fick i uppdrag att göra ritningar till slottets uppbyggnad och dess omgivning.²⁹¹ Till underlag hade Hårleman möjligen den *Concept-Charta öfver Erics Holms Sätessgårds Hustomter* som författades 1749.²⁹² Där framgår tydligt, av beskrivningen, att borgens västra

²⁸⁷ TFN IV, s 125.

²⁸⁸ Fredrik Trolles far Arvid Trolle blev svensk undersåte och introducerades på svenska riddarhuset 1689. För Arvids räkning hade modern Helle Rosenkrantz bytt till sig Näs mot sitt danska gods Gavnö i början av 1680-talet. TFN IV, s 125.

²⁸⁹ TFN IV, s 135 ff.

²⁹⁰ Gillberg 1765.

²⁹¹ Enligt Carl Trolle-Bonde hade Hårleman ”...redan 1749 varit på platsen och besett densamma vid besök hos sin sväger och svägerska, Malte Ramel på Maltesholm och hans fru Gertrud Elisabeth von Liewen, äldre syster till Hårlemans fru Henrika Juliana von Liewen.” Systrarna var döttrar till ovan nämnde Henrik von Liewen som arrenderade Trolleholm av kronan 1709-1721, H. J. von Liewen föddes 1709. SBL och Stavenow 1927, s 93 f.

²⁹² TGL, Kartor och ritningar.

länga är den enda byggnad som står på borgholmen, och att marken runtomkring, på norra, västra och södra sidorna är så sank att man vid kartläggningen inte kunnat avgöra läget för vallgravens yttre sidor. Med en dammlucka i utloppet från den högre belägna sjön, öster om borgen, var det möjligt att dämna upp vattnet för att sedan enkelt kunna öppna luckan och sätta borgens omgivning under vatten i ofredstid. Beskrivningen följer samma indelning som till den äldre kartan men är betydligt mer kortfattad. Littera I beskrivs som ”En ödelagd trädgård, som nu brukas till åker”, litt. K är ”En liten kåltäppa” och litt L kort och gott ”Humlegården”.

Till ritningarna som Hårleman levererade våren 1750 hörde ett långt följbrev som bland annat rör slottsomgivningarnas planering och plantering:²⁹³

...Stallen och wagnshusen har jag lagt wijd inkörselen och wijd ändan af ladugården på det att dijt ögonen komma må, kunna se städadt och skickeligt ut och det i synnerhet, då ingångarna till ladugårdarna blifwa på sijdan och intet wändas (märkes?) fram åt infarten som må kunna störa renligheten och ordentligheten. Nu hafwa och boskapen som hästarna (hästarne?) deras wattuställen nära intill sig och komma aldrig att wistas eller gå uti rätte(?) avenuen som således kan blifwa (en?) wacker och prydelig promenade.

Kärret kring huset tror sig (jag?) (alldeles?) skall försvinna om igenom den store damen framanföre hvar utur (rikelig?, tillräckelig?) fyllning skall kunna hämptas blifwe förvändt uti en zirlig och ordentelig graf. Trädgården är endast på frugtträd anlagd, som med samma omak och i samma ordning kunna sättas som wilde träd och göra samma prydnad men långt mere gagn. Uti alléerne kring trädgården kunna wilda träd såsom lindar och almar få deras rum och äro nödvändige för att afhålla blåsten. Wid min nederkomst, will gud till sommaren hoppas jag att wijdlyftigare kunna gifwa besked ...²⁹⁴

Det är med ett hårlemanskt helhetsgrepp om situationen som gården skall siras med både ordentlighet och nytta. Att trädgårdens representativa del med omgivande alléer och avenuer skulle planteras full med fruktträd till både prydnad och gagn fångar in hela trädgårdens idé och känns igen från andra av Hårlemans anläggningar från samma tid, till exempel Lundagård, akademins trädgård i Lund.²⁹⁵ Sannolikt var det mycket litet, om ens något, av denna trädgårdsplan som förverkligades under Fredrik Trolles tid. Självt

²⁹³ Hårlemans ritningar finns inte bevarade.

²⁹⁴ Brevet finns återgivet i renskrift i *TFN IV*, s 158, samt i kopia och renskrift 1976 av I. Böhn-Jullander i TGL, H20:1. Tolkningarna av brevet skiljer sig något från varandra. Båda har använts, tillsammans med egna jämförelser med originaltexten, för det ovan anförda citatet.

²⁹⁵ Se t.ex. [Ahlklo] Klintborg 1989.

bosatt på näraliggande Näs såg Fredrik Trolle ingen anledning att slösa övermåttan på Eriksholm och i själva verket sparades en hel del in genom att förenkla Hårlemans förslag till borgens återuppbyggnad. I stark kontrast till de återkommande beskrivningarna av borgens sumpiga och kärrartade omgivningar talar Hårleman i ett brev daterat juni 1750 om det ”till läget så vackra och behageliga Ericsholm”. Kanske talar här helt enkelt den skapande arkitekten som för sitt inre öga redan kan se hur slottet reser sig ”utur des förfallna nuvarande tillstånd ...prydeligen och bekvämt så till byggnad som trädgårdar” inrättat.²⁹⁶

3.2.2 Viveka Trolles Trolleholm 1770-1806

Först med Viveka Trolle (1721-1806) börjar den del av Trolleholms historia som förknippas med Bondeätten och som därför utgör den egentliga startpunkten för den del av godsets historia som Carl Trolle-Bonde räknar som sin. Viveka Trolle ärvde godset efter sin far Fredrik Trolle 1770. Fideikommissvillkoren innebar att det gamla namnet Eriksholm byttes ut mot Trolleholm (liksom Näs blev Trollenäs) och fideikommissarien gavs rätten att allt framgent bära namnet Trolle.

Även om tillgängliga uppgifter som direkt berör Viveka Trolles engagemang i trädgårdens istandsättande på Trolleholm är sparsamma, går det att bilda sig en uppfattning om vilka trädgårdsmiljöer hon rörde sig i under sitt liv. Under sitt äktenskap med riksrådet greve Gustaf Bonde från 1740 till hans död 1764 hade Viveka Trolle huvudsakligen bott i Stockholm eller på de bondeska släktgodsen Hässelby och Björnö i Uppland. Först efter sin fars död 1770 bosatte hon sig permanent i Skåne. Ur Säfstaholms arkiv har Carl Trolle-Bonde hämtat och publicerat ”Hässelby trädgårds book”²⁹⁷ en dagbok förd mellan 1742 och 1773, först av Gustaf Bonde fram till hans död och därefter av sonen Carl. Dokumentet är intressant av flera skäl. Trädgårdsdagboken är utförlig på många punkter som rör den dagliga trädgårdsskötseln med uppgifter om praktiska bestyr, väderförhållanden och anskaffande och handhavande av växter som är svåra att komma åt på andra håll. Den långa kontinuiteten i anteckningarna ger en inblick både i ett starkt trädgårdsintresse hos Hässelbys ägare och hur inställningen till trädgården förändrats över den 30-årsperiod som dagboken täcker. Utan att gå in på detaljerna rörande Hässelbys trädgårdar kan man notera att det under Gustaf Bondes tid rör sig om omfattande trädgårdsodlingar av vilka

²⁹⁶ Brev till greve Carl Frederik Piper 14 juni 1750, citerat efter *TFN IV*, s 159 i avskrift efter tryckt utgåva av Dagbok öfver en resa åren 1749 och 50 af Hårleman.

²⁹⁷ Trolle-Bonde, C, 1894, s 148-187. Avskriften som ursprungligen gjordes av kamreraren N. A. Lundgren 1887 ingår i Trolleholms bibliotek.

godsägaren själv är synnerligen intresserad. Nästan årligen kom leveranser av frön, lökar och plantor från Holland eller från Tyskland. Skörden av meloner och pumpor redovisas noga, särskilt goda år. Korta uppgifter om att nya värmerör installerats i ananashuset och reflektioner över riskerna med att sätta ut orangeriväxterna för tidigt på våren är andra anteckningar som tillsammans med uppgifter om att trädgården innehåller 600 fruktträd visar vilken påkostad trädgård det handlar om. En rad i texten insprängda PM rörande olika företeelser i trädgården som skadeinsekter eller frostsador visar på Gustaf Bondes välutvecklade linnéanska nyfikenhet och iakttagelseförmåga. "... de små Möss som om vintern kringnaga barcken på unga Fruchtträd" är ett återkommande problem mot vilket olika botemedel och deras verkan redovisas noga efter egna försök, liksom "...de små gröna bladlössen på unga träd". Många olika trädgårdsmästare passerar under de här åren genom Hässelby och något uppgivet utgjuter sig Gustaf Bonde över hur svårt det är att få trädgårdsmästaren att göra som man säger, och hur Gud och vädret beskylls för alla misslyckanden i trädgården, när det egentligen är arbetsvilja och kunskaper som saknas...²⁹⁸

Hässelby som hade varit Gustaf Bondes morgongåva till Viveka Trolle, överläts efter riksrådets död till sonen Carl Bonde. Från 1764 är det alltså Carl som för anteckningar i Hässelby trädgårdsbok. På flera sätt ser man där att en ny tid nu bryter mot det gamla. Gustaf Bondes något ålderdomliga skrivsätt och den miljö där godsherrn haft tid att noggrant fundera ut och anteckna sina rön om fruktträd, frost och bladlöss förbyts i ett slag mot den unge grevens modernt ekonomiska inställning. Trädgården som tidigare varit till både nytta och personligt nöje för hans far ska nu framförallt göras självbärande. Året 1764 summeras kort:

Hushållningen med Trädgården sattes då upp på en annan fot. Den stora och föga lönande staten indrogs, som till trädgårdsskötseln uti min Sahl. Herr Faderns tid var förordnad, och bestod af en Trädgårdsmästare med 480 D.rs lön och Fyra Trädgårdsdrängar. I deras ställe antogs en Trädgårdsmästare för 200 D.rs lön samt 2 Trädgårdsdrängar med 120 D.rs lön hwardera. Flere af de rara växter, som fordrade mycken ans och kostsam underhåll, som Ananas blefwo afskaffade, och allt det, som kunde antingen wändas till penningar eller nyttjades i hushållet blef bibehållit.²⁹⁹

Omvägen kring Hässelbys trädgårdar tjänar syftet att belysa de arbeten med trädgården vid Trolleholm som Viveka Trolle inledde på 1770-talet. Ingående iakttagelser, antecknade i bibliotekets trädgårdsböcker, visar att intresset för trädgården var något som hon delade med sin man. Hennes

²⁹⁸ *Hässelby trädgårdsbok* behandlas i Ahrlund 2005, s. 149-151.

²⁹⁹ D.rs = daler riksgälds.

språk är ålderdomligt och omständigt på ett sätt som antyder att hon snarare lärt sitt sätt att handskas med språket av sin far och den ännu äldre äkte maken, än genom att skolas tillsammans med mer jämnåriga. Ålderdomligheten gäller också piktur och stavning.

Av flera olika handlingar från tiden kring 1770 framgår att trädgården kring Trolleholm först nu började ordnas efter "Hårlemans desseiner".³⁰⁰ Mellan raderna framskyntar slottsomgivningarna i bedrövligt skick. Fullt medveten om förhållandena hade Fredrik Trolle i sitt testamente från 1768 försäkrat sin dotter om att få hämta allt vad hon kunde tänkas behöva från Näs trädgårdar under en period på tio år.³⁰¹ I sin skildring av denna tid målar Carl Trolle-Bonde upp bilden av en kompetent men målmedveten kvinna som i självvald förvisning brottas med hushållningen på sitt eget gods, till en början delvis som kompensation för ett kulturellt rikare liv i huvudstaden och dess närhet. Ytterligare några citat från sonen Carls korrespondens förstärker bilden av att det intensiva arbetet, bland annat med trädgårdens röjning och anläggning, i kombination med en viss sjuklighet, inte lämnade någon tid över för umgängesliv i den skånska provinsen. "Morbror Ramels hus är det enda hus hon ser i Skåne" skriver sonen bekymrat. Häri ligger sannolikt förklaringen eller i varje fall incitamentet till att iståndsätta Trolleholms trädgård efter Hårlemans tjugo år gamla planer. Mellan raderna anar man någon gång ett visst överseende med moderns envisa stretande med de redan gammalmodiga trädgårdsanläggningarna i Skåne.

Den karta med beskrivning som uppgjordes av lantmätaren Hans Christopher Klerck 1772-1773 visar att vissa förändringar på godset redan påbörjats.³⁰² Enligt uträkningen är en trädgård under anläggning på en yta av 8 tunnland 27 kappland, d.v.s. knappt 44 000m². En gräsplan eller blekehage upptar 1 tnd 2.2/10 kpld, kålhagen till ladugårdsfolket 4.2/10 kpld, en liten kryddgård, 9/10 kpld, samt humlegården "af godt humleslag" 1 tnd, 2.5/10 kpld. I Lilla Möllevången nämns gamla trädgården med god lermylla till 1 tnd, 23.1/10 kpld. Vid mjölkvarnen, nu kallad Trolleholms mölla, finns

³⁰⁰ Ur brev från Wiveka Trolles son Carl Bonde, till en av hans systrar i maj 1771, citerat i *TFN IV*, s 170. Wiveka Trolles far, Fredrik Trolle, ägare till Näs (sedermera Trolleläs), köpte Eriksholm (sedermera Trolleholm) i mitten av 1720-talet och började rusta upp godset. Carl Hårleman fick i uppdrag att göra ritningar till slottets uppbyggnad och dess omgivningar. I följbrevet till ritningarna som levererades 1750 beskriver Hårleman bland annat en generalplan formad kring en öst-västlig huvudaxel, med den representativa trädgården i väster planterad med fruktträd. Brevet finns återgivet i renskrift i *TFN IV* s 158, samt i kopia och renskrift 1976 av I. Böhn-Jullander i Trolleholms godsarkiv, LLA, H20:1. Se vidare Klintborg Ahlklo, 2003, s. 21-23.

³⁰¹ *TFN IV*, s 170.

³⁰² *Charte Beskrifning öfver Ägorne till Sätesgården Trolleholm 1773*, TGL, G3:1. Beskrivningen i sin helhet återgiven i *TFN III*, s 28 ff.

kålhage och gråshage, uppmätt till 7.5/10 kpld. Dessutom tar beskrivningen upp tomter och kålhagar vid ytterligare 10 hus, dock utan att skilja ut kålhagarna. Ett tidigare koncept redovisar kålhagarna för sig, och för ännu flera av husen.³⁰³ Sammanlästa ger uppgifterna en uppfattning om storleksförhållandet mellan tomt och kålhage.

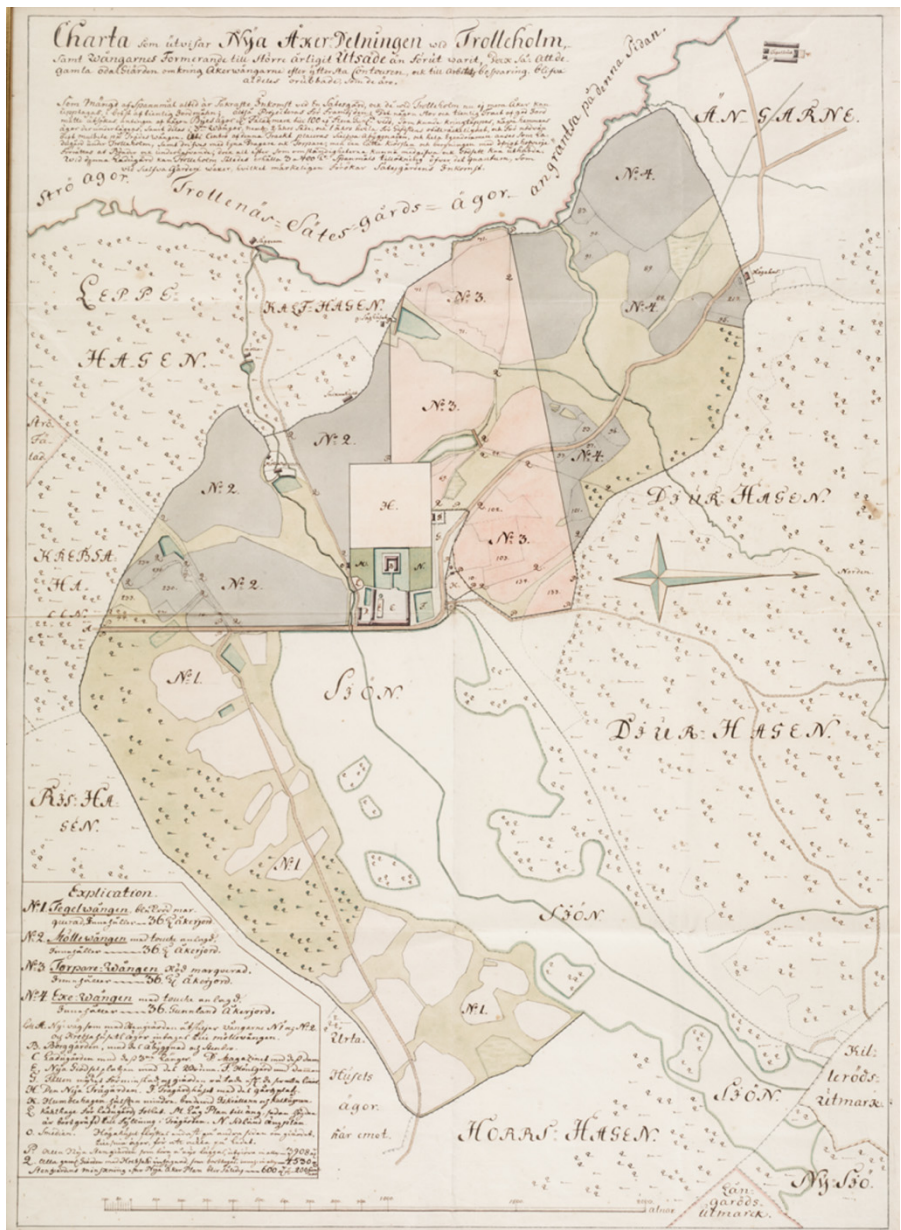
Kålhagens andel av hustomten enligt Klercks beskrivning 1772-73.

	Hustomt	Därav kålhage, kpld
Nybyggdt hus till snickare och smed		4.3/10
Gamla såghuset	3.9/10	7/10
Tegelbruket, kålhage till tegelbruksmästaren	2	2
Långebjershuset		1.5/10
Lycktehuset		1.4/10
Högahus eller Ekevångshuset		1.8/10
Sjöhuset	4.6/10	1.3/10
Hagahuset, bebos av skomakaren	5.9/10	1.9/10
Skogsrya el. Urtahuset, bebos av ena skogvaktaren	7.2/10	4.2/10
Bjermehuset	5.8/10	3.6/10
Finnshuset	8	5.1/10
Krebsahuset	3.1/10	
Leppehuset	4.7/10	2.7/10

En annan samtida karta ger några kompletterande upplysningar rörande trädgårdsanläggningarna runt borgen: H betecknar ”Den nya trädgården”, I, ”Trädgårdshuset med dess gårdsplats”, K, ”Humblehagen, hälften mindre bredvid Iskällaren och Kalkugnen”, L, ”Kålhage för ladugårdsfolket”, M, ”Låg plan till äng, sedan höjden är bortgräfd till fyllning i trädgården”.³⁰⁴

³⁰³ Konceptet till Klercks kartbeskrivning är upprättat 1772 och är på flera punkter mer detaljerat än den slutliga versionen från 1773.

³⁰⁴ Uppgifterna från en osignerad karta: *Charta som utvisar Nya Åkerdelningen wid Trolleholm*. Möjligen hänger den samman med Nils Gyllenstiernas planer för Trolleholm som nämns nedan. Ytterligare en Charta öfver sätesgården Trolleholms enskijlte säterij-ägor efter ögnemått, samt vidare efter Betiänternas utsago 1772 av N. G. S, beskriver partiet vid littera B som ”Den nyss anlagda trädgården med dess dammar”. Se även TFN III, s 32. Carl Trolle-Bondes behandling av dessa två kartor i *TFN III*, s. 32-35 är oklar, möjligen har kartorna blandats samman.

Figur 16. Charta som visar Nya Åkerdelningen vid Trolleholm, osign, odat. C.1773. TGA, LLA.(Norr åt höger i bilden)

Viveka Trolle hade uppenbarligen för avsikt att utveckla sitt gods på flera sätt och Carl Trolle-Bonde räknar henne i sin godsmonografi som en lanthushållare av betydelse, men antyder samtidigt att hennes ambitionsnivå

gällande Trolleholm var högre än hon förmådde leva upp till. Om man får tro historieskrivaren var det inte viljan eller förmågan att ta beslut i olika frågor som låg i vägen utan snarare det faktum att själva godset var så stort och under så lång tid skött (eller misskött) av en lång rad förvaltare och arrendatorer med bristande kunskaper och engagemang för den stora egendomen i dess helhet³⁰⁵. Viveka Trolle tycks dock ha haft en god förmåga att hitta kunniga rådgivare för de delar av godsförvaltningen där hennes egna kunskaper eller krafter inte riktigt räckte till. I samband med den stora omläggningen av åkerdelningen på huvudgården i fyra sammanhängande vångar (som var orsaken till Klercks uppmätning och beskrivning 1772) inhämtades goda råd av den framstående lantushållaren baron Nils Gyllenstjerna på Bjersgård.³⁰⁶ Av honom fick Viveka Trolle 1773 bland annat rådet att anlägga en ”ladugård” eller farm på någon av byarnas mark där bättre jord skulle tillåta spannmålsodling för att förbättra huvudgårdens ekonomi.³⁰⁷ Också sonen Carl ger skriftligen råd om det dagliga jordbrukets praktik som röjer goda insikter i modernt jordbruk. Man anar i utdrag ur brevväxling mellan Viveka, hennes son, och några av rådgivarna en under yviga artighetsfraser dold otålighet från sonen Carls sida över sin mors envishet.³⁰⁸ Trots alla goda rådgivare genomdriver hon oftast diskuterade förbättringar efter eget huvud.³⁰⁹

Av särskilt intresse i detta sammanhang är de råd till riksrådinnan vid anläggandet av trädgården på Trolleholm som uppges vara författade av Wachtmeister på Wanås. Den åsyftade Wachtmeister är sannolikt Hans Fredric (1752-1807) som 1801 hade kommit i besittning av Wanås och samtidigt planerade förändringar i trädgården där.³¹⁰

För anläggning af vägar uti en s.k. engelsk park eller trädgård är ingen regel annan än den att göra en hufvudväg, som kröker så, att den genom sin längd åstadkommer illusion, såsom vore terrängen ell. området större än det är.

³⁰⁵ TFN III, s. 35f. och s. 41f.

³⁰⁶ Nils Gyllenstiernas (1710-1791) planer finns återgivna i TFN III, s. 36-39.

³⁰⁷ Så kallade farmer eller plattgårdar utgjordes av större arrendegårdar, ofta nybildade genom varierande typer av sammanläggning av mindre jordbruksenheter på godsens domäner. Lindahl, 1996, s.

³⁰⁸ TFN III, s 41.

³⁰⁹ En lång serie brevutdrag rörande en tvist mellan Viveka Trolles dotter Nora Bonde och hennes man Sten Sture ger en intressant inblick i hur sonen Carl Bonde och ett antal sakkunniga eller inflytelserika personer, sannolikt på Carls uppdrag, försöker lösa tvisten på ett ”modernt och smidigt” sätt med en ekonomisk uppgörelse mellan Nora Bonde, företrädd av sin mor och hennes man Sten Sture. Av Viveka Trolles brev framgår att det som för rådgivarna framstår som en enkel och praktisk ekonomisk uppgörelse för henne är mer en fråga om heder och ära, även om hon själv ögonsynligen använder huvudsakligen ekonomiska argument. Breven återgivna i TFN IV, s. 196-256.

³¹⁰ Edenheim 1994, s. 34-35.

Sedan gör man mindre vägar eller stigar till kommunikation emellan den store att kunna gena, när man vill; väg i alldeles rak linje undvikes.

Det säger sig själft, att couperad mark är tjänligast till sådant, eftersom, i samma mån man kan leda vägen öfver höjder och dälдер samt omkring kullar, dess hela lopp kan döljas ifrån ena stället till det andra och på det sättet förlänges på ett mera naturligt sätt, af samma orsak som uti bergstrakter vägar måste svänga för att komma, dit man vill.

Egentliga karaktären af dessa anläggningar är att uppå en städad trakt af liten omkrets efterapa en vacker och varierad natur i stort – och som denna vanligen består af större och mindre massor af träd utaf olika slag med gröna ängslätter och vattendrag samt sjöar – så kan hvar och en efter det begrepp den gör sig om vacker natur, draga fördel af stället i sådant afseende allt efter utrymme och läglighet.

Fontäner, grottor, tempel, obelisker, pyramider, väder- och vattenkvarnar, hermitager, broar och andra byggnader äro accessoarer, som man placerar, där man tror att de skola göra verkan, dels för surprise under promenaden, dels för att göra taflan liflig på afstånd. Vanligen sökes äfven att sätta några i sikte för stället, där ägaren bor.

Trädgårdsmästarens göra vid en dylik anläggning är nästan endast att blanda träd af olika skepnad och färg samt känna dessa träd och buskslag.

För öfrigt anmärkes, att skogsholmar aldrig göra bättre effekt uti en dylik tafla i naturen, än då de äro helt och hållet åtskilda, så att olika ljus skymta fram emellan dem, hvarigenom färgerna af den ena och andra visa sig redigare nuancerade än eljest. Att låta spridda buskar och för mycket enstaka träd stå emellan trädholmarna gör detsamma klottrigt. Detta är det mest allmänna felet i Sverige af allt för stor ömhet för träd, som i sig själft kunna vara vackra, men ofta skämma bort det hela – att förtiga den myckna mark, som därigenom göres alldeles onyttig och som annars kan nyttjas som äng och sedermera till bete för tjudrade kreatur.

Frukt och köksträdgårdar, trädskolor och cirkulationsäd inneslutas ganska förmånligt uti dylika parker, och där storskog, beteshagar och pittoreska bergstrakter tillstöta, må med bibehållande af vanlig stängsel parkpromenaderna förlängas på obestämt sätt blott medelst kommunikationsvägars öppnande.

Då man på vissa ställen söker att göra omtalade trädholmar tjocka och täta vid roten, så bör man å andra hålla dem rena, så att stammarne synas och detta vid kanterna af mer eller mindre breda öppningar, som bör vara deter-

minerade och hållas väl röjda. Omkring vatten gör det god effekt om på sina ställen en ren gräskant är mellan träden och vattnet.³¹¹

På grund av sina döttrars olyckliga äktenskap kom Viveka Trolle under slutet av 1700-talet att stå som överhuvud för en rik och brokig familjeskara med många barnbarn som växte upp på Trolleholm. När döttrarna flyttat hem till sin mor med alla barn och sonen Carl, på grund av sin utnämning till hovrättspresident i Wasa, placerat sina söner hos farmodern på Trolleholm idkades ett livligt och omfattande umgängesliv med kusiner och med släkt och vänner på kringliggande gods. Den tiden illustreras av Carl Trolle-Bonde genom ett urval utdrag ur två av "ungdomarnas" dagböcker från tiden kring sekelskiftet 1800. Med uppenbart nöje har Carl Trolle-Bonde gått igenom två av de unga kusinernas dagböcker, Wiveka Stures (f. 1775) och Fredrika Bondes (f. 1779) och gör själv en livfull skildring av hur livet på Trolleholm tedde sig vid tiden kring sekelskiftet 1800, sammanfattat i följande reflektion: "Umgänget var förr oändligt mycket lifligare än nu. Man reste på vinst och förlust långa vägar, kom utan vidare, inga anstalter gjordes och pretentionerna voro små. Folk hade litet att göra och icke mycket att tänka på. Otroligt mycket tid förspilldes på vägarna, på resor och besök och med prat."³¹²

De unga damernas anteckningar ger en intressant inblick i hur trädgård, park och övriga omgivning användes till promenader och förströelse av olika slag. Någon gång förekommer glimtar av mera seriös fruktplockning, men framförallt är landskapet fond för olika lekar och nöjen. Det är en pastoral idyll som beskrivs där de unga fröknarna gör några av de bättre arrendegårdarna till mål för sina promenader och trakteras med filbunke eller kaffe och kakor på olika ställen. Bland andra delikatesser som fröknarna bjöds på ute på gårdarna var potatismos och potatismunkar, eller äppelmos med färmjolk. På Rökaholm hälsade man gärna på inspektorskan Möller och hennes dotter och där bjöds ibland på dans med fröknarna utklädda till bondpigor. Vid högsommarens höskörd hände det att alla kusinerna fick hjälpa till att plocka vinbär till sylt och sedan lassa hö. Dagbokens sommaridyll beskriver sedan hur man "lågo i höstackarna och läste, åto skogshallon och lekte kurra gömma i skogen".³¹³ På sensommaren plockade man champinjoner vid sågmöllan och tegelbruket eller blev jagad av ollonsvinen i Djurhagen. På vintern prövades slädföret i Trolleholms skogar.

³¹¹ *TFN IV*, s 193-195. Dokumentet finns inte i Trolleholms godsarkiv, omständigheterna kring dess tillkomst i övrigt något osäkra.

³¹² *TFN IV*, s 263.

³¹³ *TFN IV*, s 263-308.

På våren gick fröknarna ibland långt iväg för att plocka violer. Fram skymtar också riksrådinnan själv, sjuklig och vresig, långsamt spatserande med käpp i sin trädgård.

I Carl Trolle-Bondes dagboksurval är vissa återkommande företeelser värda att lägga märke till. Nyttoträdgården är högst närvarande i flickornas skildring av vardagslivet på Trolleholm. Uppenbarligen hörde uppdrag som bär- och ibland fruktplockning till de arbetsuppgifter som ofta delades ut till slottsfröknarna i deras annars ganska pliktfria liv. Att man rörde sig ganska fritt bland bär och frukt till vardags är tydligt även om man ibland tar sig lite stora friheter till trädgårdsmästarens förtret. Många notiser i dagböckerna rör också hur trädgården utnyttjades vid olika festliga tillfällen. Vid Wiveka Stures bröllop i september 1801 är det servering och levande musik i trädgården hela förmiddagen och ”mormor” Vivekas födelsedag firas med ”hennes namn brinnande i trädgården” och fyrverkerier. Lustträdgården promenerar man gärna i och sitter gömd i nischer eller i lusthuset och läser eller utbyter förtroligheter. Intressant är också i vilken hög grad trädgårdens omgivning genomkorsas på långa promenader och olika väl definierade platser blir föremål för utflykter med matsäck och lekar. Även om ingen landskapspark kom till utförande efter det Wachtmeisterska förslaget är det uppenbart att Djurhagen, och många andra områden, fungerar som park för herrskapet.

De unga fröknarna var i hög grad barn av sin tid. Om kvällarna hemma på Trolleholm läste man Rousseaus *La Nouvelle Héloïse*. Bjuden till baron Macklean på Svaneholm, som hörde till familjens umgänge, skaffade man sig målmedvetet en särskild rundvisning på ägorna. ”Detta ställe är vackert, äfvensom environgerna. Följande dag gjorde herrarna en promenad strax efter dejeuneren, och vi fruntimmer fingo rätt på baron Bennet, den vi bjödo att föra oss omkring på ägorna, äfvensom till en av farmarna; han visade oss tröskmaskinen samt utsikten från kullarna.”³¹⁴ Det är lätt att föreställa sig hur de prydligt enskiftade ägorna måste ha tilltalat damerna från Trolleholm när de med egna ögon fick se detta ”upplysningens lyckorike” breda ut sig för fötterna.³¹⁵

³¹⁴ Resan till Svaneholm ägde rum i början av november 1802. TFN IV, s. 304.

³¹⁵ Uttrycket ”Upplysningens lyckorike” är lånat ur Jakob Christenssons avhandling *Lyckoriket*, 1996, s 106, där det beledsagar en kartbild över Mackeans enskifte i Skurups socken från 1799.

3.3 Trolleholms trädgårdar under 1800-talet

3.3.1 Gustaf Trolle-Bonde d.ä. 1806-1855

Efter Viveka Trolles död 1806 skulle Trolleholm komma att stå mer eller mindre obebott fram till mitten av 1880-talet. På grund av sonen Carls frånfalle redan 1791 blev nu sonsonen Gustaf fideikommissarie och skulle hela sitt liv styra släktens stora egendomar från Sävstaholm som han betraktade som sitt stamgods. Även om Trolleholm låg långt från det stora mellansvenska godsinnehavet tycks Gustaf Trolle-Bonde (1773-1855) ha hyst ett varmt intresse för sitt skånska gods. Dels hade han, som tidigare nämnts, tillbringat en stor del av sin barndom hos farmor Viveka Trolle på Trolleholm, dels såg han sannolikt vilket stort ekonomiskt utbyte godset skulle kunna ge med en tidsenlig omorganisation av jord- och skogsbruket.³¹⁶ Trots sviktande styrka hos Viveka Trolle när det gällde större reformer på godset var man förtrogen med Rutger Mackleans arbeten på Svaneholm och hade tidigt diskuterat möjligheterna av att förstärka godsekonomin genom att inrätta en farm för spannmålsodling. Sannolikt kände man också väl till C. G. Stiernswärds nyodlingsarbeten vid Engeltofta. Mackleans omfördelning av jorden till måttligt stora arrendegårdar där bönderna hade en rimlig möjlighet att bli kvar som arrendatorer representerade den ena ytterligheten. Stiernswärds Engeltofta med stora farmer, sammanslagna av mindre enheter, och många anställda, visade på en annan möjlighet. Som på många andra skånska gods i början av 1800-talet valde man på Trolleholm en mellanväg i reformerna.

Nyordningarna på Trolleholm tar sig uttryck i en brant tilltagande mängd förvaltningshandlingar, som ger intryck av att Gustaf Trolle-Bonde högst seriöst gick in i rollen som jordbruksreformator. En längre bildningsresa som bland annat gick till England hade gjort honom bekant med nyheter inom jordbruket. Arbetena på Trolleholm ger en intressant relief till den verksamhet som konstkonässör och mecenat, med Sävstaholm som centrum, för vilken han blivit långt mera känd.³¹⁷

En fullständig överblick över godsets alla delar var nödvändig för att kunna genomföra några reformer. Med uppmätning och kartering över huvudgårdens och byarnas ägor med markens och tillgångarnas beskaffenhet noggrant beskrivna skaffades det redskap som utgjorde underlag för alla beräkningar och möjligen även åskådningsmaterial för dem som var

³¹⁶ Uppgifterna rörande omdaning av jordbruket under Gustaf Trolle-Bondes tid baseras huvudsakligen på Lindahl 1985, s. 37 ff, där inget annat anges.

³¹⁷ SBL, s. 392 ff.

inblandade. På många håll bland arkivalierna dyker nu trädgårdskulturen upp som en fråga att registrera och diskutera. Det gäller inte bara huvudgårdens park och trädgård utan också de små ansatser till trädgårdsodling vid byarnas gårdar, gatehus och torpställen som dokumenterats i minutiöst utförda kartor av lantmätare Lorens Faxé (1799–1843) vid samma tid.³¹⁸

Trädgårdar, i de fall sådana finns, tas här upp i sin egen rätt vilket är intressant i jämförelse med Klercks kartverk från 1773 där kålhagar och tomtmark för de enklare boställena för det mesta räknats ihop.³¹⁹

Lantmätare Faxés *Karta öfver Trädgården till Trolleholms Gård*, upprättad 1817, rymmer många intressanta fenomen och strukturer som visar på en strävan mot modernare former, om än i traditionella ramar.³²⁰

Dit hör omgestaltningen av Viveka Trolles trädgård i mer landskaplig skepnad, och regleringen av ekonomiträdgårdsytor och vägdragningar. Ändå är det det stora godslandskapets omdaning från ett äldre, småskaligt och splittrat brukningsmönster till ett genomgestaltat skifteslandskap som mest påtagligt visar att en ny tid bryter in. För att radikalt lägga om hela godsdriften krävdes enorma insatser på flera nivåer. Av arkivhandlingarna att döma sträckte sig godsherrens personliga insyn i arbetet mycket långt, men som hans huvudsakliga vistelseort ändå var på Säfstaholm i Södermanland var han naturligtvis beroende av en rad kunniga yrkesmän på platsen. Helt i tidens anda gick Gustaf Trolle-Bonde d.ä. in för att knyta kunniga yrkesmän på jordbruksområdet till sitt gods. Bland dem framträder förvaltaren och arrendatorn mellan 1824 och –31, Jacob Falkman och lantmätaren, sedermera förvaltaren 1831–35, Carl Erik Åhrberg.³²¹

Jacob Falkman, född 1780, hade en bakgrund som färgeri- och klädesfabrikör i Malmö innan han blev lantbrukare på egna egendomen Kronatorp 1809. Falkman var känd som anhängare av jordbruksreformer i Mackleans anda och hörde till föregångsmännen i det nystiftade Skånska hushållningssällskapet där han talade sig varm för ”lantbrukets lyftning genom undervisning, exempel och experiment”.³²² Efter att ha sålt sin egendom Kronatorp flyttade Falkman 1824 till Trolleholm där han som arrendator och framförallt förvaltare för hela godset kom att betyda mycket för genomförandet av de omfattande reformer som Gustaf Trolle-Bonde inlett. Med Falkman inleddes den nära kontakt med hushållningssällskapet som skulle få stor betydelse för godsets omdaning. I Falkmans eftermäle

³¹⁸ Kartor och beskrivning över Trolleholms torp, L. Faxé 1816. TGL, G3:1.

³¹⁹ I Klercks koncept från år 1772 finns emellertid kålgårdarna uträknade som egna enheter. Se ovan.

³²⁰ Karta öfver trädgården till Trolleholms Gård, Afmätt år 1817 af L. Faxé, TGT.

³²¹ Lindahl, G, 1985, s. 47–49. TFN III, s. 59 ff (Falkman), s. 70 ff (Åhrberg).

³²² Sprinchorn 1922, s. 9.

framhålls det goda exempel som hans förvaltning av den egna egendomen Kronetorp, sedan Trolleholm och därefter ytterligare två egna gårdar Vanstatorp och Södertou, innebar i realiserandet av de högt ställda målen för omvandlingen av länets jordbruk.³²³

Lantmätaren Carl Erik Åhrberg, född 1798, hade redan en grundlig kännedom om Trolleholm som han mätt upp och kartlagt med början 1821.³²⁴ Han var son till trädgårdsmästaren Lars Åhrberg på Wibyholm i Södermanland, och hans utbildning till lantmätare hade bekostats av greve Fredrik Ulf Bonde.³²⁵

Det stora nyodlings- och ombyggnadsprojekt som enskiftet innebar och som Gustaf Trolle-Bonde d.ä. såg vara nödvändigt skulle också innebära stora igångsättningskostnader som först efter ganska lång tid skulle börja ge avkastning. I en tid då bank- och kreditväsendet ännu inte var så utvecklat krävdes det att man vände sig till Riksbanken som i sin tur måste ha ständernas godkännande för eventuella större lån, i synnerhet som fideikommissnaturen gjorde själva godset svårt att ställa som säkerhet.³²⁶ Som bilaga till en sådan ansökan om ett större lån krävdes en ekonomisk redogörelse över projektets ekonomi i stort. I det sammanhanget upprättades en ekonomisk beskrivning över Trolleholm med underlydande gods av ingenjören Jean Åkerblom 1828.³²⁷ Trots den i sammanhanget oundvikliga yvigheten, lämnar redogörelsen ändå en bild av reformarbetets framsteg på Trolleholm:

...egendomens och godsets dåliga tillstånd, missförhållandet mellan ägornas naturliga godhet och därpå fallande obetydliga inkomster [---]samt det lärrika exemplet framlidne baron R. Macklean på ett för landet i allmänhet och Skåne isynnerhet i alla tider minnesvärt sätt redan förut gifvit medelst

³²³ Sprinchorn framför, i sin historik över Malmöhus läns hushållningssällskap, den intressanta iakttagelsen att ett fungerande nätverk, liknande det man sökte åstadkomma genom bildandet av hushållningssällskap, redan fanns i Skåne bestående av de skiftesgodemän som för varje domsaga utgjorde en förmedlingslänk mellan allmogen och länsstyrelsen genom vilka stor kunskap om länets jordbruk kunde sammanföras. I sammanhanget kan noteras att Falkman bland annat fungerade som god man vid enskiftet. Sprinchorn 1922, s 9.

³²⁴ *TFN III*, s. 71.

³²⁵ Bror till Gustaf Trolle-Bonde d ä och farfar till Carl Trolle-Bonde. Förhållandet att lantmätare med sin yrkeskunskap lätt kunde ta steget över till praktiska jordbruksreformer påpekas i Lindahl 1985, s. 47.

³²⁶ *TFN IV*, s. 313

³²⁷ Den anförda beskrivningen, varur citaten nedan är hämtade, finns återgiven i sin helhet i *TFN IV*, s. 316-321. Stjernswärd genomförde enligt engelskt mönster en indelning av godset i så kallade "farmer", på vilka ett rationellt cirkulationsbruk kom till stånd. En karta över farmindelningen upprättades 1808-1810 av förste lantmätaren Jean Åkerblom. En mer detaljerad karta över farmen Kelliehouse samt en beskrivning av denna farm gjordes av Åkerblom 1809.

enskiftning, odlingar och ett bättre brukningssätt å dess egendom Svaneholm, hvarigenom sädesafkastningen jämte andra bekvämligheter för honom själf och dess underhåfvande blifvit mångdubblade, hafva otvifvelaktigt ledt H:s Exc. till det välgörande beslut att genom godsets avmätning, enfarming och utarrenderande bringa egendomen till en afkastning, som motsvarade jordens naturliga godhet och att såmedelst försätta sina underhåfvande i en nyttigare verksamhet samt bereda deras framtida välstånd i fysiskt och moraliskt afseende.

I redogörelsen nämns vidare i tur och ordning alla de påbörjade företagen: byggnadernas iståndsättande, uppmätning och kartering, nyodling med hjälp av utifrån hämtade jordbruksexperter till de nya farmerna etcetera. Åkerblom intygar vidare:

Under denna mig föredragna förrättning har jag haft den glada tillfredsställelsen att se det påtagliga välstånd, hvaruti åborna på de utarrenderade farmerna redan befinna sig så väl i anseendet till beboendet af vackra, bekvämliga och trefliga byggnader, som lifvad verksamhet vid jordens bättre bruk [...] Det byggnadssätt H:s Exc. Låtit använda å de utarrenderade farmerna är ganska väl beräknadt och lämnar sådana exempel för landtmannaboningars uppförande, som med skäl bör önskas blifva efterföljda istället för de skånska sammanfogade bondebyggnaderna, af hvilken ingen del kan frälsas då en eldsvåda däri olyckligtvis inträffar.

Vid alla farmerna är redan utstakade trädgårdsanläggningar och gränseplanteringar af bandpil bestämde, som dels bearbetade och började och dels äro under fortgående verkställighet, så att dessa farmer äfven i detta afseende blifva förskönade och exempelgifvande.

Åkerblom framhåller hoveriets avskaffande, byggandet av skolhus i Gryttinge, fattighus i Torrlösa och pensioner till gamla trotjänare, samt folkmängdens ökning till följd av ”trefligare boningar och ymningare tillgång på goda lifsförnödenheter”. Den långa och utstofferade avslutningen förtjänar att återges i sin helhet då den så väl fångar in tidens sätt att se på godsägaren i hans roll som föregångsman i strävan mot ett bättre samhälle:

Alla ofvanbeskrifna, å denna egendom vidtagna förbättringar äro ostridigt verkade af H:s Exc:s talrika kunskaper, i hög grad upplysta förstånd och medfödda ädla tänkesätt för fäderneslandets allmänna bästa. H:s Exc. synes hafva väl beräknat hvad den uppmärksamma människan till någon del under sin lefnad hinner vitsorda och upphöjda staters historia ännu mer ojäfaktigt besannar, att ju mer den arbetande folkmassan genom god uppfostran, lagbunden frihet och erforderliga lefnadsförnödenheter göres nyttigt verksam, desto lättare styres den till medborgerliga dygder och en lycklig

samhällslefnad samt ökar sitt fäderneslands sanna styrka, försvar och välstånd; då däremot okunnigheten, fattigdomen och förtrycket göra denna massa ovillig och liknöjd både för sitt eget och det allmännas fortfarande tillvarelse samt af fanatismen eller den politiska egennyttan lätt förförd att deltaga i hvilken slags stats- eller samhällsförstöring, som orolighetsandan kan bringa å bane. Det är för statsekonomin lika som för tusentals enskilda samhällsmedlemmar ganska lyckliggörande, att H:s Exc. På förut beskrifna sätt täcks använda sin i vår tid sällsynt stora förmögenhet till befordrandet af så många ändamål. Fäderneslandet behöfver ännu till sin förkofran och blifvande allmänna välstånd dessa slags lärrika exempel och då de blifva följde skall det säkerligen i häfderna teckna ett varaktigt ärominne af det ädla, goda och nyttiga, som H:s Exc. genom sina bemödanden och kostnader hunnit åstadkomma.

I själva verket var svårigheterna många och arbetet med att genomföra skiftena tungt och mer krävande än vad man föreställt sig. Missväxtåren avlöste varandra och ständiga jämkningar eller nödvändiga eftergifter med arrendena gjorde företaget kostsammare än väntat för Excellensen Trolle-Bonde. I början av 1840-talet fick emellertid arrendebönderna rätt i det besvär som de inlämnat mot beräkningen av arrendena efter enskiftet. Det visade sig att grunden till arrendesättningen var felaktig, och omfattande syner och omtaxeringar fick utföras på delar av godset.

Till bilden av Trolleholms historia hör emellertid också det liv som Excellensen levde på Säfstaholm. Omgiven av en av Sveriges största privata konstsamlingar hyste Gustaf Trolle-Bonde här långa tider olika personer som var till glädje och sällskap, men ofta också i omedelbart behov av hans stöd. Att Säfstaholms jordbruk började moderniseras sent, först under 1840-talet, påpekas av Lindahl, som också menar att det då var Trolleholm som stod som förebild och att det var i Skåne den verkligt jordbrukskunniga delen av det stora släktgodsets funktionärer fanns.³²⁸

3.3.2 Gustaf Trolle-Bonde d.y. 1855-1884

Vid Gustaf Trolle-Bondes död 1855 övergick godset till hans brorson med samma namn. Sedan Gustaf Trolle-Bonde d. y. (1806-1884) kommit i besittning också av de stora jordegendomar som ägdes av hans far, Fredrik Ulf Bonde, kom han att bli ägare till Sveriges största jordagods, förutom Trolleholm bestående av Sävstaholm, Vibyholm och Hörningsholm i Södermanland, Hässelby i Uppland, Katarineholm, Bordsjö, Askeryd, Herrestad och Toftaholm i Småland. samt hälften av Bondeska palatset i

³²⁸ Lindahl 1985, s. 49.

Stockholm.³²⁹ På grund av detta enorma gods innehav och den svaga personliga anknytningen till Skåne kom Trolleholm under de närmaste åren att skötas huvudsakligen av förvaltare på platsen fram till hans son Carl Bonde tillträdde som förvaltare och arrendator 1877. Inte ens i sin egen stora godsmonografi ägnar Carl Trolle-Bonde mer än knappa tre sidor åt sin fars insatser.³³⁰ Han påpekar dock att en del förbättringar som han själv haft stort intresse av, genomfördes eller påbörjades under faderns tid. Hit hör uppförandet av en trädgårdsmästarbostad och den välbehövliga dränering av trädgården som gjorde det möjligt att påbörja dess ”nyskapning”.

3.3.3 Carl Trolle-Bonde 1886-1912

Till Gustaf Trolle-Bondes beslut att 1877 överlåta Trolleholms arrende till näst äldste sonen fanns flera praktiska skäl. Äldste sonen Fredrik hade redan satts i arbete med Hörningsholm, där han bodde, och Vibyholm, båda i bekväm närhet av Sävstaholm för den blivande fideikommissarien. Även om resorna till Trolleholm hade varit regelbundna både för Gustaf Trolle-Bonde d.ä. och senare hans brorson, var avståndet kanske ändå alltför stort från Sävstaholm för att ge godsherren en ordentlig inblick i godsets vardagsbestyr. Som många andra adliga men inte förstfödda söner inledde Carl Bonde (1843-1912) en militär karriär efter studentexamen. Den militära banan avbröts emellertid ”av hälsoskäl” redan 1869. I den situationen var det för samtiden helt följdriktigt att söka sig en ny bana inom de områden som förknippades med ett hälsosamt liv, som lantbruk och trädgård. Efter giftermålet med Eva Leijonhufvud hösten 1867 blev det snart överenskommet att Carl Bonde skulle överta och driva lantbruket på Kjesäters egendom i Södermanland.³³¹ Där hade fadern för ändamålet uppfört en ny huvudbyggnad och inför de nya ägarnas inflyttning hade Olof Eneroth även gjort en översyn av parken och förtecknat alla trädgårdens fruktträd.³³²

Av källorna att döma förefaller det som om Gustaf Trolle-Bonde på ett lågmält men mycket målmedvetet sätt försökte ordna det så bra som möjligt för sina söner. Genom att han själv blivit ensam arvtagare till hela den stora svärmen av gods från två parallella grenar av släkten Bonde hade han naturligtvis klart för sig att det mer än väl skulle räcka för den förstfödde sonen Fredriks försörjning. Man kan därför på ganska goda grunder anta att

³²⁹ Till fastighetsinnehavet hörde också hälften av Bondeska palatset i Stockholm. Sammanfattat i tidningsnotis efter Gustaf Trolle-Bonde d.y:s död 1884. Tidningsurklipp i Carl Bondes dagbok VII, feb. 1884. TGT.

³³⁰ *TFN IV*, s 349-351.

³³¹ *TFN IV*, s 356.

³³² Trolle-Bonde, C, 1893, s 64.

de arbeten som Gustaf Trolle-Bonde d. y. inledde på Trolleholm var ägnade att underlätta den yngre sonens övertagande av egendomen längre fram. 1877 flyttade Carl Bonde med sin familj från Kjesäter i Södermanland ned till Trolleholm för att av sin far arrendera huvudgården. Sommartid gick det bra att bo i det gamla slottet, men från vintern 1878 hyrdes en våning i Lund där de äldsta barnen också kunde börja sin skolgång.³³³ Under de kommande åren etablerade sig familjen i Lund och i Skåne, med en växande barnskara och en allt större umgängeskrets, både bland släkt och vänner på de skånska godsens och i Lunds akademiska värld.

3.4 Trolleholms park och trädgård under 1800-talet

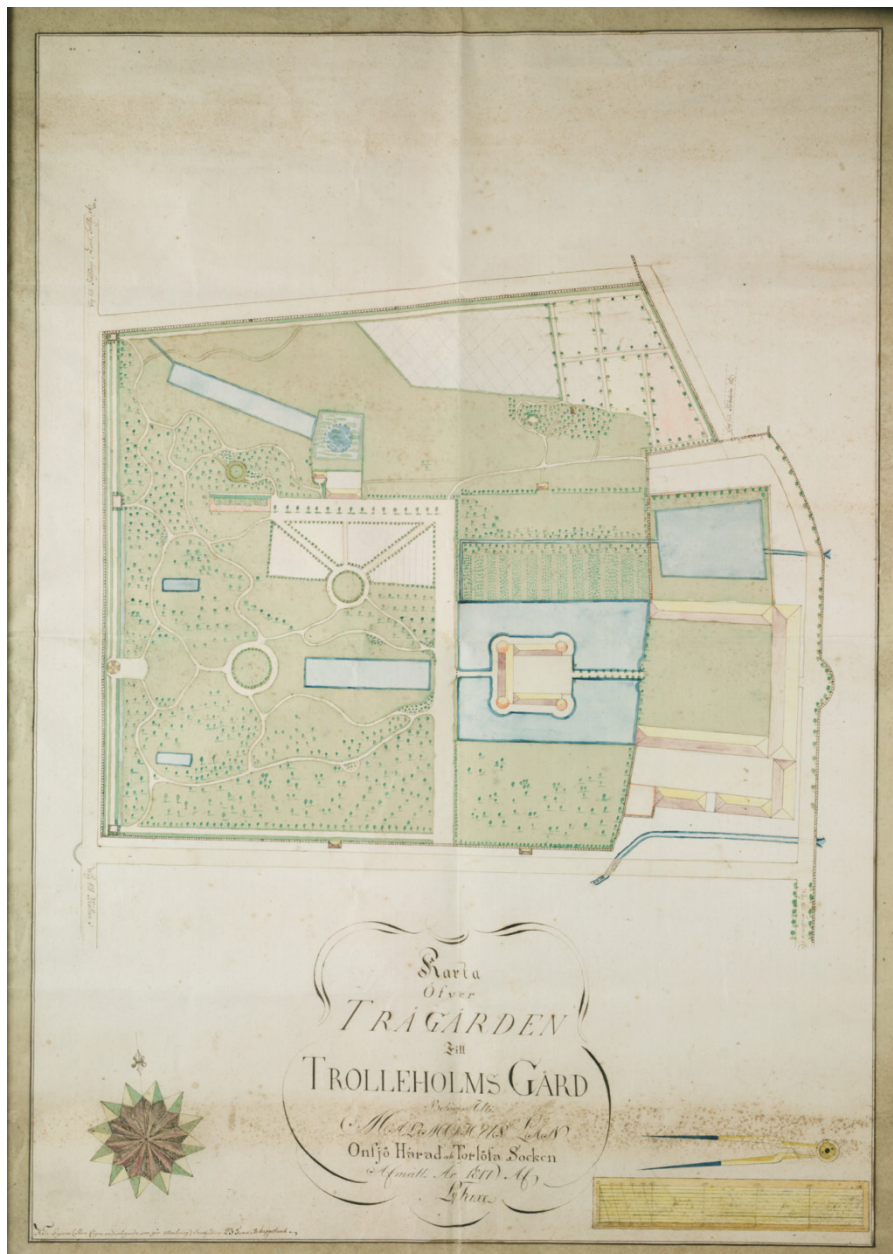
3.4.1 Faxes trädgårdskarta 1816

Faxes karta över trädgården till Trolleholms gård är fylld av intressant information, men saknar tyvärr närmare beskrivning. (Bild 4) För helhetsbilden är det bra att hålla i minnet att borgen ännu har den skepnad som den gavs vid mitten av 1700-talet. En trelängad byggnad av ålderdomlig karaktär, med huvudbyggnaden tre våningar hög och flyglarna något lägre, alltsammans i löst sittande 1700-talsförklädnad med vitputsade murar och mörka, lågt brutna tak, delvis inspirerat av Carl Hårlemans ritningar till ombyggnad. Öster om borgholmen kom man via den murade bron rakt in på ladugårdsplanen som var slutet på tre sidor med en port i den östra längan. Planen visar också tydligt att den viktigaste tillfartsvägen är den som kommer söderifrån, från Trolleholmsgården. Det är den enda som är alléplanterad.

Sedan 1770-talet då Viveka Trolle påbörjade trädgårdsanläggningarna på de sankna markerna kring borgen måste åtskilligt ha ändrats och lagts till. Det är tänkbart att en del av förslagen till en landskapspark som Wachtmeister på Wanås upprättade kring sekelskiftet 1800 fått vara utgångspunkt för vad som på Faxes karta ser ut som en ganska ytlig omändring av den ursprungliga trädgården.³³⁴ Ett mönster av slingrande gångar har lagts ut över en helt regelbundet planerad yta där man tillsynes kunnat återanvända en hel del av linjerna i det äldre mönstret. En del av vad som redan tidigare måste varit ekonomiträdgård har bevarats intakt och trädgårdsmästarens domäner har utökats med en stor bänkgård och skärmats av från övriga parken med trädrader i kvarterens kanter. Med kvarliggande rektangulära dammar och

³³³ Trolle-Bonde, G, 1982, s 91.

³³⁴ Antagandet bygger på Edenheim 1994, s. 41-43. Se även Gustafsson 1994, s. 46-49.

Figur 17. Karta öfver Trägården till Trolleholms Gård, upprättad 1817 av L. Faxe, TGA, LLA.

lusthuset som blickfång i huvudaxelns slut är det ganska lätt att bilda sig en uppfattning om den anläggning som ursprungligen anlades efter Hårlemans förslag. De öppna och sankta partierna norr om slottet, fram till humlehagen,

har införlivats med trädgården och den gamla trädgårdsmuren har flyttats ut. Alla linjer har på så sätt rätats ut, en äldre vägsträckning har fått flytta på sig och en del av vattnet har samlats upp i en stor rektangulär damm norr om trädgårdshuset. Även humlehagen, markerad med tunna diagonala rutor, känns igen från de äldre kartorna, liksom iskällarbacken strax söder därom. Tillsammans med några nya trädkantade trädgårdskvarter ingår nu dessa äldre delar i reglerad form i trädgården. En stenmur löper runt hela trädgården, på östra sidan prydd med en halvrundel som markerar huvudentrén till borgen genom ladugårdsporten. Utmed hela muren på östsidan är också träd planterade. En mur finns också mellan trädgården norr om borgen och den stora dammen i öster, som på äldre kartor antecknats höra till hönshuset. Av storleken och belägenheten att döma bör det vara kreaturens vattningsdamm. Genom den går inloppet från Trolleholmssjön till trädgårdens kanaler och gravar. Invid den smala vattenkanalen norr om borgen är en trädgårdsgröda markerad på ett sätt som antyder någon speciell typ av odling. I Viveka Trolles gamla trädgårdsrektangel markeras ännu några rader av träd lösryckta ur sina sammanhang och i den gång som löper omedelbart innanför trädgårdens västra gräns finns några bersåer eller sittplatser, kringplanterade med växter. När de unga slottsfröknarna vid sekelskiftet 1800 sitter ”i nischerna” i parken och pratar eller läser är det förmodligen dessa sittplatser som avses.

Också vägnätet har man haft för avsikt att reglera på så sätt att nya vägdragningar runt hela trädgården skulle ersätta gamla, krokiga och mindre representativa vägsystem. Utmed trädgårdsgränsen och i riktning norrut har man tänkt sig lägga vägen ”till Röstånga, Lund, Torlösa etc” Bakom den anspråkslösa riktningsangivelsen döljer sig den viktiga landsvägen mellan Skåne och Stockholm som trampats upp över godsets fåladsmarker i väster och så småningom, under det mer bekanta namnet ”riksettan”, skulle få större betydelse för godsets landskapsbild.³³⁵

Några större förändringar i Trolleholms park och trädgård tycks inte ha skett under Gustaf Trolle-Bondes d. ä:s tid. Med Sävstaholm som sin huvudsakliga vistelseort var det framförallt under sommarresorna till Skåne och Trolleholm som trädgården kom till användning. Att trädgårdens goda tas tillvara för Gustaf Trolle-Bondes hushåll framgår bland annat av den instruktion för den ”inre hushållningen” som han upprättat för hushållerskan Carin Sandberg 1832: ”Hon skall, den tiden då Frukt och Bär samt Grönsaker mogna, däraf insylta, torrka och inlägga hvad till mine hushållsbehof ärfordras, och allt efter som jag sjelf däraf reqvirerar;- likasom ock skall hon tillreda safter af Bärfrukter;- och blir således trädgårdsmästaren

³³⁵ Qviström, 2002, s. 3 f.

vid Gården skyldig att ur Trädgården till henne aflämna hvad till desse behofver ärfordras kan.”³³⁶

Den främsta källan till inblick i Gustaf Trolle-Bonde d.ä:s liv är annars den krönika som författats av hans kamrer N. A. Lundgren och som utgör en sorts krönika över ”Excellensens” liv, allt berättat med ett gott mått humor och med noggrann redogörelse för karaktären hos personerna den vida umgängeskretsen. Här beskrivs till exempel hur parken används för en fest med levande musik och förtäring i för ändamålet arrangerade lövsalar, sommaren 1842:

Under vistandet vid Trolleholm hade hans excellens en större festtillställning med anledning deraf, att här ofvan förut omnämnde kvartermästaren Lefevre för odlingsflit blifvit tillerkänd en stor belöningsmedalj af guld, som hade efter hvad jag vill minnas till inskription: ”För länder, fridsamt intagna”. Medaljen öfverlämnades till honom af länets d.v. höfding, grefve Fr. Posse vid den middag, som han excellens gaf för så många, som kunde rymmas vid de i salen dukade 2ne bord. Under aftonen och en god del af natten var trädgården illuminerad och på en der anlagd dansbana trädde dansen af dels middagsgäster och dels egendomens underhafvande, som dertill voro inbjudna och för hvilka riklig traktering af både mat och dryck fans att tillgå i lusthuset och i deromkring uppförda löfsalar. Præktig musik utfördes af en sextett från Skånska husarregementets musikkår.³³⁷

I den mån Trolleholms trädgårdskultur omnämns i andra samtida källor är det i vaga ordalag som understryker bilden av stillastående. I Gustaf Ljunggrens bokverk *Skånska Herregårdar*, utgivet 1852-63, avhandlas trädgården på några få rader: ”Den nuvarande trädgården, anlagd af riksrådinnan Bonde i ett igenfylldt träsk, ligger väster om borgen och upptager 18 tunnland.”³³⁸ Även om lusthuset också nämns är det en text som i sin korthet står i stark kontrast mot den ordrika beskrivningen av parken kring grannslottet Trolleholm. Däremot redogör Ljunggren ganska ingående för de jordbruksreformer som ägaren, Gustaf Trolle-Bonde d.ä., genomfört under 1800-talets början och omtalar med entusiasm hur godset blifvit indelat i 105 farmer ”hvilka alla bebyggdes, (de större med grundmurade Corps de Logis), och vid hvilka trädgårdar anlades. Bönderna blefvo arrendatorer, och, befriade från hofveriet, kunde de nu egna omsorg åt sina egna hemman, som de dock efter fastställd föreskrift skulle bruka.”³³⁹ Gustaf

³³⁶ Instruktion för hushållerskan Carin Sandberg 1832, TGL, H4:1.

³³⁷ N. A. Lundgren, ”Krönika”, s. 109, TGL, J2:1.

³³⁸ Ljunggren & Richardt 1852-63. Opaginerad, se under rubriken ”Trolleholm”.

³³⁹ Ljunggren & Richardt 1852-63. Opaginerad, se under rubriken ”Trolleholm”.

Ljunggren som var professor i estetik vid Lunds universitet var också väl förtrogen med Gustaf Trolle-Bonde d.ä:s verksamhet som mecenat och konstkännare. Texten, som har tillkommit någon gång under 1850-talets första hälft medan Excellensen ännu levde, ger också uttryck för stor beundran: ”Exc Trolle-Bonde är aristokrat i detta ords ädlaste betydelse; han har uppfattat lyckans företrädesrättigheter såsom innebärande motsvarande förpligtelser, och derefter har han handlat.”

3.4.2 Olof Eneroths förslag till parkomläggning på Trolleholm 1874

Under ett av sina sista levnadsår tog Gustaf Trolle-Bonde, på professorn och poeten P.D.A. Atterboms förfrågan, emot den unge Olof Eneroth vid Säfstaholm för att han en tid skulle få ägna sig åt studier i trädgårdskonsten.³⁴⁰ Enligt uppgift i hans egen levnadsbeskrivning var det studietrötthet och leda vid det akademiska livet som förde honom i riktning mot trädgårdsstudierna.³⁴¹ Från mitten av 1800-talet tilldelades Eneroth av Gustaf Trolle-Bonde d- ä. ett årligt arvode som ”inspektör öfver hans trädgårdar och parker”. Eneroth kom att inneha samma position även under Gustaf Trolle-Bonde d. y:s tid. Av bevarade brev att döma vistades Eneroth också långa tider på Hörningsholm och Wibyholm i olika perioder mellan början av 1860-talet och mitten av 1870-talet.³⁴² Trädgårdsinspektören var alltså en faktor att räkna med redan från början när det gällde planer för trädgårdarna på de Bondeska fideikommissen.

Under en längre vistelse vid Trolleholm, sommaren och hösten 1874, upprättade Olof Eneroth en handlingsplan för parkens och trädgårdens iordningställande i vid mening. Bland arkivhandlingarna finns brev vari Eneroth ganska oförblommerat delger Gustaf Trolle-Bonde d. y. sin uppfattning om den förfallna parken.³⁴³ De åtgärder som föreslogs för att komma till rätta med park och trädgård finns redovisade i ett arbetsdokument som åtföljdes av en planritning och en förteckning över

³⁴⁰ Per Daniel Amadeus Atterboms introduktionsbrev återgivet i *Ex Bibliotheca Trolleholmiae I:VI*, s. 27.

³⁴¹ Se Hall 1934, s. 5. Av Excellensen Trolle-Bondes kamrer, N. A. Lundgren, beskrivs Eneroth som en mycket flitig ”i hög grad älsklig personlighet, men sjuklig, nervös och med svaga ögon, samt lefde i ständig oro öfver att på något sätt försumma skötandet af sin helsa.” N A Lundgren, ”Krönika”, s. 196, TGL J2:1.

³⁴² Hörningsholm 1861, Wibyholm 1869, 1873 och 1875 och även på Adelnäs 1862 och på Norsholm 1870 och 1873, allt enligt ort och datum i de brev som återges i *Ex Bibliotheca Trolleholmiae I:VI*.

³⁴³ Brev från Olof Eneroth, 21 juli 1874, TGT.

trädgårdens fruktträd.³⁴⁴ Den målande skildring som Olof Eneroth ger av sina intryck av parken i brev till Gustaf Trolle-Bonde förtjänar att återges. Beskrivningen ger inte bara en bild av hur parken tedde sig under några juliveckor 1874 utan är också ett prov på Eneroths drivna skrivsätt:

Första anblicken af gården var förstämmande. Här är tungt och qvaft, i synnerhet om man kommer från det luftiga och friska Wibyholm, och osnyggheten utom kökssidan af huset är rentaf upprörande. Men en gång ute i parken och de obehagliga intrycken försvinna. Ty denna är en "bois dormant", vacker ännu i sin förvildning. I de djupaste skuggorna under de höga hvalfven därute har jag tillbragt många timmar, och får jag nu i all korthet meddela hvad jag anser dervid böra göras. Någon ny plan för parken synes mig icke behöflig. De gamla gångarna äro dragna i lämpliga linier nog och bättre vore att kunna underhålla dessa väl än att upptaga flera eller nya. Vigtigt och nödvändigt däremot är att ju förr desto heldre företaga en grundlig gallring i förening med rothuggning, hvarvid de gamla dammarna kunna fyllas med rotkubbar af sådana träd som icke skjuta rotskott. Det skulle vara mig ett kärt nöje att under min härvaro få verkställa blekning, då någon huggning väl icke får ske förr än i höst eller vinter, huru gerna jag än vore med derom till förekommande af åverkan på de träd som böra kvarstå. Först sedan rothuggning skett kunna ytorna planeras, hvilket ock är nödvändigt, i förening med upptagande af ett och annat täckdike.

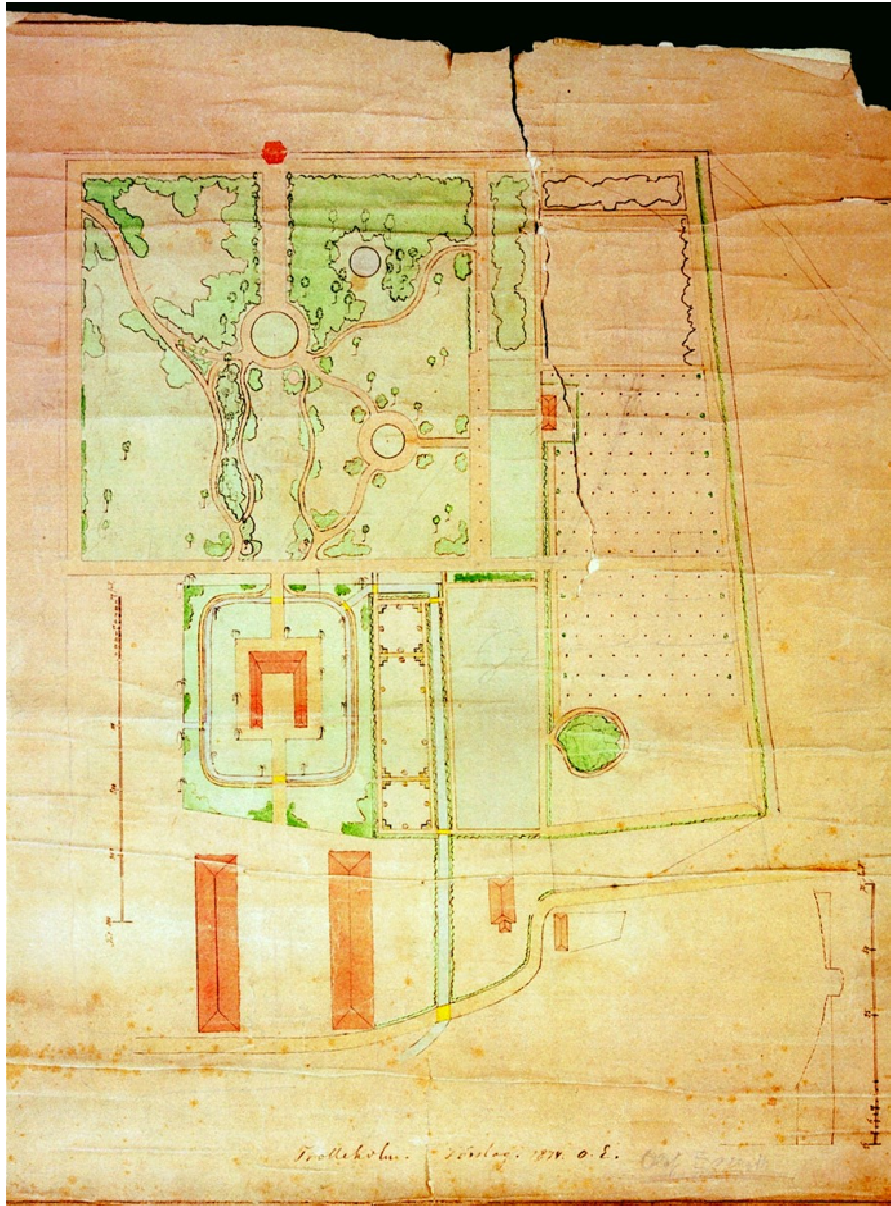
Sjelfva trädgården åter gör ett pinsamt intryck. Här ligger god jord i vanhäfd. Det finnes ingen del däraf som vittnar om någon omtanka eller vård. Både förlag och drift synas fattas. Här behöfves en genomgripande förändring. Jorden behöfver täckdikas, grundligt gräfväs, rensas och gödas. Hela fruktträdgården behöfver omregleras, trädskola upprättas, och till alt detta behöfves en ny man med håg, kraft och skicklighet. Den afkastning trädgården nu gifver är endast skenbar, ty trädgården förlorar årligen i kapitalvärde. Stora stycken jord ned mot ladufogdens ligga också redan för fåfot, ett ohyggligt tillhåll för ruderatväxter, af hvilkas frön den öfriga trädgården öfversvämmas. Jag vet mig aldrig hafva sett något osnyggare.³⁴⁵

Parkens igenvuxna och förvildade tillstånd måste tillsammans med trädgårdens ogräsmängder förstärkt intrycket av att borgen stått obebodd. Det förefaller verkligen också som mycket litet gjorts vid parken under hela den tid då ägarna bott på Sävstaholm, fränsett normal sommarkötsel och en del extra arrangemang då ägarna vistades på Trolleholm. Under Gustaf

³⁴⁴ Av dessa handlingar, vilka jag studerade på plats i Trolleholms gårdsarkiv 1988, förvaras nu såväl plan som texter i TGL.

³⁴⁵ Brev till Gustaf Trolle-Bonde d.y. 21 juli 1874, TGT.

Trolle-Bonde d. y:s tid tycks vinstandet ha inskränkt sig till något kortare besök varje år. Den park som Eneroth beskriver måste vara i huvudsak den som syns på Faxes karta från 1816, det vill säga Viveka Trolles med landskapliga former lätt kamouflerade barockpark, alldeles förvuxen.

Figur 18. Olof Eneroths förslag för Trolleholms park. 1874. TGL.

Eneroths förslag till ordnande av Trolleholms park och trädgård ger mycket handfasta råd för hur allt ska fås på fötter, samtidigt som det ger en inblick i Eneroths syn på herrgårdsträdgårdens skötsel. Efter det inledande rådet att anställa en ”trädgårdsman, helst ogiff” med lön och mat samt två ”fasta, fullvuxna trädgårdsdrängar” och reparera trädgårdsmästarebostaden kommer Eneroth först in på fruktträdgårdens iordningställande. Här anbefalls en ordentlig gallring, 70 av trädgårdens drygt 230 fruktträd var i så dåligt skick att de borde tas bort. Till ny stor fruktträdgård föreslogs trädgårdens nordöstra kvarter, utvidgat söderut genom att grandungen kring iskällarbacken togs bort. Förutom 50 träd som kunde flyttas hit från den gamla fruktträdgården borde ytterligare 110 träd hämtas från Wibyholm eller Säfstaholm. Eneroth tänkte sig att hämta träd ur de pomologiska samlingar han själv byggt upp på Hörningsholm eller Wibyholm. I ett brev, daterat Sparreholm och Vibyholm 8 maj 1867, skriver Eneroth upptrymt om ”...mina 5000 ungar (mina ympar från Ryssland, Tyskland, Frankrike, England, Danmark, Norge, Sverge, Amerika)...”.³⁴⁶ Den lista på fruktträd som Eneroth bifogar är att betrakta som en beställningslista över vad som bör hämtas från de sörmländska egendomarna. Helt i enlighet med 1800-talets sinne för systematisering och kategorisering ska hela fruktsortimentet på Trolleholm sedan förtecknas och alla träd ”förses med nummerlappar af bly hängande i öglor af grof glödgdad jerntråd”. Den underliggande pedagogiska tanken går inte att ta miste på. Med ett skyltsystem med sortnamn för alla fruktträden, skulle man helt gå miste om poängen att kunna utsätta nya trädgårdsdrängar, eller kanske rentav barn i huset, för en eller annan fruktexamination.³⁴⁷

Genom anvisningarna får vi också veta att bärbuskar finns planterade utmed gångarna i parken. Dem tycker Eneroth att man bör ta bort. I övrigt föreslås röjning av dungar och buskage och beredning av marken till gräsmattor på flera ställen i den norra delen av parken. Längst i nordväst bör ändå en trädridå sparas, mot nordvästvinden, och i de nyvunna gräsyrtorna bör här och var planteras valnöt och äkta kastanj. Mot söderväggen på trädgårdsmästarens bostad bör vin och svarta mullbär planteras, liksom mot den gamla ”espaliernmuren” när den reparerats. Här frammanas bilden av en

³⁴⁶ Brevet återgivet i sin helhet i Hall 1934, s. 67 f. Året efter Trolleholmsvistelsen hyser Eneroth i breven till G. Trolle-Bonde starka farhågor om att hans egen död är nära förestående. Ett brev skrivet på Eneroths uppdrag av hans assistent lyder: ”Han [Eneroth] önskar, därest han i vinter aflider, att det profymps-sortiment, som finnes vid Vibyholm och Hörningsholm och som är det största i Norden, må vårdas till fromma för den unga pomologien och ställas under uppsikt af länsträdgårdsmästare A. Erikson, som doktorn önskar till sin efterträdare.” *Ex Bibliotheca Trolleholmiae I:VI*, s 33.

³⁴⁷ Systemet med numererade växter och separata namnlistor hör också till den offentliga parkens värld där parkens uppfostrande syfte är ett viktigt tema. Se Nolin 1999, s. 250 ff.

alltigenom välordnad och reglerad ekonomiträdgård där varje träd och bärbuske har sin givna plats och inga skymmande buskage ska kunna hindra trädgårdsmästarens överblick över sina domäner. Även de efter omsorgsfull täckdikning anlagda gräsmattorna ska prydas av träd med en uttalad nyttofunktion.

Det område som i Eneroths plan kallas blomsterträdgården, har i sammanhanget sin särskilda uppgift. Också här ska röjas, men träd som kan vara till prydnad får lämnas kvar. På platsen som ska "sås till finare gräsplan" och omges med häckar och gångar ska också "anbringas blomstergrupper samt ädla och egendomligare park- och blomsterbuskar".

Vad Eneroth sedan vill göra med parken är en mycket intressant redogörelse för hur träden värderas i olika kategorier. All poppel, sälg, asp, al, gran, "grenlös ask och björk" ska tas bort helt och hållet, utom precis kring parkens centrala rundel där Eneroth själv ska märka ut vilka träd som ska tas bort för att inte få för stora luckor kring ett av parkens centrala ornament. All bok, avenbok, rödbok, ek, lönn, lind, kastanj samt välförgrenade björkar och askar lämnas kvar, utom "ett och annat missbildadt och vanprydligt exemplar af dessa trädslag". Detaljerade anvisningar för hur underskog och buskage i alla bryn ska lämnas orubbade vid gallringen visar också hur väl hemastadd Eneroth tycks vara även i den mest praktiska och handfasta sidan av den parkföryngring han drar upp planerna för. Hans insikt om att alla undantag från de generella anvisningarna måste preciseras mycket noggrant är ett exempel på detta.

Av de äldre träden ömmar Eneroth särskilt för "den vackra raden af gamla lindar". Träden hörde sannolikt till Viveka Trolles trädgårdsanläggning, och utgjorde dess dåvarande norra gräns. Dammarna i trädgården finner emellertid ingen nåd inför Eneroths ögon. Till deras igenfyllning anvisar han de uppgrävda stubbarna (till de två mindre dammarna i västra delen av trädgården) och den stora dammen mitt i parken föreslår han ska fyllas med sten från den mur som omger trädgården. De två diagonalgångarna i vad som då ännu fanns kvar av den härlemanska trädgårdsstrukturen vill Eneroth också lägga igen, medan det övriga gångsystemet godkänns med tillägget att man ska passa på att "makadamisera" gångarna när man ändå gräver upp dem för att dränera parken.

När Olof Eneroth till slut i sina anvisningar kommer fram till hur vallgraven kring slottet bör fyllas ut med ännu mer sten från ägornas gärdesgårdar visar han ändå med ett litet förbehåll att han inte är riktigt säker på att förslaget kommer att vinna ägarens gillande. Att förvandla de skarpa vallgravsmurarna till sluttningar ner mot ett smalt vattenflöde på gravens botten och plantera slänterna med blommande buskage var säkert helt i tidens smak, men

Figur 19. Trolleholm från väster, parksidan. Foto 1886. TGT.

knappast tilltalande för en adelsfamilj med ambition att återupprätta sin närvaro på det stora skånska godset.

I Eneroths ögon stack statbyggnaderna ut som plottriga och oordnade och i föga samklang med de ädla omgivningarna. Det grepp som föreslogs för att inordna dem i helheten var ett system av häckar, där alla små gärdesgårdar kring de enskilda täpporna skulle tas bort och ersättas med en gemensam grön hägnad. Av allt att döma genomfördes Eneroths förslag till stora delar, men med den viktiga avvikelsen att den stora dammen från 1770-talet behölls, liksom vallgraven i dess ursprungliga form och stengärdesgårdarna åtminstone kring en del av parken.

Medan övriga familjen fortfor att växla boende säsongvis mellan Lund och Trolleholm, for Carl Bonde regelbundet till både Kjesäter och Trolleholm för att se om jordbruket. På Trolleholm var det till en början det stora arbetet med att slutföra egendomens dikning som upptog hans tid och intresse. Dräneringen var visserligen påbörjad långt tidigare, men i brist på närmare tillsyn hade tydligen en del av arbetet fuskats bort, och redan påbörjade odlingsföretag blev sinkade när man upptäckte jordtäckta gropar fyllda med oanvända dräneringsrör.

Att det sankna området kring slottet hörde till de delar av godset som var i stort behov av dikning påpekades redan i Eneroths förslag till parkförbättring 1874. En del av de grundläggande arbetena, till exempel täckdikning av hela

trädgårdsområdet, hade påbörjats före Carl Bondes tillträde som arrendator, men det var först efter 1877 som arbetena fick fart och avsätter spår i den digra korrespondensen mellan arrendatorn, från sin bostad i Lund eller från Kjesäter, och förvaltaren Grönvall på Trolleholm. Allt tyder på att Eneroths förslag ligger till grund för arbetet. Under vintern 1877-78 hade parken gallrats och de rothuggna träden, ”10 Granar, 7 Askar, 6 Bokar, 1 Björk, 3 Lönner, 1 Rön, 1 Tall och 9 Äppelträd”, värderats för försäljning av godsets forster, Rasmussen, eftersom det var för få träd för en sedvanlig virkesauktion.³⁴⁸ Det är inte omöjligt att Rasmussen också haft överinseende över gallringen i parken. Med sin ovanliga yrkesbakgrund som trädgårdsmästare borde han ha kunnat utföra arbetet med den känsla för trädgårdens speciella kvaliteter som krävdes.³⁴⁹ En dryg vecka senare kunde Grönvall meddela att en del av träden sålts och i förbigående får vi veta att trädgårdsmästaren på godset är fullt sysselsatt, mitt i vintern, med torgförsäljning av bland annat äpplen i både Lund och Eslöv, ett tecken så gott som något på att trädgården åtminstone var i drift.³⁵⁰

3.4.3 Trädgårdsmästare Elbergs parkplaner 1888

I mitten av juli 1887 inställde sig den danske trädgårdsmästaren O. Elberg på Trolleholm. Nu skulle trädgården sättas i stånd och parken restaureras, samtidigt som ombyggnadsarbetena på den gamla borgen pågick för fullt. Om Elberg sökt trädgårdsmästartjänsten, eller helt enkelt blivit rekommenderad för platsen framgår inte av arkivhandlingarna, men det förefaller som om Elberg fått bekräftelse på sin anställning i mitten av juni 1887. Kanske har det skett med kort varsel, för Elberg skriver till Carl Trolle-Bonde och undrar om han skulle kunna genomföra en planerad studieresa till Tyskland innan han börjar sin anställning på Trolleholm. ”Herr Greven” har i sitt brev skrivit att man planerar att anlägga ett ”driveri” på Trolleholm, och med anledning av det svarar Elberg: ”...vil jeg tillade mig at gjøre opmaerksom på, at jeg har havt Lejlighed til at få temmelig grundig Kjendskab til Vaexthuskonstruktion, og at jeg dersom Hrr Greven ønsker det, også på den påtaenkte Rejse vil kunne gjøre saerlig Undersøgelse med Hensyn til Drivhuses Indretning, Bygning m.m.”³⁵¹

³⁴⁸ Forster motsvarar närmast jägmästare (eller skogsmästare).

³⁴⁹ Brev från Grönvall till Carl Bonde 15 feb 1878, TGL, F:4. Rasmussen var forster på Trolleholm 1859-1903. I sin ungdom hade han bland annat uppburit en trädgårdsmästartjänst vid Odense kloster. *TFN IV*, s 280.

³⁵⁰ Trädgårdsmästaren 1876-1882 hette Anders Andersson. *TFN IV*, s IV.

³⁵¹ Brev från O. Elberg till Carl Trolle-Bonde, Köpenhamn 14 juni 1887, TGL, F:5.

Figur 20. Trolleholms trädgård och park, O. Elberg c. 1888, ur Ahlklö 2003.

Nu blev det ingen resa av för trädgårdsmästare Elberg, för Carl-Trolle-Bonde önskade hans inställelse på Trolleholm redan i mitten av juli.³⁵² Under sin relativt korta tid på Trolleholm gjorde Elberg upp detaljerade ritningar över hela parken och förslag på nyanläggningar omedelbart norr om borgen och i den så kallade "yttre trädgården".³⁵³

Tre ritningar av Elberg rörande Trolleholm är kända. Två likartade mindre ritningar, en akvarellerad blyerts över "parterren" närmast väster om borgen, daterad i februari 1884 och en odaterad blyertsskiss med samma motiv och samma format, samt en större akvarellerad ritning i tusch och blyerts över hela huvudbyggnadens park- och trädgårdsområde.³⁵⁴

Förekomsten av planen visar att parkens upprustning påbörjades samtidigt med slottets ombyggnad, vilket i sig är en intressant upplysning. Ritningen är professionellt, men inte drivet tecknad. Vid ett snabbt ögonkast ser alla parkdelarna ut att vara likartat komponerade, men den äldsta delen av parken, "Viveka Trolles trädgård", ännu lätt urskiljbar inom sin nästan

³⁵² Brev från O. Elberg till Carl Trolle-Bonde, Köpenhamn 7 juli 1887, TGL, F:5.

³⁵³ Av TFN III, s 145, framgår vilka delar av parken som lades ut av Elberg.

³⁵⁴ De förstnämnda ritningarna till Blomsterparterre ved Trolleholm signerad O Elberg 29.2.1888 samt blyertsskissen, osign. o odat, båda i formatet 30x45 cm förvarades tidigare på Trolleholms gårds kontor, men har inte kunnat återfinnas. Den större ritningen finns i det Biovidenskabelige Fakultetsbibliotek, KU.

perfekta kvadrat, visar bland annat en betydligt mer splittrad vegetationsbild än Elbergs nya planer för parkens norra delar. De vita fälten på planen innefattar ekonomiträdgårdens område och den del i väster som består av tätare trädplantering, bland annat ett bälte av gran alldeles intill den ”nya fruktträdgården”.³⁵⁵ Det är troligt att Viveka Trolles trädgård återges i den skepnad som Eneroth föreslagit, och som vi vet påbörjades vintern 1877-78. I planen är det fortfarande möjligt att skönja detaljer från Faxes trädgårdskarta 1817, även om en del av gångmönstret rationaliserats och moderniserats. De rester av ett regelbundet trädgårdskvarter som antas härröra från Hårlemans ursprungliga plan, synliga på Faxes karta från 1817, är i Elbergs ritning helt uttraderade. Däremot har man återupprättat en sorts mittaxel mellan borgen och lusthuset i parkens fond men givit den en mjukare och mer tidsenlig form. Istället för snörräta alléer och gångar på 1700-talsvis har man tänkt sig en öppning inramad av friväxande träd. Den avlånga dammen tänktes ge plats för en tidsenlig fontän med bassäng i fyrpassform. Regelbundenheten och representativiteten skulle ytterligare understrykas av ornamentala blomsterplanteringar i gräsmattan. Den täta planteringen av blomsterbuskar, särskilt i anslutning till parkens korsande gångar och de utspridda grupperna av träd i gräsmattorna för däremot snarare tanken till ett äldre parkideal. Att sätta träd i små grupper, tre eller fem, gärna på en upphöjd kulle, är en praktik med rötter i det tidiga 1800-talets mönsterböcker och var vanligt förekommande t ex i Tyskland.³⁵⁶ Utmed gångarna är på många ställen rabatter för utplanteringsväxter angivna. I den gamla norrgränsen markeras tydligt den rad lindar som Olof Eneroth beskriver och som bevarats som ett minne av Viveka Trolles park.

Partiet närmast vallgraven i väster och norr visar också att man tänkt sig en plantering i historiserande stil kring den nya borgen, vars grundplan finns med på ritningen. Nästan på vallgravskanten i väster visar planen en rad klippta träd, tillsynes i någon sorts fasta kärl, eller stenkantade planteringsbäddar, i samma fyrpassform som fontänbassängen. I norr markeras brons angöringspunkt av en blom- eller solfjäderformad rabatt, och längs vallgravskanten är skisserat en regelbunden plantering av någon sort. Det skulle kunna vara ett system av blomsterrabatter, men man kan också tänka sig ett system av klippta träd och häckar i geometriska former.

³⁵⁵ Med ”Nya fruktträdgården” avses den som anlagts efter Eneroths plan från mitten av 1870-talet.

³⁵⁶ Samma företeelse syns tydligt i ritningar från 1800-talets första hälft av den inflytelserike stadsträdgårdsmästaren i Berlin, Joseph Peter Lenné, och finns bevarade t ex i den landskapspark han ritade runt godset Basedow i östra Tyskland. Fina exempel på trädgrupper också i parken vid godset Putbus på Rügen och i Krapperups godspark i Skåne. Se Meinke & Gebler 1991.

Figur 21. Trolleholm från nordost. Elbergs barrplantering i förgrunden. Foto c. 1900. TGL.

En helt annan karaktär har den norra parkdel som Elberg själv föreslår. I den bortersta trekanten har parken fått större svepande drag och området avskärmas av breda böljande lövträdsplanteringar. Gångarna slingrar mestadels ganska avmätt och tar på så sätt vandraren relativt rakt mot de möjliga målen. Både i norr och öster an knyter parken direkt till den kringliggande Djurhagen, som redan länge använts som promenad och utflyktsplats av borgens invånare. Även här finns ornamentala, men ganska enkelt utformade rabatter utlagda i gräsytona. Nära den bredare parkvägens anslutning mot Djurhagen i norr visar planen en utsiktsplats. Kullen tycks uppbyggd som ett oregelbundet stenberg, kanske i form av ett stenparti, tänkt för "alpväxter" eller liknande passande grönska. En balustrad kring utsiktsplatsen på kullens topp ans också, halvt dold av fyra stora granar runtomkring. Också på iskällarbacken, i slutningen norr om borgen, har en sittplats anordnats, något nedsänkt och med utblick mot sydväst och parkens äldre delar.

Nu tronar också ekonomiträdgården mitt i parken. Den nybyggda trädgårdsmästarebostaden, omgiven av köksträdgårdskvarter av lite varierande ålder, är nu inkomponerad i parkens centralaste axelsystem, men ligger ändå delvis dold bakom höga klippta häckar. På andra sidan om trädgårdsmästarens hus finns en stor regelbundet och rationellt anlagd fruktträdgård som avslutas i norr med en präktig gråstensmur. Muren, som ännu finns kvar, är täckt med taktegel och en dryg meter tjock vid basen och användes som spaljémur för lämpliga sorter av fruktträd.

Elbergs karriär på Trolleholm fick emellertid ett snabbt slut. I januari 1890 skriver trädgårdsmästaren ett långt brev som svar på ett han nyligen fått från Carl Trolle-Bonde vilket måste ha innehållit en uppsägelse:

Nu beklager jeg kun meget, at jeg ikke tidligere har kjendt Grevens Mening om mig, da jeg jo i så Fald aldrig vilde have giftet mig så længe Fremtiden var så usikker. Min Selvkritik er ikke så ringe, at jeg skulde anse mig for så fuldt erfaren som en ældre Trädgårdsmästare, ej heller se mig fri fra adskillige fejl, men på den anden Side forekommer mig Hr. Grevens Dom angående min Duglighed mig dog lidt for hård. Min Uddannelse har så langt fra blot været theoretisk, da jeg også hvad den praktiske Uddannelse angår har fået denne i Haver der hör til Danmarks ypperste.

Selvføgelig vilde det være sørgeligt for mig at miste min Stilling her, da det jo er vanskeligt som gift at opnå en ordentlig Plads, men dog vilde det volde mig endnu større Bekymring at rejse herfra för Haven er nogenlunde i Orden, så at alle kan se Planen i det hele; - at rejse herfra med det Omdöme ikke at due til noget, vil jo bevirke, at min Fremtid i al Fald som Herregårdsgartner er ödelagt - og måske dog uberettiget.³⁵⁷

Ur sin sorgliga belägenhet ger Elberg en hel mängd upplysningar om villkoren för en herrgårdsträdgårdsmästare i slutet av 1800-talet. Att vara både gift och teoretiskt skolad var tydligen till nackdel. Elberg framstår onekligen som en motsats till den ”ogifte trädgårdsman, beredd till hårt arbete” som Eneroth tidigare rekommenderat.

Det tycks snarast vara ungdom och brist på erfarenhet som låg Elberg i fatet. Kanske var det orimliga krav att trädgårdsmästaren på bara ett par år skulle kunna åstadkomma en så välputsad park som krävdes kring den nyuppförda tegelborgen där familjen nyligen flyttat in. Carl Trolle-Bondes version ger en delvis annan bild: ”Han tröttnade 1890. Emedan han ej rådde på ogräset eller såg några synliga framsteg. Han var nog teoretiskt kunnig, men nybörjare och opraktisk och kunde ej draga nytta af arbetsstyrkan, som han splittrade och ej öfvervakade.”³⁵⁸ Sista raden i Elbergs brev är klargörande för inriktningen på det uppdrag han fått av greve Trolle-Bonde, där det talas om ”*Havens restaurering*”.

³⁵⁷ Brev till Carl Trolle-Bonde 19.1.1890, TGL, F:6.

³⁵⁸ *TFN III*, s 144 f.

3.5 Arrendatorernas trädgårdar

Faxes, och sedan Åhrbergs, omsorgsfulla kartläggning i början av 1800-talet var den grund som hela godsets reformarbete vilade på. Förutom reglering av vägnätet var det omstruktureringen av jordbruksmarken, i byarnas enskiften och i anläggningen av de nya farmarna som allra mest skulle förändra godslandskapet. Byarnas gamla, tätt klungade gårdslängor kring allmänningen i mitten, ersattes av utflyttade eller helt nybyggda hus på rektangulära tomter, ofta omgivna av lika rektangulära brukningsenheter.³⁵⁹ På de stora arrendegårdarna byggdes ståndsmässiga stenhus i två våningar med tydliga herrgårdsdrag, och praktiga ladugårdslängor på behörigt avstånd från bostadshusen.

De nya arrendekontrakt som upprättades under 1820-talet, efter enskiftets genomförande, innehöll detaljerade uppgifter om arrendatorns skyldigheter. I kontrakten som formulerades något olika för skogs- respektive slättbygdsdelarna av godset infördes nu för första gången specificerade villkor gällande arrendatorernas trädgårdar. Arrendatorn ålades i kontraktet att anlägga trädgård och plantera den med fruktträd ”efter den föreskrift cirkulationstabellen äfvenledes meddelar.”³⁶⁰ Slättbogodsets³⁶¹ arrendatorer skulle också förse alla hemmanets rågångar med jordvallar där det inte redan fanns stengården. Utmed alla dessa hägnader skulle stångpil planteras på lämpligt avstånd. Kontrakten löpte på 30 år, men anläggningen av trädgård och hägnader skulle vara färdig inom de första 9 åren. Av sammanfattningen av motsvarande arrendekontrakt för skogsbogodset framgår att fruktträd till trädgården skulle hämtas kostnadsfritt från Trolleholm.³⁶²

Att omställningen för bönderna var både stor och svår framgår tydligt av den sammanställning över arrendegårdarnas utveckling som Carl Trolle Bonde redovisar i *Trolleholm förr och nu*.³⁶³ Genomgången täcker tiden från enskiftet

³⁵⁹ Se t ex Åhrbergs skifteskarta över Gryttinge.

³⁶⁰ Citerat ur *TFN I*, s 5.

³⁶¹ På Trolleholm användes beteckningarna ”slättbogods” och ”skogsbogods” om godsets olika delar.

³⁶² Arrendekontrakt med liknande lydelse gällande trädgård finns från flera gods, samma tid, ett exempel är det förtryckta arrendekontrakt som användes på Knutstorp från 1816 till början av 1850-talet med lydelsen "Hvarjemte han och till Hemmanets förbättrande är förpligtadt att årligen till det minsta plantera ...Frukte trån och ...Wilda trån, så länge och tills dess jag finner det ej mer behöfwat, Pil härunder icke begripen."

I tomrummen har sedan godsägaren eller inspektorn fyllt i t ex "fyra" och "sex" (Stora Tranryd 7/16 mantal år 1829), eller "tre" och "sex" (gatehuset Wesslehus år 1823). Liknande kontrakt finns även för Duveke gods. Dessa belysande exempel har vänligt ställts till mitt förfogande av fil. dr. Mats Olsson.

³⁶³ *TFN I*, s 6 ff.

och fram till 1800-talets sista år och visar att förväntningarna på nyordningarnas inverkan på godsets ekonomi var alldeles för högt ställda. Gång på gång fick man göra avsteg från villkoren i ingångna arrendekontrakt. I många fall fick arrendena minska under flera år i följd. Det krävde noggranna nya besiktningar och beräkningar i detalj av nyupptagna åkrars förväntade bärighet eller komplicerade omsättningar av redan ingången cirkulation som i sig avsevärt kunde fördröja en väntad ökning av bördigheten. Framförallt tycks det ha varit svårt att få bönderna att hålla sig till den för varje ställe uträknade växtföljden. En av de största svårigheterna var att låta delar av den nyss brutna marken ligga i träda, särskilt under de första åren efter enskiftet då marken ännu inte bar efter förväntan, och missväxtåren dessutom kom tätt. Enligt Carl Trolle Bondes uppgifter var 8 av de 17 åren mellan 1826 och 1842 rena missväxtår. När all mark odlades utan hänsyn till behovet av träda, för att få pengarna att räcka till arrendet, blev jorden på sikt istället helt utarmad.³⁶⁴

Trots medkänslan med allt slit, alla uppoffringar och all nöd som präglade omställningen av godsjordbruket efter skiftet anar man mellan raderna en otålighet över diskrepansen mellan ambitionerna och det uppnådda resultatet. Gryttinge nr 3, som tilldelats den största jordlotten om 100 tunnland, och flyttat ut till påkostade nya åbyggnader 1824 stod redan 1871 i vanvård och förfall: ”om trädgården nämnes att densamma från en bland de prydligaste i Gryttinge nu var förfaren och saknade både fruktträd och bärbuskar.” I själva verket kom gården inte ikapp sin förväntade produktivitet förrän strax efter sekelskiftet 1900 då all mark blivit vederbörligen dränerad.³⁶⁵ Kostnaderna och arbetet med alla stengården och pilevallar förvandlades också snabbt till fåfångligheter. Om det särskilt påkostade Gryttinge nr 3 fortsätter Carl Trolle Bonde:

Det myckna stängslet af dubbla och enkla stengårdar och dubbla jordvallar med pilplanteringar, som under åren 1823–28 kostade jordägaren öfver 100 tnr korn, vill man nu helst vara utaf med såsom onödigt, hinderligt och skadligt, därigenom att det åstadkommer snödrifvor, som förstöra grödan. Mångenstädes äro de äfven redan borta, och flera försvinna årligen. Stenen går till vägarna, och i jordvallen sättes en graf, hvarefter grannarna fördela jorden å ömse sidor.³⁶⁶

³⁶⁴ *TFN I*, s.6.

³⁶⁵ *TFN I*, s.44.

³⁶⁶ *TFN I*, s.45.

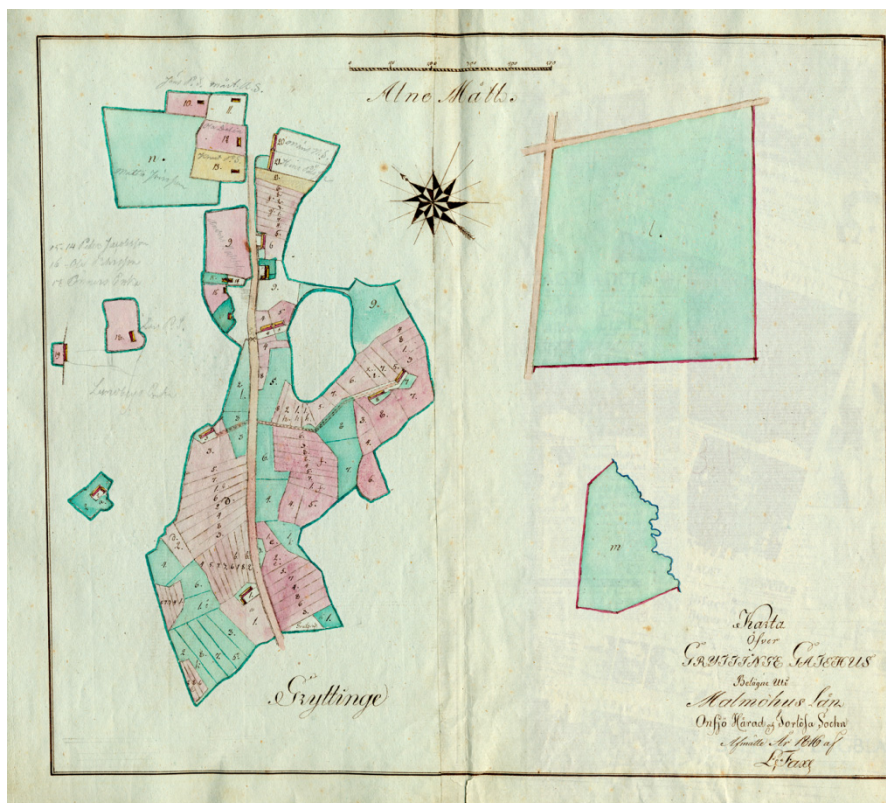
3.5.1 Arrendatorernas trädgårdar i Gryttinge by

De kartor över byn Gryttinge som upprättats i samband med enskiftet i början av 1800-talet är nästan skolbokstydliga i sin skildring av hur en gammal byplats löses upp och förvandlas till ett linjalrätt ideallandskap där varje gård tronar herrgårdslik mitt på sina ägor, jämt utspridda över byns marker. En närmare granskning av kartor och dithörande beskrivningar kan också ge en fingervisning om trädgårdsbrukets omfattning och utbredning i byn. Gryttinge ligger centralt placerat på Trolleholms domäner med gatehus längs Röstångavägen i väster, gränsande till slottsområdet med möllor och hantverkshus i öster, och därbortom skogsbogodset. Valet av Gryttinge för denna studie föranleds närmast av att området med ganska små förändringar ännu ingår i godsets minskade ägor och att det tycks ganska lite förändrat till sin struktur. Det är fortfarande möjligt att orientera sig i dagens Gryttinge med hjälp av den karta som upprättades över godset 1905. (bilderna av Gryttinge före och efter skiftet.) Gryttinge var också den första del av godset som enskiftades 1822. En noggrann skifteskarta med detaljerad beskrivning upprättades 1820 av lantmätare Åhrberg.³⁶⁷ Genom förekomsten av ytterligare två äldre kartor över Gryttinge, Anton Ciöpingers (d. 1738) karta från 1734, upprättad i samband med storskiftet och L. Faxes enskifteskarta från 1813 går det att få en översiktlig bild av trädgårdsodlingens omfattning före enskiftet.

Lantmätare Anton Ciöpingers uppmätning och fördelning av åkerjorden i Gryttinge 1734, fullföljdes av Johan Hielmberg 1738 med fördelning av ängsmarken och den innehåller en ingående beskrivning av byn.³⁶⁸ Här framgår att delningen var brydsam och besvärlig bland annat på grund av ”mycket irreguliera och olika jordmåner”. Åkerjorden består av ler och lergrusmylla, och är på sina ställen fylld av ”rör, stenar och renar”. Ängsmarken består mest av ”måssig hårdvall med sten, tufvor, ljunng och allt öfverlupen med eke, vidje och björkebuskar, mycket besvärlig för åboarna att hösta”. Mycket skada, konstaterar Hielmberg, orsakas också på ängsmarken av de många vägar som genomkorsar den. Resande både trampar ner gräset och låter sina drag- och riddjur beta av det. Omfattningen av problemet beror inte så mycket på de mindre vägarna som betjänar godset, som på att landsvägen från Lund och Malmö till Stockholm går rakt genom Gryttinges ängsvång, ett faktum som ger en intressant tidsbild och förklarar den nu ganska blygsamma vägens noggranna markering på de äldre godskartorna.

³⁶⁷ Vad enskiftet kom att innebära för bönderna i Gryttinge by finns beskrivet i Lindahl 1985, passim.

³⁶⁸ *TFN I*, s 28 ff.

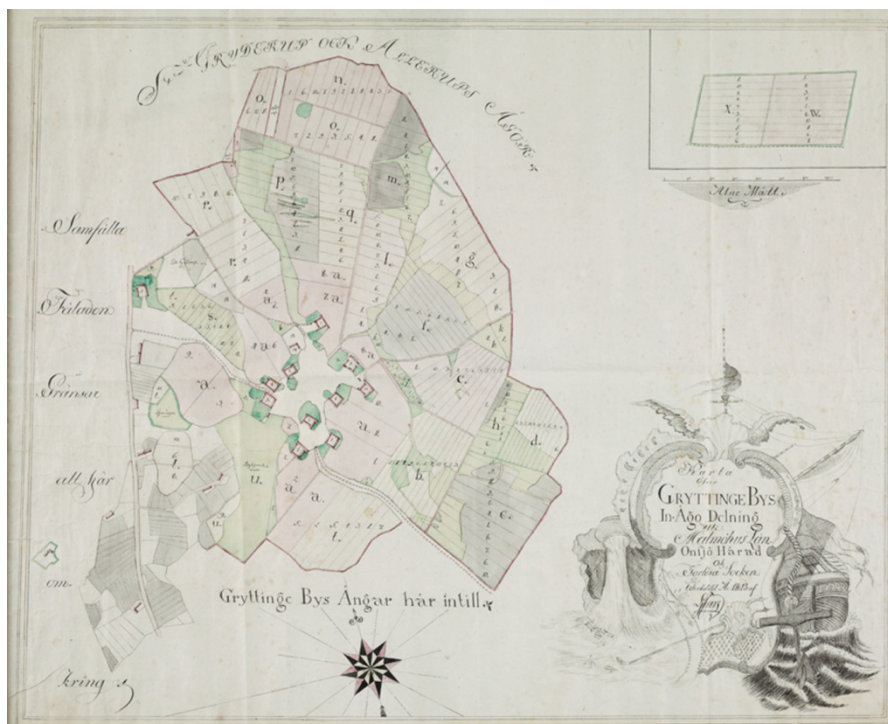

Figur 22. Karta öfver Gryttinge Gatehus, L. Faxe, 1816. TGA, LLA.

Varandes här vid Gryttinge by och dess fåladsmark den incommodité, att deras närmaste och bästa muhlbete af fåladsmarken varder alldeles genom resande afbetadt, hvilken till en stor myckenhet alltid färdas på desse landsvägarne; varandes intet nog den förr vid ängsbeskrifningen omrörde stora allmänna stråkvägen ifrån Malmö och Lund, utan ock strax vid hemmanet Gryderup, litet stycke härifrån byn uti öster, på deras fålad tillstöter ännu en annan landsväg ifrån Landscrona, så att fåladen blifver så afbetad om sommaren, att desse Gryttingeåboar med de närlägnaste hemman, som här skulle hafva sitt muhlbete, måste drifva sin boskap mer än $\frac{1}{4}$ mil väster ut på de andre byars fålad, som är commun med desse.³⁶⁹

Eftersom man tyckte att de många gatehusen utmed landsvägen låg i vägen för en eventuell hägnad för kalvarna på fåladsmarken i nordväst, bad man godsägarna att få inhägnat något av den mer odugliga ängsmarken som bestod av "ljungbackar och tufvig staggvall" till kalvhage. Kålhagar av 2 eller 3

³⁶⁹ TFN I, s 30.

Figur 23. Karta öfver Gryttinge Bys In-Ägo Delning. L. Faxe 1813. TGT.

kapplands³⁷⁰ storlek togs upp under varje nummer, och kartbeskrivningen ger ett visst besked om deras innehåll: ”en liten hage med gamla ofruktbara träd”, ”med hägg, hyll och apel af intet värde”, med ”krikon och plommonträd” eller ”ett gammalt äppleträd och bete för grisar”.³⁷¹ Anteckningarna rör huvudsakligen bärande träd och beskriver alltså kålhagarnas bördighet på samma sätt som övrig jordbruksmark.

Uppbrottet från den gamla bykärnan i och med enskiftet i början av 1800-talet måste ha varit dramatiskt. Kring bytomten låg då 11 gårdar, nästan i en ring, med alla ägor samlade runtomkring bykärnan, många fortfarande delade i smala tegskiften.

Husen på tio av gårdarna var fyrhängade och sammanbyggda kring en öppen gårdsplan. En av gårdarna låg en bit bort från bykärnan, alldeles intill Röstångavägen och bestod av tre längor. Husen på Gryttinge nummer 8 avviker på kartan från de andra, genom att bostadslängan ligger för sig själv

³⁷⁰ 1 kappland = 53 m².

³⁷¹ ”Dessa motsvarar de n. v. trädgårdarna” skriver Carl Trolle-Bonde i sin tolkning av kartbeskrivningarna. *TFN I*, s 30-31. Karin Hallberg har vänligen uppmärksammat mig på att Faxes beskrivning inte här direkt nämner kålhagar, vilket C. Trolle-Bonde dock gör.

med ett litet avstånd till stall och loge. Längan mitt emot bostadshuset har också delats i två mindre byggnader så att intrycket påminner om en större gård med infart mellan två flyglar istället för genom en port i en av längorna. Runt gårdarnas hus har Faxe också markerat inhägnade hagar, flera stycken för varje gård, som utgör de kål-, humle- och blekehagar som beskrivningen nämner. Vid Gryttinge nr 3 har en av hagarna formen av en rektangel och ligger direkt utanför boningslängan, men i övrigt tycks hagarna ha vuxit ut i oregelbundna former runt gårdens hus, utan närmare formmässig samordning med byggnaderna eller med varandra. En av gårdarna, nr 5, ligger nästan omgiven av sin hage ute i byallmanningen och vid dess norra ände ligger ett gatehus i två längor, nr 14, också omgivet av instängda hagar vilkas innehåll dock inte redovisas under byn. Gryttinges övriga gatehus, markerade med grått längst ner till vänster (eller i sydväst) i kartan över Gryttinge by, återges på en separat karta från 1816. (Bild 8 licen) Där har Faxe vid åtta eller nio av de 19 numren markerat mindre inhägnader som skulle kunna tolkas som kålhagar. Bara ett hus, som ligger lite för sig självt väster om vägen, tycks ha en lite större kålhage.³⁷²

Förändringens omfattning uttrycks tydligt genom kartornas effektiva ”före- och-efter-pedagogik”. Faxes karta över Gryttinges inäodelning 1813 är liten i formatet och ritad på tjockt, lagt papper med gråblå ton. Kartbilden är tecknad i tunna tuschlinjer och med milda, skiftande akvarellfärger. Den omges av kartritarens bildornament; kompassrosen, alnemåttet och kartans text. En fristående ägofigur är infälld i ena hörnet och en fantasifull kartusch med rokokoschwung, fräsande vågor, segelfartyg och vingar omger texten. Byns oregelbundna inägofigurer ser ut att följa landskapets former och de många husen i mitten utgör en lysande krans av rödsvarta taksymboler och klargröna kålhagar.

Ludvig B. Falkmans kopia 1835 av Åhrbergs enskifteskarta från 1820–22 visar med all önskvärd tydlighet enskiftets sprängkraft. (Bild 6) Fastän avfattad i samma skala är kartbladet nästan dubbelt så stort, de nya arrendelotterna utlagda som rutor över markytan, tillsynes utan hänsyn till höjder och dalar, skog eller vatten. De tre gårdar som får bli kvar i den gamla bykärnan omges

³⁷² Huset, som på kartan har nummer två, upptas på annat ställe i handlingarna som torp, liksom flera av numren på Faxes karta. TFN I, s 37. För vidare utredning av begreppet gatehus hänvisas till Huldt, Sundberg et al, 2002.

Figur 24. Karta över enskiftade ägor till Gryttinge By, cop. Av Ludvig B. Falkman 1835 efter Carl E. Åhrberg 1820-22. TGT.

av tunna askgrå symboler för de gårdar som flyttas ut på ibland helt obrutna ägor. De nya, nästan matematiskt perfekta ägofiguerna, alla utom en på mellan 40 och 50 tunnland, för snarast tankarna till gränsdragningen mellan nordamerikas stater. På alldeles jämnt papper, som här, och med enastående professionell akvarelleringsteknik framstår kartan närmast som ett tryckalster.

Till skillnad från Faxes kompassros pekar Falkmans pil verkligen åt norr. Den ämbetsmannamässiga praktskriften och en ram, som kartbilden tillåts bryta igenom, är kartans enda ornament.

Bara tre gårdar, Gryttinge 1, 4 och 5, kom att ligga kvar i den gamla bykärnan vars utseende naturligtvis ändrades helt genom rivningen och/eller utflyttningen av de övriga 7 gårdarna kring byallmanningen. Bland uppgifterna rörande de tre kvarliggande gårdarna finns några intressanta detaljer att lägga på minnet för vidare diskussioner.³⁷³

För Bonde Persson på Gryttinge nr 1 infördes cirkulation i samband med skiftet, och även trädgården skulle anläggas enligt en cirkulationsplan: ”Trädgården skall 1:sta året gödas, därefter sås med korn och klöfver, planteras med träd och buskar i 3 år och på 6:te året vara färdig”. Vad enskiftet innebar för den enskilde bonden speglas väl i de återkommande besiktningshandlingarna för godset. Reglerna som gällde för hela arrendegodset sammanfattas av Carl Trolle Bonde: ”Enl. lag och gällande författningar skulle hemmanets åbyggnader och tillhöriga stängsel vidmakt-hållas. Jorden skulle häfdas och brukas enl. den ’Cirkulationstabell’ med beskrivning uppå hemmanets ägor jämte karta, som varje åbo erhållit”³⁷⁴ ”Trädgård var arrendatorn tvungen att anlägga samt med fruktträd plantera ’efter den föreskrift cirkulationstabellen äfvenledes meddelar.’ Hemmanets både yttre och inre rågångar skulle, där icke stengården funnos, förses med jordvallar, och både efter stengården och jordvallarna skulle ’stångpilar’ planteras på lämpligt afstånd. Dessa arbeten skulle vara fullbordade inom de närmaste 9 åren.”³⁷⁵ All den sten som mödosamt plockades upp ur de nybrutna åkrarna i Gryttinge togs om hand och förvandlades till de stengården som återkommer i besiktningsarna framöver. En viss ersättning fick bönderna ut för de stängsel som uppfördes.³⁷⁶

3.5.2 Grönvalls besiktning 1860-61

Besiktningar av arrendegårdar gjordes årligen för att kontrollera att arrendatorn uppfyllde de plikter han enligt arrendekontraktet var ålagd. I handlingarna granskas gårdarnas jordbruk med stor noggrannhet. Att

³⁷³ Gårdarnas nummersättning ändrades vid enskiftet och gäller för de nämnda tre kvarliggande gårdarna att gamla Nr 1 Nils Månsson fick nya nr 5, Nr 3, Bonde Persson fick nya nr 1 och Nr ½8 Pål Persson fick nya nr 4, TFN I, s 37.

³⁷⁴ TFN I, s 4.

³⁷⁵ TFN I, s 5.

³⁷⁶ För 5250 famnar dubbel stengård ersattes hvar 20:e fmn med 1½ tna korn; för 760 fmnr enkel stengård hvar 36:e fmn med 1 tna och för 2141 fmnr dubbel jordvall med pilplantering hvar 72:a fmn med 1 tna.”, TFN I, s 39.

uppgjorda cirkulationsscheman följs är lika viktigt som att dräneringsarbeten genomförs efter uppgjorda planer. Därutöver granskas åbyggnadernas skick och jämförs med de åligganden om reparationer, nybyggnader eller annat som arrendatorn fått vid närmast föregående besiktning. Syneförrättningarna som skulle avgöra om arrendatorerna uppfyllde sina kontraktsvillkor var nu ingen nyhet utan hade genomförts med viss regelbundenhet även tidigare, framförallt vid arrendatorbyte på någon gård. Trädgårdarna omnämns dock sällan med någon detaljriktighet, ibland får man uppgift om att några fruktträd finns eller att ytterligare träd bör planteras. 1860-61 gjordes emellertid en sammanställning av ett års syner på alla arrendegårdarna av dåvarande förvaltaren Grönvall.³⁷⁷ För Gryttinge, Torrlösa och Östraby hade 30-åriga arrenden ingåtts vid enskiftet. Grönvalls besiktning hänger förmodligen ihop med utgången av dessa kontrakt.³⁷⁸ Det är veterligen den enda synehandling, rörande Trolleholm före 1880-talet, som tar upp arrendatorernas trädgårdar, om än i korta ordalag:

”Torrlösa No 2: Bonde Andersson. Södra längan. På westra gaflen insätts en droppbräda och en vindsked och gråstensfoten rappas. Westra längan – 8 hanbjelkar insätts. Östra dito 3 hanbjelkar insätts. Alla längorna rappas och fogstrykas. På den senare lagas porten och dörren. Åkern i god häfd, cirkulationen följes. Två vångar äro merglade. Mergel finnes endast å planens södra del. Planen någorlunda dikad. Trädgården försedd med fruktträd och efter ortens bruk häfdad. Stängseln i rågångarna ej laglig, men mindre behöflig.”³⁷⁹

I all sin korthet fångar beskrivningarna, av samma slag som ovan, ganska väl in läget på de många arrendegårdarna. 79 ställen finns med i protokollet och vid 62 av dem finns trädgårdar anlagda. På fem ställen finns trädgårdsplatser inhägnade och på åtta andra finns ingen trädgård nämnd, huvudsakligen på grund av ny- eller ombyggnadsarbeten, ytterligare ett ställe hör till kategorin som är under ombyggnad, men har en färdig trädgårdsinhägnad. På ytterligare ett ställe har man beslutat att anlägga en trädgård ”till hösten” medan de två sista betecknas som kálhagar, den ena med några fruktträd.

I några fall påpekar Grönvall att trädgården är av äldre datum, som hos Nils Andersson på Lilla Röka där ”Trädgård är sedan längre tid tillbaka och försedd med några fruktträd och buskar samt en mindre humlegård.”

³⁷⁷ TGL, G3:2, Besiktningar å Godset, hållne af undertecknad från Maj 1860 till Maj 1861, L.O. Grönvall.

³⁷⁸ Kontraktstiden för Gryttinge och Torrlösa förlängdes något, sannolikt pga ägarskiftet 1855. Kontrakten för alla tre byarna löpte därför ut nästan samtidigt, mellan 1859 och 1861.

³⁷⁹ TGL, G3:2, Besiktningar å Godset, hållne af undertecknad från Maj 1860 till Maj 1861, L.O. Grönvall.

Gryttinge nr 3 får omdömet ”Trädgården större än vanligt är instängd och försedd med en avenbokshäck och många fruktträd.” med det bistra tillägget: ”Ej denna arrendators förtjänst.”

Syftet med besiktningen förefaller i första hand ha varit att kartlägga själva förekomsten av trädgårdar. I ungefär tio fall uppger Grönvall att trädgården är ”anlagd” eller ”inhägnad” men ”föga” eller ”ännu ej planterad”. De vanligaste omdömena är annars: ”Trädgård anlagd och planterad” eller ”Trädgård finnes med några träd och buskar”. Formuleringarna och situationen antyder att det skulle kunna röra sig om relativt nyanlagda trädgårdar. Användningen av beteckningen ”kålhage” i ett par fall skulle också kunna tolkas som att ett äldre trädgårdsbruk håller på att ersättas av ett nytt, särskilt där kålhagen nämns i lite nedsättande tonfall som vid Anders Månssons halva av gården Gamla Wärslätt: ”Trädgård ingen annan utan en instängd kålhage med några fruktträd”. Grannen i Gamla Wärsläts andra halva har inte ens några träd i sin kålhage.

Som kontrast till de två kvarvarande kålhagarna står de fem gårdarna i Wisstofta, varav tre är dubbla hemman, som alla uppges ha ”Park och trädgård” om än i varierande skick.

Någon park omnämns därutöver bara på en av de större arrendegårdarna, där brukaren Herr C.M.D. Hall inte i första hand tycks ha ägnat sig åt trädgården: ”Trädgård finnes med föga planterad och underhållen. Blomsterträdgården mellan boningshuset och ladugården mera vårdade. Parken söder om gården icke underhållen eller vårdad. Denna ställets enda prydnad bör med mera omsorg skötas och uppsnyggas.” Hur Herr C. Ehlers på Halls farm sköter sina åligganden i frågan avfattas däremot helt kort: ”Trädgården underhålles och vårdas.” Om förvaltaren Grönvalls egna arrendegårdar sägs dock av förklarliga skäl ingenting.

Med en inte alltför djärv gissning kan man anta att en stor del av arrendatorernas trädgårdar var relativt nyanlagda när besiktningen genomfördes 1860-61. Med en försiktig kategorisering av omdömena enligt ovan skulle uppemot 30-talet trädgårdar kunna höra hit.

Resultatet av Grönvalls besiktning är en användbar utgångspunkt för att kunna resonera kring de anstalter för arrendegårdarnas trädgårdskultur som Carl Bonde inledde under sina första år som arrendator på Trolleholm i slutet av 1870-talet.

Figur 25. Förvaltarbostaden, Trolleholm 1909. TGT.

3.5.3 Länsträdgårdsmästare Kjellssons besiktning 1884-1887

Under åren 1877-81 anställer Carl Bonde en stor omorganisation som bland annat innebär syner och justeringar av arrendena på hela godset. Syneförrättningarna omfattar inte bara jordbruksmarken utan också alla byggnader och vägar, och tar sammanlagt mycket tid i anspråk. Uppenbarligen har man redan från början haft ögonen på arrendatorernas trädgårdar, även om de enskilda syneprotokollen sällan fördjupar sig i ämnet. I samband med godsets omorganisation upprättades nu nya kontrakt, detaljerat formulerade för olika typer av arrenden. Mest detaljerade var föreskrifterna för arrendatorerna på godsets redan etablerade hemman: ”Arrendatorn förbinder sig att den till stället hörande trädgårdsanläggning väl vårda och hafva densamma försedd med i gott stånd varande fruktträd och bärbuskar till i laga synen bestämt antal äfvensom att till prydnad kring åbyggnaderna hafva löf- och barrträd planterade.”³⁸⁰

Förvaltningens viktigaste planer för verksamheten sammanfattades varje år i en pro memoria som man sedan hade att försöka rätta sig efter. Här tas

³⁸⁰ TGL, H6:5 Handlingar rörande godsets omorganisation, tryckta formulär till arrendekontrakt.

Figur 26. Ritning till skolhus vid Trolleholm, osign. odat. c. 1880. TGT

arrendatorernas trädgårdar upp som en viktig åtgärds punkt år 1879: ”Tvänne dertil tjenliga personer, förslagsvis uppgifwas P. Carlström i Ryahus och Nils Andersson i Skoghus, få antagas att hafva uppsigt öfwer trädgårdarne å godset, samt biträda åboarne vid planritning af fruktträd och buskar m. m, och vill jag åt dem i thy fall anslå ett årligt arvode af 50 kronor till hvardera.”³⁸¹

Den 2 juni 1883 sammanstrålade Carl Bonde med länsträdgårdsmästare Bengt Kjellsson i Landskrona för att göra upp planer för lantbruksmötets trädgårdsutställning. Kjellsson hade, trots sin relativt korta tid i länsträdgårdsmästarämbetet, gjort sig känd som en duglig och plikttrogen man och hade redan under sitt första tjänsteår, 1879, ritat planer och givit anvisningar för anläggandet av nya skolträdgårdar i Gryttinge, Strö och Bosarp. Ett par veckor efter lantbruksmötet i Landskrona, som avlöpt väl under ett par julidagar, blev Kjellsson bjuden till Trolleholm för att diskutera trädgårdsrådgivning för Trolleholms arrendatorer. I december 1883 infann sig Kjellsson åter på Trolleholm för att i godsets skola undervisa arrendatorerna i trädgårdsskötsel.

Efteråt gjordes praktiska beskärningsövningar i trädgården. Söndagen före hade Kjellssons föredrag annonserats från predikstolen i Torrlösa kyrka. Även lokalpressen uppmärksammade greve Bondes engagemang för arrendatorernas trädgårdsodling:

³⁸¹ TGL, H6:4, PM 1879, s 89.

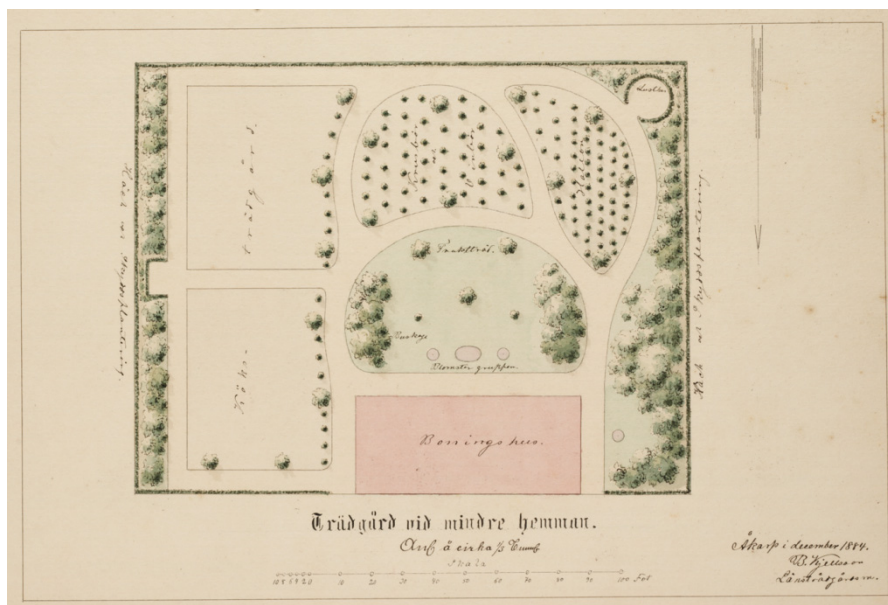
Figur 27. Trolleholms skolträdgård. B. Kjellsson 1884. TGL.

”Den nye riksdagsmannen för Onsjö härad grefve C. Bonde å Trolleholm intresserar sig synnerligen lifligt för trädgårdsskötsel och trädplantering, skrifwer en meddelare till G. D. G. I de kontrakter, som under sist förflutna tiden lemnats till hans arrendatorer, är särskildt stadgadt, att dessa skola plantera frukträd m.m. wid de ställen, som de innehafva. Herr Bonde har äfven ombesörjt, att länsträdgårdsmästare Kjellsson håller en serie föredrag i det wid Trolleholm belägna skolhuset och uti Trolleholms trädgård wisar huru åtskilligt af det till trädgårdskonsten hörande wigtiga arbetet verkställes.”³⁸²

Till godsägaren levererade Kjellsson redan 1884 en samling mönsterritningar till lantbrukarträdgårdar i lite olika storlekar.³⁸³ Planerna hade använts i flera sammanhang tidigare, men en ny uppsättning gjordes för Trolleholm. Till samlingen hörde också en ritning gjord speciellt för Trolleholms skola.

³⁸² Tidningsurklipp i Carl Bondes dagbok december 1883, TGT.

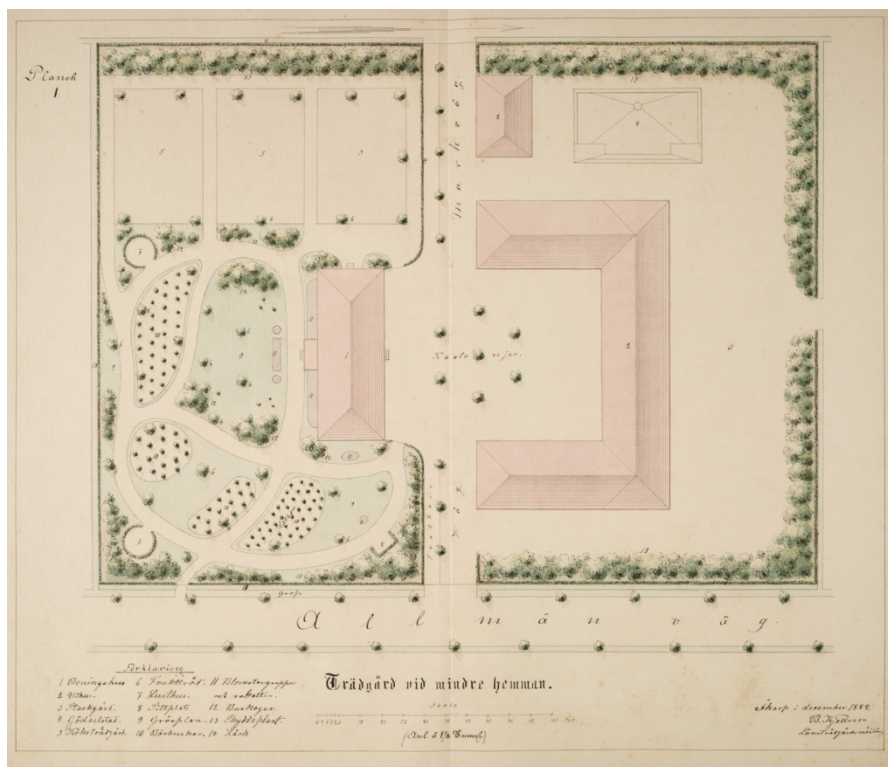
³⁸³ Mönsterritningar och besiktnings av arrendatorernas trädgårdar 1884–87 utförda av länsträdgårdsmästare B Kjellsson, TGT.

Figur 28. Mönsterplan till trädgård vid mindre hemman. Anl. å cirka 1/3 tunnland. B. Kjellsson 1884. TGL.

Den besiktning av arrendatorernas trädgårdar som han samvetsgrant genomförde under de kommande fyra åren är på många sätt ett sällsynt dokument. Att en professionell trädgårdsmästare inventerar och bedömer alla bönders trädgårdar i en hel trakt ger en unik inblick i en vardagligare trädgårdshistoria, något man annars sällan finner i skriftliga källor. Besiktningen utfördes både vår och höst. Med stor noggrannhet bedömdes trädgårdarnas status ur både odlingsteknisk och estetisk synvinkel.

Länsträdgårdsmästarens besiktning omfattar 88 arrendegårdar. Ungefär 20 av dem har inventerats varje år och åtminstone de två första åren gjordes ett första besök på våren, i slutet av mars, och ett andra i slutet av juli. De två senare protokollen, från 1886 och 1887, ger inga besked om när på året besiktningen gjorts men de många kommentarerna kring höstgrävningens genomförande tyder möjligen på senhöstbesök. Besiktningsrapporterna följer den gängse uppställningen hos godsets årliga syneförrättningar hos arrendatorerna. Det är tänkbart att Grönvalls besiktning har varit både underlag och förlaga för Kjellsson. Sammantaget ger besiktningarna en ganska klar bild av hur trädgårdarna på godset såg ut i mitten av 1800-talet. Vallar och gården av jord och sten inhägnade trädgårdarna i både slätt- och

Figur 29. Mönsterplan till trädgård vid mindre hemman, c.1 ½ tunnland. B.Kjellsson 1884. TGL.

skogsbogodset. På jordvallen eller intill stengärdet växte ofta en häck av bok eller hagtorn.³⁸⁴ Någon gång omtalas en hassel- eller granhäck. Alla dessa hägnader förekommer i olika kombinationer, ofta kring en och samma trädgård. I någon form förekommer också skyddsplanteringar kring alla trädgårdar. Det är oftast här man använt de vilda träd som nämns i arrendekontrakten. Hit räknas också vildplommon som ofta får ge både lä och frukt i trädgårdens utkanter samt snabbväxande popplar, pilar och ”fogelkors”. Bara några av gårdarna längst i nordost, i Hjälmared och Bäringe, bedöms ha tillräckligt naturligt skydd av kringväxande skog.

Mest intressanta är kanske de punkter i besiktningen som direkt hänför sig till arrendatorns plikter på trädgårdsområdet, fruktodlingen och prydligheten. Där en nutida läsare häpnar över mängden bärbuskar som ansågs nödvändiga för ett lantushåll ser länsträdgårdsmästaren alltid plats för ytterligare plantor. Här blir det också uppenbart i vilken hög grad

³⁸⁴ De bokhäckar som Kjellson nämner i sina besiktningssprotokoll är sannolikt avenbokshäckar, *Carpinus betulus*, vilket framgår av Grönvalls besiktning 1860.

trädgårdens ändamålsenlighet är i centrum för Kjellssons granskande öga. Frukträd i varierande mängd och skick finns i alla trädgårdar utom några som antingen är nyanlagda eller under omläggning. Kring tiotalet fruktträd är vanligt, men många har uppemot tjugo eller ännu fler. Med fruktträd menas här bara äpple och päron, och ofta finns plommon- och körsbärsträd därutöver, men i oräknad mängd. Kjellssons kommentarer om höstgrävning och ”renhållning”, det vill säga ogrärensning, visar att köksträdgårdar finns vid de flesta hemman.

I allmänhet tycks trädgårdarna vara disponerade i olika kvarter med gångar emellan, i besiktningen noterat som ”trädgård med raka gångar” eller ”trädgård med krökta gångar”. Man får tänka sig att kvarteren huvudsakligen användes för fruktträden, bärbuskarna och de grönsaker som någon gång nämns. Egentliga gräsplaner tas sällan upp i protokollen, mer än som rekommendationer. Däremot noteras blekplatser på flera ställen, framförallt i skogsbygden.³⁸⁵ Av naturliga skäl finns ofta blekplatsen på trädgårdens bästa läge, gärna i söder på en öppen och solig plats. Att flytta blekhagen till förmån för ett nytt köksland är då länsträdgårdsmästarens givna förslag. Skogshemmanen hyser också av allt att döma de enda kvarvarande humleodlingarna av privat natur. Vissa av trädgårdarna gränsar också till något som kallas ”vildpark”. Godskartan 1905 visar dessa parker som små lövskogsytor. I besiktningen av Gryttinge nr 10 och 11 framgår att vildparken huvudsakligen består av björk

Med omdömet ”Trädgården höstgrävd och välkött” avslutar Kjellsson i många fall de korta passusar om varje hemman som protokollen är uppbyggda av. Som så ofta är det svårt att bilda sig en uppfattning om trädgårdarnas egentliga natur bara med hjälp av omdömena om dem som blir godkända och inte föranleder några mer omfattande kommentarer. Ytligt sett finns inte mycket annat att gå efter. Länsträdgårdsmästarens besiktning överflödar knappast av värdeomdömen. De fåtaliga adjektiven beskriver huvudsakligen storlek, riktning och andra mer eller mindre mätbara förhållanden. Många av trädgårdarna avviker förstås på ett eller annat sätt från det normala i detaljerna. Det är i beskrivningen av dessa avvikelser, i läge, växtval eller disposition som den vanliga trädgården blir synlig. Det mest anmärkningsvärda med besiktningen av Trolleholm är att det hos alla 88 arrendatorerna verkligen finns trädgårdar, om än i varierande skick.

Tillsammans med de mönsterplaner som Kjellsson levererade till Trolleholm ger översikten i första hand upplysningar om de eftersträfvade idealen. Kjellssons korta och lite torra prosa ger klara besked om odlingens tillstånd

³⁸⁵ *Blekplats*, gräsbeväxt yta för blekning av linnevävar.

med anvisningar om förbättringar av olika slag. Alla iakttagelser är emellertid inte av praktisk natur. Under de skenbart neutrala och mycket tidstypiska adjektiven som ”ändamålsenlig” eller ”tidsenlig” döljer sig en klart subjektiv bedömning av trädgårdarnas form även om det egentligen är innehållet som avhandlas. Inför åsynen av en trädgård där grönsakerna odlades utan synbart system i skuggan av stora träd gjorde länsträdgårdsmästaren skillnad mellan onyttigt och oskönt. Någon gång företer en trädgård ett så ovårdat och gammalmodigt intryck att länsträdgårdsmästarens egna preferenser skiner igenom. Det kan gälla en trädgård som bedöms som gammalmodig, ofta på grund av att den är utlagd efter ett system med ”raka gångar”, men lika gärna en anläggning med alltför många slingrande gångar.

Ett antal goda fruktträd hörde till trädgårdsodlingens själva grundförutsättningar. Det hörde också till länsträdgårdsmästarnas främsta uppgifter, när tjänsterna inrättades runt om i länen kring 1860, att sätta fart på fruktodlingen på landsbygden.³⁸⁶ Bengt Kjellsson var alltså väl skickad att göra en professionell bedömning av arrendatorernas fruktodling. Mängden krusbärs- och vinbärsbuskar är också ett intressant tidsdokument. Varken förr eller senare syntes så många bärbuskar i bondens trädgård. Att odla bär, som inte kunde vinterlagras som äpplen eller päron, är helt avhängigt av tillgången på socker till ett rimligt pris.³⁸⁷ På det sättet blir bärodlingens omfattning en mätare på sockerindustrins utveckling. Stickelbär och tistron hör till de vilda bär som tidigt togs in i trädgårdarna.³⁸⁸ Vid tiden för Kjellssons besiktning var utvalda eller förädlade bär redan vanliga och genom sin enkla förökning med rotskott eller avläggare redan brett och allmänt tillgängliga. Genom den förödande epidemin av krusbärsmjöldagg som ödelade hela det svenska krusbärsbeståndet i slutet av 1800-talet kom vinbären därefter att bli den dominerande bärsorten. Hallon odlades också allmänt.³⁸⁹

Det är trädgårdens bärande struktur och odlingens förutsättningar som Kjellsson bedömer. Att trädgården är ändamålsenligt disponerad för odlingen kontrolleras därför noggrant. Grönsaker till husbehov var en nödvändighet och de gånger grönsaker odlas i skuggan av träd eller drar till sig uppmärksamheten på grund av ogräs kommenteras detta i protokollen.

³⁸⁶ [Ahlklo] Klintborg 1992, s 25.

³⁸⁷ Carl Trolle-Bonde skriver angående införandet av ny växtföljd 1881: ”Rotfruktsodling förekom före 1881 i mycket ringa skala, men numera är icke ovanligt att t.o.m. ett halft skifte därtill användes, och det är ett verkligt nöja at se, huru rotfrukterna trifvas, väl rensade och gallrade, som de äro. Sockerbetor odlas numera allmänt på slätten.” *TFN I*, s 9.

³⁸⁸ Stickelbär är oftast vilda krusbär. Tistron är vildväxande svarta vinbär.

³⁸⁹ Av Kjellssons försiktigt positiva sätt att omnämna dem, där de finns, förstår man att hallon ändå är lite utöver det vanliga.

Mellan raderna framgår att ”var sak på sin plats” är en viktig bedömningsgrund. Bärbuskarna ska gärna stå i ett land för sig, och inte inne mellan fruktträden eller uppe på jordvallen kring trädgården som också var ganska vanligt. Syrén- eller ligusterhäckar mitt inne i trädgårdarna finner heller ingen nåd inför Kjellssons stränga blick.

3.5.4 Kålgård och trädgård

Av Grönvalls respektive Kjellssons besiktningar ovan framgår att trädgårdsodlingen hos Trolleholms arrendatorer är stadd i förändring. Medan flertalet arrendegårdar 1860 förefaller att ganska nyligen ha påbörjat sin trädgårdsodling, rör sig Kjellson i en miljö där flertalet trädgårdar är uppvuxna, om än av ytterst varierande utseende och kvalitet.

Förutsättningen för ett mer omfattande trädgårdsbruk hos bönderna hänger samman med enskiftets genomförande och den utflyttning av gårdarna från byns trånga centrum till betydligt större tomter ute på de hopsamlade brukningsheterna. Undersökningen av Trolleholms arrendatorer visar att införandet av en mer allmän trädgårdsodling ofta skedde mycket långt efteråt. För den djupstuderade Gryttinge by rör det sig om mellan 40 och 60 år innan trädgårdsodlingen börjat få den omfattning som stipuleras i de första arrendekontrakten efter enskiftet, alltså från 1822 till 1860 eller i många fall ända till mitten av 1880-talet.

Trolleholmshemmet är fullt av naturliga förklaringar till det långa dröjsmålet. Genomförandet av enskiftet, utflyttningen av gårdarna och nyodlingen tog på de flesta håll längre tid än beräknat. På Trolleholm hade man varje år diskussioner kring omvärdering av den tilldelade jordens bonitet, oftast handlade det om en inledande övervärdering som man var tvungen att justera. Till bilden hörde också effekterna av en lång räcka år med extremt dåliga odlingsbetingelser, de missväxtår under 1820- och 30-talen, som överallt ledde till så svåra problem och bland annat orsakade den första verkliga utvandringssvågen från Sverige. På Trolleholm förhandlades ständigt om nedsättning av arrendena då skördarna knappt ens förslog till dagligt bröd, och med förhoppningen att arrendebönderna inte helt skulle ”tappa sugen” sänktes också arrendena ganska allmänt. I praktiken sköts kontrakterade arrendehöjningar på framtiden, uppskov med betalningen beviljades ofta och i vissa fall kunde godsägaren gå in och avskriva förfallna arrenden i fullt medvetande om att godsets omdaning till ett tidsenligt jordbruk byggde helt på orken och viljan hos de kontrakterade bönderna själva.

När enskiftets reformer omsider vid mitten av 1850-talet verkligen börjat visa stabila resultat tycks frågan om arrendatorernas trädgårdar ha väckts på nytt. Nu markeras trädgårdsodlingens status som den del av lantbruket den förväntas utgöra genom att trädgården tas in som ett skifte i den detaljerade växtodlingsföljd som utarbetas för varje gård. Det är betecknande att böndernas husbehovsodlingar av frukt och grönsaker från och med enskiftet byter namn. Före skiftet talar kartbeskrivningar och andra skriftliga källor allmänt om kålhagar och de trädgårdar som nämns hör till undantagen.

I allmänhet menar man att begreppet kålhage betecknar den för varje hushåll verkligt basala husbehovsodlingen i ett oavbrutet kontinuum från medeltiden: den del av den inhägnade trädgården som var ett rent odlingsland för kål, morötter och lök, efter rådande möjligheter kompletterad med ytterligare "hagar" eller "gårdar" för kryddväxter, fruktträd, humle- eller biodling.³⁹⁰

Vid tiden för Kjellssons besiktning, 1880-talet, är det begreppet trädgård som genomgående används. Vad Kjellsson och hans samtid i allmänhet lade in i begreppet trädgård, i det här sammanhanget, framgår ganska tydligt, och har behandlats ovan. I Grönvalls besiktning är bilden inte riktigt lika klar. Även här kallas arrendatorernas husbehovsodlingar i de allra flesta fall för trädgård. Arrendekontraktens formuleringar gör klart att det är en inhägnad träd-gård, med både bärande träd och vilda träd till prydnad, som avses. I ett par fall nämns emellertid förekomsten också av kålhagar i Grönvalls besiktning. Begreppet lever uppenbarligen kvar i vardagen trots skiftesreformernas omstöpta landskap. När Grönvall konstaterar att några av arrendatorerna inte har trädgård, utan bara kålhage, visar det att begreppen trädgård och kålhage står för olika företeelser. En annan kommentar i besiktningen; "Trädgård ingen endast kålhage med några gamla fruktträd" visar att begreppet kålhage också kan närma sig den företeelse som framöver kommit att betecknas som trädgård. Av ordalydelsen framgår tydligt att det inte här är fråga om parallella begrepp.

En rimlig tolkning i sammanhanget är att begreppen trädgård och kålhage har olika värden, som kan vara nog så svåra att fånga när bestämningen "ingen annan än" är det enda som antyder ett värdeperspektiv. Det förefaller som om böndernas husbehovsodling medvetet åsatts en ny beteckning för att kunna uppvärderas och för att markera en högre professionell nivå. Genom en medveten övergång till begreppet trädgård är det troligt att man

³⁹⁰ Den trädgårdshistoriska forskningen har på olika sätt velat härleda begreppet trädgård ur dessa olika "gårdar", med ganska olika slutsatser om trädgårdens innersta väsen beroende på om fruktträden, själva inhägnaden eller någon annan del tagits som utgångspunkt. Se Lundquist, K., "Begreppet trädgård", *Nordisk arkitekturforskning*, 1992.

ville understryka trädgårdsodlingens hemmahörande i lantbrukets professionella sfär.

Strävandet efter professionalitet når en höjdpunkt under andra halvan av 1800-talet då industrin i allt högre grad tas i anspråk för att med upprepningsbar perfektion tillhandahålla redskap för civilisationens framåtskridande. Bara genom den specialisering som verklig professionalitet innebar menade man sig kunna nå sina högt ställda mål, vare sig det handlade om att framställa fullständigt släta tegelstenar till varje statusfyllt byggprojekt eller dela ut för traktens klimat särskilt utvalda äppelsorter för optimal avkastning.³⁹¹

Man får föreställa sig att det äldre begreppet kålhage kring mitten av 1800-talet fortfarande användes ganska allmänt. Man kan också föreställa sig att arrendekontraktens trädgårdsvillkor mera uppfattades i sina beståndsdelar, det vill säga plantering av bärande och vilda träd, och att detta skulle ordnas prydligt i största allmänhet genom god skötsel och ogräsrensning. De formsköna och genomkomponerade trädgårdar, som länsträdgårdsmästarens mönsterplaner visar, representerar ett helt annat ideal, tidigare förbehållet de besuttnas eller bildades trädgårdar. En hel ocean av förändrade begreppsmönster breder ut sig mellan Grönvalls och Kjellssons besiktningar. På 1880-talet kan man verkligen på allvar tala om trädgårdsodling hos bönderna på Trolleholm. Först då var skiftesreformerna helt genomförda enligt de avsikter man hade i början av seklet.

Den stora förändringen när det gäller arrendatorernas trädgårdodling var den omdisponering av gårdshuset och trädgårdsodlingen över tomtytan som enskifteskartan tydligt visar. Förutom att man eftersträvade en uppbyggnad av den gamla fyrålgade gården i separata boningshus och ekonomihus så ville man att hela gården skulle omges av planteringar för att förete ett prydligt yttre. I teorin, som den tillämpades på enskifteskartan, innebar det att gårdens byggnader skulle ligga omgivna av trädgård på alla sidor med möjlighet att nå stall och loge direkt från den omgivande jordbruksmarken. Den principen tycks ha varit vägledande för utformningen av enskifteskartans prydliga trädgårdsrektanglar kring Gryttinges nya arrendegårdar, och gällde tydligen även den gamla bykärnan. Där har bara trädgården till nr 1, som redan före skiftet hade någorlunda rektangulär form, fått ligga orörd. Kålhagarna vid nr 4 och 5 har åtminstone på kartan uttraderats till förmån för en nyare trädgårdsanläggning.

Om vi för ett ögonblick återvänder till Grönvalls besiktning kan vi konstatera att Gryttinge 1, 4 och 5 beskrivs i snarlika ordalag: "Nr 1 En mindre trädgård finnes med frukt bärande träd och buskar, Nr 4: Trädgård

³⁹¹ [Ahklo] Klintborg 1992, s 138.

finnes med träd och buskar, Nr 5: Trädgård finnes med åtskilliga träd och buskar.” Det är möjligt att de kvarliggande gårdarna hade ett ordentligt försprång i trädgårdsodlingen genom att de ägor de fått sig tilldelade rymde en större del redan uppodlad mark än flertalet av de utflyttade, varav vissa var att betrakta som rena nyodlingsföretag.

Av källmaterialets språk framgår att beteckningarna för gårdstomtens indelning i olika delar; kålgård, humlegård, bigård och blekehage, efterhand förlorar sin innebörd och ersätts med det samlande begreppet ”trädgård”. Några av orsakerna kan ligga i en förändrad trädgårdspraktik. Ur trädgårdsodlingssynpunkt tycks utvecklingen logisk och konsekvent: skrymmande husbehovsodling av kål och även av potatis överflyttades efterhand alltmer på fältodling. Genom arrendeböndernas gradvisa inträde i en penningekonomi och en alltmer utvecklad marknad för trädgårdsprodukter, frön och plantor kunde böndernas husbehovsodling inriktas åt nya håll. En begynnande industrialisering av flera till lanthushållet traditionellt hörande verksamheter, som ölbrygning och textilproduktion gjorde efterhand humleodling och blekplatser överflödiga.³⁹² När odlingen av sockerbetor på mycket kort tid gjordes till en för Skåne särskilt lönsam industri öppnade tillgången på billigt socker nya möjligheter till konservering av bär och frukt. Samtidigt som behovet av bikupor minskade (liksom den praktiskt betingade odlingen av bifoderväxter) öppnades trädgården för fruktträd och bärbuskar i aldrig tidigare skådad omfattning. De trädgårdar som länsträdgårdsmästaren förespråkar skiljer sig till både form och innehåll från de äldre kålhagarna och utgör på flera sätt ett brott mot en tidigare trädgårdstradition.

3.6 Trädgårdens landskap och gestaltningen av ett stamgods

Trolleholms godslandskap bär ännu tydlig prägel av 1800-talets omdaningar och godsarkivets stora bestånd av handlingar visar klart hur stora anstalter som gjorts under hela 1800-talet för att göra egendomen till ett modernt storjordbruk. Den intensifiering av arbetet som började redan med Carl Bondes tillträde som förvaltare och arrendator på egendomen är emellertid mycket tydlig och man kan med fog påstå att det är under hans tid som Trolleholm utvecklas till ett verkligt mönstergods. Den stora vikt som tidigt

³⁹² Ett brett urval av ny internationell litteratur rörande humleodling i Carl Trolle-Bondes bibliotek tyder på att det fanns planer för humleodling i större skala på Trolleholm. Se CarlBondes boksamling 1883, s 9 f. Andra hälften av 1800-talet karakteriseras av en kraftig minskning av hemvävningen till följd av en starkt ökande tillgång på billiga industriellt producerade textilvaror. Meddelande av textilhistoriker P. Widell.

Figur 30. Trolleholms slott och parken från väster. Foto c. 1900. TGT.

läggs vid olika sidor av godsets trädgårdskultur visar sig från och med 1870-talet i en ovanligt rik förekomst av trädgårdsrelaterade handlingar i arkiven. Intresset, som omfattar såväl huvudbyggnadens park och ekonomiträdgård, som arrendebönders och statares trädgårdar, indikerar att trädgården här tillmätts en större betydelse än vad som vanligen brukar antas. Därför förtjänar godsets trädgårdskultur att lyftas fram och sättas i ett vidare sammanhang, med utgångspunkt från den beskrivning av trädgårdarna som presenterats ovan. Ägarbyten är en erkänt tacksam utgångspunkt för varje bebyggelsehistoriskt forskningsprojekt. De långa och komplicerade turerna kring Carl Bondes övertagande av fideikommissrätten till Trolleholms gods utgör därvidlag inget undantag. Frågan som teoretiskt aktualiseras i och med arvsskiftet efter Gustaf Trolle-Bonde d.y:s död 1884 väcktes i själva verket redan då Carl Bonde först kom till Trolleholm som arrendator 1877. Arvsfrågan när det gäller stora egendomar är ett problem som diskuterats och behandlats i många fora. Särskilt gäller det naturligtvis frågan om de

Figur 31. Trädgårdsmästaren i vinkasten, Trolleholm, c. 1900. TGT.

fideikommiss, det vill säga egendomar som oskiftade ska gå till äldsta sonen, som i de flesta fall stiftades under 1700-talet, precis som fallet var på Trolleholm. För Gustaf Trolle-Bonde, som genom arv från flera håll kommit i besittning av ett av Sveriges största fideikommiss, måste frågan ha aktualiserats redan vid de båda sönerns födelse. Mycket tyder på att Gustaf Trolle-Bonde själv var den som såg möjligheten att avsondra Trolleholm från det stora mellansvenska familjegodset. Trolleholms fideikommiss som stiftats av Fredrik Trolle för dottern Viveka utgjorde dels en egen juridisk enhet, med egna fideikommissbestämmelser och var dessutom så pass stort, och lovade goda möjligheter för ett framgångsrikt jordbruk, att det kunde utgöra en god grund och livslång inkomstförsäkring för den andre av sönerna och hans familj.

Att varje avsteg från fideikommisslagens grundsats, äldste sonens arvsrätt, måste avgöras i domstol, var alla inblandade helt medvetna om. Dock förutsågs att den rättsliga prövningen skulle bli en ren formsak, med en ömsesidig överenskommelse om Fredriks avstående av Trolleholms fideikommiss till sin bror Carl. Som i så många fall komplicerades frågan på flera olika sätt när väl arvet efter Gustaf Trolle-Bonde skulle skiftas, och frågan om Trolleholms fideikommiss blev en bitter och långdragen tvist

genom alla rättsliga instanser ända fram till Högsta Domstolens beslut att tilldöma Carl rättigheterna i mars 1886.

Sannolikt tjänade Carl Bondes tid som arrendator och förvaltare på godset syftet att i dubbel mening bereda marken för ett övertagande. Osäkerheten om fideikommissets framtid gjorde det nödvändigt att också i omvärldens ögon manifesteras sig som klippt och skuren för rollen som brukare av ett av Skånes största gods.

Till skillnad från Gustaf Trolle-Bonde d.ä., som ju delvis vuxit upp hos sin farmor Viveka Trolle på Trolleholm, hade varken Carl eller hans far Gustaf Trolle-Bonde d.y. någon starkare personlig anknytning till Skåne. Familjen Bondes flytt till Lund redan i samband med arrendet av Trolleholm 1877 blev en viktig utgångspunkt för etableringen i den skånska provinsen. Även om Carl Bonde själv, åtminstone i början, ständigt var på resande fot till Trolleholm och till Kjesäter i Sörmland framgår det, bland annat av dagböckerna, att man trivdes allt bättre med sin skånska och lundensiska tillvaro. Vintrarna 1878-81 bodde familjen i en hyrd våning men under 1881 köptes och iordningställdes norra hälften av det så kallade Vita huset vid Tegnérplatsen i Lund för att hysa en växande barnaskara, en alltmer utökad umgängeskrets och ett svällande bibliotek.³⁹³

Förutom släkt och vänner runtomkring på de skånska godsen räknades många tongivande akademiker och andra ”män i staten” till bekantskapskretsen. Här måste man ha kommit i kontakt med många av dem som med stora gemensamma ansträngningar på olika fält ville driva utvecklingen av Skåne framåt. Ett framgångsrikt jordbruk var på flera sätt centralt och den naturliga utgångspunkten för diskussioner om järnvägsbyggen, ångbåtsförbindelser, sparbanker, undervisningsanstalter och olika typer av jordbruksanknuten industri. Liksom många andra i samma position var Carl Bonde snart engagerad i både bankstyrelser och hushållningsnämnder, dessutom var han aktiv i kommunal- och senare riksdagspolitiken för båda kamrarna och de båda Skånelänen i olika perioder. I flera av de här sammanhangen talade man nu allmänt om trädgårdsodlingen som ett medel för att ordna prydliga omgivningar kring alla nybyggda institutioner, industrier och bostäder som under senare delen av 1800-talet byggdes över hela Skåne. Frånsett den vunna prydligheten hade trädgårdsodlingen bland annat också till syfte att ”höja folkets skönhetsinne”.³⁹⁴

Trädgårdsfrågan emanerade från början från länens hushållningssällskap, där trädgårdsodlingen funnits på dagordningen sedan hushållningssällskapen

³⁹³ Trolle-Bonde, Gustaf, 1982, s.91 ff.

³⁹⁴ [Ahlklo] Klintborg 1992, s.7 ff.

instiftades strax efter sekelskiftet 1800. I det sammanhanget hänfördes den ofta till lantbrukets binärningar. I början av 1880-talet hörde trädgårdsodlingen till hushållningssällskapets huvudfrågor och omfattades av en allmän entusiasm som givit 1870- och 80-talen epitetet ”trädgårdsodlingens klang- och jubelår.”³⁹⁵ Här bildar Malmöhus läns hushållningssällskap centrum i det intrikat flätade nätverk som utgjorde den drivande kraften i allt vad som rörde jordbruk och trädgård med Skåne som verksamhetsfält.

3.7 Förebilder och inspiration

Den givna förebilden för den som hade för avsikt att skapa ett fulläntat jordbruk kring sitt skånska slott var Rutger Macklean, det sena 1700-talets store jordbruksreformator, och hans eget mönster gods, Svaneholm, i södra Skåne. Macklean tillhör dem som blir historiska redan i sin egen tid, och framhålls i historieskrivningen över hushållningssällskapet i Malmöhus län som dess viktigaste föregångsman.³⁹⁶ Att Macklean hörde till familjen Bondes bekantskapskrets och ibland besökte Trolleholm, liksom att man gärna från Trolleholm reste på besök till Svaneholm för att studera lantbruksreformerna under 1800-talets början har framgått ovan.

Mackleans betydelse för hushållningssällskapets inriktning i stort kan knappast överskattas och därför kan man spåra hans inflytande i uppbyggnaden av ett mönster gods som Trolleholm, ända fram på 1880-talet. Jordbruksreformerna på Svaneholm, som efterhand visade sig framgångsrika, inbegrep förutom den kända modellen för skiftesreformerna både skolundervisning och införandet av penningarrende istället för dagsverksplikt.³⁹⁷ I sin verksamhet omfattade hushållningssällskapet redan från början de Mackleanska idealen. Till ”lanthushållningens förbättring genom upplysning, efterdömen, uppmuntran eller belöningar”³⁹⁸ engagerade man sig under hushållningssällskapets första år följdriktigt i allt som bedömdes höra till länets lanthushållning. Dit räknades bland annat skolväsende, väghållning, trädplantering och trädgårdsodling.³⁹⁹ Alla delarna fanns redan med i Mackleans pedagogiskt och estetiskt genomgestaltade landskap, kanske bäst representerat av den karta över storskiftet på Svaneholms ägor som

³⁹⁵ Moberg 1933, s.233.

³⁹⁶ Sprinchorn 1922, s 3.

³⁹⁷ Germundsson 2002, s 59-62, och Mårtensson 1985, s III-XII.

³⁹⁸ Kungliga lantbruksakademiens plan för inrättande av hushållningssällskap i länen, citerad i Sprinchorn 1922, s 3.

³⁹⁹ Sprinchorn 1922, passim.

upprättades av lantmätaren Carl Gideon Wadman 1785.⁴⁰⁰ Vad kartan visar är inte bara ett praktiskt ekonomiskt jorddelningssystem utan ett starkt formgivet landskap där varje arrendegård framställs som ett litet gods, centralt placerat på de ägor som skulle bära dess framgång, omgivet av en lummig inhägnad trädgård och med allér och trädrader både utmed uppfarter och ägo gränser.

Mackleans syn på trädgårdsodling framgår delvis av den *Lärobok i Landtbruket för Skurups socken* som han skrev för godsets egna skolor, men som inte gavs ut förrän långt efter hans död.⁴⁰¹ Tyvärr saknades redan då de delar av manuskriptet som direkt rörde ”trädgårdsskötsel och fruktträds plantering”, ”vildaträds plantering” samt ”jordvallar och deras besättande med pil till bränsle och lugn”.⁴⁰² Redan i inledningen fastslår Macklean att ”Ju mera åkerbruket närmar sig trädgårdsskötsel, desto fullkomligare är det.” Vad som i sammanhanget omedelbart avses är att en djup och lucker, med tjänliga redskap bearbetad jord, är lika viktigt för åkerbruket som i trädgården. Men Macklean återkommer längre fram till trädgården igen, under rubriken ”om stens avrödjande från åkern”: ”Förståndige trädgårdsmästare söka att skaffa bort all sten och allt ogräs utur jorden. Hvarföre göra icke andra jordbrukare sammaledes?” Att i trädgården se en modell för åkerbruket förklarar delvis trädgårdsodlingens framskjutna plats i hushållningssällskapets verksamhet redan från början. Med en liknande bestämmelse och inte utan slagkraft hade den framstående engelske trädgårds- och jordbruksmannen John Evelyn redan på 1600-talet definierat trädgården [the garden] i förhållande till jordbruket, som ”all spade-dug ground”. Föreställningen om trädgården som en högt kultiverad del av jordbruket, till och med som en modell att ta efter, förefaller att ha bleknat något under 1800-talets lopp. Hos hushållningssällskapen kom man i hög grad istället att inrikta sig på trädgårdsodlingen som en binäring till lantbruket. Trots den framgångsrika propagandan för trädgårdsodling som drevs därifrån, måste man ändå konstatera att trädgårdsodlingens förflyttning från positionen som förebild till en jordbruket underställd binäring var en avsevärd statusförlust.

Den postuma utgivningen av Mackleans lärobok 1845 kom samtidigt som hushållningssällskapen och andra ivrare för lantbrukshushållningen började repa sig efter en längre svacka orsakad bland annat av bräcklig ekonomi i kölvattnet efter en rad år med svåra jordbruksförhållanden.⁴⁰³ Utgivaren, professor Rabbén, höll samtidigt ett första officiellt minnestal över Macklean i

⁴⁰⁰ Mårtensson 1985, s II.

⁴⁰¹ Macklean 1845.

⁴⁰² Mårtensson 1985, [facsimil av Rabbén 1845, s 91].

⁴⁰³ [Ahlklo] Klintborg 1992, s 10 ff.

hushållningssällskapet, vilket publicerades i sällskapets årsskrift. Förutom att professor Rabbéns beskrivning av Mackleans insatser utgjorde en av de första seriösa forskningsinsatserna i det svenska jordbrukets historia, bidrog den till att hålla minnet vid liv.⁴⁰⁴ Mackleans välordnade skifteslandskap måste i upplysningens svallande efterdyningar, långt in på 1800-talet, ha tilltalat varje godsägare med mönsterjordbruk i hågen. I dess för 1800-talet så tilltalande symmetri och rationalitet utgjorde den höga Mackleanska förebilden både idé- och gestaltningmässigt ett trädgårdslandskap. En resenär på väg mellan Dalby och Malmö 1817 skriver: ”Denna trakten, som är slätten, är i synnerhet vacker genom enskiften, som äro överallt, och nu gör landet oigenkännligt för den resande, som ej på länge sett Skåne. Det är också roligt att se alla dessa boningar med planterade träd omkring, vilket skall göra trakten till en trädgård om några år, då plantagerna fått växa upp.”⁴⁰⁵

Att Trolleholm, liksom de flesta andra gods, i mackleansk efterföljd, införde trädgårdsodlingen som ett kontraktsvillkor för arrendebönderna i samband med enskiftet visar på idéernas breda genomslagskraft.⁴⁰⁶ Trädgårdsodlingens nära sammanhang med jordbruket illustreras också på Trolleholm av det faktum att trädgårdstomterna kring de nyutflyttade gårdarna under de första åren inlemmades i cirkulationsbruket och beräknades vara färdiganlagda först efter det antal år som krävdes för att marken skulle vara tillräckligt väl förberedd.

En helt ny inventering av vegetationsstrukturer i det som var Mackleans enskifteslandskap kan möjligen också belysa förekomsten av de så kallade ”skogsparker” hos Trollehols arrendatorer som Grönvalls besiktning nämner.⁴⁰⁷ I Mackleans planer för arrendatorerna ingick planteringshagar, inhägnade platser för plantering av vilda träd till ved och virke, om ungefär ett tunnland.⁴⁰⁸ Förekomsten av dessa små lövskogsparker är väl dokumenterad vid 1800-talets början, och Lannér påpekar att flera lövskogsdungar och trädgårdsanläggningar som är synliga i dagens landskap kan sättas i direkt samband med enskiftets planteringshagar.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Sprinchorn 1922, s. 72.

⁴⁰⁵ Resenären Ulla Cronstedts iakttagelse 1817 citerade efter Qviström 2002, s 5. Qviström påpekar också att resenärens uppskattning i hög grad måste gälla vad som komma skall, och inte vad som faktiskt syns så snart efter skiftena.

⁴⁰⁶ Ett bevarat arrendekontrakt från 1812 sammanfattas av Mårtensson 1985, s. VI.

⁴⁰⁷ Lannér 2002, s. 6-7

⁴⁰⁸ Lannér 2002, s. 4.

⁴⁰⁹ Lannér 2002, s. 5.

3.8 Om "trädgårdsodlingens ståndpunkt" i Skåne

När Carl Bonde en junikväll 1882 reste ner från Trolleholm till Lund för att gå på "Trädgårdsföreningen" med några vänner var frågan om lantbrukets trädgårdsodling högst aktuell.⁴¹⁰ Ämnet hade varit en viktig diskussionspunkt under årsmötessammankomsten förliden vår. I Skånska trädgårdsföreningens tidskrift publicerades samma år en mönsterbeskrivning för några sådana trädgårdar, ritade av länsträdgårdsmästaren Bengt Kjellsson och presenterade i skrift av Leonard Holmström, trädgårdsföreningens sekreterare och tillika rektor för folkhögskolan Hvilan i Åkarp alldeles invid Alnarp.⁴¹¹ Carl Bonde företedde tillsammans med sitt sällskap, Werner von Schwerin på Skarhult, juristen Lagergren och ytterligare ett par akademiker ett ganska representativt tvärsnitt av Skånska trädgårdsföreningens medlemsskara. Av matrikeln för 1882 framgår att man räknade drygt 700 medlemmar, varav ungefär 200 ständiga ledamöter.⁴¹² Godsens i länet var välrepresenterade med ägare, trädgårdsmästare, förvaltare och inspektorer. Trädgårdsmästare, kyrkoherdar och skollärare i mängd representerade landsbygden och borgare och akademiker länets städer vilket framgår av förteckningens geografiska uppställning.

Godsägarnas roll som förebilder poängteras på flera sätt i föreningens tidskrift, till exempel i ett "Upprop till allmänheten angående plantering af träd utmed egogränser, kring gårdarne, vid vägar m.m." publicerat 1877 och undertecknat på trädgårdsföreningens vägnar av Otto Thott, föreningens ordförande och själv ägare till Skabersjö gods:

Änskönt Föreningen med denna anmaning vänder sig till den stora jordbrukande allmänheten, vägar den dock särskildt ställa en uppmaning till de stora egendomsegarne, - som genom herrliga parkanläggningar vid sina herresäten redan ådagalagt välsignelsen af trädplanterande, att de ville lemna goda föredömen, äfven då det gäller att sprida trefnad och behag vid arrendegårdar och afvelsgårdar, småhemman och torplägenheter och derigenom bereda talrika underhafvande både nytta och nöje.⁴¹³

Tron på bildningens och det goda exemplets makt genomsyrar hela trädgårdsföreningens verksamhet. Tidskriften innehåller ett brett och intressant spektrum av artiklar och notiser rörande växter och deras skötsel,

⁴¹⁰ Skånska trädgårdsföreningen bildades 1876. *SkTT* 1877, s. 2.

⁴¹¹ "Förslag till trädgårdsanläggningar vid mindre hemman", *SkTT* 1882, s. 45-50. Artikelns osignerad, men sannolikt skriven av Holmström vars tidigare förslag Kjellssons ritningar baseras på, vilket också redovisas av artikeltexten.

⁴¹² *SkTT* 1882, s. 3 ff & s.65 f.

⁴¹³ *SkTT* 1877, s. 3 ff.

nya rön kring gödningsämnen, diskussioner om trädgårdars form och anläggning, trädgårdsutbildningens utveckling liksom reseberättelser, litteraturöversikter och korrespondens från andra sammanslutningar med likartade mål.

Man får föreställa sig att flera av dessa ämnen kan ha dryftats på Skånska trädgårdsföreningens möte i Lund i juni 1882 och att det sannolikt var ett välbesökt möte. Den tjocka och innehållsrika årgången av trädgårdsföreningens tidskrift 1882 andas på alla sätt en framstegsentusiasm som tillsammans med den digra medlemslistan ger en talande bild av ”trädgårdsodlingens ståndpunkt” i regionen. Nybildade Malmö planteringsförening presenteras tillsammans med beskrivning och en påkostad färgreproduktion av den färska planen till Kung Oscars park i Malmö. Förslaget har enligt artikeltexten diskuterats ingående i planteringsföreningen.⁴¹⁴ ”Skånska trädgårdsmästaresällskapet”, en sammanslutning av praktiserande trädgårdsmästare var enligt tidskriften också i vardande. Vidare refereras en utflykt till skånska trädgårdar, huvudsakligen godsträdgårdar, som det så kallade Lunds Trädgårdsmästaresällskap anordnat för sina medlemmar.⁴¹⁵

Skånska trädgårdsföreningen var förstås inte ensam i sin optimism. Byggandet av den nya tiden pågick med febril intensitet runtomkring. Bara i Lund pågick oräkneliga stora byggföretag som ännu i hög grad präglar stadsbilden. Snett emot familjen Bondes nya bostad vid Tegnérplatsen lades sommaren 1882 sista handen vid det nya stora universitetshuset, som tillsammans med domkyrkans ombyggnad (båda efter ritningar av Helgo Zettervall) helt kom att förändra stadens centrala delar.⁴¹⁶ Allt ambitiöst planlagt och kringplanterat av regionens främsta yrkesmän på området, liksom flera större institutionsbyggnader och andra parker.

Man vill gärna tänka sig att ett inspirerande möte i en stimulerande miljö, som det Carl Bonde bevistade, blev avgörande för den fortsatta inriktningen på uppbyggnaden av Trolleholm med den målmedvetna satsningen på godsets trädgårdskultur. Upprustningen av slottets trädgård och park var ju i själva verket det första som Carl Bonde tagit itu med efter flytten till Skåne 1877. Kanske träffades han ändå just denna kväll med kraft av de möjligheter eller plikter han i egenskap av ”större egendomsägare” tillskrevs som föredöme för det gemensamma främjandet av trädgårdskulturen i Skåne.

⁴¹⁴ *SkTT 1882*, s. 69-75.

⁴¹⁵ *SkTT 1882*, s. 123 ff.

⁴¹⁶ Nilsson 1982, passim.

3.9 Carl Bondes mönster gods

Många samverkande faktorer bidrog självfallet till att arbetet med Trolleholms trädgårdar återupptogs just då. Av Carl Bondes dagbok att döma utgjorde trädgårdsföreningens junimöte verkligen en sorts startpunkt som föranlett en lång utläggning om möjligheterna att på alla sätt forma Trolleholm för den händelse att han själv, vid faderns frånfälle, skulle komma i besittning av godset. Beskrivningen, under den anspråkslösa rubriken "Reflexioner" har närmast karaktär av programförklaring. Det råder ingen tvekan om att det är ett mönster gods som skisseras i alla dess delar, från strängt organisatoriska till rent estetiska frågor ryms här. De avslutande reflexionerna kring fideikommissets inneboende rättviseproblem har snarast karaktär av social utopi. Där går det upp för Carl Bonde själv vad konsekvenserna av det mönstersamhälle han själv beskriver, med långtgående ägodelning och medbestämmanderätt för medlemmarna i den stora ägarfamiljen mest av allt liknar: "Vågade skulle jag vilja föreslå att all förmögenhet inom släkten vore densammes gemensamma tillhörighet o förvaltades af några inom densamme utsedde men detta vore ju nära nog socialism och hör säkert icke till detta århundrade. Dessförinnan får människornas lif blifva bättre." Med annan piktur har hans äldste son långt senare tillfogat kommentaren: "Undrar om pappa sjelf hade funnit sig häri?"⁴¹⁷

Reflexionerna förefaller att vara en spontan programförklaring, i vissa delar tycks pennan nästan ha löpt före tanken, vilket antyds ovan. Som deklaration av den (eventuellt) blivande ägarens åsikter och avsikter på många områden är det naturligtvis oerhört intressant läsning i sin helhet, men framförallt ett par passusar är av betydelse för diskussionen om trädgårdens betydelse för godset:

För den händelse jag skulle öfverlefva min far o erhålla Trolleholm såsom fideikommiss, så komma vi antagligen att här helt och hållet bosätta oss. Borgen behöfver då repareras för att med agrement kunna bebos hela året om. Vore jag yngre och kunde följa min böjelse skulle jag då heldre bygga ett nytt Slott på Trädgårdsvången på högsta backen med utsigt öfver hela slätten och förena Djurhagen med redan befintlig park. Huset skulle då ligga med fasaden åt vester, hvarifrån terrasser skulle sänka sig nedåt till en liten utgräfd sjö med vattenkonst. På södra gafveln skulle vara en vinterträdgård i samband med våningen. Slottet skulle äfven inrymma ett litet kapell. Ett högt torn önskade jag. Innan detta företages bör dock prövas om ej det gla slottet kan med mindre kostnad förändras tillökas och göras komfortabelt.

⁴¹⁷ Carl Bondes dagbok 1882-1886, TGT.

Mycket ofta har jag hört att personer, som skolat begagna det gla huset vid stora förändringar, efteråt beklagat sig att hela företaget skulle hafva ställt sig billigare och lyckats bättre, om de ej fästat afseende vid det gla, utan byggt helt och hållet nytt. Här vid Trolleholm tillkommer dessutom att Borgen ligger i en sänka o att utsigt derifrån aldrig kan fås, att det ligger redan trångt och sammanklämdt med osunda kanaler omkring o ekonomihusen alldeles inpå. Deremot finnes redan lummiga trädpartier omkring och det åldriga har något vördnadsfullt och gediget med sig, hvilken uppsyn sällan en ny byggnad får. Några historiska minnen af vigt äro dock ej fästade vid denna gla byggnad och inga alls som beröra Bondesläkten – Meningen vore ej heller att rasera detsamma, utan kunde det användas i repareradt skick till bostad för arrendatorer exempelvis för egen son – Det nya Trolleholm kunde äfven erhålla jordbruk om dertill togs Hals [sic!] farm. Det gla Trolleholm, som ginge miste om 3ne vångar Farstorps- Trädgårds- o Djurhags-vångarna, hvilka borde blifva park o grässlätter kunde om man så ville erhålla i utbyte delar af Rishagarna, som äro odlingsbara. På det viset skulle blifva 2ne stora gårdar bredvid hvarandra och i samma stora park,...⁴¹⁸

Bilden av det slott som Carl Bonde målar upp får en särskild relief av det faktum att han ganska snart beslöt att istället bygga om det gamla slottet, trots dess osunda läge och brist på historiska associationer till den egna släkten. Det är lätt att föreställa sig den nästan emblematiske bilden av godsägaren som från tornet på sitt högt belägna drömslott skådar ut över sina välordnade ägor, över slottsparkens terrasser och vattenlekar.

Trots det trista läget erbjuder ändå den gamla parken och borgen, till skillnad från en ny anläggning, något ”vördnadsfullt och gediget”. När det gäller parken finns naturligtvis den praktiska aspekten närvarande; det tar tid för en nyanlagd park att nå större proportioner och ännu längre tid att erbjuda en aspekt av vördnadsbjudande åldrighet. Den korta kommentaren om borgens brist på förknippning till släkten Bonde röjer kanske också det viktigaste skälet till att den gamla parken kan betraktas som värdefull. Till skillnad från borgen kunde den direkt härledas till Viveka Trolle som, gift Bonde, var dess upphovskvinna, något som Carl Bonde med sitt stora kunnande rörande släktens historia ofta återkommer till. Ett faktum som måste varit nog så viktigt för den som hoppades på att göra Trolleholm till nytt stamgods för en ny gren av fideikommissarier i släkten Bonde.

Sammanhållning inom en familj är vackert och medför alltid välsignelse, hvaremot om en är rik samt lefver högt och de andra är fattiga och betryckta högst skadliga följder snart uppstå. Den rike blir egoist, maklig, dryg och

⁴¹⁸ Carl Bondes dagbok 1882-1886, TGT.

förfelar sin bestämmelse, de andra blifva hätska, afvundsjuka och illvilliga, hvarigenom sämjan försvinner och liknöjdhet uppstår. Den rike ledamoten i familjen eller innehafvaren här i detta fall får därför ej lefva högt och kan det ej heller om han uppfyller sin mission, ty hans inkomster kringskåras derigenom att han ej får samma inkomst af jorden, som om den vore till oskyld utlämnad. Dessa slägtarrendatorer få dock ej falla innehafvaren till last, ty för det första bör ingen af dem till arrendator antagas, som ej gör sig känd för duglighet, stadga och ett förståndigt väsende. Han kan då i de flesta fall betala samma arrende som hvilken annan o får han stor familj eller olyckor inträffar såsom sjuklighet och annat bör afseende derå fästas. För det andra bör hvarje ledamot af familjen vara underkastad att lyda familjerådets beslut, hvilka antagas gå i en kärleksfull och klok riktning, så att ingen får t.ex. gifta sig utan att förut inhämta familjerådets beslut. Härigenom att familjen bestämmer öfver hvad han skall blifva med hvem han gifter sig, hvilka större affärer han gör, så undviks många obetänksamma handlingar och en viss kondukt uppehålls. Vill han ej lyda, så får han äfven svara för sig sjelf och om det går illa för honom kan han åter upptagas såsom en förlorad återvunnen son. Jag tror ej att något farligt tyranni skulle på detta vis uppstå, ty hvem kan vilja honom eller henne bättre eller vilja o kunna högre ifrå för familjens välstånd och goda, än egna medlemmar. En allvarsam tuktan är för alla behöflig och nyttig under de yngre åren och känslan af att tillhöra en aktningvärd o hederlig familj, hvars gla tanter o onclar man ej vill göra emot, då de alltid varit kärleksfulla och ömma emot en, skulle afhålla mången från det orätta, eller från obetänksamma steg.

Med hvad jag nu skrivit afser jag större gemensamhet och känslan af gemensamt ansvar inom familjen. Detta vinnes genom uppfostran i denna riktning och deraf följande traditioner inom släkten, hvilka sedan lätt bibehållas och blifver liksom ett släktdrag. [C.B:s understrykning] Om nu medlemmarna bo i närheten af hvarandra, hafva gemensamma intressen i samma sysselsättningar, ofta träffas och deltaga i hvarandras sorger och tillfällen till glädje samt i lifvets yttre förhållanden bero af hvarandra, så blifver det något sammanhängande och helgjutet i det hela. Samma uppfostran, samma omgifning, samma luft, samma mat m.m. skapa samstämmiga karakterer.

Har verket blott blifvit påbörjadt och den rätta kärleksfulla andan ingjuten, så utvecklar det sig nog af sig sjelft. Måtte det ske så och gifve den Högste sin välsignelse härtill!⁴¹⁹

⁴¹⁹ Carl Bondes dagbok 1882-1886, TGT.

Det ideala godssamhälle som Carl Bonde frammanar måste sättas i direkt relation till de omständigheter han befann sig i. Att fadern Gustaf Trolle-Bonde visade sig allt skröpligare innebar att behovet av att manifesteras sig som en framgångsrik godsförvaltare in spe aktualiserades. När det stod klart att brodern inte godvilligt tänkte avstå från sin fideikommissrätt blev också osäkerheten om ärendets utgång så mycket större. Dessutom visste Carl Bonde att den upprustning av godset som vore nödvändig, om han fick det i sin ägo, skulle kosta åtskilligt och att avkastningen först på lång sikt skulle motsvara utgifterna.⁴²⁰ Att utverka ett fideikommisslån skulle också kräva omfattande undersökningar av egendomens bärkraft och ägarens förvaltningsförmåga.

Själva utgångspunkten för resonemangen om godset som ett idealt familjesamhälle, styrt (med visst medbestämmande i ett familjeråd) av den rikaste, och inte automatiskt av den äldste arvtagaren, är ett försök att diskutera ett alternativ till de fideikommisslagar han upplevde som så orättvisa. Familjerådets vetorätt vid giftermål, som Carl Bonde infört i sin skiss, hänför sig förmodligen direkt till broderns Fredriks äktenskap med en engelska vars härkomst eventuellt kunde komma att avgöra i vems händer Trolleholmsfideikommisset slutligen skulle hamna.⁴²¹

Med vissa moderationer är det ändå ett patriarkalt samhälle som Carl Bonde föreställer sig. I andra delar av "reflexionerna", liksom i en annan, mer redigerad programskrift införd i den så kallade "Trolleholms Journal", framhålls också godsägaren som ett föredöme och en far för alla sina barn, det vill säga både familj och underlydande på godset.⁴²² För Carl Bonde var godsägarens ansvar en realitet som inte gick att göra avsteg från och som han vid några tillfällen var på gränsen att duka under för.

3.10 Om yttre kultur och inre odling

Frågan om det goda föredömet omfattade den här tiden emellertid betydligt mer än godsägaren själv. Att själva omgivningen skulle inverka positivt på dem som vistades där, om den var skönt (d.v.s. vackert och prydligt) inrättad var en uppfattning som var allmänt omfattad. I själva verket byggde hela idén om trädgårdskulturens spridande till folkets breda lager på just detta. Genom att inrätta trädgårdar, parker och andra planteringar på så många

⁴²⁰ Carl Bondes dagbok 1882-1886, passim, TGT.

⁴²¹ Frälse giftermål var ett av villkoren för Trolleholms fideikommiss. Fredrik Bondes engelska hustrus ursprung föranledde en utredning om huruvida "gentry" kunde sägas utgöra en underavdelning av "nobility". Carl Bondes dagbok, vintern 1885-86.

⁴²² *Trolleholms journal 1886-90*, TGL J2:3.

ställen som möjligt skulle man t ex ”höja allmogens skönhetsinne” för att låna en tidstypisk formulering från Malmöhus läns hushållningssällskap.⁴²³

I detta ljus måste man läsa sista delen av citatet ovan: ” *Samma uppfostran, samma omgivning, samma luft, samma mat m.m. skapa samstämmiga karakterer.*” Menar man också som Carl Bonde, i det textparti han själv strukit under, att förvärvade karaktärsdrag kan ärvas, blir en genomtänkt och karaktärsdanande livsmiljö helt avgörande.

Det är förmodligen ingen slump att Carl Bonde direkt i anslutning till sin programförklaring, sina ”reflexioner”, inför en kort dikt av Olof Eneroth, ursprungligen skriven för Vibyholms gästbok 1875.⁴²⁴

Av dem som kring mitten av 1800-talet engagerade sig för en vidare spridning av trädgårdskulturen är Olof Eneroth den som tydligast (eller oftast och mest övertygande) talat för trädgårdens bildningshöjande inverkan på människan.

Som tidigare påpekats bör Carl Bonde ha varit väl förtrogen med Olof Eneroths idéer genom hans långvariga engagemang som ”tillsyningsman” över familjen Bondes parker och trädgårdar som inleddes redan på Säfstaholm under 1850-talet, och de arbeten som Eneroth gjorde med planeringen av Kjesäters fruktträdgård 1867 och förslagen till förbättringar av Trolleholms park och trädgård 1874. På Bondegodsens hade Eneroths tjänster framförallt tagits i anspråk för arbeten med huvudgårdarnas parker och trädgårdar, men man måste utgå från att familjen också hade god kännedom om Eneroths idéer om trädgårdens pedagogiska roll, förmedlad både av honom personligen och genom hans omfattande skriftställargärning. Som en av Sveriges mest kända skribenter och opinionsbildare på trädgårdsodlingens och folkbildningens område valdes Olof Eneroth till hedersmedlem i Skånska trädgårdsföreningen 1881.⁴²⁵ Den minnesruna man helt kort därefter måste införa sammanfattar väl den allmänna uppfattningen om hans insats på trädgårdsområdet:

Sjelfva tyngdpunkten i Eneroths rastlösa verksamhet och den ledande tanken
i alla hans oegennyttiga sträfvanden var nämligen den svenska

⁴²³ [Ahlklo] Klintborg 1992, s 7 ff.

⁴²⁴ ”Ett flyktigt spåri sanden här bland andra;
förr'n dit jag går der spårlöst är, men alla vandra
Jag kan ej kväda mer en drill
se'n plågans spindel fullt har väft
mitt bröst med sorg och sången qväft;
men härmed dock jag vittna vill så arladags som särla,
att aldrig gäst tags bättre mot än här på Dufvens pärla
Vibyholm Sept 1875 Olof Eneroth”
i Carl Bondes dagbok 1882-1886, TGT.

⁴²⁵ SkTT 1881, s. 65.

trädgårdskonstens befrämjande och höjande. [---] Särskildt är det hans oförvanskliga ära att hafva först grundlagt och genom sina gedigna arbeten till en glädjande höjd utbildat pomologiens, fruktkännedomens, studium under vårt nordliga luftstreck – en verksamhet som också förskaffat honom hedersnamnet: den svenska pomologiens fader.⁴²⁶

Den centrala tes som Eneroth med kraft driver i alla sina bildande skrifter, är att människan förädlas i en väl odlad omgivning. Trädgårdskulturen är inte bara ett pedagogiskt civilisationsredskap utan ger också omvänt en sannfärdig bild av den uppnådda civilisationsgraden hos de människor som brukar den, menar Eneroth. Trots att Eneroth var långtifrån ensam om att propagera för folkbildning på dessa eller liknande grunder har hans envetna och slagkraftiga pedagogik, där skolläraren jämställs med trädgårdsmästaren i sin strävan att förädla växter eller barn, gjort ett starkt intryck i samtiden.⁴²⁷ Tidens pedagogiska litteratur är också fylld av termer med samma innebörd, både återuppväckta och nyskapade, många fullt gångbara i dagens språkbruk, som plantskola, seminarium, kindergarten etcetera. Yttre kultur är alltså hos Eneroth både en förutsättning för och ett bevis på inre odling, och när han i förordet till sin svenska pomologi utropar det ofta citerade: ”Ett folk utan ädlare frukter är ett rått folk” är det just detta han menar.⁴²⁸

Som fallet är med många riktigt produktiva skribenter är det ibland svårt att se mannen bakom alla ord. Den levnadsteckning han själv sett till att lämna efter sig (redan i sin livstid) har sipprat ner i mer eller mindre oförvanskat skick i de flesta biografiska texter som publicerats.⁴²⁹ Klart är dock att han på olika vägar gjort ett bestående intryck på sin samtid och att hans idéer spritts i stora bokupplagor och anammats av många. Störst spridning hade förmodligen *Trädgårdsbok för allmogen* som kom ut första gången 1857 och spreds vida bland annat genom hushållningssällskapen som premier i olika sammanhang.⁴³⁰

Att försöka läsa Eneroth i större portioner känns ibland som att inleda en femrätters middag med en rejäl gräddbakelse. Det är så engagerat och så välformulerat att nästan varje mening kan brytas ut och användas aforistiskt, och man gapar stort och sväljer med glädje slagord på slagord. Eneroths

⁴²⁶ Olof Eneroth dog i maj 1881. Minnesrunan införd i *SkTT 1881*, s. 67.

⁴²⁷ Se till exempel Anna-Lena Lindbergs avhandling *Konstpedagogikens dilemma*, 1988 om införandet av konstbilsreproduktioner i folkskolan, med samma syfte att försköna och förädla.

⁴²⁸ Eneroth 1864–66.

⁴²⁹ Det är till exempel ganska lite av texten om Eneroth i SBL som inte är hämtat ur hans egen levnadsbeskrivning. Denna finns publicerad i sin helhet i Hall 1934, s 4 ff.

⁴³⁰ Nisbeth 1982, s. 63f.

ovanifrånperspektiv är dock i längden svårsmält. Med facit, det vill säga den egenhändiga levernesbeskrivningen, i hand börjar man fundera på om inte Eneroth själv strängt taget är den som allra bäst personifierar idealet han beskriver: den fint bildade mannen, sprungen ur små omständigheter, som vikt sitt liv åt oegennyttigt ivrande för trädgårdsodling.

Frågan är var Eneroths bombastiska och utstofferade prosa bäst gick hem, i slott eller koja? Carl Bonde hade alla förutsättningar att kunna sympatisera med Eneroths idéer. Han var själv en mångsidigt bildad person och samtidigt praktiker. Varken språk, stil eller ovanifrånperspektiv kan ha utgjort några hinder för godsägaren och bokälskaren. Det finns också gemensamma drag hos Carl Bonde och Olof Eneroth, med periodvis ganska svåra kroppsliga och själsliga krämpor, som kanske kan ha bidragit till en viss ömsesidig förståelse, det är åtminstone frestande att föreställa sig att det kunde vara så. Sannolikt var Olof Eneroth för Carl Bonde också en äldre, erfaren fackman, knuten till familjen Bonde sedan mycket länge, och därför en given utgångspunkt för de egna trädgårdssträvandena.

I korrespondensen kring Eneroths engagemang i familjen Bonde finns antydningar om att Eneroth också var medveten om nyttan av att låta inflytelserika personer sprida idéerna om trädgårdsodling för att bättre nå högt ställda mål. Det är intressant parallell läsning av Eneroths brev i olika riktningar som tillslut ger en lite mer nyanserad bild av Eneroths verksamhet. Inte så mycket att det egentligen blir några sprickor i den präktiga fasaden, men en belysande inblick i den skicklige opinionsbildarens strategi.

Att breven till Gustaf Trolle Bonde angående Trolleholms park i mitten av 1870-talet rymmer en viss behärskad diplomati framgår av de ganska milda yttrandena över den förfallna parken, jämfört med vad Eneroth i några andra fall uttrycker vid åsynen av en slottspark med tydliga 1700-talsdrag. Ett exempel har medtagits ovan, för att belysa Eneroths inställning. Också i andra sammanhang framskyntar avskyn för sådana ”upplinjerade landskap” men i till exempel Wilhelm Malte von Putbus slottspark på Rügen, som på flera andra punkter utgör ett föredöme, kan de långa kastanjealléerna överses med, eftersom de bildar ryggrad i godsets parksystem och inte kan anas utifrån, bakom parkens andra lummiga träd.⁴³¹

Hvad som bragt denna park till dess fulländning af storartad smakfull harmoni är den omständigheten, att egarna, i synnerhet den siste, den numera aflidne Furst Putbus, egt icke blott en storsint kärlek för konst och natur, utan äfven medel att följa denna kärleks ingifvelser, samt att de för verkställandet af sitt

⁴³¹Eneroth, Olof, *Trädgårdsodling och naturförsköningskonst*, (Första samlingen), Stockholm 1857, s. 111.

arbete för naturens ädlare konstbehandling haft lyckan att finna goda redskap.⁴³²

Beskrivningen av Furst Putbus kunde lika gärna gälla de tre grevar Bonde som Eneroth haft att göra med under sin långa tid som familjen Bondes parktillsyningsman. I bevarade brev till Gustaf Trolle-Bonde och till hans hustru Julie, hänvisar Eneroth, tillsynes med uppriktig värme, till sin långa tid i familjens tjänst.⁴³³ Parallellerna är uppenbara, med Eneroth i rollen som ett storsint furstehus goda redskap.

Men bilden är bedräglig. I ett brev till kollegan S.A. Hedlund, redaktör och ivrig folkbildningsförespråkare skriver Eneroth, annandag jul 1863:

Efter att man pratat bort några tiotal af år om "horticulturens" vigt, dess upphjelpande, dess betydelse särskilt för allmogens förädling, vore skäl att göra något mer därför. Utställningsvägen måste beträdas; skolvägen är den säkraste, men har intet att blända med; och äfven sådant behöfs. [---] Broder Hedlund. Jag har nu en 10 år och deröfver bråkat med dessa frågor i öfvertygelse om att, skall det gamla kyrkliga systemet för allmän bildnings utbredande kunna undergräfwat, besegrat, så måste man hafva en hel hop annat påtagligt godt att sätta istället. Snygg stuga, snygghet kring stugan, blommor och frukt inpå knutarne och midt upp i sådana bygder en skolstuga i blomster och frukter och grönt; - det gamla kyrkrucklet med dess spindelväfvar inuti och ruderatväxter utanför skall förlora på jernförelsen, och - folket till slut "flytta in i den nya skolan". Men att få saken fram måste alla, höga som låga, intresseras därför. En Adelsvärd, en Bonde, en de Geer vilja föga eller intet göra för den nya kulturens frambringande, framtwingande directe; men på trädgårdsvägen kan man helt oförmärkt narra dem till en hel hoper. Låtom oss därför icke förakta det der "småfnasket",...trädgården med dess alster och "påtiga" arbete. - För min del skulle jag icke hålla på dermed en enda dag längre, om jag ej betraktade det såsom ett medel för den sak, för hvilken det är Wärdt att lefva. Men den är ett sådant medel. Sedlighetens och skönhetens oförmärkta inträde i allmogens och landtmannens werld i allmänhet kan svårligen ske på någon annan väg, åtminstone ej på någon bättre.⁴³⁴

Fram träder här en cynisk omstörtare av tingens ordning som i skydd av den privata korrespondensen raljerar över hur lätt det är att narra både grevar

⁴³² Ibidem.

⁴³³ I ett brev från Wibyholm 10.7.1873 skriver Eneroth till Gustaf Trolle-Bonde d. y: "I dessa dagar har min förbindelse med hr gr:s familj ingått i sitt 20:e år; med rördt hjärta tackar jag hr gr: för trofasthet i välvilja." *Citerat ur Ex Bibliotheca Trolleholmiae I:VI*, s. 32.

⁴³⁴ Hall 1934, s. 18-19.

och lantmän i strävan mot ett högre mål, en annan samhällsordning! Var det alltså tvärt om? Godsägarna som goda redskap för ett högre ändamål, hela folkets bildning. Eneroths ton i brevet till Hedlund ställer onekligen den professionellt men vänligt formulerade korrespondensen med Gustaf Trolle-Bonde i en annan dager, och ger Eneroths publicerade brandtalsprosa en skarp klang. Brevet till Hedlund är inte ensamt i sitt slag utan bara ett exempel på hur Eneroth med lobbyistens osvikliga känsla varierar bevekelsegrunderna för sitt stora företag alltefter mottagarnas preferenser.⁴³⁵

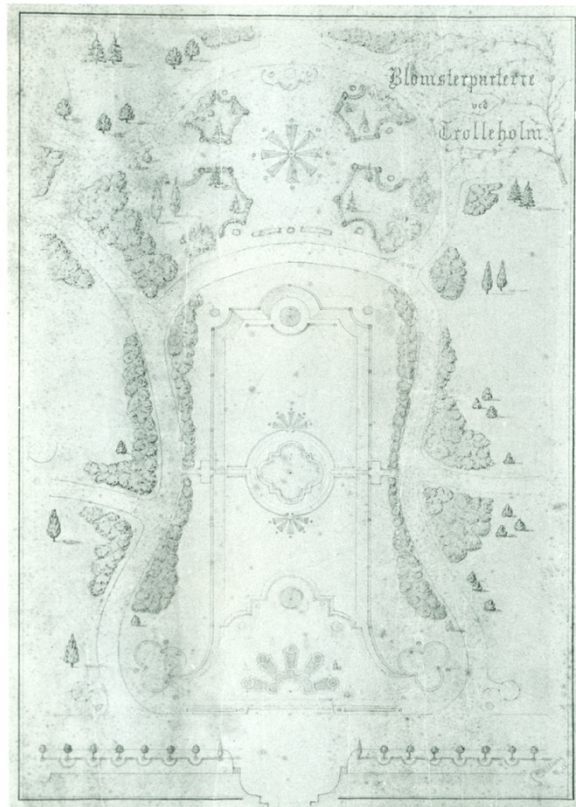
Eneroths idéer har troligen inverkat på trädgårdsanläggandet kring Trolleholm både direkt och indirekt. Förutom de konkreta arbetena där måste Eneroths starka position i trädgårdssammanhang betytt att de idéer han förfäktade, från många olika håll nådde såväl godsägare som anläggare och innehavare av arrendegårdsträdgårdar.

Även herrgårdens närmaste omgivningar, park och trädgård, förefaller att för Eneroth ha varit av genuint intresse. Temat med historiskt betydelsefulla alléer som underordnas en tidsenligare helhet med friväxande lummiga trädpartier, som får en så entusiastisk beskrivning i Putbus, var också mönstret för Eneroths Trolleholmsplaner. Intresset för att arbeta med slottsomgivningar tycks delvis ha sprungit ur läsningen av Gustaf Ljunggrens *Skånska herregårdar*. Efter att ha recenserat planverket i Aftonbladet skriver Eneroth till rektor Leonard Dahm: ”Tänk [...] om hvarje landskap finge sin Ljunggren och sin Gleerup”, och lanserar idén att han själv skulle skriva om Södermanlands herrgårdar.⁴³⁶

Parkens roll som förstärkare av släktens legitimitet på platsen underströks av Eneroths varsamma hantering, och var helt i linje med Carl Bondes önskemål. Så fick han den vördnadsbjudande ålderdomliga omgivning han önskade sig kring sitt slott. Beslutet fick långtgående konsekvenser för hanteringen av situationen. Om en ny parkanläggning hade varit aktuell, skulle sannolikt uppdraget ha gått till en landskapsarkitekt i paritet med den danske arkitekten Ferdinand Meldahl som ritade slottets ombyggnad. Skånska slottsparken rymmer många exempel på att nya parkanläggningar, ofta ritade av Danmarks mest framstående landskapsarkitekter, tillkom i samband med alla de ombyggnader som danska byggnadsarkitekter samtidigt

⁴³⁵ Ett brev till f. seminarieriktorn Dahm i Kalmar, skrivet på Adelsnäs i februari 1862 har en liknande lydelse, se Hall 1934, s 51.

⁴³⁶ Eneroth & Richardt. *Herregårdar uti Södermanland*, 1869. Det är tänkbart att Ljunggren, som var vän till både Gustaf Trolle-Bonde d.y. och sedan till hans son Carl, förmedlat kontakten mellan Eneroth och Richardt.

Figur 32. Blomsterparterre vid Trolleholm, O.Elberg, odat. [1888]. TGT

projekterade på de skånska godsens.⁴³⁷ Trots att den danske trädgårdsmästaren O. Elberg ritade en del nyanläggningar för Trolleholms park var de inte särskilt omfattande och kunde snarast betraktas som förbättringar av den existerande anläggningen, helt enkelt den ”trädgårdens restaurering” som Elberg fåfängt hoppades att få fullfölja när han blev avskedad 1890.

Tvärt emot vad man kunde förvänta sig är det alltså snarast *bristen* på förändring som karakteriserar slottsparken under hela 1800-talet. Sedd i ljuset av det idealsamhälle som Carl Trolle-Bonde skisserade är parkens roll lättare att förstå:

Han [jordegaren] bör hafva en vidsträckt lummig park, der hans underhafvande gerna samlas och från hvilken han är i tillfälle förse dem med frukt- och parkträd. Glädje och sorg inom hans familj af hans underhafvande

⁴³⁷ Ahklo, 2000. Yrkesbeteckningen landskapsarkitekt hör formellt till 1960-talet, men används här som ett övergripande begrepp för flera olika yrkesbeteckningar som användes i Danmark under andra hälften av 1800-talet.

delas, han bör således lefva med dem, hafva intresse och kärlek för dem, samt ingenting som sker inom godset för honom vara främmande eller intresselöst. Blott härigenom uppfyller han sin bestämmelse...⁴³⁸

Med sköna omgivningar och möjlighet till bildning ska parken stå öppen för familj och underhavande. Skönhet och förkovran är återkommande argument i diskussionerna kring inrättandet av parker i städer och kring 1800-talets många nyinrättade institutioner för bildning eller vård. Uppbyggnaden av Trolleholms park, som den illustreras i Elbergs plan, har också stora likheter med många samtida planer för parker vid offentliga institutioner. Just här hittar man ofta en tydlig axialitet som understryker parkens representativa karaktär. Den största skillnaden mot andra samtida parker är den historiska förankring som i Trolleholms park uttrycks av anläggningens ålder och av de historicerande detaljer, de klippta träden, som Elberg markerat utmed borgens vallgrav.

Eneroths död 1881 sammanföll i tiden med Carl Bondes behov att stärka sin ställning som skånsk storgodsägare. Därmed bröts traditionen med en egen trädgårdsrådgivare och det fanns utrymme för nya handlingsvägar. Det är troligt att diskussionerna om trädgårdsodling vid mindre gårdar på landet som var högaktuell i trädgårdsföreningen och flera av de andra trädgårdsvänliga sammanslutningarna hade avgörande betydelse för de arbeten som inleddes på Trolleholm 1883. Carl Bonde med sina höga ambitioner rörande det godsägarskap han så gärna ville vinna, måste ha tilltalats av bilden av godsägaren i skånska trädgårdsföreningens upprop som citerats ovan: Föredömet, som omgiven av sin ”herrliga park” sörjer också för sina minsta underhavandes trädgårdar. Att som Eneroth raljera över godsägarens allmänna ovilja till förändring var naturligtvis en grov förenkling. Tvärtom framstår Carl Bonde som en uttalat modern person på flera punkter, även om hans position på många sätt också innebar gränser för hur långt han kunde sträcka sig.

Enligt familjens egna tradition var Carl Bonde en mycket sträng make, far och farfar. Av arkivmaterialet framgår att han ofta tvivlade på sin egen förmåga, men ryktet om hans stränghet visar att han utåt, även i förhållande till familjen, ganska väl lyckades uppfylla sina patriarkaliska plikter i de kretsar han var ”satt att sköta”. Han var emellertid också en framstående godsadministratör med en hög grad av professionalitet, och en bokligt bildad person med långtgående specialkunskaper inom områden som exempelvis genealogi. Både professionalitet och specialisering anges ibland som

⁴³⁸ *Trolleholms journal*, 1882, Kap III, ”Jordegaren”, s 14–15, TGL, J2:3.

modernitetskriterier. Carl Bonde anammade också konsekvent stavningsreformer och nya måttssystem.

Engagemanget för arrendatorernas trädgårdar följer samma linjer genom att frångå systemet med en personlig trädgårdsrådgivare, knuten till familjen, och istället vända sig till länsträdgårdsmästaren, en professionell person i en sorts offentlig tjänst, för att låta honom utföra ett avgränsat uppdrag. De trädgårdar Bengt Kjellsson för fram som ideal är väl dokumenterade i mönsterplaner och beskrivningar. Alla arrendatorernas trädgårdar motsvarar inte dessa ideal, men syneprotokollen från länsträdgårdsmästaren visar tydligt att det finns en avsikt att rätta in arrendatorerna i samma led. Av Kjellssons text går det att avgöra vilka typer av trädgårdar som anses otidsenliga och vilka som blir godkända. Grundläggande skötsel och nyttoodlingar värderas i någorlunda neutrala termer, men det finns en strävan att få bort äldre trädgårdsbruk och -företeelser, som exempelvis blekplatser. I Grönvalls besiktning, tjugo år tidigare handlade det om att alls få till stånd en ”trädgård” som ersättning för de kålgårdar som fortfarande fanns på flera arrendegårdar. Med sina mönsterritningar och beskrivningar företrädde länsträdgårdsmästaren snarast en internationell trädgårdstil, lätt igenkännlig från tyska, engelska och andra nordeuropeiska planschverk och trädgårdstidskrifter. Några trädgårdar ”hävdade enligt ortens bruk” som förekom i tidigare syneprotokoll var inte längre önskvärda.

3.10.1 1800-talets godslandskap

Ända fram till sekelskiftet 1900 saknade Trolleholm något genomgripande system av vägar och alléer som för en utomstående omedelbart skulle ha angivit riktningen mot godsets kärna, själva ”slottet”. Tvärtom ändrades tillfartsvägarna flera gånger under 1800-talets lopp alldeles utan större förändringar av landskapets stora strukturer. Den naturliga tillfartsvägen på Viveka Trolles tid var söderifrån, på vägen som kom via Trolleås. Den planterades med träd, men nådde Trolleholm i en gammal sträckning, slingrande på terrängens höjdkurvor, och träffade därför huvudentrén från sidan. Efterhand fick landsvägen över byarnas fäladsmarker i nordväst större betydelse, och det blev infarten västerifrån, över godsets nyskiftade slättmarker som blev den viktigaste vägen. Åt samma håll låg godssocknen Torrlösa kyrka och vägens betydelse tilltog sannolikt med ökade kontakter med de för jordbruksindustrin så viktiga orterna Svalöv och Landskrona. Först 1907 med inrättandet av Trolleholms station på den nya järnvägslinjen Eslöv-Röstånga anlades en lång allékantad väg rakt upp mot slottet österifrån, över den utdikade Trolleholmsjön.

Det är tydligt att det under mönstergodsets minutiöst noggranna uppbyggnad under 1800-talet inte har funnits någon strävan att inordna landskapet i någon monumental generalplan av den sort som utmärker 1700-talets mönstergoods, som Övedskloster eller Skabersjö. Det förefaller till och med som en medveten strategi att istället framhäva "arbetets landskap" som det bäst gestaltade sig i prydligt skiftade jordbruksmarker med välhållna arrendegårdar och prunkande trädgårdar. Inte heller uttalas några idéer om att framhäva slottets placering i landskapet. Snarare intresserar godsherrarna sig för att framhäva sitt "människovänliga" verk, manifesterat i prydliga skolor och fattigvårdsinrättningar, välhållna arbetsbyggnader och genom sitt arbete för godsets och sina underlydandes, sin "familjs", utveckling och välstånd. Också i detta sammanhang är det intressant att jämföra med förhållandena på Mackleans Svaneholm. Samtida betraktare ansåg att det var skifteslandskapet i sig som visade på godsägarens storhet: "*Skogsparker... gröna häckar... förkunna överallt en ädel och verksam själs bemödanden*".⁴³⁹

Under några decennier i slutet av 1800-talet var det uppenbarligen fullt möjligt för en godsägare att omfatta ganska långtgående ideer om att sköta sitt gods med det allmännas bästa som ledstjärna, från en position som han uppfattade som sin tilldelade plikt, och utifrån dessa ideal utforma ett landskap där var och en av hans underlydande hade en egen trädgård och fick tillgång till slottets park i både bildande och roande syfte. Här sammanföll godsägarens ambitioner med lika tydliga och framgångsrika strävanden på många andra håll, att göra trädgårdskulturen tillgänglig för alla, med allt vad det innebar av offentliga parker, institutionsträdgårdar och små privata trädgårdar av olika slag. Fram träder här en ny bild av ett mönstergodslandskap, ganska väsensskilt från det alléprydda och "upplinjerade" landskap som vi är vana att förknippa med slott och herrgårdar. Det är ett mönstergodslandskap med trädgårdar och parker som egentligen skiljer sig ganska litet från vad vi blivit vana att omge oss med, både på landet och i staden. Det är ett trädgårdslandskap, anlagt för att lika tydligt som 1700-talets alléer, vittna om godsägarens utmärkta förmågor, som en blomstrande krona på odlarens verk.

⁴³⁹ Ernst Moritz Arndt 1808. Citerad efter Lannér 2002, s. 7.

3.11 Sammanfattning av kapitel 3

Uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm skedde gradvis, under tre generationer Trolle-Bonde tog arbetet ett helt århundrade i anspråk. De första mer omfattande reformerna påbörjades av Gustaf Trolle-Bonde d.ä. med enskiftets införande. Därmed infördes också trädgårdsodlingen som ett villkor i de underlydande arrendeböndernas kontrakt. Brorsonen Gustaf Trolle-Bonde fortsatte reformarbetet i riktning mot samma mål, även om en stor del av det praktiska arbetet kom att vila på kunniga och insatta förvaltares och arrendatorers insatser då godsherrens egentliga huvudsyssla var släktens stora mellansvenska godsbestånd. Gustaf Trolle-Bonde tycks också mycket medvetet ha berett marken för sin andre son Carl, vilken tillträdde som arrendator och förvaltare över Trolleholm under 1870-talet.

Efter att ha tilldömts fideikommissrätten till godset 1886 kunde Carl Trolle-Bonde fullfölja uppbyggnaden av Trolleholm med alla de medel som stod till buds för en modern och framstegsinriktad storgodsägare. Samtidigt krävde den långt utdragna rättstvisten kring fideikommissrätten att han bevisade sin och släktens förankring i den skånska provinsen genom att lojalt arbeta för dess framgång och väl. Genom ett mycket omfattande och noggrant planerat arbete med Trolleholms modernisering visade han sig på alla sätt värdig sitt skånska gods. Den omfattande godsmonografen *Trolleholm förr och nu*, författad av godsägaren själv, är en talande manifestation över framgångarna på godset utgivet vid tiden för dess höjdpunkt, eller dess största omfattning, strax efter sekelskiftet 1900. Till de fyra bokbanden fogades en karta över godset i hela dess utsträckning.

I sitt arbete med Trolleholm lade Carl Trolle-Bonde största vikt vid godslandskapets gestaltning i minsta detalj. Park och trädgård kring huvudgården rustades upp och försågs med nya fruktodlingar och växthus, den sekelgamla parken gallrades och moderniserades utan att undanröja spåren efter släktens tidigaste trädgårdsansträngningar, Viveka Trolles barockträdgård från 1770-talet. Den nedgångna och på 1700-talet ombyggda 1500-talsborgen uppbyggdes till ett praktslott i historiserande dräkt, inrymmande moderna bekvämligheter som elektricitet och rinnande vatten. Sumpiga och vattensjuka marker på godset dikades överallt ut och torrlades. Genom en storsatsning på arrendatorernas trädgårdar, liksom på hägnader och vägar överallt på den stora egendomen, underströks ytterst medvetet jordbrukets tidsenliga och prydliga aspekt.

Studierna av Trolleholm visar att trädgårdskulturen under 1800-talet var ett medel med vilket godsägaren kunde manifestera sin position i långt högre grad än vad som hittills uppmärksammas. Under tre generationer Bonde har trädgården, i dess olika former, spelat en viktig roll för uppbyggnaden av

mönstergodset Trolleholm. Undersökningen av godsets trädgårdsbestånd sträcker sig över ett drygt sekel och har gjort det möjligt att sätta Trolleholms trädgårdar i relation till trädgårdskulturens allmänna utveckling i Skåne under samma period. Med godsets hela trädgårdsbestånd som utgångspunkt har det varit möjligt att se närmare på hur de olika delarna av trädgårdskulturen fyller olika funktioner i mönstergodsets uppbyggnad. En av undersökningens viktigaste slutsatser är att trädgårdskulturen på Trolleholm, i alla dess skiftande former, utgör en betydelsebärande helhet som avsevärt vidgar ramen för förståelsen av varje enskilt trädgårdsobjekt på godsets domäner.

Det nära studiet av Trolleholms trädgårdskultur ger nya inblickar i trädgårdskulturens idémässiga och praktiska förutsättningar också i ett vidare perspektiv. När Gryttinge by enskiftas i början av 1820-talet är den trädgårdsodling som arrendebönderna åläggs framförallt en förebildlig del av lantushållningen och trädgården ingår från början som en del av gårdens cirkulationsbruk. Det är trädgården som modell för jordbruket, med Rutger Macklean som en viktig föregångsman, som placerar trädgården i de nybildade hushållningssällskapens sfär. Trots enskiftets höga ambitioner gällande trädgårdsodlingen visar trolleholmsmaterialet tydligt att trädgårdsambitionerna fick stå tillbaka i det stora nyodlingsföretag som skulle genomföras, i kamp med motsträviga jordar och tätt återkommande missväxtår, och kunde tas upp först långt senare.

När trädgården kring mitten av 1800-talet i hushållningssällskapets terminologi förvandlats till en "lantbrukets binäring" samtidigt som dess bildande kvaliteter framhålls av Eneroth och andra innebär det att dess för jordbruket direkt förebildliga roll tonas ned. Båda dessa inriktningar är tydliga i den trädgårdsupprustning hos Trolleholms arrendatorer som inleds med länsträdgårdsmästarens hjälp under 1880-talet och där arbetet i hög grad koncentreras på trädgårdens odlingsbetingelser och dess prydlighet.

Som en röd tråd genom 1800-talets trädgårdskulturella strävanden löper upplysningstanken, ofta och tydligt formulerad och med "folket" som huvudsakligt mål. Att flera godsägare ingår i de kretsar som på olika sätt arbetar för det skånska jordbrukets och dess binäringars framåtskridande har varit känt. Studiet av grevarna Bondes insatser för trädgårdsodlingen på Trolleholm ger en detaljerad bild av godsägarens roll i sammanhanget.

Studien visar också att Trolleholms trädgårdskultur ingår som ett viktigt element i den iscensättning av ett mönstergods som pågår under hela 1800-talet, och att trädgårdarna fyller sinsemellan helt olika uppgifter i scenbygget. Omsorgen om slottets omgivning inriktas på bevarandet av en trädgård med starka släkthistoriska associationer för att understryka släktens förankring

på platsen medan arrendatorernas trädgårdar underkastades ett omfattande istandsättningsprojekt med syfte att göra dem till bärkraftiga och prydliga delar av ett välskött och tidsenligt jordbrukslandskap. Till förebilderna hörde jordbruksreformatorn Rutger Macklean och det landskap han formade kring sitt gods Svaneholm. Carl Trolle-Bonde var tydlig i sina ambitioner att göra Trolleholm till ett mönstergod. Skälen var starkt betingade av hans strävan att komma i besittning av Trolleholms fideikommiss och det är troligt att den starka betoningen han lade på godsets trädgårdskultur, i samklang med det sena 1800-talets trädgårdsentusiasm och med idémässig inspiration från bland andra folkbildaren och trädgårdsmannen Olof Eneroth, hade till syfte att förstärka och fullborda bilden av godset som ett idealsamhälle. Sett ur 1800-talets synvinkel, med den yttre kulturen som en bild av inre odling, var mönstergodset helt enkelt otänkbart utan det genomgestaltade landskap där trädgårdarna med sina subtila associationer till godsägaren och hans position, både förankrade honom i släktens tradition och visade att han som föregångsman, med myndiga steg var på väg mot framtiden. Detta godslandskap, med sin betoning av arrendatorernas trädgårdar och sin medvetet bevarade äldre slottspark, tillgänglig för de underlydandes nöje och förkovran, skiljer sig radikalt från 1700-talets mönstergod där praktfulla, axiella väg- och allésystem framförallt har till syfte att framhäva godsets centrum.

4 Alnarp - mönstergård och lantbruksutbildning

Man får föreställa sig den lite återhållna iver hos de fem herrarna som i oktober 1857 satt bänkade kring landshövdingens stora sammanträdesbord i Malmö, i färd med att dra upp riktlinjerna för det nya lantbruksinstitutet för södra Sverige.⁴⁴⁰ De långa förhandlingarna om en lämplig plats för mönstergården var nu lyckligt i hamn och valet av den gamla kungsgården Alnarp, mellan Malmö och Lund och nära sundet mot Danmark, var vederbörligen godkänt och stadfast av Kungl. Maj:t. Framför sig på bordet hade man ritningarna till institutets nya huvudbyggnad som en påtaglig konkretisering av de idéer om det nya lärosätet som ingående dryftats under ett par intensiva år av förberedelser. Redan från början hade de fem herrarna varit eniga om att det skånska lantbruksinstitutet måste bli något enastående. Trots ganska omfattande undersökningar hade man funnit att "... ingenstades i Europa något Landtbruksinstitut fanns, hvars byggnader kunde tjäna till förebild för den som å Alnarp borde uppföras."⁴⁴¹

Den arkitekt som handplockats för "detta besvärliga uppdrag"⁴⁴² var dansken Ferdinand Meldahl, med såväl praktfulla slott som blänkande modernt inredda mejeribygnader på sin meritlista. I Meldahls tappning presenterades huvudbyggnaden i två sinsemellan något olika versioner. Efter någon diskussion föll valet på det mindre kostsamma alternativet, en symmetriskt

⁴⁴⁰ Interimstyrelsens ledamöter var: Landshövding S G von Troil, greve C. Beck-Friis (Böringe), häradshövding C A Trolle (Klågerup), Hovmarsalk R H Stjernsvärd (Vittskövle) och pastor C R Wulff (hushållningssällskapets sekreterare). Dessutom deltog Hjalmar Nathorst, då föreståndare för Dagsholms lantbruksskola, inkallad som sakkunnig för att granska arkitekten Meldahls ritningsförslag till Alnarps huvudbyggnad.

⁴⁴¹ Blyertsutkast till anförande vid Alnarpsinstitutets invigning (1862), sannolikt S. G. von Troil. Osignerat och odaterat manus, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande institutets bildande, odaterade.

⁴⁴² Ibid.

komponerad byggnad utan alltför mycket fördyrande ornament. Med branta takfall och tornhuvar med spiror och vimplar skulle lantbruksinstitutet nu komma att synas såväl från den nya stambanan som från det trafikerade sundet. Redan från början kallades huvudbyggnaden för "Slottet".⁴⁴³

För bästa effekt passades slottet in som fond i den park- och trädgårdsanläggning som redan börjat planeras.⁴⁴⁴ De första ritningarna och förslaget till dessa omfattande trädgårdsanläggningar gjordes av trädgårdsmästare Carl Ludvig Siemers från Lund som bland annat en kort period varit trädgårdsmästare vid Lunds universitets botaniska trädgård. Med uthuggningar i den gamla Alnarpskogen (sedan länge ett omtyckt utflyktsmål för de närliggande städerna Malmö och Lund) och omfattande, artrika nyplanteringar bildade parken ett representativt och lärorikt rum kring institutets huvudbyggnad. I omedelbar närhet fanns de systematiskt ordnade trädgårdarna, indelade i regelbundna kvarter, med särskilda avdelningar för botaniska, medicinska och ekonomiska växter, liksom köksväxter. I parkens utkanter, väl synliga från vägen, tänkte man sig prydliga experimentalfält för försök med jordbruksväxter i liten skala och under noggrann tillsyn.

Det fanns från början heller ingen tvekan om det höga värde som park och trädgård tillmättes i uppbyggnaden av mönstergårdens prydliga helhet: [Det] "kan med fullt skäl påstås att såvida trädgårdsanläggningarna vid Alnarp gifves samma kraftiga utveckling som hittills [...] så skola de snart intaga första rummet ibland alla dylika inom fäderneslandet, och följaktligen för institutet, länet och landet blifva af oberäkneligt gagn."⁴⁴⁵

Landskapet i sin helhet, med slott, park trädgårdar och jordbruk, förväntades vara läsbart och fullt begripligt, eller som en samtida dansk recensent uttryckte det: "Derfor bør Alnarp sikkert her i Sverrig fortjene Opmærksomhed som et Fingerpek imod et Sted, hvor der er noget at hente [...] naar Institutet skal blive hvad meningen er og har varit, nemlig en Mønstergaard paa samme Tid som en Undervisningsanstalt". Här bör ingen behöva hamna i tvivelsmål om vad som gäller, fortsätter skribenten, nämligen: "Udviklingen af Sverriges Landbrug."⁴⁴⁶

⁴⁴³ I det ovan nämnda invigningsanförandet av von Troil benämns huvudbyggnaden "Slottet".

⁴⁴⁴ Meldahl, skrivelse 2 juni 1858, bilaga till byggnadsritningar för Alnarps huvudbyggnad, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Byggnadshandlingar.

⁴⁴⁵ Nathorst, Hjalmar, 24 jan 1862, PM öfver trädgårdarna vid Alnarp. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande Alnarps park och trädgård.

⁴⁴⁶ Osignerat och odaterat manuskript på danska, förmodligen utkast till text för någon tidning eller tidskrift. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1. Möjligen är konduktören Fenger upphovsman.

4.1.1 Studiens disposition och undersökningens huvudfrågor

Studien av Alnarpsinstitutets bakgrund och framväxt är uppbyggt kring huvudfrågan om *trädgårdens roll i uppbyggnaden och gestaltningen av en mönsteranläggning för Sveriges jordbruk*. Diskursen kring trädgårdskulturens roll i gestaltningen av det nya lantbruksinstitutet är central för avhandlingens huvudtes: *att trädgården användes som förebild för jordbruket i Skåne under 1800-talet*. Kapitlet inleds med en redogörelse för diskussionen om inrättandet av en högre lantbruksutbildning i Skåne som förs under 1800-talets första hälft. Genom att undersöka framväxten ett sydsvenskt lantbruksinstitut ställs frågor om vilka aktörer som drev frågan, hur man ansåg att utbildningen skulle organiseras och vem man riktade sig till. Valet av Alnarp som plats för det planerade lantbruksinstitutet motiverar en översikt av domänens historia med början i perioden som svensk kungsgård efter 1658 men med tyngdpunkt på 1800-talet. Perspektivet är trädgårdshistoriskt och rör de fysiska förutsättningarna som anläggningen av lantbruksinstitutet från 1857 hade att utgå ifrån. Hit hör också frågan om vilka förebilder som diskuteras inför lantbruksinstitutets uppbyggnad, både vad gäller dess yttre form och dess undervisning.

En större del av kapitlet ägnas åt uppbyggnadsfasen av lantbruksinstitutet på Alnarps domän mellan åren 1857, då beslutet om inrättandet av ett skånskt lantbruksinstitut togs, och 1862 då det färdiga institutet invigdes. I beskrivningen av Alnarpsinstitutets anläggningstid står park och trädgård i förgrunden. Utredningen av vilka aktörer och planer som varit avgörande för inrättandet av lantbruksinstitutets trädgårdar är komplex och rör sig därför stundtals på detaljnivå. Motivet är att belysa trädgårdens och parkens roll i förhållande till övriga delar av det lantbruksinstitut man är i färd att bygga upp. Härunder sorterar frågor om Alnarps trädgårdsmästare, dess föreståndare och övriga aktörer, deras utbildning, förebilder och roller under anläggningstiden. Bygget av Alnarps slott behandlas framförallt med avseende på huvudbyggnadens placering och relation till park och trädgårdsanläggningarna och till det omgivande landskapet.

Kapitlets två följande delar rör dels Alnarpsinstitutets första tiotal år, från invigningen 1862, och de arbeten med institutets park och trädgårdar som fortsattes då, dels den följande tioårsperioden, fram till 1880-talets början som rymmer både inrättandet av Alnarps trädgårdsmästareskola 1876 och en omfattande upprustning av Alnarpsparken mellan 1879 och 1881. Kapitlet avslutas med en redogörelse för hur Alnarpsinstitutet framställdes vid 1880-talets ingång då det presenterades som ”färdigt” och vilken betydelse park och trädgård tillmättes i detta sammanhang.

Studiet av Alnarpsinstitutets uppbyggnad och verksamhet grundar sig framförallt på officiella förvaltningshandlingar, det vill säga mötesprotokoll med bilagor i form av både skriftliga dokument och kartor eller planer av olika slag. Till skillnad från flertalet statliga arkivbildare har handlingarna rörande Alnarpsinstitutet, trots tydlig proveniens, delats upp på flera arkiv under årets lopp.⁴⁴⁷

Den mest ingående studien av Alnarps trädgårdshistoria är Börje Karlssons *Alnarpsparkens historia* från 1986. Karlssons uppsats täcker hela domänens gestaltningshistoria fram till 1980-talets början, särskilt ingående är utredningen om parkens förhistoria i den så kallade Alnarpskogen. Allan Gunnarsson har med utgångspunkt i kartor och litteratur bland annat analyserat markanvändning och arealförändringar i den nuvarande Alnarpsparkens historia under den svenska tiden i uppsatsen ”Parken och tiden” publicerad i *Alnarp – en exposé*, 1996.⁴⁴⁸ Vad gäller de tidiga planerna på en högre lantbruksutbildning i Skåne bygger framställningen bland annat på Leonard Holmströms *Jordbruksundervisningen i Skåne*, från 1918 som visat sig tillförlitlig genom en god förankring i relevant källmaterial.⁴⁴⁹ Till någon del har framställningen också kompletterats med uppgifter ur korrespondens av både officiell och privat karaktär.

⁴⁴⁷ Huvuddelen av de skriftliga dokumenten har lämnats och hålls samman i Alnarpsarkivet vid Landsarkivet i Lund. Vad gäller kartor och ritningar är arkivmaterialet splittrat mellan olika enheter som har, eller har haft ansvar för, någon del av Alnarpsinstitutets förvaltning under årens lopp. Över kart- och ritningsmaterialet saknas idag en heltäckande arkivförteckning.

⁴⁴⁸ Gunnarsson, Allan, ”Parken och tiden”, *Alnarp – en exposé*, Alnarp 1996.

⁴⁴⁹ Holmström, Leonard, ”Jordbruksundervisningen i Skåne”, *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, red. Emil Sommarin, Lund 1918. Angående Holmströms tillförlitlighet så bygger framställningen av Alnarpsinstitutets historia på den förre föreståndaren Hugo Winbergs bok *Landbruks- och mejerierinstitutet vid Alnarp* från 1913, men är kompletterad med flera referenser till arkivhandlingar. Holmström var rektor för folkhögskolan Hvilan i Åkarp

4.2 Den högre lantbruksutbildningens skånska förspel 1800-1858

I början av 1800-talet väcktes frågan om högre utbildning för lantbrukets behov. En utbildning som förenade praktik med en teoretisk underbyggnad sågs som en förutsättning för de mer storskaliga försök av praktisk natur man tyckte sig behöva för moderneringens utveckling. En kombination av utbildningsanstalt och försöksgård betraktades som en önskvärd och framkomlig väg. Inte oväntat ansågs det att sådana anläggningar borde underställas eller åtminstone anläggas i närheten av de två universiteten i Uppsala och Lund.⁴⁵⁰ Det första konkreta förslaget i den riktningen kom från Carl Georg Stjernsvärd, godsägare till Engeltofta, norr om Ängelholm i Skåne, och en av provinsens tidiga jordbruksreformatorer. Stjernsvärd föreslog i ett betänkande 1813 att lantbruksundervisning i kombination med försöksgårdar skulle anläggas vid de båda universiteten och att de ekonomiska lärostolarna som försvunnit i slutet av 1700-talet skulle återupprättas.

Förslaget rörande Lund är ganska detaljerat och ger en intressant bakgrund till de idéer kring vilka Alnarpsinstitutet senare skulle komma att byggas upp. Minst tre farmar skulle anläggas på olika typer av jord i universitetets närhet och förfogas över av professorn i ekonomi. Försöksgårdarna skulle dessutom hållas öppna för "allmogens söner" på bestämda veckodagar då de skulle få komma och pröva på nya redskap och lära sig nya brukningsmetoder.⁴⁵¹ Förslaget som i förstörone avstyrktes av lantbruksakademien fick emellertid snart ytterligare konkretion genom universitetskanslern i Lund, Lars von Engeströms inlägga, där universitetet föreslogs få disponera Lunds Hospitals ladugårdsjord, Hardeberga och Lunds ladugårdsmark till de tre olika farmarna. Bevekelsegrunderna var som så ofta dubbla. Universitetets ekonomi var vid ingången av 1800-talet påtagligt svag. Genom att gripa initiativet till den högre lantbruksutbildning som allmänt efterfrågades hoppades man att ett sådant mönsterjordbruk på egen jord också skulle ge ett ekonomiskt överskott. Förslaget var i denna form tillräckligt övertygande och ledde till ett kungligt beslut 1818 om

⁴⁵⁰ Holmström, s. 8 ff. Holmström anför också som föregångare Jonas Alströmers lantbruksskola på gården Höjentorp i Skaraborgs län som mottog statsanslag i någon form och som utbildade unga, redan universitetsutbildade män, för att kunna undervisa i praktiskt jordbruk. Verksamheten där började 1739, flyttades till Alingsås på 1750-talet och förmodas ha pågått till Alströmers död 1761. Universitetens lärostolar i praktisk ekonomi hade under 1700-talets andra hälft en liknande funktion. Holmström s. 7.

⁴⁵¹ Av de tre farmarna skulle en inriktas på "odling av säd och klöver, en andra på högre liggande mark för säd jämte potatis, kål m.fl. på drill odlade växter och en tredje för ängs- och betesskötsel." Holmström, s. 8.

”experimentalfarm vid Lunds universitet”. Huvudlinjerna som presenterades för utbildningen och odlingen inbegrep en 2-3-årig utbildning för blivande inspektorer och arrendatorer som jämsides med det praktiska jordbruket på farmarna skulle få teoretisk undervisning i räkning, geometri, naturlära och botanik. På en del av jorden skulle olika typer av cirkulationsjordbruk provas och försöksodlingar anläggas. Nya redskap skulle både tillverkas och prövas.

Projektet för en experimentalfarm vid Lunds universitet tycks trots de genomarbetade planerna till slut ha stupat på svårigheten att hitta en lämplig huvudman.⁴⁵² Enligt det kungliga beslutet 1818 skulle experimentalfarmen på Hospitalsgården vid Lund ”under hushållningssällskapets ledning, dana duglige och kunskapade landtbrukare samt [...] göra rön och försök i åkerbruket och dess alster”. Hushållningssällskapet hade dock haft en kraftig nedgång i sin verksamhet redan några år efter grundandet 1814 och kunde av flera skäl inte ta emot förvaltningen av den planerade experimentalfarmen.⁴⁵³

Plantskola

Samtidigt hade en plantskola för vilda träd, under överinseende av professorn i botanik, också föreslagits.⁴⁵⁴ Härmed inleddes det samarbete mellan hushållningssällskapet och den akademiska plantskoleverksamheten i Lund, som skulle komma att bli själva fundamentet för trädgårdsverksamheten vid Alnarps lantbruksinstitut flera tiotal år senare, nämligen den subventionerade utdelningen av nyttiga träd och buskar till allmänheten.⁴⁵⁵ Det är också, påpekar Axel Törje i sin historik över Lunds botaniska trädgård, den enda del av experimentalfarmen som verkligen kom till utförande, om än för en mycket kort period.⁴⁵⁶ Den del av Lunds hospitalsjord som togs i anspråk för trädskolan var ett stycke åker, drygt 9 tunnland ”god svartmylla”, alldeles utanför stadens östra vall.⁴⁵⁷ Med början 1820 vallades området in och planterades under 5 år med ungefär 30 000 plantor av framförallt lönn och ask.⁴⁵⁸ Avsättningen var emellertid så dålig att det mesta av plantorna; bok, ask, lönn, ek, kastanj och alm, realiserades

⁴⁵² Holmström, s. 9. Holmström anför svårigheterna att finna en arrendator och ledare för experimentalfarmen som skäl för att den inte kom till stånd.

⁴⁵³ Citat ur Kungl. Brev av den 16 december 1818 samt uppgifter ur Malmöhus läns hushållningssällskaps protokoll 27 januari 1824, efter Falkman 1986.

⁴⁵⁴ Holmström, s. 8.

⁴⁵⁵ Klintborg, 1992, s. 24.

⁴⁵⁶ Törje 1959, s. 164-166.

⁴⁵⁷ 1 tunnland motsvarar knappt 5000m².

⁴⁵⁸ Törje 1959, s. 165.

genom annonser i *Lunds Weckoblad*, dock med så klen resultat att det mesta till slut skänktes bort. De allra sista plantorna röjdes från tomten av arrendatorn 1825 mot ett avdrag på det årliga arrendet för besväret, ett ganska snöpligt slut på det enda resultatet av de första storslagna planerna för en skånsk akademisk experimentalfarm.

Samtidigt pågick försäljning av träd från Paradislyckan norr om den gamla botaniska trädgården inne i Lund. Verksamheten där var en direkt fortsättning av det ”plantageverk” som inrättades på platsen vid mitten av 1700-talet med mullbärsträd, silkesodling och utdelning av alléträd, tobak och färgväxter som under många år förestods av botanikprofessorn Erik Gustaf Lidbeck.⁴⁵⁹ Inte heller var plantskolan någon ekonomisk framgång och inkomsterna räckte inte alls för att hålla botaniska trädgården eller Paradislyckan i skick. Därtill förslog inte heller det arrende som under en lång följd av år flöt in från hospitalsjorden som efter 1825 åter låg under plögen.

Den för experimentalfarmens trädskola upplåtna delen av Lunds hospitalsjord kom att stanna i universitetets ägo och blev 1860 platsen för den nya botaniska trädgården. Tillkomsten av nya lasarettbyggnader 1867 i Paradislyckan och ett nytt stort universitetshus, 1888, delvis på den gamla botaniska trädgårdens mark, innebar så småningom att hela området förvandlades till representativ park, om än med vissa spår efter den gamla verksamheten.⁴⁶⁰

Skånelänens första gemensamma lantbruksskola i Orup

I ansträngningarna att få till stånd en högre lantbruksutbildning i Skåne spelar också lantbruksskolan i Orup, en viktig roll. Leonard Holmström, författare till Malmöhus läns hushållningssällskaps beskrivning av jordbruksundervisningens utveckling i Skåne, vill till och med göra troligt att det är frågan om skånelänens lantbruksutbildning som till slut får de skånska hushållningssällskapen på fötter efter en längre aktivitetssvacka i 1800-talets början.⁴⁶¹

1837 anlätade hushållningssällskapet läkaren Johan Rabbén (som med bland annat en docentur i ekonomi kvalificerat sig som sakkunnig i jordbruksfrågor) för att upprätta ett förslag till jordbruksinstitut för länet,⁴⁶²

⁴⁵⁹ Törje, Axel, *I den oförlitneliga nyttans tjänst: Eric Gustaf Lidbeck och Skånska plantageverket*, Årsskrift / Gamla Lund 54 (1972), Lund 1973.

⁴⁶⁰ Törje 1959, passim.

⁴⁶¹ Holmström, s. 9.

⁴⁶² Holmström, s. 10. Samma uppgifter framgår av hushållningssällskapets protokoll, publicerade i dess *Quartalsskrift*. Jag följer här emellertid Holmströms välunderbyggda

vars viktigaste punkter sammanfattas enligt nedan:⁴⁶³

Institutets egendom bör ha stor areal för att kunna visa olika metoder för bedrivandet av ett större jordbruk. Den bör även äga tillgång på skog.

Det bör finnas 4 à 5 vetenskapligt bildade lärare för undervisning i agronomisk kemi, fysik, mineralogi, lantbruks-teknologi, ekonomisk botanik, växtfysiologi och forstkunskap⁴⁶⁴, praktisk geometri, matematiska grunderna för lantbruksmekaniken, hydrauliken och nivelleringskonsten m. m., ävensom ock i de första grunderna av husdjurens komparativa fysiologi, avel och skötsel i allmänhet samt deras allmännast förekommande sjukdomar och deras behandlingssätt m. m. Det bör även finnas:

Mekanisk verkstad med behörigt antal skickliga professionister, såsom smeder, vagnmakare och timmermän.

Fruktträdgård och yrkesman.

Modeller av redskap; lantbruksjournaler och lantekonomiska skrifter; nödiga matematiska, fysiska och kemiska instrument.

Direktör eller fullmyndig föreståndare (vetenskapligt bildad agronom).

Direktion och

Behövliga byggnader.

Förslaget rymmer ytterligare skrivningar som betonar vikten av de högre ståndens roll som föredömen och förmedlare av den agronomiska bildningen till folket. Därför ansågs det självklart att godsägarsönerna, som den högre utbildningen framförallt riktade sig till, själva skulle delta i jordbrukets praktiska göromål under sin utbildning. För det goda exemplet skall ansåg man också att institutet borde förläggas till en egendom som krävde mycket arbete för att göras till ett väl fungerande lantbruk. Därför ville man inte förlägga det till de platser som tidigare föreslagits i närheten av Lunds universitet vilket omgavs av redan rika och lättodlade jordar. I förslaget omnämns också möjligheten att till ett sådant institut foga en skola för ”folkets söner i åldern 12-18 år” efter mönster av de berömda pedagogerna Pestalozzi och von Fellenbergs skolor i Schweiz och Mackleans lantbruksskola för barn vid Svaneholms gods i Skåne.

Kristianstad läns hushållningssällskap hade uttryckt önskemål om samarbete rörande ett lantbruksinstitut, som på det viset skulle komma till nytta för hela Skåne, och utbildningskommitténs förslag gick därför dit på remiss. Inte långt därefter tillträdde landshövdingen i Kristianstad län, Gustaf von Rosen,

framställning, utom i de fall då hushållningssällskapets förvaltningshandlingar, eller andra källor, eventuellt ger en avvikande bild av förloppet.

⁴⁶³ Holmström, s. 10-11.

⁴⁶⁴ Forst- = skogs-.

som ordförande i hushållningssällskapet och föreslog bildandet av ett länsövergripande samarbetsorgan för de skånska hushållningssällskapen. Under namnet ”Skånska provinsens hushållsförening” inrättades så en bas för alla gemensamma intressen, men rent praktiskt skulle frågan om en högre lantbruksutbildning för Skåne komma att drivas av förvaltningsutskottet i Malmöhus läns hushållningssällskap.⁴⁶⁵

Siktet var inställt på en gemensam institution, helst belägen i Färs eller Frosta härader, någonstans utmed landsvägen mellan Lund och Kristianstad, där tillgången på lämpliga egendomar för ändamålet ansågs god.⁴⁶⁶ Redan från början måste förslaget inskränkas då man inte trodde sig kunna uppbringa de medel som krävdes för att inrätta en fullödlig högre utbildning. Ett besparingsförslag gick ut på att minska på antalet lärare och engagera dem man kunde från universitetet i Lund. Man tänkte sig att de skulle kunna ta sin sommarledighet i anspråk för undervisning på lantbruksinstitutet och på så vis, för eleverna, kunna fylla sommaren med både praktiskt och teoretiskt arbete parallellt.

Genom aktieteckning samlades tillräckligt med kapital för inköp av egendomen Orup där den första kullen om nio elever började sin skolgång i april 1840. Ganska snart stod det emellertid klart att Orups lantbruksinstitut inte blivit det framstående läroverk för hela provinsen som man från början tänkt sig, utan något av mycket blygsammare format, snart istället kallat för Orups *lantbruksskola*. Trots att de stora förhoppningarna på Orup inte infriats åtnjöt skolan under sin verksamhetstid ett gott anseende som lockade både elever och namnkunniga föreståndare och inspektorer, till exempel bland Skånes större jordägare.⁴⁶⁷

Mera lyckosamma var försöken att inrätta högre lantbruksutbildningar i Mellansverige. Det 1835 inrättade lantbruksinstitutet i Degeberg i Skaraborgs län, uppbyggt av lantbruksreformatorn Edvard Nonnen, var en av förebilderna för de skånska ansatserna. Sedan 1848 fanns också lantbruksinstitutet i Ultuna, strax söder om Uppsala, som var en direkt avknoppning av Degebergsinstitutet.

Frågan blev nu föremål för överläggningar vid lantbruksmötet i Ängelholm 1855. Bland dem som gjorde sina stämmor hörda fanns Rudolf Hodder

⁴⁶⁵ Holmström, s. 13.

⁴⁶⁶ Holmström, s. 13.

⁴⁶⁷ Holmströms beskriver den förste föreståndaren Tenger, först dådkraftig, sedan alltmer benägen att tillbringa sina dagar på Skarhult istället för på Orup, samt hur man värvar den ovannämnde Rabbén från en liknande skola i Kalmar till Orup 1847, efterträdd av Fritz von Ekensteen. Här framgår också att skolans inspektorer den första tiden var jordbrukaren Jakob Falkman från Malmö, C. A. Coyet och greve C. Beck-Friis, i nu nämnd ordning. Skolan upphörde 1912.

Stjernsvärd, ägare till Vittskövle gods, som föreslog tillsättandet av en kommitté för att förbereda frågan och pastor Carl Rudolf Wulff som menade att Lund vore den lämpligaste platsen.⁴⁶⁸ Bibliotek och tillgängliga lärarkrafter talade åter för närheten till Lunds universitet. Wulff föreslog bildandet av ett bolag för att ta över Biskopsgården. Det äldre förslaget hade ju stupat på svårigheterna att hitta en lämplig och tillräckligt penningstark huvudman.

I Ängelholm beslöt man att ärendet borde drivas av skånska hushållsföreningen och de två länens landshövdingar. Snart därefter kom bifall från lantbruksmötet i Uppsala som gärna såg tillkomsten av ett skånskt systerinstitut till Ultuna.

Först nu började man kunna skörda framgångarna av de stora skiftesreformerna som hörde till seklets början, men som inledningsvis försinkats av såväl organisatoriska svårigheter som en lång följd av svåra missväxtår. Den krassa bild som källmaterialet förmedlar handlar ofta om hur man överskattat hastigheten med vilken man i praktiken kunde bryta och odla upp mark, samtidigt som många bönder var strängt uppbundna med omfattande dagsverksskyldigheter.⁴⁶⁹ Införandet av cirkulationsbruk som inledningsvis innebar att delar av marken varje år skulle ligga i träda rymde också ett stort pedagogiskt problem. Hur skulle man under missväxtåren, när skördarna ofta inte ens räckte till arrendet, kunna motivera bönder att lämna en del av den tillgängliga jorden obrukad? 1840-talet hade sett några andra reformer av stor skala och betydelse genomföras, folkskolestadgan 1842 kan nämnas som en av de viktigaste, och det fanns vid 1850-talets ingång redan goda erfarenheter av effektiv organisation och information som var en förutsättning för Alnarpsinstitutets snabba inrättande. Degeberg som var förebilden och Ultuna var väl inarbetade och i stort välfungerande institutioner, och det var hög tid att kröna jordbruksprovinsen Skånes framgång med ett lärosäte som motsvarade provinsens höga ambitionsnivå.

4.3 Platsen för det nya lantbruksinstitutet

Vid ett möte i Lund i juni 1856 enades de sammankallade representanterna för "Skånes Possessionater" om ramarna för det lantbruksinstitut man tänkte

⁴⁶⁸ Holmström, s. 44. Holmströms beskrivning av Alnarpsinstitutets framväxt bygger i allt väsentligt på Winberg 1917, men har fördelen av ett vidare synfält där tillblivelsen sätts i samband med den skånska lantbruksutbildningen i dess helhet och med viss hänsyn tagen även till inflytande utifrån.

⁴⁶⁹ Klintborg Ahlklo 2003, passim.

sig.⁴⁷⁰ Här behandlades översiktligt behovet av anställda lärare, tjänstemän och andra befattningar, med förslag på löne- och kostnadsnivåer. Tjänsteförslaget ger en inblick i hur man tänkte sig organisera institutet och hur man värderade de olika insatserna:

Föreslagna årslöner för respektive tjänst:

Till direktören såsom föreståndare 2000, såsom lärare 1000, S:a 3000

Lärare i praktiskt jordbruk, som tillika är gårdens inspektör 2000

Lärare i agrikulturkemi 1000

I Veterinär och Zoologi 1000

I Skogsbruk och ängsskötsel 1000

I botanik och trädgårdsskötsel 1000

I landtmäteri, afvägn och Ritn 500

I bokhålleri 500

Verkstadsföreståndare 750

Extra lärare 450

Bibliotek och samlingar 500⁴⁷¹

Listan avspeglar de olika ingående funktionernas vikt, liksom läroämnenas omfattning och förhållande till utbildningen som helhet. Föreståndartjänstens undervisning lyfts ut och specificeras på samma nivå som lärarna i de övriga huvudämnena; agrikulturkemi, veterinär och zoologi, skogsbruk och ängsskötsel samt botanik och trädgårdsskötsel. Ämnena har alla det gemensamt att man kombinerar teori med praktik. För läraren i praktiskt jordbruk, som också förutsätts fungera som gårdens inspektör, specificeras inte lärargärningens andel i tjänsten. Troligen bedrivs elevernas praktiska jordbruksövningar som en del av det dagliga arbetet, under inspektorns överinseende, varför en uppdelning varken varit behövlig eller möjlig att

⁴⁷⁰ Possessionat, äldre ord för godsägare. "Närvarande: Ordföranden i Kongl: Hushålln: Sällskapet Landshöfdingen i Malmöhus Län, Kommendören af Kungl; Nordst: Ord m. m. Herr S.G.v.Troil, samt kammarherren Herr Grefve Beckfriis till Börringe, Hr Grefve Posse till Charlottenlund, Hr Friherre H. Ramel till Öfvedskloster, Hr Grefve De la Gardie till Löberöd, Hr Häradshöfding C. v. Seth från Ousbyholm, Hr Possesionaten Hr A. v. Seth från Råby gård, Hr Kapten Dahl från Jältofta, Hr Häradshöfding C.A. Trolle från Klågerup, Hr Ryttmästare R. Stjernsvärd från Widtsköfle, Hr Direktör J v. Ekensteen från Orup samt undertecknad, Sekreterare i Länets Kungl. Hushållningssällskap Carl Rud. Wulff." Utdrag ur protokoll vid sammanträde med en del af Skånes Possesionater för öfverläggningar om organiserandet af ett högre Landbruksläroverk i Skåne, hållit [sic!] i Lund den 5 juni 1856." FI:1 Handlingar rörande Alnarpsinstitutets bildande, odaterade.

⁴⁷¹ Riksdaler riksmünt. Utdrag ur protokoll vid sammanträde med en del af Skånes Possesionater för öfverläggningar om organiserandet af ett högre Landbruksläroverk i Skåne, hållit i Lund den 5 juni 1856. FI:1 Handlingar rörande Alnarpsinstitutets bildande, odaterade.

göra. Inspektorn deltar alltså själv i arbetet, som förebild för eleverna, helt enligt de önskemål som tidigare ventilerats.⁴⁷²

Här uttrycks också behovet av en representativ huvudbyggnad som man föreställer sig bör bestå av ett boningshus med två flyglar, eventuellt efter mönster av Degebergs lantbruksinstitut, vars flygelförsedda huvudbyggnad hade karaktär av en mindre herrgård.⁴⁷³ Vad man sökte var en större gård med goda förutsättningar för att utveckla ett mönsterjordbruk och ett byggnadsbestånd som kunde rymma både utbildning och bostäder, stall och ladugårdar och allt vad som i övrigt hörde till ett fullödigt lantbruk. Förslag på egendomar, som ansågs lämpliga, lämnades av kommitténs egna medlemmar eller av kontakter i de stora och inflytelserika nätverk kring vilka jordbruksutvecklingen kretsade. Kommitténs annonser i *Post- och Inrikes Tidningar* gav inte så många nya förslag man inte redan kände till, men många propäer från hugade försäljare av halvstora gårdar.⁴⁷⁴

I konsekvens med det skånska lantbruksmötets förslag i Ängelholm 1855 gjorde Skånska hushållsföreningen en framställning till landshövdingen om att förlägga ett lantbruksinstitut till kungsgården Alnarp. Hushållsföreningens förslag till plats för det nya institutet hade föregåtts av ganska ingående undersökningar.⁴⁷⁵ Alnarp hade sedan 1674 fungerat som landshövdingens löneboställe och det faktum att arrendet skulle upphöra 1862 gav en möjlighet att diskutera kungsgårdens användning för andra ändamål.⁴⁷⁶ Det goda beslutsunderlaget till trots⁴⁷⁷ mötte propositionen motstånd i riksdagen där man ansåg att både Dalby och Flyinge kungsgårdar vore mycket lämpligare platser för ett lantbruksinstitut. Efter ett ”kraftigt ingripande”, vad som väl i modernare språkbruk kunde tolkas som en stark lobby-insats, av landshövdingen von Troil och biskopen Johan Henrik Thomander, togs

⁴⁷² Samma pedagogiska modell förordas i det förslag till jordbruksinstitut för länet som hushållningssällskapet stod bakom 1837.

⁴⁷³ Degebergs huvudbyggnad var däremot specialbyggd för ändamålet och rymde, den traditionella utsidan till trots, ljusa och moderna föreläsningssalar på övre planet, synliga utifrån bara genom ett större växthusliknande glasparti, infällt i sadeltaket, som alla årets ljusa timmar gav lektionssalarna ett flödande överljus.

⁴⁷⁴ Bland de till försäljning anmälda gårdarna finns Fritz von Ekensteens Wollsjö gård, vilket måste sättas i samband med det faktum att Ekensteen i egenskap av föreståndare på Orups lantbruksskola då erbjudits att köpa skolans egendom för privat drift. Holmström, s. 18. De detaljerade redogörelser (om än möjligen något skönmålade) för gårdarna som där utbjuds till salu utgör en intressant dokumentation av en handfull gårdars hela bruk och ekonomi vid ett givet tillfälle.

⁴⁷⁵ Landshövdingens kompensation för bortfallet av inkomst från boställsjorden var en av de frågor som krävde ganska omfattande utredning, allt noggrant dokumenterat bland annat i von Troils egna skrivelser i institutets protokolls- och brevböcker för perioden.

⁴⁷⁶ Holmström, 1918, s. 48.

⁴⁷⁷ Alnarpsinstitutets ark I, BI:1, Brevbok 1857-1861.

emellertid beslutet i september 1857 att förlägga det nya lantbruksinstitutet till Alnarp.⁴⁷⁸

4.3.1 Alnarps kungsgård före lantbruksinstitutet

Alnarps historia går att följa tillbaks till medeltiden. Så tidigt som 1145 omnämns Alnarp som herresäte och större jordegendom, och gården, liksom namn på tidiga ägare under 13- och 1400-tal finns punktvis dokumenterade, inte sällan på grund av våldsamheter eller andra oegentligheter som lämnat spår i handlingarna. Strax innan Skåne blev svenskt hade Alnarp kommit i Lunds domkapitels ägo. Hela egendomen drogs in till kronan efter Roskildefreden 1658 och blev så småningom löneboställe för generalguvernören över Skåne.⁴⁷⁹ För de många kungsgårdar som på detta sätt bildades i Skåne fanns från 1700-talets början stora planer för upprustning och nybyggnad av tidsenliga och prydliga hus. Centralt utarbetade ritningar, senare på 1700-talet följt av publicerade mönsterritningar, skulle förse de nya svenska provinserna med förebildlig arkitektur av svenskt snitt. I praktiken tycks ett omfattande förfall ha drabbat just kungsgårdarna, bland annat på grund av brist på medel för att genomföra all den upprustning som krävdes.⁴⁸⁰ Många egendomar var dessutom hårt nedgångna av de oroligheter som följde i kölvattnet efter freden i Roskilde. Eftersom Alnarp varit i statlig ägo sedan 1658 finns för de senaste 350 åren en omfattande dokumentation av egendomens tillstånd vad gäller jord, skog och byggnader, bland annat i form av de syneprotokoll som upprättades varje gång det skedde förändringar i gårdens förvaltning eller administration, d. v. s. när en ny statlig ämbetsman eller arrendator till- eller frånträdde sin befattning på kungsgården. Flera av synerna kan också kompletteras med lantmåterihandlingar; kartor och beskrivningar, vilket innebär att det går att få en ganska bra bild över förändringar av Alnarps landskap och bebyggelse under den svenska tiden.

En välbevarad karta från 1665 visar egendomen bara några år efter det svenska övertagandet.⁴⁸¹ Alnarpsskogen, som spelar en framträdande roll i egendomens historia, syns här tydligt markerad.⁴⁸² Nordost om det centrala

⁴⁷⁸ Holmström, s. 45.

⁴⁷⁹ Fernqvist 1996, s. 20. Fernqvist redogör översiktligt för egendomens historia, dock utan angivande av källor.

⁴⁸⁰ von Schwerin, 1932, s. 290.

⁴⁸¹ Kålgårdens läge motsvarar ganska väl vad som idag utgör västra hälften av trädgården utanför Gammelgårds södra länga.

⁴⁸² Karlsson, 1986, har en ganska omfattande redogörelse för Alnarpsskogens historia ur flera synvinklar med hänvisning till synehandlingar, rättsliga handlingar och övrig litteratur på området. Både Winberg, 1913, och Fernqvist, 1996, redogör för ägare, ägarbyten etc. under

Figur 33. Geometrisch Affritningh Öffver den Högwälborne Herres Her Gabriell Oxenstiernas Sätthes Gård. Afmätit Renoverat och Deskriberat. A:1665, SLU Alnarp, Förvaltningens arkiv.

skogspartiet, vilket i grova drag motsvarar dagens park kring Slottet, syns den gamla kringbyggda huvudgården. Det äldsta huset, en medeltida trevånings tornbyggnad, syns i gårdens nordvästra hörn.⁴⁸³ Här börjar också

perioden före Alnarpsinstitutets övertagande av kungsgården Alnarp, dock utan angivande av källor.

⁴⁸³ Alnarps äldsta byggnadshistoria är inte helt klarlagd. Von Schwerin visar med utgångspunkt i nämnda syneprotokoll att gården bestod av ett litet grundmurat stenhus, 13 alnar långt och 11 alnar brett, med tre våningar och källare samt en boningslänga av korsvirke med tegeltak. Byggnaden var i början av 1700-talet mycket förfallen, reparerades 1756 och var i bruk ännu 1765, men såldes för rivning 1781. Karlsson påpekar att det äldsta husets bestånd under 1700-

Figur 34. Detalj av kartan, fig. 33. Kålgården syns snett nedanför den tornförsedda byggnaden.

Alnarps trädgårdshistoria i form av en liten inhägnad kålhage i gårdens sydöstra hörn. De päronträd som idag pryder platsen, förmodligen planterade där runt 1900, står med andra ord i trädgårdsjord som varit i obruten hävd i närmare 350 år.

Medan privata egendomar som Ramels Övedskloster, Thotts Skabersjö eller von Hyltéens Skillinge utvecklades till magnifika mönsteranläggningar med nybyggnader, parkanläggningar och stora insatser för jordbruket och lantushållningen, var förändringarna på en kungsgård som Alnarp mycket små.⁴⁸⁴ För eftervärlden ger bevarade handlingar ett intryck av oro och svårigheter att hålla ihop den stora egendomen. Som skånske guvernörens och senare landshövdingens boställe och sommarresidens var Alnarp under

talet är delvis oklart och menar att det inte finns med på kartorna 1716 respektive 1766. Anders Sigfrid Rålamb's akvarell över Alnarp, tillkommen i slutet av 1780-talet visar emellertid också stenhuset. Den rimligaste förklaringen är att stenhuset, vars bredd motsvarar boningslängans med bara en halv alns skillnad, i kartans generalisering helt enkelt räknats in i gårdens norra länga och i sitt delvis ruinerade skick inte ansetts nödvändigt att särskilt märka ut. Von Schwerin, s. 291, Karlsson, s. 91, not 1.

⁴⁸⁴ Von Schwerin, s. 291.

Figur 35. Description öfver Kongsgården Alnerup, Johan Hesselgren 1712. Lomma socken, Alnarp nr 1, Lantmäteristyrelsens arkiv.

1700-talets första hälft föga representativt, förmodligen knappt ens möjligt att bebo, med förfallna byggnader, misskötta arrenden och ständiga problem med övervakning av skogen som på den i övrigt skoglösa slätten lockade till stöld och skövling.

Av de två 1700-talskartor med beskrivningar som förfärdigades med ett femtiotal års mellanrum går vissa förändringar av gårdens trädgårdar att utläsa. Den första kartan, uppmätt och ritad av lantmätare Johan Hesselgren, 1712, visar att den äldsta kálhagen ligger kvar i stort sett oförändrad medan gården fått ett tillskott i form av en humlehage på västra sidan. Den stora dammen nordväst om husen som beskrivs på den äldsta kartan, 1665, tycks i början av 1700-talet varit kraftigt förminskad och uppdelad i två mindre dammar.

Figur 36. Geometrisk Charta öfver KongsGården Alnerup, Herman Frykner 1766. Lomma socken, Alnarp nr 1, Lantmäteristyrelsens arkiv.

Lantmätare Herman Fryknerns karta 1766 visar att trädgården utvidgats väsentligt norrut och det framgår att den delen är nyligen anlagd. Precis som på många andra ställen tycks dock 1750- och 60-talen innebära en viss uppgångsperiod även på Alnarp. Det gamla stenhuset, så förfallet och svårhanterat i synerna från 1700-talets tidigare hälft, restaurerades 1756 och var i bruk ännu 1765.⁴⁸⁵ Kartans beskrivning avslutas med en kort redogörelse för trädgårdar, dammar och stängsel, efter genomgången av alla Alnarps "jordar och lägenheter". Frykner ger i kort lantmätarprosa en god beskrivning av viktiga delar av Alnarps 1700-talslandskap:

⁴⁸⁵ Von Schwerin, s. 291.

”Utom beskrifne lägenheter, äro til Gården tvenne stn Trädgårdar, af hvilka den gamla, sunnan til belägen, är försedd med några fruktträn, men den andra såsom nyligen anlagd, hafver inga trän, utan nyttjas til kål och andra kjöks Saker. Åtskilliga Fiskdamar äro uti ägorna grafne, hvilka på Chartan utmärkta finnas. Stängslen omkring gården består af dubbla Stengårdsgårdar; men uti och omkring ägorna består den af Tång-diken, eller wallar af Sjöväxten tång med jord sammanlagd, hvilka merendels med vattendiken å ömse sidor äro omgifna; hvarigenom, jämte några floddiken, ägorna äro befriade från den annars öfverflödiga vätan. 10 dec 1767, Herman Frykner.”

Kartan ger oss ytterligare några detaljer av intresse. I den nyanlagda norra trädgården är ett trädgårdshus markerat i form av en kartsymbol utvisande ett litet hus ur vars skorsten stiger rök.⁴⁸⁶ I trädgårdens norra ände ligger en av de dammar som Frykner nämner, den finns markerad redan på Hesselgrens karta 1712 men är nu prydligt rektangulär och långt utsträckt. Nästan lika regelbundna verkar de dammar som ligger i egendomens södra gräns, strax intill vägen mot Malmö där den lämnar kartan efter att ha passerat Alnarpskogen, och de dammar som ligger utmed den norra gränsen, nästan rakt ovanför Alnarpskogen. Alla dammarna finns markerade redan på 1712 års karta. Båda 1700-talskartorna visar också att den sydligaste delen av Alnarpskogen, på 1600-talskartan markerad som en friliggande dunge, åtminstone delvis finns kvar i form av mera högväxta träd precis runt dammarna längst i söder.⁴⁸⁷

Genom synehandlingar, förrättade med bara några få års mellanrum i mitten av 1850-talet, får vi också en god bild av Alnarpsegendomens landskap alldeles innan den skulle omgestaltas till mönstergård och lantbruksinstitut. Egendomen hade synats vid den gamle landshövdingens frånträde, och omställningen till den nya verksamheten krävde både syneprotokoll och noggrann kartering av egendomens status.

Av synen 1853, vid von Troils tillträde, framgår att till gården hörde mangård, ladugård, potatiskällare, väderkvarn och trädgård: ”Trädgården är i utmärkt godt skick underhållen, innehåller mångfaldiga fruktträd samt är på

⁴⁸⁶ Karlsson, 1986, har en annan tolkning av Alnarps äldsta trädgårdar, se Karlsson s. 18 samt s. 94, not 19.

⁴⁸⁷ Intressant är också att notera att vägen mellan Sundets strandhedar i väster och Åkarp i öster går över betesmark ända fram till gården, in genom portlidret och ut på motsatta sidan alldeles som den, med mycket små förändringar, gjort minst sedan mitten av 1600-talet. Strandheden var den naturliga och enda vägen för dem som ville färdas med häst och vagn utmed kusten. Här använde man annars båt medan landsvägen gick betydligt längre in i landet.

östra och norra sidorna omgifven af stora vilda träd.”⁴⁸⁸ Ett par hundra alnar sydost om gården växte alm och balsampil som arrendatorn Göransson ville ta bort eftersom de ansågs ”skadliga för omkringvarande åkrar”. Som kompensation för de borttagna träden föreslog han att en bit dålig ängsmark kallad Skräddareängen, i Alnarpskogens västra del, skulle planteras med träd, liksom en bit mark norr om gårdens trädgård. Alnarpskogen hade blivit utsatt för både stöld och åverkan genom åren, trots att skogen var ”fridlyst”. Fridlysningen innebar bland annat att all trädgårdning måste ges tillstånd och sedan ersättas med lika många nyplanterade träd.⁴⁸⁹ Själva skogen beskrev synemännen som ”en stor snart oräknelig mängd något större och mindre tillväxande träd af hvarjehanda slag, en del eke, mycken alm med fler och mångfaldige buskar af hassel och hagtorn...”.⁴⁹⁰ Några större almar med avskurna toppar stod kvar efter en omfattande åverkan som ägt rum i början av 1840-talet, däremot hade arrendatorn avlägsnat stubbar och jämnat ut marken efter de hela träd som stulits vid samma tillfälle. Frånsett att de yngre träden borde stammas upp hade synemännen inget övrigt att anmärka på skogens skötsel utan fann den mycket väl vårdad och Skräddareängen, ungefär ett och ett halvt tunnland stor, besiktigades och godkändes för trädplantering.

I slutet av januari 1854 inspekterades trädplanteringen på Skräddareängen. Kungsgårdens trädgårdsmästare, Johan Peter Vesterberg ”en i sitt yrke väl kunnig man” hade då planterat alm, ask och lönn, 370 plantor, i raka rader med 9 alnars avstånd mellan varje träd, och arrendatorn fick tillåtelse att ta bort de 340 almar och balsampilar som stört åkerbruket längre österut på ägorna.⁴⁹¹

Också Lantmätaren Georg Gustafsson som mätte upp och taxerade kungsgården 1856 tycktes vara nöjd med kungsgårdens tillstånd.⁴⁹² Den tre år tidigare nämnda trädplanteringen norr om trädgården kallades nu anlagd park. Trädgården rymde ”en mängd goda fruktträd” och skogen bestod av ”... större och mindre Alm, Ask och Ek samt en del Asp, Hassel och

⁴⁸⁸ Syneprotokoll 1853, avskrift i Alnarpsinstitutets arkiv 1856-1862, FII:2, Handlingar rörande Alnarps kungsgård, handlingar utan nummerbeteckning.

⁴⁸⁹ Karlsson, s. 13-17.

⁴⁹⁰ Syneprotokoll 1853, avskrift i Alnarpsinstitutets arkiv 1856-1862, FII:2, Handlingar rörande Alnarps kungsgård, handlingar utan nummerbeteckning.

⁴⁹¹ Inspektion av Herr A. Göranssons planteringar 30 januari 1854, Alnarpsinstitutets arkiv 1856-1862, FII:2, handling nr 158.

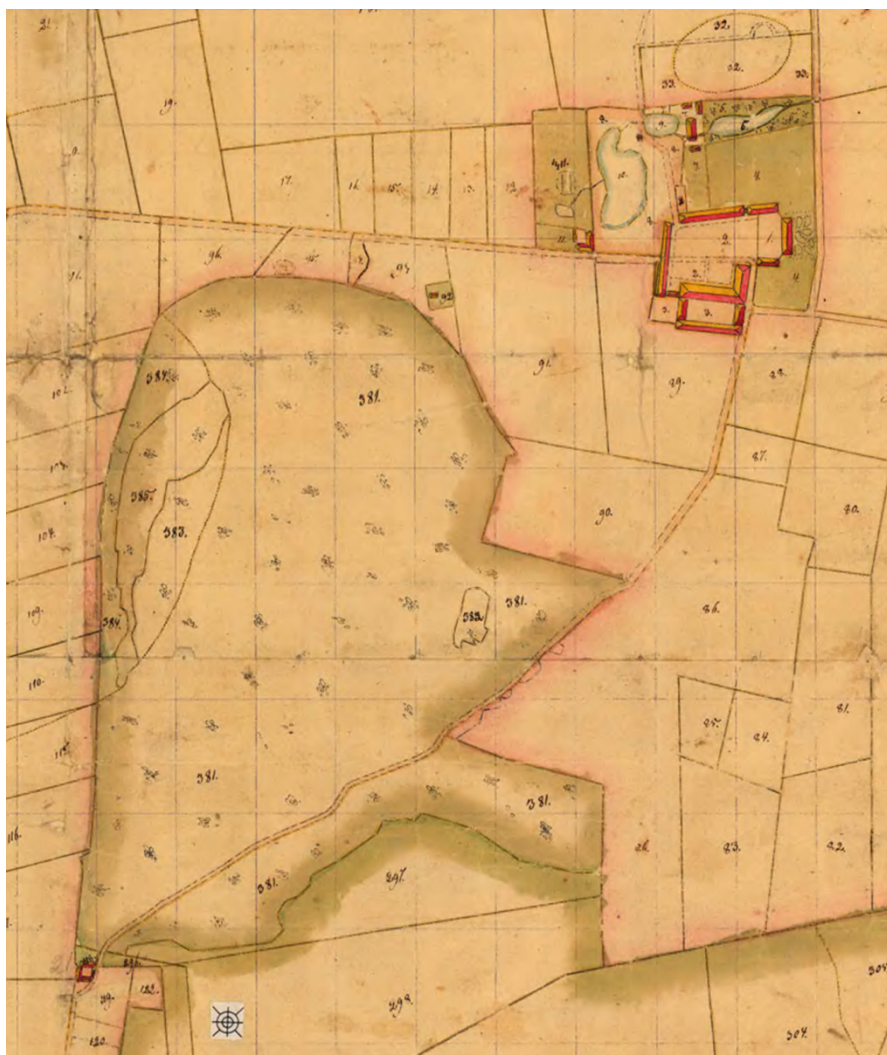
⁴⁹² Gustafsson noterar också, inte utan en viss förtjusning över den goda ordningen på gården, att ”Såsom bevisande särdeles omtänksamhet, att bevara Kungsgårdens åbyggnader för eldfara må anmärkes, att Tobaksrökning å Alnarps blef förbjuden genom ett Härads Rättens Utslag af den 21. Oktober 1757.” Handlingar angående Uppmätning och Taxering af Kungsgården Alnarps, författade år 1856 af Georg Gustafsson, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1.

Hagtorn förutan ett och annat wildt fruktträd”. Här formuleras också Alnarpskogens betydelse för trakten: ”...att den för närvarande är en prydnad för orten och ett angenämt mål för sommarlustfarare från Malmö och Lund...”.⁴⁹³

Gustafssons karta över ägorna bekräftar i stort vad vi redan vet om kungsgårdens utseende genom åren, men ger också många detaljer som är av betydelse för vår möjlighet att orientera oss efter 1800-talets mönster. De noggrant inmätta skiftena gör det till exempel möjligt att på flera punkter finna överensstämmelse med dagens landskap. Trädgårdarna kring den gamla gården har fått tidsenlig om än schablonmässig och starkt generaliserad gestalt på kartan. Här tycks lantmätaren ha velat antyda en mer naturefterliknande trädgårdsstil, helt i enlighet med tidens smak. Ett rimligt antagande är att de ospecificerade trädgårdsytorna rymmer den traditionella och regelbundet anlagda köksväxt- och fruktträdsodlingen. Alnarpskogens droppformade ägofigur framträder tydligt och motsvarar till omfånget ganska väl framställningen på de tidigare kartorna, framförallt 1700-talets. Runt skogen grupperar sig nu serier av mindre fält, ett mönster som vi ska se kommer att följa med i planerna lång tid framöver. De viktigaste vägsträckningarna på kartan kan också identifieras i dagens landskap, med undantag för den nydragning som byggnaden av den stora ladugården, nuvarande Alnarpsgården, ledde till i slutet av 1860-talet. Dammarnas antal tycks ha minskat, framförallt i egendomens periferi, och väderkvarnens läge, rakt norr om gården, är lätt att identifiera mitt i den ägofigur som nu rymmer försöksfält för trädgårdsväxter.

⁴⁹³ Handlingar angående Uppmätning och Taxering af Kungsgården Alnarp, författade år 1856 af Georg Gustafsson, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1.

I Nathorst 1881 och Winberg 1913, uppges att Carl von Linné på sin Skånska resa 1749 skulle ha passerat Alnarp och beskrivit skogen där som Sveriges äldsta almskog. Skånska resan innehåller dock ingen beskrivning av Alnarp. Börje Karlsson har däremot visat att uppgiften om Linnés förekommer hos Johan Leche, en av Linnés studiekamrater, i en uppsats publicerad av Kungl. Vetenskapsakademien 1764. Karlsson levererar dock en brasklapp rörande den omfattande korrespondens mellan Linné och Leche som eventuellt skulle kunna kasta ytterligare ljus över frågan. ”Alnerup med sin täcka skogslund mitt på slätten” omnämns också i en 1913 publicerad kommentar till Linnés skånska resa och Karlsson påpekar att intresset för Linné åter väckts av att Skånska resan kommit ut i en andra upplaga 1874. Se vidare Karlsson 1987, s. 92, not 8.

Figur 37. Handlingar angående ägomätning och gradering af Kungsgården Alnarp, Georg Gustafsson 1856, detalj. 12-LOM-37, Lantmäterimyndighetens arkiv.

4.4 Att gestalta ett skånskt lantbruksinstitut

Från oktober 1857 och fem år framåt arbetade en interimstyrelse med både egendomens och läroverkets organisation. Landshövding Samuel Gustaf von Troil, greve Corfitz Beck-Friis, Börringe, häradshövding Carl Axel Trolle, Klågerup, hovmarsalk Rudolf Hodder Stjernsvärd, Vittskövle och pastor C.R. Wulff, hushållningssällskapets sekreterare, ingick i denna första

organisationsstyrka.⁴⁹⁴ Av inledningen har framgått att redan de första planerna på ett lantbruksinstitut för Skåne avsåg ett mönsterjordbruk för utbildning. Redan från början hade man alltså att ta hänsyn till två sinsemellan ganska väsensskilda verksamheter, den ekonomiska skötseln av en lantbruksegendom som skulle hållas i mönstergillt skick och en lantbruksundervisning med hänsyn tagen till både ekonomiska och pedagogiska krav. Gång på gång återkommer man i handlingarna rörande institutet till hur svårt det varit att hitta förebilder för hur Alnarpsinstitutet skulle inrättas. Det gäller både anläggningen som helhet, huvudbyggnaden och ladugården. Här framgår att inga av de närliggande lantbruksinstituten kan anses vara fullständigt ändamålsenliga på det sätt som man vill att det skånska ska vara:

”Då Eders Kongl. Maj:ts nådiga förordnande att organisera ett högre landtbruksläroverk å Alnarp ej innehöll några detaljbestämmelser för huru organisationen skulle ske, utan det hufvudsakligen var öfverlämnadt åt int.-styrelsen att å det bestämda stället, Alnarp, med derföre af rikets ständer anslagna medel ordna läroverket, sökte int.-styrelsen erhålla kännedom om, huru sådana läroverk förut varit ordnade ej blott å Ultuna utan ock i Norge, Danmark och Tyskland. Den sålunda inhemtade kännedomen förvissade int.-styrelsen om, att icke något af dessa läroverk borde tagas till ovilkorligt mönster för det å Alnarp,[...]”⁴⁹⁵

Trots styrelsens upprepade ovilja att anföra några särskilda förebilder för Alnarpsinstitutet går det att spåra inflytande av olika slag, såväl i uppbyggnaden och dispositionen av hela den fysiska anläggningen och dess delar, som i organisationen av verksamheten i läroverket, på mönstergården och i trädgården. Till de svenska förebilderna måste man räkna Degeberg i Västergötland, som var det första lantbruksläroverket i Sverige. Därifrån hämtades erfarenheter i form av en sorts samförstånd om ett lantbruksläroverks grundläggande uppbyggnad. Äldre och yngre Degebergselever utgjorde redan ett viktigt nätverk i allt vad gällde lantbrukets utveckling. När den högre undervisningen på Degeberg lades ner 1852 förlorades ett antal högre utbildningsplatser⁴⁹⁶ ”och Ultuna fick

⁴⁹⁴ Holmström, s. 46. Även Carl Adam von Nolcken, Jordberga och Peter von Möller, Skottorp, var föreslagna till interimstyrelsen. FI:1 Handlingar rörande Alnarpsinstitutets bildande, odaterade.

⁴⁹⁵ Citerat i presentationsskrift över Alnarps Landtbruksinstitut som gavs ut till det femtonde allmänna svenska lantbruksmötet i Malmö 1881. Det är hämtat ur den redogörelse för interimstyrelsens verksamhet under organisationsåren som lämnades till Kungl. Maj:t efter avslutat uppdrag, inför institutets invigning 1862. Underdåning berättelse om Alnarps lantbruksinstitut, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 105ff.

⁴⁹⁶ Gadd, 1996, s. 293.

ensamt söka att fylla landets behof af högre undervisning i jordbruk.”⁴⁹⁷ som föreståndaren för Alnarp, Hjalmar Nathorst, skriver i sin historik över Alnarpsinstitutets uppkomst 1881. Nathorst fortsätter: ”Otillräckligheten af ett enda landtbruksinstitut blef dock snart inseedd, och att ett nytt dylikt företrädesvis borde förläggas till landets rikaste provins – Skåne –, som ensam producerar så mycket säd till export som större delen af det öfriga Sverige, förbisågs ej heller, lika litet som de klimatiska förhållandena i Skåne tillåta att många växter der odlas, hvilka ej så nordligt som vid Ultuna kunna uppnå någon god utveckling.” Det är tydligt att behovet av ett lantbruksinstitut i Skåne till dels berodde på en önskan att bedriva mönsterjordbruk och läroverk i en landsända som både klimatiskt och i övrigt erbjöd helt andra odlingsbetingelser än vid det mellansvenska Ultuna.

När man i årsberättelsen för Alnarps lantbruksinstitut redogör för sitt vida sökande efter lämpliga förebilder för byggnaderna på Alnarp avfärdar man alla ”i främmande länder befintliga undervisningsverk för landtbruket” utan närmare precisering, men ser sig uppenbarligen nödd att understryka att ”icke heller Ultuna” kan tjäna som förebild, men att man ändå i ”ett och annat avseende” kunnat skaffa sig upplysningar därifrån om hur man bör inrätta sitt skånska lantbruksinstitut. Från det norska lantbruksinstitutet i Ås skaffade man emellertid kopior på arkitekten Peter Høier Holtermanns ritningar till den nya huvudbyggnad som skulle uppföras 1859. I samma ärende reste styrelsen över Öresund för att titta på den av Gottlieb Bindebøll ritade och alldeles nyligen uppförda Landbohøjskolen i Frederiksberg intill Köpenhamn.⁴⁹⁸

I sin historik över Alnarpsparken visar Börje Karlsson hur Olof Eneroths beskrivning av det statliga lantbruksinstitutet i Eldena, Pommern, publicerat 1857, bör ha kunnat inspirera till planerna för Alnarps organisation.⁴⁹⁹ Inte minst påminner det organisatoriska och rumsliga sambandet mellan universitetet i Greifswald och det på landsbygden inrättade Eldena om förhållandet mellan Lunds universitet och Alnarps lantbruksinstitut. Eneroth understryker hur lantbruk och trädgårdskultur undervisades i såväl teori som

⁴⁹⁷ Nathorst 1881, s. 2.

⁴⁹⁸ Underdånig berättelse om Alnarps landtbruksinstitut 1858, Alnarpsinstitutets arkiv 1858–1862, BI:1, Brevbok 1857–1862, s. 42. Brev från Den Kongelige Norske Regerings Departement for det Indre, Alnarpsinstitutets arkiv 1858–1862, FI:1, Korrespondens rörande Alnarps organisation som institut 1856–1862. Kopier av Holtermanns ritning till huvudbyggnad på lantbruksinstitutet i Ås, Norge, har dock inte återfunnits i arkivmaterialet.

⁴⁹⁹ “Om trädgårds-odling och park-konst såsom läroämnen vid det högre landtbruksläroverket. Anteckningar under en vistelse vid Landtbruksinstitutet i Eldena 1855.” Eneroth, 1857, s. 19–36, Karlsson, 1983, s.24 f.

praktik på Eldena och exemplifierar fördelarna med hur lantbruksinstitutets kemist även var ”professor i kemi och fysik vid Greifswalds universitet, så att, då laboratoriet blifvit förlagt ute vid Eldena, Greifswalds-studenten måste vandra ut till landsbruksskolan, för att erhålla undervisning i kemi, hvarvid det ej kan hjälpas, om han från det friskare lifvet härute skulle för med sig en och annan fläkt in i studentkammarens ofta nog instängda luft...” ”...trädgårdsodlingen”, fortsätter Eneroth ”...var här upptagen icke blott såsom en tjenande syster i hushållet, utan såsom en oundgänglig afdelning i skolan.”⁵⁰⁰

För undervisningens största möjliga mångsidighet var den till institutets trädgårdar anslagna jorden på följande sätt indelad:

1:o Hushållsträdgården

2:o Trädskolan, hvilken f.n. var under omgörmning.

3:o Lustträdgård, för nöjets skuld, men äfven för undervisningen i naturförsköningskonst.

4:o Botanisk trädgård för den vetenskapliga undervisningen i Botanik.

5:o Det mindre försöksfältet eller profkartan för officinella vexter, handelsvexter, gräs och sädesarter, för elevernas studier, på samma gång som det tjenar till röns anställande i mindre skala. Hvad som här vid mindre försök på en yta af 16-20 kvadrat-alnar visar sig värdt att vidare försökas, odlas på

6:o Det större försöksfältet [...]⁵⁰¹

”*Lustträdgården* egde här, såsom nämndt, tvenne ändamål: det vid alla egendomar, der en dylik finnes, vanliga, att tjena till uppfrisknings- och hviloställe mellan arbetsstunderna, samt det för institutet sersilda, att tjena till en slags skola i park-konst för eleverna. Ehuru ringa i sitt omfång var den dock ganska rikhaltig och väl ordnad till sitt innehåll. Eleverna hade derföre ett godt tillfälle att iakttaga såväl gruppernas som de enskilda arternas yttre karakterer till form och färg, och studera den rika omvexling, man äfven på ett inskränktare område kan åstadkomma genom ett på studium af dessa karakterer ordnat grupperande och schatterande at partierna. En gång egare och ordnare af ett landtgoods, skall den, som här gjort dylika studier, komma att skörda fördelar deraf. Om han nemligen efter det egentliga landtbrukets ordnande finner, att antingen den del af naturen, som utgör ramen kring de odlade egorna, eller den del deraf, som närmast omgifver hans boning, fordrar en handräckning af konsten, så skall han ega så mycken insigt i saken, att han förmår att bedöma och granska den för ändamålet anlitate artisten

⁵⁰⁰ Eneroth 1857, s. 22-23.

⁵⁰¹ Eneroth, 1857, s. 24.

eller arbetarnes skicklighet och förslager så i estetiskt som ekonomiskt hänseende.⁵⁰²

Eneroths besök vid lantbruksinstitutet i Eldena var sannolikt ett resultat av förbindelserna mellan Eldenas ”Garten- Inspektor” Ferdinand Jühlke och den i Sverige verksamme botaniske trädgårdsmästaren Daniel Müller med gemensam studiebakgrund i Greifswald.⁵⁰³ Jühlke hade redan på 1840- och 50-talen en del uppdrag i Sverige och återfinns även långt senare bland korrespondenterna till Hjalmar Nathorst, rörande Alnarps park.⁵⁰⁴

Mönstergården som undervisningsmiljö

Frågan om hur undervisningen skulle bedrivas på en läroanstalt som samtidigt var mönstergård var föremål för livliga diskussioner i olika fora under 1800-talet lopp. Redan i planerna för experimentalfarmen vid Lunds universitet 1818 ville man i första hand rikta sig till söner till välhavande bönder och större jordägare eller högre jordbruksfunktionärer.⁵⁰⁵ Här framgår också att både målen för undervisningen och sättet på vilken den skulle bedrivas skiljer sig mellan de två tänkta elevgrupperna. Den *högre kursen* var helt inriktad på elevernas praktiska arbete i en förebildlig omgivning, ledda av särskilt kunniga lantbrukare i fält och i stall samt deras teoretiska undervisning av professionella ämneslärare gärna hämtade direkt från universitetet. Eleverna förväntades härifrån gå vidare till ledande poster på de större jordbruken. Därifrån kunde de själva utbilda underlydande och traktens bönder i en sorts lantbruksskoleliknande form. Flera lantbruksskolor i mindre skala uppstod också runt om på de större lantbruken på precis det här sättet. Den professionellt ledda undervisningen, praktiken understödd av teorin, skulle borge för ett välskött och inkomstbringande mönsterlantbruk. Som framgått ovan var till exempel de ekonomiska bevekelsegrunderna för förslaget om en experimentalfarm vid Lunds universitet ganska tungt vägande. Den *lägre kursen* var framförallt praktiskt inriktad och vände sig till blivande lärlingar som tänktes gå ut i verksamhet som särskilt duktiga

⁵⁰² Eneroth, 1857, s. 29–30.

⁵⁰³ Schnitter, 2011, s.121.

⁵⁰⁴ Jühlke hörde till dem som i likhet med både Müller och senare Eneroth deltog flitigt i de trädgårdsnätverk som utbytte kunskaper vid konferenser och via publikationer i länderna kring Östersjön. Jühlke var exempelvis hedersmedlem i Svenska trädgårdsföreningen (Schnitter, 2011, s. 121) ritade trädgårdsanläggningar i Skåne (Moberg, 1933, s. 202) och tilldelades 1872 den kungliga svenska Wasa-orden (Pfennig, 2002, s. 69).

⁵⁰⁵ Stadgarna för Experimentalfarmen, 1818.

bönder, till föredöme för landsbygdsbefolkningen och med jordbrukets allmänna förkovran som mål.

Som vi sett ovan, var mönstergården själva utgångspunkten för idéerna om en framgångsrik lantbruksutbildning, som man ända från 1800-talets början hade tänkt sig den. I interimstyrelsens redogörelse för organisationsåren påpekar man att detta faktum varit avgörande för hur man bestämt att jorden på Alnarp skulle skötas, och man preciserar att ”Alnarp med tiden borde blifva en Mönsterfarm, der hvarje detalj vore undervisande såväl för lärjungarna vid Institutet som för andra hvilka besökte detsamma, [...]” Formuleringen är mönstergårdens idé i ett nötskal: Själva jordbruket ska vara skött efter konstens alla regler, inte bara välskött i största allmänhet utan med ypperliga redskap och efter senaste rön. Eleverna ska delta i skötseln och lära genom att följa goda lärares exempel i en alltigenom exemplarisk miljö. Föredömet ska mana och locka till efterföljd i så vida kretsar som möjligt. Föreställningen om mönstret möter också på detaljnivå, som i interimstyrelsens skrivelse till Kungl. Maj:t om byggnader för institutet där man redan till institutets öppnande vill uppföra en större ekonomibyggnad ”i alla hänseenden motsvarande ett fulländadt landtbruks fordringar, hvilken byggnad derjemte kunde tjena till föredöme för landets egendomsinnehavare, eller blifva hvad Engelmännerna kalla ett ”mönsterhus”.⁵⁰⁶ Den senare delen av beskrivningen, som framförallt rör arkitektur och material för Alnarps huvudbyggnad, sammanfattar ganska väl det höga målet; att åstadkomma en mönstergård och undervisningsanstalt som väckte uppmärksamhet och signalerade ambitionen att utveckla Sveriges lantbruk.

Anläggningstiden

De tre stora uppgifter som interimstyrelsen redan från början hade att ta itu med var ordnandet av Alnarpsegendomens jordbruk, uppförandet av nya byggnader och anläggandet av trädgård och park för mönstergårdens och läroverkets gemensamma behov. Om planerna inledningsvis varit både omfattande och noggrant formulerade visade det sig snart, på punkt efter punkt, att anslagen var långt ifrån tillräckliga för att på en gång genomföra alla de storartade projekt som man tänkt sig för att göra Alnarps till något helt enastående.

I bjärt kontrast till lantmätare Gustafssons positiva omdömen om egendomen 1856 står interimstyrelsens redogörelser för de första insatserna på

⁵⁰⁶ ”Underdånigaste memorial om byggnaden för institutet”. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861.

jordbrukets område. Man påpekar i årsberättelsen 1859 att egendomens skötsel gått med förlust under de två första åren, dels beroende på det ”mindre goda skick hvare den mottogs från förra arrendatorn” men man hade också haft problem med torka båda åren. I den tillbakablickande redogörelsen för hela organisationstiden konstaterar man att bara det absolut nödvändigaste kunnat göras som förberedelse inför lantbruksinstitutets igångsättning, som uppmätning och kartläggning av egendomen, grävning av ett avloppsdike och uppodlandet av en därigenom torrlagd kärräng. Svårigheten att få ekonomi på ett jordbruk i eftersatt skick var kännbar när man beslöt att förbättra en större del av jorden genom gräsodling trots att det inledningsvis skulle innebära minskade inkomster av jorden. I likhet med många andra samtida mönstergårdar ville man satsa på mjölk- och ullproduktion. En del tidigare utarrenderad mark ansågs passa till *schäferi* (fårskötsel med avel), och en av interimstyrelsens allra första åtgärder var att anhålla om att få anordna ett *stamholländeri*, det vill säga en utvald kreatursbesättning för avel och förädling av mjölkdjur. När ansökan avslogs ansåg man sig inte ha råd att på egen hand och utan stamholländeristatus satsa på de högvakastande mjölkkor av Airedale-ras som man hade velat ha. Istället köptes ”vanliga” kor till institutet under hösten 1858 från olika välrenommerade gårdar i trakten.

I arbetet med jordbruket ville inte heller interimstyrelsen på egen hand göra alltför omfattande planer. Tillsättningen av en föreståndare för institutet drog ut på tiden, och man menade att den blivande föreståndaren var den som borde ha ett avgörande inflytande på inrättningen av institutets jordbruk. Därför sköts viktiga avgöranden på framtiden i väntan på föreståndartillsättningen, men man konstaterade samtidigt att dröjsmålet skulle ha det goda med sig att de första elevkullarna på nära håll skulle få följa arbetet med iståndsättandet av en mönstergård.⁵⁰⁷

⁵⁰⁷ Formuleringen lyder: ”... så mycket mera som detta dröjsmål måste åt institutets lärjungar lemna tillfälle att följa såväl den viktiga planförändringen som ock alla derföre behöfliga grundförbättringar.” Skrivelse till Kungl Maj:t, Interimsstyrelsens berättelse, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 109.

4.5 Trädgårdarna på Alnarp och den första trädgårdsmästartjänsten.

”En Institutets trädgård anlägges efter ett visst antaget System och begagnas der till isynnerhet blott sådana vexter, som äro andamålsenliga för Institutets hufvudidée, har Institutet således ekonomiska tendencer till föremål begagnas ekonomiska vexter.

Hvarje vext skulle sättas på en sådan plats och så långt från hwarandra att den kan utbilda sig i hela sin egenhet, ty eljest blifver en sådan trädgård ej annat än ett namnregister.”⁵⁰⁸

Alnarpsinstitutets interimstyrelse såg redan från början att de anslagna statsmedlen inte skulle förslå till de byggnads- och anläggningsarbeten man såg sig behöva genomföra för att kunna inrätta lantbruksinstitutet efter de ursprungliga planerna. Jordbruket hölls igång med minsta möjliga insatser och för att anslå tonen söktes extra statsmedel för institutets huvudbyggnad medan annat nybyggande tillsvidare fick anstå. Det gällde till exempel de för mönsterlantbruket och undervisningen så viktiga moderna ekonomibyggnaderna som inte påbörjades förrän en bra bit in på 1860-talet.⁵⁰⁹

Eftersom det nya lantbruksinstitutet sågs som en angelägenhet och en tillgång för Skåne (och genom sin placering i synnerhet för Malmöhus län) trädde länets hushållningssällskap in redan i juni 1858 med ett större anslag för ”trädgårdsskötselns befrämjande vid Alnarp”.⁵¹⁰ Av skrivningen framgår att de första årens anslag var avsedda för sådana anläggningsarbeten som behövdes för att undervisningen i trädgårdsskötsel såväl som trädgårdsodlingen för institutets egna behov skulle komma igång till institutets öppnande.⁵¹¹ Rent praktiskt innebar detta att trädgårdsmästaren var anställd av lantbruksinstitutet och hade att lämna förslag på utgifter för trädgården för institutsstyrelsens godkännande, medan redovisningen av trädgårdens ekonomi, så länge anslaget från hushållningssällskapet uppbars, i sin tur skulle redovisas till denna styrelse. Anslaget till Alnarps trädgårdar från hushållningssällskapet uppfattades som frikostigt och förpliktigande. I berättelsen som interimstyrelsen avlämnade efter fullgjort uppdrag 1862 uttrycktes förhoppningen att ”tillsvidare få för Institutets trädgårdar bibehålla samma anslag af Sällskapet, anser den likväl såsom ett oeftergiftigt vilkor härföre, att institutet hädanefter äfven sjelf för trädgårdsskötseln gör de

⁵⁰⁸ Siemers, Carl Ludvig, PM, odat, Alnarpsinstitutets arkiv1858-1862, FI:1, Handlingar rörande park och trädgård.

⁵⁰⁹ Förslag 1866, ritningar 1867.

⁵¹⁰ Underdånig berättelse om Alnarps Landtbruksinstitut (för år 1858), Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 41.

⁵¹¹ Klintborg 1992, s. 14.

uppföringar, som för densamma af en sådan institution billigtvis bör kunna fordras.”⁵¹²

Det dubbla huvudmannaskapet för Alnarps trädgårdar och så småningom för trädgårdsskolan, gör att lantbruksinstitutets trädgårdshistoria ibland är svår att följa. Grundprincipen för redovisningen innebar att institutets trädgårdsmästare redogjorde för inköpsförslag och andra utgifter som skulle godkännas av alnarpsstyrelsen. För trädgårdens ekonomi och användningen av hushållningssällskapets anslag redogjordes i årsberättelserna över Alnarps trädgårdar som löpande publicerades i hushållningssällskapets handlingar. Möjligen är detta en av anledningarna till att Siemers ritningar och övriga förslag inte avhandlas lika ingående i alnarpsstyrelsens protokoll som till exempel planeringen och uppförandet av lantbruksinstitutets huvudbyggnad. Ett antal ritningar och manuskript av Siemers hand från perioden 1858–1860 kan dock kasta ljus över idéer och förebilder som togs till utgångspunkt för den första utformningen av Alnarpsinstitutets park och trädgårdar.⁵¹³

Carl Ludvig Siemers var född i Hamburg 1798 och tog studenten i Kiel 1817. Efter en tids anställning vid botaniska trädgården i Berlin kom han till Danmark där han vid Köpenhamns botaniska trädgård skaffade sig examen som trädgårdsmästare och botaniker. Siemers fortsatte till Botaniska trädgården i Lund där han blev akademiträdgårdsmästare 1829.⁵¹⁴ I samband med en konflikt förlorade Siemers akademiträdgårdsposten några år därefter. Botaniska trädgårdens prefekt, Carl Adolf Agardh anför uppgiften att Siemers även ”driver en ganska stor fröhandel samt har dessutom en stor enskild trädgårdsskötsel”, vilket sannolikt inverkat menligt på hans huvudsyssla.⁵¹⁵ Ytterligare uppgifter finns att hämta i boken *Trädgårdsskötsel i Ekonomiskt afseende. Bearbetad för Skollärarseminarier* som Siemers lät ge ut 1844. Där presenterar han sig som handelsgartner i Lund och sedan flera år lärare vid skollärarseminariet. Det är också så han presenterar sig i sin korrespondens med Alnarpsinstitutets styrelse i september 1858: Lärare i trädgårdsskötseln vid Folk-Skol-Lärare Seminarium för Lund's Stift.⁵¹⁶

Trädgårdsmästare Siemers var på sitt 60:e år när han engagerades ”tillsvidare” för att under Alnarpsinstitutets organisationsperiod stå för

⁵¹² Interimstyrelsens redogörelse för organisationsåren, 1862, Alnarpsinstitutets arkiv 1858–1862, BI:1, Brevbok 1857–1861, s. 119.

⁵¹³ Detaljerade redogörelser för hur anläggningsarbetena verkligen följde utstakade handlingsplaner ligger dock utanför undersökningens ram.

⁵¹⁴ Törje 1959, s. 240 f.

⁵¹⁵ Lunds akademis större konsistorium, protokoll 3 mars 1832, cit. efter Törje 1959, s. 240.

⁵¹⁶ Brev till Directionen för Landtbruksskolan vid Alnarp, 18 september 1858, Alnarpsinstitutets arkiv 1858–1862, FI:1, Handlingar rörande park och trädgård.

inledande arbeten med de park- och trädgårdsanläggningar som interimstyrelsen ansåg så viktiga att "Landtbruks Institutet skall icke kunna uppfylla all den nytta som med detsamma är afsedd om icke äfven trädgårdsanläggningar i vidsträckt skala derstädes blefve utförda."⁵¹⁷ Siemers som hade blivit tillfälligt förordnad som trädgårdsmästare i slutet av oktober 1857, redan vid interimstyrelsens första sammanträde, hade helt nyligen, i början av augusti 1858, erbjudit styrelsen att utan arvode samla in och så almfrö på Alnarp.⁵¹⁸ Styrelsen avböjde med motiveringen att man ännu inte bestämt platsen för någon trädskola på Alnarp men förklarade likväl sin tacksamhet för erbjudandet. Under de kommande åren skulle dock Siemers avsätta spår i både park och trädgård i den framväxande institutsmiljön.

Hösten 1858 förmedlar Siemers en omfattande och systematisk översikt över "Oekonomiska Plantor hvilka kunna trifvas i södra Sverige" till styrelsen. I praktiken är dokumentet dels ett förslag på inrättningen av en undervisningsträdgård för Alnarp, men kanske minst lika mycket en noggrann redogörelse för Siemers egna kunskaper på området.⁵¹⁹ Översikten ger sannolikt en inblick i det sortiment som Siemers har umgåtts med under sina år först i Köpenhamns och sedan i Lunds botaniska trädgårdar, kompletterat med jordbruks- och skogsväxter enligt en systematisk indelning:

1ta Afdelningen innehåller uppställandet af Linneiska Sexualsystemet med sina Classer, Ordningar, Under-Ordn: och några Familjer. Vid anläggning behöfvas blott planteras trenne plantor af en Familie. Plantorna äro Mono- och Di-Cotyledoner.

2dra Afdelningen innehåller Sädes, Foder och Oljeväxter; tillika är anmärkt som äro ett starkt ogräs och hvilka utvisa jordmånen.

3dje Afdelningen äro Färgplantor, som i utlandet ofta planteras i stor skala.

4de Afdeln: innehåller Köksväxter med flera afarter.

5te do Skogs Träd och Buskar, hvilkas odling och förökande troligen medbringa gagn och nytta, i synnerhet i de skoglösa trakter. Af flera

⁵¹⁷ Utkastet fortsätter: "Denna åsigt har allt ifrån början hos Styrelsen gällande." Utkast till anförande vid Alnarpsinstitutets öppnande (14 mars 1862), osignerat och odaterat manuskript, sannolikt av landshövdingen S. G. von Troil, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande institutets bildande, odaterade.

⁵¹⁸ "...beslöt att erbjuda Trädgårdsmästaren i Lund Hr Siemers att tillsvidare, så länge Styrelsen för godt finner, mot lön af 500 Rd rmt och fritt vivre öfvertaga Trädgårdsmästarebefattningen vid Alnarp." Pro memoria ang sammanträde i Int, Styr 24 okt 1857, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Korrespondens rörande Alnarps organisation som institut 1856-1862. Ang. Siemers frösamling; Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, AI:1, Protokoll 1857-62, Interimstyrelsens protokoll 4 augusti 1858.

⁵¹⁹ Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, AI:1, Protokoll 1857-62, Interimstyrelsens protokoll 18 september 1858.

utländska sorter som planterades på Björnstorp af Öfverste Kammerjunkaren, Commendeuren, Riddaren och Baronen Högvälb: Herr G. A. Gyllenkrook, blefvo lofvat mig frön till såning af Högvälb: Kammerjunk: Baron F Gyllenkrook.
6te Medicinalväxter efter Svenska Pharmacopaeen.”

Här visar sig den botaniske trädgårdsmästaren och linneanske efterföljaren.⁵²⁰ Vi känner igen uppmärksamheten på de växter som i 1700-talets strävan att hålla nere dyr import blev föremål för omfattande försöksodling, som färgväxter, medicinalväxter och andra växter man ville odla i större skala, som tobak. Själva växtlistorna är också intressant läsning. Linnés sexualsystem illustreras tillsynes av huvudsakligen trädgårds- och jordbruksväxter. Under rubrikerna *Foderväxter* och *Köksväxter* får läsaren en intressant inblick i 1800-talets rikhaltiga sortiment av varieteter och sorter. Fantasifulla engelska, tyska eller franska namn skänker foderbetor och stångbönor en utpräglad tidskaraktär. Det rikhaltiga sortimentet antyder att Siemers hade goda kontakter med olika undervisningsträdgårdar och trädgårdsföreningar framförallt i Nordeuropa, med vilka han kunde byta frön och plantor.

I mars 1859 anmälde greve Beck-Friis att 14 sökande hade anmält sig till den ledigförklarade ordinarie trädgårdsmästarebefattningen på Alnarp och att herr Siemers var den som hade ”de utmärktaste betyg öfver kunskaper och skicklighet i yrket”.⁵²¹ I brist på trädgårdsmästarebostad beslöt man att erbjuda Siemers att fortsätta på tillsvidareförordnande, med 500 riksdaler riksmünt i årslön samt ”ett rum med eldning och plats vid Föreståndarens bord å Alnarp”.

Siemers planritning över Alnarps trädgård och den årsberättelse som lämnades in i början av december 1859 ger en ganska detaljerad bild av hur årets arbete med trädgårdsanläggningarna fortskred.⁵²² Texten är full av hänvisningar till de riktlinjer, från både alnarpsstyrelse och hushållningssällskap, som han utgått ifrån. Ändå, förstår man, har det inte blivit riktigt rätt. Inledningsvis är verksamhetsberättelsen dock en entusiastisk beskrivning av trädgårdsmästarens tillvägagångssätt. Trots att tjänstetillträdet uppskjutits till våren 1859 flyttade Siemers ut till Alnarp redan på hösten

⁵²⁰ Botaniken som vetenskap var väl förankrad vid den här tiden, exemplet visar vilket genomslag botaniken fått även bland trädgårdsmästare. Ahrland s. 213 ff.

⁵²¹ Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, AI:1, Protokoll 1857-62, Interimstyrelseprotokoll 5.3.1859.

⁵²² Årsberättelse öfver Trädgårdarna hvid Alnarp af C. L. Siemers 1859. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, AI:1, Protokoll 1857-62, Interimstyrelseprotokoll 3.12.1859.

1858. Han ansåg att höstarbetet var särskilt viktigt i förberedelserna för ett så stort anläggningsprojekt och hans närvaro nödvändig ”så mycket mera, som just en trädgårdsmästares ständiga och dagliga omvårdnad om de växter han odlar, alltid bör erfordras och aldrig bör hvila”.⁵²³

4.6 Mönstergården som undervisningsmiljö

På våren anställdes en gesäll och en lärgosse i trädgården. Gesällen L. J. Cederberg hade ”lärt trädgårdsyrket i fyra år på säteriet Marswinsholm”.⁵²⁴ Lärgossen hette August Ohlsson och Siemers yrkade redan här på att få anställa ytterligare en lärgosse påföljande vår. Besväret att få hjälp av dagsverkare när man bäst behövde det var ett vanligt trädgårdsmästarklagomål vid den här tiden. Föga förvånande då trädgårdens intensivaste perioder av naturliga skäl gick hand i hand med jordbrukets. Eget arbetsfolk med intresse och övning i trädgårdsyrket gjorde arbetet effektivare, menade Siemers. Särskilt nyttiga var lärgossarna som trädgårdsvakter på söndagarna, men som trädgårdsmästarens ansvar också innebar att gossarna skulle kunna gå i kyrkan, åtminstone varannan söndag, måste man ha två som turas om på trädgårdsvakten:

Att tillhålla mina Lärgossar till besök af Kyrkan, är till och med en skyldighet af mig, hvilket mina Lärlingars föräldrar och lagliga Målsmän med fullt skäl kunna fordra. Funnes tvenne lärgossar, så vore denna ganska svåra olägenhet afhjelpat och Alnarp skulle också ha fördel af; ty genom detta förhållande mistade Alnarp denna sommar flera till och med många värderika plantor. Gossarna hade fridag hvarannan Söndag, och jag kunde vara förvissad att arbetena icke blefvo försummade.⁵²⁵

För lönenivåerna rättade sig Siemers efter vad som vanligen gavs vid botaniska trädgårdar och vid de skånska herrgårdarna. Intressant är också Siemers kommentar till utgifterna för gesällens och lärgossarnas löner: ”Vid detta åfvanstående vågar jag härmed tillika nämna, att Alnarp i en framtid bör kunna blifva en plantskola för bildandet af dugliga Trädgårdsmästare, så att lönevilkorne af denna orsak skäligen böra och kunna betydelsen modifieras för de biträden, som användas vidt dess inrättningar; men också å andra sidan höjes, då Eleverna utmärka sig genom flit och intresse för yrket.” För Siemers som just hänvisat till den ena av pojkarnas traditionella trädgårdsutbildning i skånsk herrgårdsmiljö, och som själv hade utbildats vid universitetens botaniska institutioner i Berlin och Köpenhamn, var det

⁵²³ Årsberättelse öfver Trädgårdarna hvid Alnarp af C. L. Siemers 1859.

⁵²⁴ Årsberättelse öfver Trädgårdarna hvid Alnarp af C. L. Siemers 1859.

⁵²⁵ Årsberättelse öfver Trädgårdarna hvid Alnarp af C. L. Siemers 1859.

givetvis naturligt att tänka sig motsvarande trädgårdsutbildning vid mönstergården och lantbruksläroverket i Alnarp. Inte mindre intressant är ordvalet: en *plantskola* för trädgårdsmästare eller förslaget att skicklighet och flit ska kunna premieras med högre lön för väl utfört trädgårdsarbete.

4.6.1 De första ritningarna över Alnarps park och trädgård

Siemers beskrivning av hur han gick tillväga med de första anläggningsarbetena bekräftar i stort vad vi redan vet om miljön runt Alnarps kungsgård:

”I början af December och under loppet af den kommande månad lät jag röja ett stycke land af cirka 6 Tunneland’s rymd och i förening med denna yta, kora en f: d: skogsäng, hvarest jag ämnade anlägga botaniska pharmaceutiska, frukt-och köksträdgården (enl: Kongl: Hushålls-sällskapets Protocoll af den 28 Jan: 1858.) De träd och buskar som förefunnes, kunde jag så mycket heldre borttaga, som skogen på detta ställe bestod nästan helt utaf Ask, Aspe, Hassle och Hagtornsbuskar; af de trenne sista trädsorter finnes en sådan mängd på Alnarp, att dessa kunna undvaras; isynnerhet, som ekonomiska växterna kunna gifva mycket större inkomst.”⁵²⁶

Siemers första plan för Alnarps trädgårdar omfattar i stort sett Alnarps skog som vi känner igen från tidigare kartor.

Planen utgår från placeringen av huvudbyggnaden som redan påbörjats och skogspartierna som glesats ut med siktgator, både från huvudbyggnaden och från andra ställen på ägorerna, mot de markerade objekten: *Malmö, Burlöf, Kronetorp, tegelbruk, Jernbana och Experimentalfält*. Två större fruktträdsodlingar ligger insprängda mellan skogen och ekonomiträdgårdarna. De schackrutiga ytorna är till största delen köksträdgård, utom den sydligaste spetsen som ska vara botanisk trädgård. Inbäddad som i en skogsberså i skärningspunkten mellan trädgården, skogsparken och experimentalfältet i väster har Siemers tänkt sig att trädgårdsmästarbostaden borde ligga. På behörigt avstånd från huvudbyggnaden men med god överblick över botaniska trädgården (och eleverna där). På håll ser man också de planerade drivbänksgrårdarna i en halvmåneformad uthuggning i skogen i trädgårdens norra kant. Optimal är också placeringen av ladugården, enligt Siemers förslag, i den delen av köksträdgården som ska hysa ett- och tvååriga växter. Med gödseln så nära till hands vinner trädgården arbete genom det korta utkörningsavståndet och den dyrbara gödseln kan bevakas lika noga och effektivt som trädgårdens frukt och grönsaker. Förutom experimentalfältet har Siemers markerat att två ytor ut mot landsvägen i norr ska fungera som trädskolor för att senare

⁵²⁶ Årsberättelse öfver Trädgårdarna hvid Alnarp af C. L. Siemers 1859.

Figur 38. Plan-Ritning öfver Alnarps trädgård, C.L. Siemers 1859. Alnarpsbiblioteket, SLU, Alnarp.

tas i bruk som skog. En stor öppen plan är avsatt runt huvudbyggnaden, till synes utan andra prydnader än några blomstergrupper, varav en större oval i en av siktaxlarnas öppningar. Någon symmetri tycks inte eftersträfvats här.

Intrycket är snarast att slottet placerats i en glänta i den annars tätt omgivande skogen. Också skogen är i Siemers förslag ornerad med grupper av träd. Det verkar som om gångarnas mönster kan ha bestämts med utgångspunkt från vad som redan växte i parken. Kanske kan man tänka sig att något också iplanterats för effektens skull. Träden står grupperade efter art, i bestånd som gångarna tycks passera igenom. På sin vandring i parken kan elever och besökare skärsådade grupper av bok, ek, alm, ask, akacia, lönn och lind samt en blandad grupp. Allt enligt trädgårdsföreståndarens kartbeskrivning, försedd med littera som gör grupperna lätta att hitta på kartan.

Siemers första planritning kan också ses i relation till hans utbildning under det tidiga 1800-talet. Sannolikt har Siemers fått en viss utbildning i trädgårdsritning under sin period vid botaniska trädgården i Köpenhamn, där han fick både sin trädgårdsmästar- och botanikerexamen. Bland de stora trädgårdar som tog emot lärlingar och gesäller fanns det flera som hade ambitionen att bibringa de blivande trädgårdsmästarna en ganska omfattande utbildning.⁵²⁷ De trädgårdar som fick rykte om sig att vara goda bildningsanstalter blev mål för de unga män som ibland tillbringade flera år på resande fot, det allra vanligaste sättet att skaffa sig gedigen utbildning innan regelrätta trädgårdsutbildningar hade blivit vanliga.⁵²⁸ Ofta kompletterades trädgårdens säsongsbundna praktiska arbeten med mer teoretisk, eller åtminstone boklig, undervisning under vintern.⁵²⁹

Allteftersom själva ritandet och anläggandet av trädgårdar blev en vanligare sysselsättning för trädgårdsmästaren under 1800-talets lopp kom trädgårdsmästarutbildningen att spegla detta behov. Undervisningen i uppmätning och ritning bedrevs under större delen av 1800-talet efter samma pedagogiska idé, nämligen att uppmätning övades i närliggande parker och trädgårdar och att trädgårdsritningen tränades genom trägen kopiering. För ändamålet användes till exempel tillgängliga planer (eller kopior av planer) av kända trädgårdar från när och fjärran.⁵³⁰ Efterhand använde man sig alltmer av särskilt utarbetade mönsterböcker där exemplen inte bara utgjordes av färdiga planer utan också varje detalj i rittekniken kunde kopieras och övas.⁵³¹ Bevarade skiss- och arbetsböcker från

⁵²⁷ Trädgården vid Rosenborgs slott (Kongens Have) är ett exempel på en sådan trädgård, med utbildning, framförallt av trädgårdsmästare till danska slott och herrgårdar. Se Paludan, Holger, Rosenborg Kongelige diverihave og gartnerlæreanstalt, *Fra Kvangård til Humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab*, nr 2, 1972, s.14.

⁵²⁸ Klintborg 1992, s. 28-32, Ahrlund 2005, s. 193 f.

⁵²⁹ Klintborg 1992, s. 29-31. Morgan, Joan; Richards, Alison, *A Paradise out of a Common Field. The Pleasures and Plenty of The Victorian Garden*, London 1990, s. 202.

⁵³⁰ Klintborg, 1992, s. 29.

⁵³¹ Nolin, s. 75.

kringresande trädgårdsgesällers läroår kan ge exempel på den här sortens arbeten där trädgrupper, anläggningsdetaljer som broar, fruktporträtt och praktskrift har övats efter olika förlagor.⁵³² Mönsterböckerna (liksom åtskilliga böcker rörande trädgårdssodlingens praktik) utarbetades ofta i direkt samband med trädgårdsskolorna, en del av dem blev vida spridda och kan på det sättet ha fått ett stort inflytande över trädgårdsanläggningskonsten under 1800-talet.⁵³³

Mot denna bakgrund kan man förmoda att även Siemers plan har sin upprinnelse i liknande uppmättnings- och kopieringsövningar. Några detaljer känns också vagt bekanta. Karttecknen för fruktträd av olika sorter och de relativt naturalistiska symbolerna för de solitära träden i siktgatorna har ett visst släktskap med kartsymboler som under 1800-talets första halva använts exempelvis i några danska planer till Forstbotanisk have i Charlottenlund, liksom till Landbohöjskolens trädgård (som dock är ritad betydligt senare).⁵³⁴ Det visar dock inte så mycket mer än att sådana specificerade tecken för träd kan ha använts bland dem som sysslade med den typ av trädgårdar där växtslagen spelade en framträdande roll, som exempelvis botaniska trädgårdar.⁵³⁵ Själva planformen är intressant på många sätt. Här ställs nyttoträdgårdssodlingens regelbundna rutor och rader mot skogens naturliga oregelbundenhet, inte bara genom ytornas kontrasterande mönster utan också genom planritningens representation, där den ekonomiska odlingen framställs schematiskt som en platt rasterad yta, medan skogen fått kropp och djup genom den kraftigt reliefskapande tekniken att framställa skogens träd i akvarell med skuggor och dagrar. I konsekvensens namn intar här de båda fruktträdsplanteringarna en sorts mellanläge, liksom de trädplanterade siktgatorna, med sina i perspektiv framställda träd. Strax framför slottet, och här och där i gångvägskorsningarna, finns blomsterplanteringar insprängda som schematiskt återgivna ovaler eller halvmånar, prickade i blått, rött och gult. Skillnaderna i teknik och framställningssätt mellan Siemers ritningar och andra samtida och mer drivna exempel speglar dels förhållandet att Siemers hade en äldre utbildning, men understryker också skillnader i syfte

⁵³² Ahlklo, 2000, s 134-135. Några exempel ur en sådan reseskissbok från länsträdgårdsmästare Bengt Kjellssons läroår på 1860- och 70-talen, finns återgivna där.

⁵³³ Klintborg 1992, s 14, Nolin 1996, s. 75.

⁵³⁴ Plan över Forstbotanisk Have, Charlottenlund, Danmark 1847, Bruun, Lange 1920, s.342. Plan över Landbohöjskolens have 1871, Bruun, Lange 1920, s. 344.

⁵³⁵ Idealet tycks ha förändrats mellan 1860- och 1880-tal från trädgårdsritningar med hela eller delar av växtsortimentet tecknat i profil (framförallt träd och buskar med avvikande former, ofta i solitära lägen), till ritningar där hela anläggningens växtlighet framställs i plan. Överlappningarna och mellanformerna är dock många och bör ha samband med var och när utbildningen i trädgårdsritning har meddelats i varje enskilt fall.

och innehåll mellan trädgårdsmästarutbildningens undervisning i ritning och den som bedrevs vid de samtida arkitektutbildningarna.

Siemers plan antyder att förebilderna till Alnarpsparken ska sökas bland andra parkanläggningar med undervisande tema. Här ska elever och besökare efter noggrant avvägt mönster söka sig runt mellan trädgrupper av olika slag (precis som på Zoo mellan kattdjur och hovdjur, eller mellan afrikanska djur och arktiska) och lära genom att beskåda träden i levande helhet. Parken fungerar här som ett botaniskt friluftsmuseum och utgör en pendang, i full skala, till de redskapsmodeller och agrara exempelsamlingar som det planerade museet i huvudbyggnaden så småningom skulle rymma.

Att parken utgör en del av ett större landskap visas med de infällda pilarna i siktgatornas förlängningar som pekar ut de viktiga utsiktspunkterna runtomkring: *Malmö, Burlöf, Kronetorp, Tegelbruk och Jembana*. Till skillnad från en traditionellt uppbyggd mönstergodsmiljö, där allékantade vägar leder in mot godsets centrum från domänens periferi, bygger alla siktgatorna i planen på *utblickar* från huvudbyggnaden och måste på så sätt tolkas som ett understrykande av Alnarpsinstitutets närmaste överblickbara verkningskrets. Till skillnad från det föregående seklets mönsteranläggningar, där själva huvudbyggnaden utgör blickfång för den som kommer utifrån, verkar ingen av siktgatorna genom Alnarpsparken vara tänkt för motsvarande inblick.⁵³⁶ Här får man istället föreställa sig att *hela parken*, med skogsdungen, omgivande jordbruksmarker och experimentalfält, krönt av slottets torn och tinnar, ska utgöra blickfång från den vidsträckt trädlösa trakten runtomkring.

Arbetet som lett fram till den första planen beskriver Siemers själv i sin årsberättelse, och konstaterar inledningsvis att institutstyrelsen givit planen sitt bifall :

”Min första omsörg [sic!] efter ankomsten till Alnarp var naturligtvis den, att orientera mig i de vidlyftiga omgifvningarna. Skogen uppmättes och resultatet deraf blef en karta öfver densamma, jemte ett utkast af dess senare hufvudafdelningar. Härvid sökte jag så mycket möjligt var, att följa den theoretiska förskönings-trädgårdskonstens regler och derjemte, att bibehålla de störra träden, hvilka jag i allmenhet vid gangarnes anläggning velat serskilt utmärka, så att de må framstå i den fördelaktigaste dager. Widare bemödade jag mig om, att genom uthuggningar öppna vidsträktare vyer af kringliggande föremål, då en trädgårdsanläggning af den storlek, som den ifrågavarande, så

⁵³⁶ Börje Karlsson har också resonerat i mycket konkreta termer om de trädplanterade siktgatorna i Siemers plan verkligen skulle ge några utblickar alls. Karlsson 1983, s. 27. Kanske måste man här verkligen ta hänsyn till kartecknens representativa karaktär, och tänka sig att träden som markerats i siktytorna varken ska vara så många, så stora (som de på planen ser ut att vara) eller så tätt planterade, utan bara indikerar enstaka solitära träd.

betydligt måste vinna genom utsigternas omfång och liflighet; således blifver anläggningen utförd efter Prof: och Trädgårdsmästaren Hirschfeld's Grund-Idée."⁵³⁷

Hänvisningen till Hirschfeld måste tolkas som Siemers försök att förtydliga sin position på det teoretiska planet. För en sentida betraktare är det ett häpnadsväckande tidssprång, att hänvisa till en trädgårdsteoretiker som började publicera sitt omfattande huvudverk, *Theorie der Gartenkunst*, redan i slutet av 1770-talet.⁵³⁸ Referenserna till Hirschfeld är dock inte bara ytterligare ett tecken på att Siemers utbildning hör till 1800-talets tidigaste del. De understryker vilken genomslagskraft Hirschfelds teorier hade, inte bara i sin samtid utan långt in på 1800-talet. Förutom Tyskland hörde både Danmark och Sverige till de länder där Hirschfelds inflytande givit starkt avtryck i trädgårdskonsten, inte minst genom en mängd personliga kontakter, exempelvis med svenska amatörvetenskapsmän.⁵³⁹ Hirschfelds teorier, som redan tidigare funnits tillgängliga i mindre format, måste som läroböcker ha spridits och konserverats som en del av det mönster många trädgårdsmästare, i likhet med Siemers, bar med sig ut i ett långt framtida yrkesliv.

Att Siemers ser framför sig en stor och betydelsefull uppgift i planläggningen av Alnarpinstitutets trädgård och park är tydligt. Samtidigt antyder årsberättelsen att han finner uppgiften svår: "Att endast genom ritningar, i sådan liten skala, tydlig göra mina idéer, är nästan icke möjligt; likväl var det dock för mig en stor glädje att i någon mån hafva kunnat lyckats å mina bemödanden, då min ritning lyckades tillvinna sig styrelsens bifall, [...]"⁵⁴⁰

Kritiken mot Siemers plan

Så långt var allt väl med arbetet på själva parken, men för att underhålla kontakterna med Lunds universitet hade styrelsen kallat in den nyblivne professorn i botanik, Jacob Georg Agardh, tillika prefekt för Lunds botaniska trädgård, att granska trädgårdsmästare Siemers planer.⁵⁴¹

Granskningen av Siemers förslag ledde till Agardhs ifrågasättande av planerna för institutets botaniska trädgård. Kritiken tycks ha gällt presentationen av växternas systematiska indelning. Siemers beskriver i årsberättelsen 1859 hur

⁵³⁷ Årsberättelse öfver Alnarps trädgårdar af C. L. Siemers 1859. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande park och trädgård.

⁵³⁸ Hirschfeld, CCL, *Theorie der Gartenkunst*, 1779-1785.

⁵³⁹ Ref: Elovsson, Olausson, Parshall.

⁵⁴⁰ Årsberättelse öfver Alnarps trädgårdar af C. L. Siemers 1859. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande park och trädgård.

⁵⁴¹ Jacob Georg Agardh (1813-1901) professor i botanik, Lund 1847-79, son till den tidigare nämnde Carl Adolph Agardh, vilken, enligt Törje, låg bakom uppsägningen av Siemers från Lunds botaniska trädgård 1832. Törje 1959, s. 237.

nästan allt anläggningsarbete i själva trädgården måst avbrytas på grund av Agardhs kritik. Som försvar för sin plan förebär han bland annat pedagogiska skäl, elevernas möjlighet att överblicka hela systemet. Hans indignation vet ingen gräns när Agardh ber om exakta mått för den ianspråktagna ytan, kräver en detaljerad karta över hela planteringen och till slut föreslår att den botaniska trädgården istället ska inrättas i fruktträdgården.⁵⁴²

Konflikten är intressant, inte minst för att den belyser den bräckliga balansen mellan samarbete och konkurrens som ledde till återkommande problem under Alnarpsintitutets första halvsekel. Siemers hade uppenbarligen med liv

⁵⁴² ”Hvad botaniska trädgården beträffar, trodde jag mig hafva uppfattat Styrelsens och Kongl Hushålls-sällskapet mening enl: ofvannämde Protocoll af den 28 Jan 1858, att alla dithörande plantor eller de ekonomiska växter, som representera hvarje familj, skulle planteras efter deras Classer, ordningar och familjer i utdrag på ett ställe, så att de tillkommande Eleverna hade Systemet med öfvergangsfamiljer i en öfverblick. Jag trodde mig så mycket mera hafva uppfattat denna Paragraphs upfattning vara riktig, då Botanisk Trädgård serskilt och icke i förbindelse med Frukt-trädgård nämdes, men då Styrelsen hitkallade Prof; J. Agardh och begärde hans omdöme som Wetenskapsman, och han icke godkände denna min plan, utan först ville veta arealet af jordrymden, samt önskade sedan en karta, huru jag ämnade anlägga växtfamiljerna i serskilda grupper, så måste jag för denna höst afstå från detta arbete; emedan jag, oaktat all användt möda, icke kunna få låna mätningsinstrumenterna, hvarken från Kongl: Landtmäterie Contoret eller Malmö Stadsingenieuren och heller icke från Lund, hvarest ingen Ingenieur finnes. För öfrigt tillåter mitt andra arbete för denna höst, icke min frånvaro från mina arbetsfolk; skulle jag deremot anmoda en Landtmätare, komme detta att blifva en stor kostnad. När jag sedan en gång har hunnit med att göra ett utkast och Prof. Agardh har godkänt detsamma, skall jag icke underlåta att framlägga denna plan för Styrelsen och afvakta Dess Resolution.

Då Herr Prof. J. Agardh's idéer är, att begagna fruktträdgården tillika som botaniska trädgård, kan jag heller icke anlägga den i höst, ehuru jag redan enl: Styrelsens beslut af den 5te October d: År införskrifvit och bekommit 189 Stycken ädla fruktträd. Dessa fruktträd utvaldes af mig enl: enligt flera pomologers tillstyrkan, neml: Kongl: Preuss: Trädgårdsinspekt: och Riddaren F Jühlke, som för norra tyskland valdes till Prisdömmare; Kongl: Würtenbergska Trädgårds Inspekt. Herr Edward Lucas, Föreståndare för Pomologiska Institutet i Reutlingen, Herr I. G. C Oberdieck vid Nürnberg, Herr H. Arnoldi i Gotha, Herr Diel & [?] Liegel est. [?], så äfven Werket ”Du Hamel sur les Arbres fruitiers”. De beställdes äfven hos en pomolog Hr H. Behrens i Travemünde, hvars trädskoler hafva någonlunda lika Climat och jordmån som Alnarp. Träden valdes dels högstammiga, för att hafva snart utbildade med kronor försedda fruktträd, så att eleverna kunna lära att beskära högstammiga och dels, Pyramid träd, för att hafva beständig tillgång på ymp och oculer-quistar. Kan hända att någon finnes, som tycker det vara öfverflödigt att införskrifva stora och utbildade fruktträd, ”ty man kan på Alnarp bilda själv sådane”; men jag skulle anse en sådan yttring för ett mistag, då nästan alla trädgårdsmästare här i Skåne begagna dels origtiga dels provincial namn, som ingen annan förstår eller känner, så t. Ex. finnes här allmänt en Sorts Pärön, som de kallar grå Saft-pärön, men heter Beurré gris d'automne. Applet Pigeon rouge, tysk rother Taubenapfel kallas här Druf-äpple. Skulle trädgårdsmästaren på Alnarp rätta sig efter siste namnet, uppdrog han en dålig sort, men godt till Winberedning men Pigeon är en fin Tafelfrukt. Trädgårdsmästaren på Alnarp måste synnerligst tillse att hafva i allt en god Qualitet och rigtiga namn, som kunna vara recommendation i hela Landet. Hinder för anläggningen af Apotheks eller, Pharmacew.-ska trädgården, äro desamma som för Botaniska och Fruktträdgården, och berör jag denna icke vidare.”⁵⁴²

och lust kastat sig över arbetet med att inrätta det nya lantbruksinstitutets trädgård och hans problem var högst reella. Agardhs invändningar levererades när både hushållningssällskapet preciserat uppdraget, alnarpsstyrelsen godkänt Siemers planer och beställningen av växter, framförallt fruktträd, redan hunnit effektueras. Motsättningarna innebar också att Siemers tvingades precisera sig i text och bild, vilket tydliggör hans föreställningar om trädgårdens betydelse för jordbruket och dess roll för Alnarp som mönstergård.

För en gammal botanisk trädgårdsmästare går kritiken Siemers ära förnär, särskilt kännbart är det nog att den kommer från sonen till den Agardh som i början av 1830-talet avskedat honom från Lunds botaniska trädgård. Kanske måste man också se saken från Agardhs håll. De aktuella planerna för Lunds nya botaniska trädgård inbegrep bland annat en satsning just på att i anläggningen illustrera den systematiska botaniken.⁵⁴³ Att pröva nyinförda växters livskraft hörde sedan länge till de botaniska trädgårdarnas uppgifter. Här såg han sig kanske tvungen att avstyra en inriktning som allt för mycket skulle påminna om en akademisk botanisk trädgård, dessutom på en areal som sammantaget var betydligt större än den som inledningsvis användes för Lunds botaniska trädgård. Kontroversen kan också sättas i samband med en samtida aktuell diskussion rörande den botaniska trädgårdsmästarens rätt att kalla sig professor. Frågan engagerade bland annat Preussens ”hofgartendirektor” Ferdinand Jühlke, ett framträdande namn i det livliga trädgårdsnätverket kring Östersjön och en av de experter som Siemers hänvisar till, i försvar för sina planer.⁵⁴⁴ Diskussionen är en del av den mycket större kursen om jordbrukets upphöjande från praktik till vetenskap. Där ställs Agardh, som botanisk teoretiker, och Siemers, som botanisk praktiker, i blixtbelysning mot alnarpsparkens gröna fond.

Medan arbetet med den nya trädgårdsanläggningen stod mer eller mindre stilla, på grund av Agardhs intervention, ägnade sig Siemers åt att istället iståndsätta den gamla trädgården för odling av köksväxter och utöka den. Trädgården rensades från gamla odugliga bärbuskar och dränerades. Gångarna grusades om och alltsammans omgavs med nya lände buskrader. Den gamla blomsterträdgården, som helt låg i träda, lades om och planterades och såddes med frön som Siemers skaffat sig genom olika trädgårdsföreningar som han var medlem i. Allt utan någon kostnad för institutet, är han noga med att påpeka. En trädskola påbörjades också på ett

⁵⁴⁴ Årsberättelse öfver Alnarps trädgårdar af C. L. Siemers 1859. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande park och trädgård.

stycke land om ungefär 3 tunnland i kanten av skogen. Efter att jorden förberetts med en säsong potatisodling, togs marken i bruk för sitt ändamål och mer än 40 000 träd- och buskplantor sattes här.

På begäran av Greve Beck-Friis inleddes också växtodlingsförsök i liten omfattning. Här kunde Siemers visa att hans kunnande togs i anspråk för vetenskapliga ändamål och i kontakt med andra framstående lantbruksvetenskapliga institutioner:

”Ett Experimentalfelt för Åckerbruksväxter, hade jag väl egentligen icke; men, då Högvälb: Kammerherrn m: m: Grefve C. Beckfriis begärde att jag skulle plantera något foderkål till försök, bekom jag 6336 #Aln: dertill. För att någonlunda ett reultat, tjenligt för en åckerbrukare, gödslades detta stycke icke, men jorden var i sig sjelf af mycket god kvalitet. Enl: beräkning lemnade den siberiska jättekålen 2 500 Ld och Skotska Ko Kålen circa 5000 Ld pr tuna Land. Af sädesarter skaffade jag circa 100 Sorter men sådde blott litet af hvarje sort, för sortens bibehållande; resten utdelades till några Landtbrukare med anhållan att meddela till Alnarp, om det skulle behövas. Äfven Tobak planterades något, men då Menskor och Kreatur förstörde största delen, då stycket icke var inhägnat och låg vid Landsvägen, jag också icke hade husrum till, kan afkastningen blott vara obetydligt. Några sorter Potäter som af Ratibor’s och Eldena’s åckerbruks academier recommenderas, planterades också, och jag har kanhända nästa år äran att framlägga några resultater.”⁵⁴⁵

Att Agardhs och indirekt styrelsens kritik hårt drabbade Siemers är hela årsredovisningen ett vittnesbörd om. De talrika referenserna till egna professionella kontakter, framförallt internationellt och till den egna långa yrkeserfarenheten, är exempel på det. Om vikten att skaffa stora sortäktade träd från kända odlare talar Siemers hett och länge, med utfall mot den skånske trädgårdsmästaren i allmänhet som en okunnig, ointresserad och provinsiell typ. En del av kritiken kan sannolikt ha rört Siemers omfattande införskrivning av stora fruktträd från utländska firmor. För lantbruksinstitutet som redan fått dra i svångremmen på flera punkter kan det ha varit en stor kostnad. Kanske betraktades det inköpet av redan storvuxna träd som en pedagogisk förlust i en tankemiljö där enkla eller till och med dåliga förutsättningar ansågs som det ultimata utgångsläget för varje mönstergårdsanläggning. När valet av föreståndare för institutet drog ut på tiden och man därför inte ville dra upp riktlinjer och sätta igång stora arbeten i lantbruket var den pedagogiska vinsten av att låta de första

⁵⁴⁵ Ratibors åkerbruksakademi Preussen, Tyskland, nuvarande Polen.

elevkullarna vara med och iståndsätta egendomen, helt från begynnelsen, en viktig omständighet.⁵⁴⁶

”Hinder för anläggningen af Apotheks eller, Pharmaceu-ska trädgården, äro desamma som för Botaniska och Fruktträdgården, och berör jag denna icke vidare.” är Siemers kärva sammanfattning av läget. Det hindrar inte att de cirka 8 tunnland som utgjorde ekonomiträdgården i alla dess delar, bereddes och dränerades, vilket allt rapporterades även i interimstyrelsens årsberättelse.⁵⁴⁷

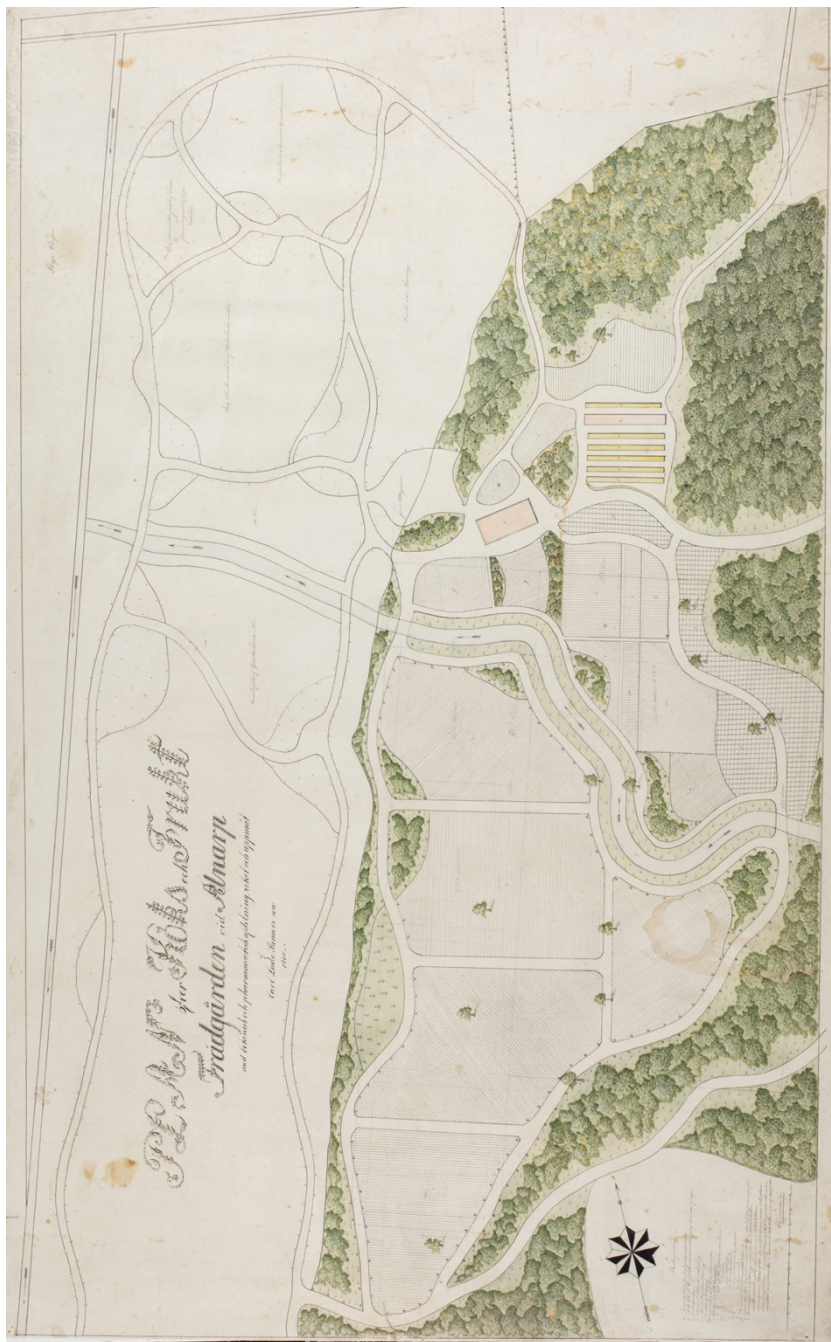
Siemers genmäle

Redan i början av 1860 var Siemers tillbaka med nya ritningar och ett innehållsrikt PM för Alnarps trädgårdar där han deklarerade sin ståndpunkt gällande inrättandet av såväl trädgårdar som trädgårdsundervisning på Alnarp och han hade slipat både planerna och argumentationen.

Den vackraste av hans tre planer är den över köks- och fruktträdgården på Alnarp som på en gång är det direkta svaret på kritiken mot de första planerna och en ren uppvisning i den ritteknik han förmår när det verkligen gäller. Hela ekonomiträdgården är nu ordentligt uppmätt, tillsynes efter alla konstens regler och den nu så väl inrättade ytan är i detalj planerad för sina olika särskilda ändamål, från den botaniska trädgården, prydligt rutad i trädgårdens nordöstra del till rabarber och pepparrotsländan alldeles intill och platsen för ett drivhus ”när sådant en gång kommer i fråga” som kartans beskrivning lyder.

⁵⁴⁶ ”In. Styrelsen ansåg ock detta slutliga ordnande [av Alnarps jordbruk] ej blott kunna utan ock böra uppskjutas till dess föreståndare vid Institutet var i nåder utnämnd och i frågan kunde afgifva sin röst, så mycket mera som detta dröjsmål måste åt institutets lärjungar lemna tillfälle att följa såväl den viktiga planförändringen som ock all derföre behöfliga grundförbättringar.” Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 109.

⁵⁴⁷ Årsberättelse för Alnarps lantbruksinstitut 1859, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 41.

Figur 39. Plan öfver Köks och Frukt Trädgården vid Alnarp, Siemers 1860. Alnarpsbiblioteket, SLU Alnarp.

Uppslaget att röja den gamla dammen i skogsparken och därifrån leda vattnet i en grävd kanal västerut som styrelsen tidigare tilltalades av, har nu fått sin förlängning genom ekonomiträdgårdarna: 400 alnar lång, 4 alnar djup och 8 alnar bred slingrar den sig fram mellan grönsaksängarna med vad som ser ut som grässlänter, var och en lika bred som kanalen, på ömse sidor. En rejäl bänkgård omgiven av acklimatiseringssängar, ett särskilt land för "fina blommor" och en trädgårdsmästarbostad avslutar trädgården mot norr. Den skrafferade södra delen visar en stor köksträdgård med fröodling, omsluten på alla sidor av breda gångar. I norr följer gången den grävda kanalen och flankeras på köksträdgårdssidan av en trädrad. På övriga sidor står träden i förband, som alléer, utmed gångarna. Frukträd, kan man gissa, ska pryda gångarna här. Planterade i förband får kronorna fritt rum att utvecklas för bästa möjliga fruktsättning. Här och där punkteras de strängt ordnade planteringsytorna av stora solitära träd, säkert utsparade ur den ursprungliga vegetationen, den Siemers började med att röja från hagtorn, äspe och annat kratt.⁵⁴⁸

Löst skisserat i väster är också det experimentalfält som i alla sina delar ska motsvara vad ett lantbruksinstitut väntas behöva. Här ligger de olika provytorna utlagda i samma oregelbundna mönster som själva skogsparken. Närmast trädgården i norr en större fruktträdsplantage och väster om den en tredelad yta som utgör det egentliga växtförsöksområdet med ett land för "alla ekonomiska växters varieteter", ett med plats för alla varieteter av "Åkerbruksväxter" och till sist "Plats till enskilda försök af Läraren och frambringandet af nya Varieteter". Kanalen fortsätter västerut och avdelar försöksfältet för "Gödselarterna" i två delar. Vid alla gångarnas skärningspunkter är prydnadsplanteringar utmärkta, och gångarna flankeras överallt av träd i förband. Allra längst norr om trädgården, på andra sidan om ett brett skogsbälte, ligger den stora fröskolan, skyddad från de hårda nordan- och västanvindarna av trädrader. Kartans praktskrift med bokstäver i form av blomster- och bladgirlander är lika flamboyanta som ritningen i sin helhet, nästan övertydliga i sin trädgårdsmästarstolthet.

⁵⁴⁸ Äspe kan här uttydas som (småvuxen) aspskog, analogt med "hässle" om bestånd av hassel. Kratt avser i allmänhet lågvuxen skog. För en intressant och belysande diskussion om historiska skogsbegrepp vill jag tacka min kollega, jägmästare Lars G. B. Andersson.

Figur 40. Planritning öfver Trädgårdsanläggningen, Skogen, Huvudbyggnaden vid Alnarps Kungsgård. C.L. Siemers 1860. Alnarpsbiblioteket, SLU Alnarp.

Samtidigt lämnar Siemers ifrån sig den ritning som förefaller vara nummer två i ordningen. Det är en detalj av området runt slottet, som nu våren 1860 står färdigt i sin fulla prakt, krönt med tinnar och torn, på den utvalda platsen i skogsparkens norra del.⁵⁴⁹ Egentligen är planen huvudsakligen ett förtydligande av den mindre och för sin bristande systematik så kritiserade planen från 1859.⁵⁵⁰ Dammen som Siemers beskriver att han återupprättat och röjt finns med på den här planen, liksom början av den kanal som han ville gräva västerut. Skogen är här åter schematiserad och siktgatorna tillsynes befriade från träd. Ett förtydligande i förhållande till den första planen är alléerna utmed infartsvägarna till slottet från norr och från öster. Enstaka solitära träd är markerade i gläntorna och framförallt i slottets närhet känner vi igen de halvmånformiga blomsterrabatterna här och där utmed gångarna. Kartans beskrivning är belysande för syftet, här listas alla vägar till och från Alnarp i hierarkisk ordning, med ”Kongs-wägen” och ”landshöfdinge vägen” överst. På mycket tydligt vis förankras den centrala delen av lantbruksinstitutets hela anläggning i det omkringliggande landskapet med förbindelserna till betydelsefulla platser runt omkring, som Malmö, Lomma och Åkarps järnvägsstation, liksom till betydelsefulla platser på den egna domänen, som den gamla gården, till skogsparkens trädsortiment och ut på de egna markerna. På det sättet utgör vägarna ett nät som förankrar parken och trädgården både i den egna omgivande jordbruksmarken, utan vilken park- och trädgårdsdungen inte har något fundament, och i det överblickbara landskapet med dess samhällen, kommunikationer och olika verksamheter, utan vilka Alnarp heller inte kunde vara vad det var avsett. Den andra delen av kartbeskrivningen upptar ”vyer”, även detta ett förtydligande av den första planens diskreta pilar och utpekande av möjliga blickpunkter. Det är tänkbart att Siemers helt sonika begivit sig upp i det nästan färdiga slottets andra våning, dess *piano nobile* och spejät ut från de mest betydelsefulla rummens fönster och på det viset, med egna ögon, kunnat kontrollera utblickarna från exempelvis föreståndarens boningsrum till Burlöv och järnvägen eller från Direktionens samlingsrum till Malmö.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Fernlund 1987, s. 10.

⁵⁵⁰ Eftersom planen har en lite annan riktning än den över köksträdgården kan man inte riktigt lägga ihop dem för att få den helhetsbild man så gärna skulle vilja ha.

⁵⁵¹ *Piano nobile* eller herrskapsvåningen är en markering i arkitekturterminologin av den våning, belägen ovanför bottenvåningen som i ett herrskapshus (alltsedan renässansen) hyser de representerativa rum varifrån även trädgården framförallt är avsedd att betraktas. På Alnarp närmast motsvarande föreståndarens våning och direktionens sammanträdessal.

Siemers PM

”Emedan Landbruks Institutet wid Alnarp äfven skall wara en undervisningsanstalt för blifvande trädgårdsmästare och dessa sednare troligen komma i tillfälle att anlägga och förestå flera offentliga platser inom Riket, önskade jag meddela min åsigt i denna angelägenhet dels i afseende på de kunskaper en trädgårdsmästare bör förwarfva sig, dels också i anwandandet af desamma.” Siemers PM är kanske den viktigaste och för oss intressantaste delen av den treklöver handlingar med vilka han försöker återupprätta sig själv efter den misstro och kritik som styrelsen genom Agardh hade riktat mot honom. Dokumentet är delvis mycket kraftigt formulerat. Skrivelsen inleds med en beskrivning av trädgårdens betydelse för lantbruket och trädgårdsmästarens yrkesroll och utbildning i förhållande till det:

Enhwer som betraktar läran om Landtbruket, ej ur ensidigt praktisk synpunkt, utan fastmer såsom en disciplin, grundad på vetenskapliga principer, inser utan twifvel lätt hwilken betydelse Trädgårdsculturen eger såsom undervisningsämne. I en vetenskap sådan som den rationella Agriculturen, der hwarje theoretisk åsigt har sin grund ytterst i erfarenhetsrön och iakttagelser, är det klart att trädgårdskulturen både bör och kan lemna vigtiga tjenester wid de mångfaldiga och omwexlande tillfällen till experimenter i smått den erbjuder. Men lika litet som en landtbrukare, han må wara än så erfaren, utan att ega nödiga förstudier i de vetenskapsgrenar, som göra en vetenskaplig uppfattning af Landthushållningen möjlig, kan utsträcka sin undervisning i Landtbruket utöfver inhemtandet af vissa handgrepp och diverse axiomer och erfarenheter, lika litet är det möjligt för en trädgårdsmästare att göra sina försök undervisande såvida han saknar förstudier, och till dessa maste äfven räknas nagorlunda insigt i den rationella agriculturen, som har så mycket gemensamt med trädgårdsculturen. Huru är det möjligt för en trädgårdsmästare såsom undervisare i denna sednare vetenskapsgren att reda sig med med ett mindre kunskapsförråd i den förre än det som är ämnat att meddela hans Elever?

Jag anser således detta såsom ett allmänt hufvudvilkor för att hans verksamhet såsom lärare skall blifva af något värde.

Siemers fortsätter med en redogörelse för de kvalifikationer en trädgårdsmästare bör ha för att kunna undervisa, framförallt vid ett lantbruksinstitut. Mot denna bakgrund utreder sedan Siemers trädgårdsmästarens förhållande till institutets styrelse (ett lantbruksinstitut i största allmänhet, det finns inga direkta hänvisningar till Alnarp här) och understryker både vikten av noggrann ekonomisk redovisning till ledningen och trädgårdsmästarens rätt att fatta självständiga beslut om arbetet och om skötseln av trädgården.

Under rubriken ”Utförande af åtskilliga arbeten” avhandlas sedan i tur och ordning anläggning av botanisk trädgård, anläggning af en pomologisk trädgård, parkanläggning, ett experimentalfälts anläggning och slutligen åter ett mindre, rubriklöst avsnitt som avhandlar en del av trädgårdsanläggningkonstens detaljer. I sin helhet är skrivelsen framförallt en manifestation av de kunskaper som Siemers anser sig besitta och som enligt hans egen mening gör honom särskilt lämpad att bekläda posten som institutets trädgårdsmästare. Tiden har varit knapp mellan hans första ganska självsäkra intåg på Alnarp och han ser säkert, mot bakgrund av kritiken, att hans tillsvidareförordnande är i fara så snart institutet öppnar på riktigt och börjar ta emot elever.

Där Siemers i årsberättelsen knappt kunnat avhålla sig från att raljera med vetenskap och teori i ”Wettenskapsmannen” Agardhs gestalt är han i promemorians inledning mycket noga med att understryka trädgårdens roll i lantbruksvetenskapen. Uttrycket ”den rationella agriculturen” hänvisar direkt till en av den tidens mest spridda, lästa och använda läroböcker: Albrecht Thaers *Grundsätze der rationellen Landwirthschaft*, (Grundsatser i den rationella landthushållningen), utgiven mellan 1810 och 1812, spridd och översatt i åtskilliga upplagor, den första svenska genom Kongl. Lantbruksakademins försorg 1816-17.⁵⁵² 1861 var den fortfarande aktuell och gavs ut i en tredje svensk upplaga.⁵⁵³ När Siemers på detta vis demonstrerat att han är insatt i lantbruksvetenskapen övergår han till att utreda vilka skillnader det är på olika typer av botaniska trädgårdar.

En Instituts trädgård anlägges efter ett visst antaget System och begagnas dertill isynnerhet blott sådana vexter, som äro andamålsenliga för Institutets hufvudidée, har Institutet således economiska tendencer till föremål begagnas economiska vexter.

Hwarje vext skulle sätas på en sådan plats och så långt från hwarandra att den kan utbilda sig i hela sin egenhet, ty eljest blifver en sådan trädgård ej annat än ett namnregister.

Medan den botaniska trädgården samlar vilda växter, apoteksväxter och en del ”utmärkta Blomväxter” i form av ett register och en fröbank, har Institutsträdgården, enligt Siemers, ett mer preciserat mål beroende på dess inriktning, och, viktigast av allt, här ska växterna få utvecklas i full frihet med uppvisande av alla sina karaktärsdrag. Växtens form och utseende tillmäts alltså ett eget värde i ett lantbruksinstitutets botaniska trädgård. Fruktträdgården kallas vidare, i Siemers skrivning, för Pomologisk Trädgård,

⁵⁵² Juhlin-Dannfelt, 1928, s. 804.

⁵⁵³ Förord av utgivaren J. Theod. Bergelin i *Albrecht Thaers grundsatser i den rationella landthushållningen*, Stockholm 1861.

varpå följer en längre redogörelse för nödvändiga kunskaper i ympning, okulering och annan förädling som institutsträdgårdsmästaren måste behärska.

Till parkanläggningskonsten återkommer Siemers i ett koncentrerat och intressant stycke. Uppenbarligen har han känt sig tvingad att på kort tid sätta sig in i en helt aktuell diskussion om trädgårdskonsten:

Wid Parkanläggning beror det mycket på hwilken styl man vill och måste följa der finnes det gamla kinesiska eller engelska 2do) tyska 3) franska, holländska förut romerska stylen, denna sista användes mest i länder af Despotisk regering, och utkast dertill lemnas wanligen af arkitekter.

Widare beror anläggningen mycket på om den göres för landets räkning eller för enskild person och i sednare fallet på hans temperament yttringar.

Trädgårdsmästaren måste icke allenast ha skönhetsinne utan äfven en Landskapsmålares rika uppfattning, ty naturen skall i smått återgifvas, och måste han tillika följa sin en gång antagna idé för anläggningen.

Här finner vi motiven till att Siemers använder sig av en naturefterliknande oregelbunden stil även när det gäller ekonomiträdgården. Vi får då räkna den som kinensisk eller engelsk och mer passande för en trädgårdsmästares undervisande syften än den regelbundna klassiska som anses konstgjord och maktfullkomlig. Hänvisningen till en tysk trädgårdsstil skulle kunna vara hämtad ur Daniel Müllers vitt spridda bok *Trädgårdsskötsel*, utgiven första gången 1848.⁵⁵⁴ Vad som egentligen avses med ”tysk stil” inom trädgårdskonsten har diskuterats en del i senare års forskning.⁵⁵⁵ Det är emellertid viktigt att påminna sig att de stilbegrepp som fortfarande används i vida cirklar i dagens arkitektur- och trädgårdshistoriska litteratur är ett sent 1800-tals försök att systematisera den humanistiska forskningens objekt enligt kategorisystem lånade från naturvetenskapen, allt i syfte att förvetenskapliga dessa traditionellt tolkningsbaserade ämnen. Vid 1800-talets mitt var den arkitekturhistoriska kategoriseringen i stilar fortfarande i sin linda vilket innebär att termer som *götiska parterrer* och *holländska renässanslott* vid den här tiden ännu i praktiken kan vara ganska opreciserade begrepp. I Daniel Müllers tappning är den tyska stilen helt enkelt ett mellanting mellan den ”engelska” landskapsefterliknande och den ”franska” regelbundna, det vill säga en symmetriskt uppbyggd trädgård baserad på oregelbundna

⁵⁵⁴ *Trädgårdsskötsel. Del I. Trädgårdskonst med Theoretisk-praktisk anvisning att anlägga och underhålla trädgårdar*. Stockholm 1848. (2:a uppl- 1858). Daniel Müller var mellan 1840 och 1849 trädgårdsmästare och lärare på Svenska trädgårdsföreningens elevskola i Stockholm. Boken *trädgårdsskötsel* är tillkommen som lärobok för detta sammanhang. Se vidare Nolin 1999, s. 75. Siemers hänvisar dock inte till den ”åkerbruksträdgård”, efter förlaga av Jühlke, som Müller publicerade i den andra upplagan av *Trädgårdsskötsel*.

⁵⁵⁵ Klintborg 1992, s15, Nolin, 1999, s. 88.

formelement. Den ansågs framförallt passa till mindre trädgårdar, som villaträdgårdar, medan de två andra grundstilarna var ämnade för anläggningar i betydligt större format.

En trädgård måste anläggas i en form som passar uppdragsgivaren, fortsätter Siemers. Den ska till och med kunna spegla nationens karaktär (eller den private ägarens temperament). Att trädgårdsmästaren precis som landskapsmålaren sysslar med ett återgivande av naturen är bekanta tankar, hämtade framförallt ur den engelska landskapsparkens idévärld. Siemers korta men viktiga precisering; att "naturen skall i *smått* återgivas" klingar i Siemers tappning harmoniskt tillsammans med trädgården som en bild i smått av lantbruksvetenskapen. Helt följdriktigt går Siemers vidare till experimentalfältets disposition vid ett lantbruksinstitut. Förutom de delar av experimentalfältet vid Alnarp som redan nämnts och som är upptagna på Siemers ekonomiträdgårdsritning har en avdelning "för Chemisten" lagts till "hwarest han låter plantera sådana vexter som sarskilt skola undersökas af honom". Jordbrukskemin hörde till de viktigaste delarna av lantbruksvetenskapen som den definierades vid den här tiden, varför inrättandet av kemiska laboratorier räknades som en oundgänglig del av ett modernt lantbruksinstitut.⁵⁵⁶ Experimentalfältet motsvarar här ett utomhuslaboratorium och är en av de viktiga inrättningar som för samtiden förvandlade lantbrukshållningen till modern jordbruksvetenskap.

Som sig bör avslutar Siemers sitt PM bland blommorna: "Blomsterodling tillhör hwarje trädgård och befördrar mycket utbredandet af trädgårdskötseln." Här närmar han sig trädgården som redskap att nå ut med kultivering, i vidaste mening, i de breda lagren. Trädgården som ett sätt att väcka intresse för betydligt större frågor är ett tema som går igen hos samtidens trädgårdsivrare.

Något mer än tillfällig trädgårdsmästare blev aldrig Siemers på Alnarp, sina stora ansatser till trots. I juni 1861 utlyses den ordinarie trädgårdsföreståndartjänsten i *Post & Inrikes Tidningar* och det sista som syns av Siemers i protokollen är styrelsens beslut att utfärda ett betyg i januari 1862. Som yrkesman kan man säga att Siemers personifierar en brytningstid. Hans utbildning under 1820-talet följde det äldre mönstret med lärlingspraktik vid olika trädgårdar, men det hade också blivit möjligt att ta trädgårdsmästarexamen i Köpenhamn som var hans sista utbildningsanhalt.⁵⁵⁷ Det var kanske inte heller vad styrelsen väntade sig, att Siemers skulle presentera storslagna trädgårdsplaner, sannolikt helt på eget initiativ. Det kan

⁵⁵⁶ Se vidare Erland Mårald, *I mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturkemins framväxt på Lantbruksakademiens Experimentalfält 1850-1907*, diss. Stockholm 1998.

i sammanhanget också ha uppfattats som direkt omodernt att hålla fast vid det sena 1700-talets gestaltungsprinciper, enligt Hirschfeld, som Siemers hänvisar till. Här talade också Siemers planer ett ålderdomligt språk som den vetenskapliggjorda promemorian inte helt förmår överskugga.⁵⁵⁸ Siemers gamla groll med Lunds botaniska trädgård och dess företrädare kan också ha spelat roll. Att inte förlänga hans engagemang vid Alnarp kan ha varit en önskan om att upprätthålla goda relationer med Lunds universitet, men det är nu en gång en typ av spørsmål som offentliga protokoll mycket sällan ger besked om.

⁵⁵⁸ Klintborg 1992, passim.

4.7 Bygget av Alnarps slott

*”...naar jeg gaar på Gallerieme, saa morer det mig altid meest at see ud af Vinduerne, især naar der er Have udenfor, thi da har jeg strax motiver til Landsteder m. m.”*⁵⁵⁹

Medan Siemers oförtrutna och ganska anonyma arbete med att förbereda marken för det nya lantbruksinstitutets parker och trädgårdar pågick, växte Alnarps slott fram som institutets viktigaste byggnadsmonument på den plats som nu blev egendomens nya centralpunkt. Den danske arkitekten Ferdinand Meldahl engagerades för uppdraget.

Meldahl hade tidigare, som mycket ung arkitekt, haft några uppdrag i Skåne, men det har påpekats att byggandet av Alnarpsinstitutet var en viktig förmedlingslänk till många av de engagemang för skånska gods som följde under åren därefter.⁵⁶⁰ Våren 1857 hade Meldahl kommit hem från en lång studieresa som bland annat förde till Mellanöstern. Vägen hem hade gått över Italien, Frankrike, Belgien, Holland och Nordtyskland där Meldahl studerade lantbruksbyggnader. Resans sista del ägnades bland annat åt mejeribesök i Hollands ”smörcentrum”, i Leyden och Delft, men också åt att studera olika sorters institutionsbyggnader, som sjukhus i Rotterdam eller fängelser, badanstalter och hem för föräldralösa barn på olika ställen i Belgien.⁵⁶¹ Kontakten mellan jordbruksreformatorerna på bägge sidor av sundet var goda och Meldahls arbeten, både med omgestaltningen av herrgårdar och villor i Skåne under sent 1840- och -50-tal och hans kontakter med det danska landhusholdningsselskabet gjorde honom till en lämplig kandidat. Det faktum att Meldahl ganska allmänt ansågs pålitlig både när det gällde att beräkna tid och kostnad för sina projekt spelade säkert också in när man som i Alnarp hade en hårt begränsad budget och en redan från början pressad tidsplan att hålla sig till.⁵⁶² Att det var von Troil som personligen förmedlade uppdraget anger Meldahl själv i sina minnesskrifter.⁵⁶³

Meldahls första ritning presenterades för den helt färska interimstyrelsen på mötet 24 oktober 1857.⁵⁶⁴ Hur den såg ut kan vi bara spekulera i, om än på

⁵⁵⁹ Ferdinand Meldahl i resebrev från Rom 1855, cit. efter Stemann II, s. 62.

⁵⁶⁰ Fernlund 1987, s. 8-11.

⁵⁶¹ Stemann II, s. 201-204.

⁵⁶² Bjurklint visar att Meldahls kalkyl var pålitlig också vid ombyggnaden av Trolleholms slott. Bjurklint, 2005, s. 124.

⁵⁶³ Stemann III, s. 55.

⁵⁶⁴ PM angående sammanträde I Interimstyrelsen 24 oktober 1857, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Korrespondens rörande Alnarps organisation som institut 1856-1862.

någorlunda goda grunder. I sina ”Erindringer” har Meldahl givit en ganska drastisk beskrivning av detta första möte med Alnarpsstyrelsen:

Jeg udførte saa et Projekt i Christian IV's Renaissance og mødte i Malmö en Eftermiddag med Komitéen, Beck Friis, Trolle o. s. v., og Alle var jublende glade over det stolte Project, men saa viste det sig, at jeg havde taget Feil af danske – svenske Dalere, idet en svensk var lige det halve af en dansk, og jeg havde altsaa kun at regne med en halv saa stor Byggesum. Almindelig Skuffelse saaes paa alle Ansigter. – Jeg sagde da: Giv mig Natten dertil, saa skal jeg imorgen Formiddag Klokken 9 have et nyt Project færdig for Halvdelen af det nu kalkulerede Beløb. Ved at klappe Tegningen sammen i Folder og formindske Laengden og Bredden, inddrage Loftsetagen o. s. v., blev jeg istand til næste Dag at forbause Komitéen med et Forslag, hvor Byggesummen slog til, og man vedtog det og reiste glad fra hinanden.⁵⁶⁵

Det var von Troil som först kallade Meldahls förslag till Alnarpsinstitutet för ”slottet” och på det sättet satte ord på Meldahls drag att göra byggnaden till en tidsenligt inrättad institutionsbyggnad i skepnaden av ett slott.⁵⁶⁶ Förslaget som låg på interimstyrelsens bord i juni 1858 var resultatet av ett ganska vitt sökande efter förebilder. Meldahl hade i en dubbel skiss, institutets huvudbyggnad i två stilvarianter, tolkat intentionerna hos dem som arbetat med frågan. I sitt sökande tycks man ha vänt blickarna mot de lantbruksinstitut som hörde till de främsta och mest välrenommerade i Europa, liksom till de allra nyaste, som lantbruksinstitutet i Ås i Norge och Landbohøjskolen i Danmark. Bland förebilderna nämns tyska Hohenheim i Würtemberg, en av de så kallade *akademierna* vilka karakteriserades av att de var förlagda till större egendomar med lång historisk förankring, (som till exempel kloster). De var inrättade som läroverk efter ett mönster där den teoretiska undervisningen förenades med praktisk övning, något som var avgörande för organisationen av både Ultuna och Alnarp.⁵⁶⁷ Avsaknaden av praktisk inriktning på studierna gjorde att den nya Landbohøjskolen inte kunde tas till direkt förebild.⁵⁶⁸ Hjalmar Nathorst gör detta helt klart i ett tillägg till en reseberättelse från Tyskland 1861 och understryker Landbohøjskolens alltigenom vetenskapliga karaktär. Att också lärarkåren där är organiserad enligt universitetsmodell, med adjunkter och docenter, och att de flesta är verksamma även vid Köpenhamns universitet framhålls också som en stor skillnad mot Alnarp.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Stemann III, s. 55-56.

⁵⁶⁶ Brev från von Troil till Meldahl, citerat i Madsen, s. 225, utan angivelse av datum.

⁵⁶⁷ Winberg, s. 22.

⁵⁶⁸ Landbohøjskolen är belägen i stadsmiljö, omgiven av park, men inget jordbruk, i Frederiksberg strax utanför Köpenhamns kommungräns.

⁵⁶⁹ Nathorst 1861, s. 75.

Meldahl hade en bestämd uppfattning om hur Alnarps huvudbyggnad borde placeras:

Den i vedlagte Tegninger fremstillede Hovedbygning til Landbrugs-Instituttet, har jag placeret som en Slutning af hele Anlægget, og da den indeholder Forstanderens Bolig, Directions-Local, samt de vigtigere Localer, der tjene til Aandens og Legemets Pleie og Udvikling, Saa bør denne Bygning have et værdigt Ydre – der efterlader Alvor og et opløftende Minde hos den der har besøgt og opholdt sig i Instituttet. Dens Placering i Kratskoven er beregnet saaledes at Bygnings-Masserne ligge godt for Solvirkning – for eventuel Placering af Avlsgaarden og for Dannelsen af en Bygningen forskjønnende Botanisk Have.⁵⁷⁰

Att slottets placering efter Meldahls intentioner var utgångspunkt för anläggningen av park och botanisk trädgård har vi redan sett i trädgårdsmästare Siemers förslag och det fanns flera skäl till valet av byggplats. Reflektionerna kring byggnaders placering i förhållande till deras syfte och verkan i landskapet omkring är ett återkommande tema i Meldahls egna skrifter.⁵⁷¹ Korrespondensen mellan byggnadens inre funktioner och planerade landskapliga utblickar är också noga genomtänkta. För lantbruksinstitutets huvudbyggnad gällde det till exempel placeringen av föreståndarens arbetsrum: "[...] Forstanderens Arbeidsvaerelse er saaledes placeret, naar Avlsgaarden lægges i Hoved-Bygningens Axellinie, at han derfra kan oversee hele Instituttet's Anlæg [...]"⁵⁷² Här står det klart att Meldahl tänkt sig ett gårdskomplex av traditionellt snitt, med föreståndarens arbetsrum som en motsvarighet till ett gårdskontor, med fönster ut mot ekonomigården i norr. Med ladugården placerad enligt Meldahls förslag, i huvudbyggnadens mittaxel, hade man funnit den rakt norrut, som ett ännu tydligare uttryck för mönstergårdssträvandena än vad anläggningen som helhet fick med den placering av ekonomigårdskomplexet, en bra bit öster om slottet, som senare blev verklighet.

Slottets representativa trädgårdssida var den utseendemässigt viktigaste, den som skulle göra intryck på gäster och besökande. Platsens värdighet skulle framgå även från huvudbyggnadens fönster och balkonger för dem som vistades där. Av Meldahls projektbeskrivning framgår att den planerade

⁵⁷⁰ Meldahls beskrivning bifogad till ritningsförslagen 2 juni 1858, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, Byggnadshandlingar 1858-1862.

⁵⁷¹ Om Meldahl har ibland påpekats att även byggnadens omgivningar tilldrog sig hans professionella intresse även om hans arkitektur inte systematiskt studerats med den utgångspunkten. Hans Helge Madsen berör dock området i sin beskrivning av Meldahl som stadsplanerare i Köpenhamn. Madsen, s. 92, s. 95.

⁵⁷² Meldahls beskrivning bifogad till ritningsförslagen 2 juni 1858, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, Byggnadshandlingar 1858-1862.

botaniska trädgården sågs som en del av anläggningens helhet. På sydsidan, i slottets omedelbara närhet, sparades ett antal gamla ekar ut ur det som Meldahl benämner ”kratskov” för att förstärka anläggningens karaktär.⁵⁷³ Också här kan några brev skrivna till arkitektkolleger i Danmark under Meldahls långa studieresa kasta ljus över de gamla trädens betydelse för uppfattningen av anläggningen som helhet: ”jag tænker mig en Herregaard. En stille Sommeraften. [...] en stor Have med ældgamle Traeer, hvor krumme Gange føre ned til Havet...” Meldahls arkitektdrömmar springer ut i fler liknande, detaljrika bilder: ”Jag seer en nydelig, venlig Hytte, beskygget av ærverdige træer med den aabne Havestuedør, foran denne en Veranda, omslynget av Vinløv.”⁵⁷⁴ Meldahls arkitektoniska visioner ger i sin konkretion en tydlig vink om vikten av att betrakta park, trädgård och landskap i direkt relation till byggnaden och 1800-talets arkitekturritningars ofta yviga grönska som något annat än bara staffage.

När den ursprungliga ritningen från hösten 1857 nu minskats och effektiviserats kunde de två nya skisserna sändas tillsammans med interimstyrelsens anhållan hos Kungl. Maj:t om medel för nybyggnaden, en skrivelse som till hela sin lydelse är ett gott prov på målinriktad retorik.⁵⁷⁵

Uppgörandet af planen till denna hufvudbyggnad har varit förenadt med ganska stora svårigheter. Enligt de underrättelser styrelsen inhemtat, äro nemligen byggnaderna vid intet enda af främmande länders landtbruksinstitut så inrättade, att de i alla afseenden uppfylla dermed afsedda ändamål. De hafva derföre icke kunnat tagas till ovilkorlig föresyn. Lika litet inträffar ett sådant förhållande med det under anläggning varande Norska landtbruksinstitutet vid Aas, hvaröfver ritningar benäget blifvit Styrelsen meddelade.

En helt och hållet ny plan har således måst uppgöras efter öfverläggning med de sakkunnige män hvilka Styrelsen haft tillfälle att i ämnet rådfråga, och med den danske arkitekten Hr Meldahl, som åtagit sig ritningarnes och kostnadsberäkningarnes utarbetande.

Häriifrån övergår skrivelsen till att i detalj beskriva de ekonomibyggnader man tycker sig behöva.⁵⁷⁶ Efter en beskrivning av alla tekniska finesser

⁵⁷³ Kratskov är detsamma som ”kratt”, dvs lågvuxen skog.

⁵⁷⁴ Stemann II, s. 62.

⁵⁷⁵ Underdånigste memorial om byggnaden för institutet, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 4-12.

⁵⁷⁶ ”Interims Styrelsen föreställer sig nemligen, att en dylik byggnad, eller rättare samling af byggnader, här inom olika afdelningar inrymma häststall, koladugård, gödboskapshus, fårhus, svinhus, förvaringsrum för säd och hö, halmlada, ångtröskverk med sädestorkningsmaskin, ångkockningsapparat för foder m.m.; att ångmaskinen dessutom bör drifva gräsquarn, rofskärnings- och rofrifnings-maskin, linqvarn, maskin för skärning af halm och hö, samt, om så behöfves, svarf [...] cirkelsåg och dylikt; att vid planernas uppgörande här afses minsta

meddelas att man inser med vilka stora kostnader ett sådant byggföretag skulle medföra och att man redan vidtagit mått och steg för att efter bästa förmåga och med besparingar i åtanke, tillsvidare inreda kungsgårdens gamla byggnader för aktuella ändamål. Däremot, menar styrelsen i nästa andetag, är det helt nödvändigt att uppföra nya byggnader för all verksamhet som har direkt med institutets ledning och undervisning att göra, och dessa bör av flera skäl hållas samman inom *en* byggnad:

Mindre nybyggnadskostnad och underhåll genom mindre utsträckning af tak och ytterväggar.

Mindre åtgång af bränsle för uppvärmningen

Lättare kontroll och öfversikt för föreståndaren samt i de allra flesta fall större bekvämlighet.

Prydligare utseende.

Även här understryks att moderniteter som centralvärme och gasbelysning vore önskvärt. Införlivandet av en agrikulturkemisk institution i huvudbyggnaden är en av de viktigaste punkterna och det framhålls att planerna för den har gjorts i samråd med kemiprofessorn vid Lunds universitet.⁵⁷⁷ Större delen av den västra flygeln skulle enligt planerna användas för de kemiska laboratorierna och kemilärarens bostad.

4.7.1 Slott i landskap

Att hålla alla undervisningens inomhusfunktioner inom samma byggnad, utrustad med gemensamma och centrala bekvämligheter, var inte bara

möjliga transport inom ekonomibyggnaden af foder, foderämnen och gödsel, hvars förflyttning alltså här sker på dertill inom etablissemnet inrättade jernvägar; och medelst tryckpump, vatten der kunna uppföras i högt belägna cisterner för ladugårdens förseende med springvatten och för vatning af kok-apparat m. m. Med ett ord, en dylik byggnad bör uppfylla alla tidens fordringar [...]"

⁵⁷⁷ Ludvig Fenger (1833–1905) hade varit konduktör för Landbohöjskolens byggande som avslutades först efter arkitekten Gottlieb Bindesbölls död i juli 1856. I februari 1857 erbjöds Fenger anställning hos Meldahl, sannolikt har Meldahl haft Fenger i tankarna redan när han i juni 1858 erbjöd sig att skaffa en god konduktör till Alnarpsbygget. Åt Fenger uppdrogs 1859 att göra ritningar till ny kemisk institutionsbyggnad för Lunds universitet. Hjärdis Kristenson antar på goda grunder att Alnarp har utgjort kontaktpunkten mellan Fenger och kemiprofessorn i Lund, N. J. Berlin. Berlin var genom sitt sakkunniguppdrag på Alnarp även väl förtrogen med kemilaboratorierna på Landbohöjskolen och kan naturligtvis ha träffat på Fenger redan där. Berlins inställning till de kemiska institutionsbyggnaderna för Lunds universitet tycks i alla händelser ha präglats kraftigt av arbetet med Alnarp. Därur kan härledas hans envisa förespråkande för integrerandet av kemiprofessorns bostad i det nya institutionsbygget i Lund och kanske även hans besvikelse över deras enkla utseende. Se vidare Kristenson 1990, s. 96 ff.

praktiskt och ekonomiskt. Genom kraftsamlingen på en stor, central byggnad gavs också möjligheten att synligt manifesteras lantbruksinstitutet i det ganska flacka men centralt belägna landskapet innanför den grunda Lommabukten. Utblickarna från huvudbyggnaden, som trädgårdsmästare Siemers så noga tog med i beräkningen när han planerade för parken runtomkring, var nog viktiga, men för att fylla sitt syfte som mönsteranläggning måste Alnarpsinstitutets karaktärsbyggnad båda pryda platsen och synas ordentligt:

”Byggnaden måste, i styrelsens tanka, utföras i en ädel och smakfull styl, icke blott därför att densamma blir synlig ifrån Malmö, ifrån den närbelägna jernvägen och ifrån Öresund, utan äfven därför att ett värdigt yttre bidrager att i elevernas sinne inplanta kärlek till lärosätet och till det yrke som der inhemtas.”⁵⁷⁸

Trots att Meldahls ursprungliga ritningar bantats för att passa en magrare kassa var det en imponerande byggnad man planerade, med 82 alnars längd, 19 alnars bredd och 33 alnars utspringande flyglar.⁵⁷⁹ Oberoende av vilken av de föreslagna byggnadsstilarna man valde ingick ett centralt framspringande torn vars spira i båggen sträckte sig ungefär 50 alnar högt. Ännu var man bara i början av den stora historicerande om- och nybyggnadsvåg som svepte fram över Skånes slott under 1800-talet.⁵⁸⁰

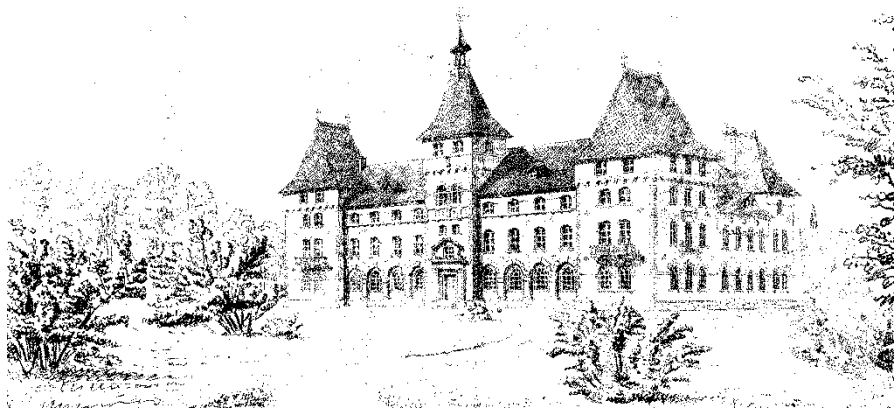
Till det yttre stod valet mellan en byggnad med drag av holländsk eller kanske dansk renässans, med rikt smyckad fasad eller en med franskinpirerade branta takfall och en lågmäld medeltidsromantisk bågfris som den mest framträdande fasadorneringen. Det är svårt att utläsa ur bevarade handlingar huruvida alnarpsstyrelsen eller arkitekten själv föredrog det ena eller andra förslaget.⁵⁸¹ I Meldahls egen beskrivning till projektet poängteras att det bara är fasaderna som skiljer förslagen åt. Det förstnämnda karakteriseras som ”... en elegant rig – maaske Staten vardig repræsenterende Bygning” medan det andra förslaget enligt Meldahl utgör ”...en alvorlig simpel characterfuld tarvelig Form, der deels vil vaere billigere og deels i Tiden vil vise sig at koste mindre Underholdning.”

⁵⁷⁸ Underdånigste memorial om byggnaden för institutet, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 4-12.

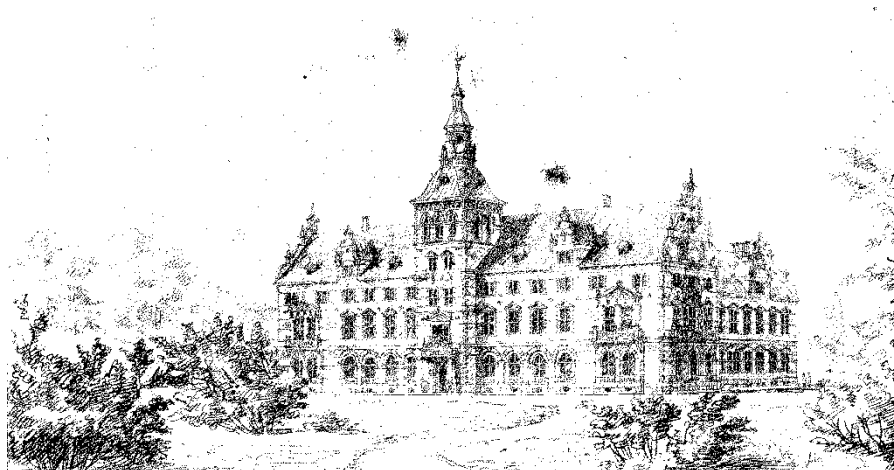
⁵⁷⁹ Underdånigste memorial om byggnaden för institutet, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 4-12.

⁵⁸⁰ Bjurklint 2005, s 287-289, Nilsson, S Å, et al. 1987, passim.

⁵⁸¹ Madsen, s 72: ”Her synes bygningskomiteens gode smag at foretrække den første mere traditionelle løsning, men indstillingen er måske ren snilde. Man lægger madding ud for den sparsommelige bevilgende myndighed. –I Stockholm blev de høje takformer vedtaget.”

Figur 41. Skitze til Landbohøiskole Alnarp ved Malmoe 1858. F. Meldahl, 12121 b, Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

Figur 42. Skitze til Landbohøiskole Alnarp ved Malmoe 1858. F. Meldahl, 12121 c, Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

Det har påpekats tidigare att just de branta takfallen kom att bli ett signum för Meldahl.⁵⁸² Om man avlägsnar sig en smula från Meldahls egen

⁵⁸² Fernlund 1987, s. 8, Bjurklint, 2005, s. 180, Stemann III, s. 56. Sydfranska eller Loiredalsslott brukar anges som de självklara förebilderna. Madsen har också i sin genomgång

uppfattning eller beskrivning av Alnarp ser man snart att förebilderna till Alnarp är av mer komplex natur. Örtofta, som var Meldahls första byggda försök att använda de stora takhuvarna, var en ombyggnad av ett medeltida, flera gånger om- och tillbyggt hus där en regelbunden anläggning kamouflerades med hjälp av olikhöga och assymetriskt placerade torn. Den täta samling av olikstora byggnadskroppar som blev resultatet motsvarade inte riktigt Meldahls ursprungliga intentioner. Ändå kunde Meldahl konstatera att Örtofta prydde sin plats, och sedd från järnvägen utgjorde en ”malerisk Gruppe”, alla andra brister till trots.⁵⁸³ Just en sådan målerisk grupp utgör också en skiss till en egen bostad i Roskilde, komponerad under Meldahls vistelse i Rom 1856. Villans plan är enkel, oregelbunden, domineras av ett större bostadstorn och ett mindre trapporn, båda med tornhuvar som sagoslottets höga glasstrutar, sammankopplade med rektangulära rum av förhållandevis blygsamt omfång under ett barnt tälttak, något lägre än de båda tornen. Skissens villa ligger inbäddad i grönt och med en balkong omslingrad av klängväxter. Över alltsammans flyger trappornets vindflöjel med arkitektens initialer F. M. Enligt Stemann hänger skissen samman med Meldahls planer på att flytta till Roskilde, köpa jord och ”blive Husmand”.⁵⁸⁴

De andra två byggnader som brukar nämnas i samband med Örtofta och Alnarp, som exempel på Meldahls tidiga bruk av branta tak, är godsen Pederstrup på Lolland påbörjat 1858 och Bonderupgaard på Själland, 1859. I båda fallen rör det sig om till- och ombyggnader som på flera sätt har likheter med Alnarp, där torn och franska tälttak tillsammans med fasadens medeltidsinspirerade rundbågefriser blir friare ornament på en helt regelbunden och symmetrisk byggnad. På Meldahls ritningar framställs husens huvudentréer inramade av yppiga klängväxter och med blomsterurnor på trappor och terrasser. På Pederstrup klättrar växterna över ingången på någon sorts enkelt tak eller överliggare uppburet av två karyatider, på Bonderupgaard över vad som skulle kunna vara en baldakinliknande kopparhuv. Här svämmar också andra våningens blomsterlådor över av ymniga växter. I båda fallen rör det sig om gods med framstående jordbruksdrift. Godset Pederstrup och familjen Reventlow förknippas med en lång rad för lantbruket viktiga reformer. På Bonderupgaard föregicks Meldahls ritningar till huvudbyggnad av uppdraget att rita ett mejeri för gården 1857. Meldahls mejeriplaner för Bonderupgaard

av Meldahls reseskissböcker från 1850-talet hittat flera exempel på avbildningar eller fantasiprojekt med branta tak och tornhuvar, liksom tänkbara förebilder i Schweiz och Sydtysskland.

⁵⁸³ Fernlund 1987, s. 10.

⁵⁸⁴ Stemann II, s. 168.

ansågs förebildliga och publicerades tillsammans med en planritning över mönstergården Adellersborgs mejeribygnad i den danska *Tidskrift for Landökonomie*, 1858. Det är alltså själva jordbruket, eller lanthushållningen, som är den starkaste kopplingen mellan dessa formmässigt besläktade byggnadsprojekt.

Slottets inre

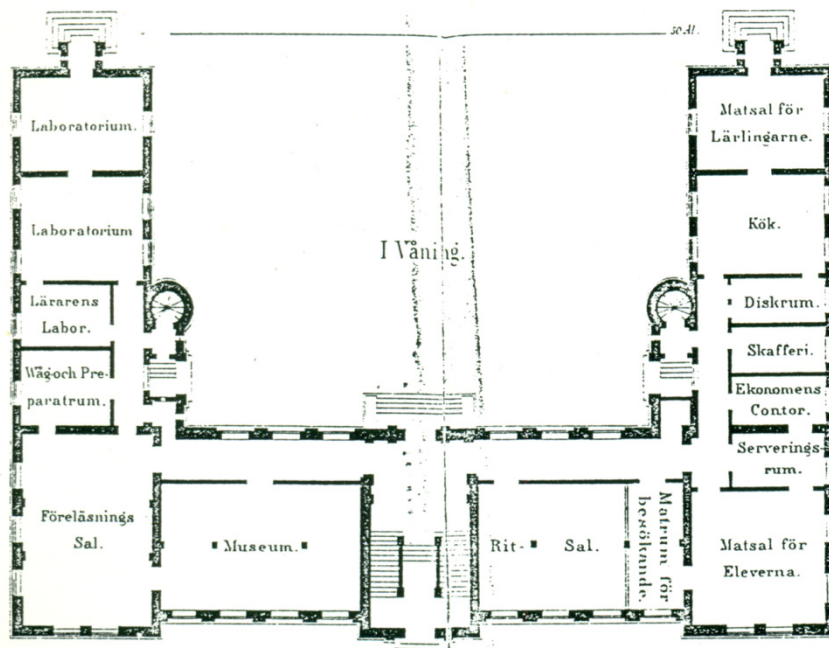
Till diskussionen om byggnadens yttre och dess förväntade intryck bör man hålla i minnet att behovet av ändamålsenliga lokaler för lantbruksinstitutets undervisning och administration hörde till de tyngsta argumenten för en ny huvudbyggnad på Alnarp. En första viktig utgångspunkt var att inlemma en kemisk institution i byggnaden, därför hade professorn i kemi vid Lunds universitet en av platserna i byggnadskommittén. Agrikulturkemi var något av en modevetenskap och den kanske viktigaste pendangen till det praktiska arbetet ute på fältet som möjliggjorde de moderna lantbruksinstitutens dubbla och komplementära inriktning på teori och praktik.⁵⁸⁵ Därtill skulle rymmas moderna, ljusa och luftiga föreläsningssalar, bostad för föreståndaren och för eleverna i den högre utbildningen och, som vi ska se, övriga lokaler som ansågs nödvändiga för ett modernt och specialiserat lantbruksinstitut.

Av Meldahls kortfattade beskrivning av lokalerna som bifogats till ritningsförslagen i juni 1858 framgår att det funnits ett detaljerat program för huvudbyggnadens plan som han med få avvikelser rättat sig efter. Till beskrivningen till planen tillfogar Meldahl att föreståndarens bostad placerats så att den dels ger översikt i förhållande till verksamheten på institutet och dels att den ligger lite vid sidan av institutets dagliga verksamhet och därför samtidigt utgör en bekväm och ganska privat familjebostad.⁵⁸⁶ Meldahl påpekar också att de större salarna kan användas till flera olika ändamål, direktionssalen till föreläsningar och ritsalen som högtidssal när man behöver en sådan.

I det ursprungliga ritningsförslaget upptas bottenvåningen av museum, för institutets samlingar, och en föreläsningssal på västra sidan om huvudentrén. Flygeln på samma sida innehåller tre laboratorier och ett preparatrum för agrikulturkemistens undervisning och verksamhet i övrigt. Östra sidan rymmer en större ritsal, en matsal för den högre kursens elever, dithörande serveringsrum, skafferier och diskrum samt restauratörens kontor. Längst norrut i östra flygeln ligger lärlingarnas och drängarnas matsal.

⁵⁸⁵ Mårald, 1998, passim.

⁵⁸⁶ Meldahls beskrivning till ritningsförslagen 2 juni 1858, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, F1:I, Byggnadshandlingar 1858-1862.

Figur 43. Plan för Alnarpsinstitutets huvudbyggnad, 1 våningen. Publicerad i *Tidskrift för Byggnadskonst och Ingenjörsvetenskap* 1864.

Föreståndarens bostad upptar större delen av andra våningens östra sida med sju rum, tambur, garderob, kök och skafferi, med restauratörens tre bostadsrum längst i norr ovanför lärlingsmatsalen. Den västra sidan rymmer först en stor samlingsal, därefter direktionssalen och det så kallade direktionssrummet i svit. Ovanpå laboratorerna i västra flygeln ligger kemistens fyra bostadsrum.

Den tredje våningen rymmer det stora flertalet elevrum, ett par gästrum och sjukrum och betjäntrum. På fjärde våningen rum för ytterligare ett antal elever, en del inkvarterade i dubletter med utrymmen för betjäning. Mittornets översta rum var inrett till klubbrum åt eleverna.

Interimstyrelse, byggnadskommitté och arkitekt hade gått in för att undersöka moderna möjligheter till bekväm standard för både gemensamma lokaler och bostäder. Högst upp under västra flygelns norra tornhuv placerades en vattentank som med självtryck skulle förse hela byggnaden med rinnande vatten. I källarvåningen installerades två central-

värmeapparater, en i vardera flygel. Här påpekades också att även om centralvärme, vatten- och gasledning var dyra installationer var de inräknade i den totala byggnadskostnaden, men att inrättandet av ett tegelbruk på Alnarps egna ägor samtidigt innebar en stor besparing för byggprojektet som helhet.⁵⁸⁷

Byggandet gick fort. I april 1859 lades grundstenen och redan den tredje maj 1860 firades taklagsfest och tornspirans vindflöjel med kung Carls namnchiffer sattes upp som en markering av att man för festligheterna valt kungens kröningsdag.⁵⁸⁸ Den 23 maj skriver den platsansvarige arkitekten Ludvig Fenger till Meldahl: ”Landshövdingen var idel ’belåtenhed’ saavel med Bygningens Udseende som med Arbejdets Fremgang. Det kan heller ikke naegtes: Huset tager sig godt ud i den grønne Skov nu, efter at Stilladserne ere nedtagne; det har givet Ro, og bedre vil det blive, naar vi faae Vindduerne indsatte m. m...”⁵⁸⁹ Det stora byggnadsprojektet på Alnarp avlöpte väl och av allt att döma helt enligt planerna. Bland projektets tillskyndare fanns också flera som bidrog konkret till byggnadens uppförande. Till Slottets balkonger skänkte exempelvis Greve Corfitz Beck-Friis på Bosjökloster trävirket och Höganäs gruvbolag bidrog med kolonner. För institutets inre (i dubbel bemärkelse), bidrog Malmöhus läns hushållningssällskap med 800 Rd för inköp av modeller och redskap och 500 Rd för grundläggande av ett bibliotek. Formellt skulle såväl modeller och redskap som böcker kvarstå i hushållningssällskapets ägo, men ställas upp

⁵⁸⁷ Underdånigste memorial om byggnaden för institutet, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, B1:I, Brevbok 1857-1861, s. 4-12. Uppvärmningsfrågan omfattades med särskilt intresse. Vedbrist och höga bränslepriser, liksom eldfaran och behovet av tillsyn anfördes som skäl mot kakelugnar som var den vanliga värmekällan i bättre bostäder och allmänna lokaler, ”...oaktadt det icke kan bestridas att detta uppvärmningssätt är det angenämaste af alla.” Därför skulle åtminstone föreståndarbostaden utrustas med två kakelugnar. ”Medgifvas måste, att man i Sverige hyser en viss misstro till dylika varminrättningar – att man i allmänhet ej anser dem rätt uppfylla sitt ändamål. Styrelsen håller dock före, att, såvida de på sednare tider dervid införda förbättringar iakttagas och så framt varmapparaten sättes i förbindelse med ett kraftigt ventilationssystem, bör densamma uppfylla allt hvad man har rätt att af densamma vänta.”

⁵⁸⁸ Under grundstenen placerades en flaska innehållande en silverplåt med namnen på de närmast inblandade, interimstyrelsen och arkitekterna. I flaskan lades några svenska guld- och silvermynt av olika valörer ”...hvarjemte Arkitekt Meldahl såsom Dansk undersåte äfven ditlade 3ne Danske Silfvermynt å 1 daler, ½ daler och en mark.” Underdånig berättelse om Alnarps Landtbruksinstitut, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, B1:I, Brevbok 1857-1861, s. 45, Interimstyrelsens protokoll 11.4.1859, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, A1:1 1856-1862.

⁵⁸⁹ Den blivande arkitekten Ludvig Fenger fungerade som *konduktör*, han ledde och övervakade arbetet med Alnarpsbyggnaden på plats.

på Alnarp och disponeras av lantbruksinstitutet ”...hvarest detsamma ansågs böra bäst gagna länets jordbrukare.”⁵⁹⁰

Med tornspiror, branta tak och spetsiga tornhuvar hade Alnarp på kort tid fått en egen och högst individuell silhuett på slätten.⁵⁹¹ Att Meldahl med sitt intresse för jordbrukets byggnader, från slott till svinhus, var väl vald för uppgiften har framgått ovan. I grunden var intresset för teknik och innovation och funktionella byggnadslösningar kring den nya tekniken säkert en förutsättning för den goda kommunikationen med byggherrarna till Alnarp. Alnarpsbyggnadens betydelse som inkörsport till andra skånska uppdrag har påpekats, liksom att Örtoftas och Alnarps takformer inspirerade till efterföljd i vida kretsar, framförallt i Skåne. Framförallt har stilen blivit ett signum för hela Alnarpsområdet och karakteriserar såväl ekonomibygnader påbörjade av Meldahl själv, som långt senare tillskott i form av elev- och tjänstebostäder, ritade av andra arkitekter.⁵⁹²

Byggnadens samverkan och samhörighet med landskapet runtomkring intresserade Meldahl. Vid besöken vid olika typer av institutioner runt om i Europa reflekterar han till exempel över hur anstalten Rysleden för föräldralösa barn är omgivna av trädgårdar för både arbete, hushållning och skönhetsupplevelser och hur slottsträdgården i Kiel har upplåtits för ett nytt sjukhus.⁵⁹³ Också det offentliga gröna tilldrar sig hans uppmärksamhet. Arkitektkollegan G. F. Hetsch beskriver entusiastiskt i augusti 1856 i brev till Meldahl om hur Kongens Nytorv är anlagt med ”Græs og Buskværk”, och Meldahl själv studerar med intresse Haussmanns arbeten med Paris promenader, liksom ”...nye hospitaler og Fængsler og [...] Bibliotheker og Jernbanegaarder...”⁵⁹⁴ En liten staffagefigur i form av en trädgårdsmästare i färd med att plantera ett träd på Meldahls ritning till utbyggnad av Århus Sindsygeanstalt (mentalsjukhus) är en tydlig hänvisning till trädgårdens viktiga och hälsobringande roll vid ett sjukhus, som den då uppfattades.⁵⁹⁵ Men Meldahl har också idéer om hur arkitekturen skulle berikas genom att utgå från plats- och klimatgivna material och former istället för att hämtas som ett själlöst mönster ur någon stilkatalog: ”Hvor interessant livlig vilde ikke Verden være, naar vi benyttede vor Planteverden og i vore

⁵⁹⁰ Utkast till invigningsanförande (G v Troil), Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande institutets bildande, odaterade.

⁵⁹¹ Meldahl skriver i sina ”erindringer” att ”Jeg var altsaa her paa Alnarp og ved Byggeriet paa Laaland for Reventlow og paa Bonderup ogsaa langt forud for vor Tid ved at tage de tarvelige Tagformer op som det decorative, væsentlige Element ved et Byggeri.” Stemann III, s. 56.

⁵⁹² Fernlund 1987, s. 8, Melchert 1999, s. 8.

⁵⁹³ Stemann II, s. 204, s. 242.

⁵⁹⁴ Stemann II, s. 203, s. 206. Gustaf Friedrich Hetsch [(1788-1864)

⁵⁹⁵ Ritningen avbildad i Madsen s. 228-229.

architectoniska Former anvendte Former givene af vort Climats Materialer og Fornødenhed.”⁵⁹⁶ I ett artikelutkast bland handlingarna i alnarpsarkivet framställs Alnarps nya huvudbyggnad i just detta perspektiv:

Hvad nu Bygningen ydre angaaer da er den opørt af Skaanes almindeligste Materiale, den gule Teglesteen og dækket med engelsk Skifer; og det lader sig neppe nægte at de valgte Bygningsformer der ere hentede fra Sydfrankrigs Landslotter i mange henseender passer fortrinlig hertil. Den gule Steen tager sig godt ud i disse store simple Flader, uden at den behøver overklistres med Puds og Skiferens Charakter stemmer bedre med disse Former fra Skiffertagens gamle Hjem end med de flade italienske eller sveizerske Tage. Havd men end maa mene om Maaden hvorpaa disse former ere anvendte, lader det sig neppe bestride at Kunstneren da han valgte dem er gaet til et Sted, hvor der er meget at lære og studere for den der vil benytte vore naturlige Materialer osminkede og give sit Huus et Ydre der passer till Climaten og Landets nordlige Beliggenhed. I vore ældre Bygninger finder vi hverken den guule Steen eller Skiferen men hva kan nu undgaae at skulle bruge dem? I øvrigt giver den franske Renaissance saa mange og lette Tilknytningspunkter baade til Gothiken og til Antiken at Kunstneren i den finder en vid Mark for sin Phantasie og Opfindingssevne. Derfor bør Alnarp sikkert her i Sverrig fortjene Opmærksomhed som et Fingerpek imod et Sted, hvor der er noget at hente, selv om det ikke er noget Eldorado.⁵⁹⁷

Här talar Meldahl, sannolikt genom sin elev och medhjälpare Fenger, om hur Alnarps slott ska kunna uppfattas som arkitektur given av materialet från platsen och anpassat till det skånska klimatet.⁵⁹⁸ Det gula oputsade teglet, framställt på platsen, ger läsaren känslan av att byggnaden på ett nästan organiskt sätt vuxit ur marken, och nu ligger omgivet av inhemsk och urgammal skog

Vid invigningen våren 1862 karakteriserades Alnarps slott som ”en av vårt lands vackraste byggnader”⁵⁹⁹ och kom under de följande åren att rundligen presenteras i svenska och danska illustrerade allmänna och facktidningar, i såväl perspektiv och plan som text. *Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörsvetenskap* kallade Alnarp 1864 för ”ett af sednare tidens mest betydande byggnadsföretag” och publicerade planlösningen som förebildlig.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Brev till kollegan Hetsch 12 februari 1855, cit. ur Stemann II, s. 97.

⁵⁹⁷ Alnarpsinstitutets arkiv1858-1862, FI:1, Handlingar rörande institutets bildande, odat., manuskript: Alnarps Landbrugsinstitut.

⁵⁹⁸ Madsen har dragit samma slutsats rörande dokumentets upphovsman, s. 72.

⁵⁹⁹ Fermlund 1987, s. 10.

⁶⁰⁰ Fermlund, 1987, s. 10.

Vidden av det kontaktnät som aktiverades och ambitionsnivån hos Alnarpsinstitutets styrelse och byggnadskommitté när det gällde sökandet efter förebilder för det skånska lantbruksinstitutet illustreras genom förekomsten av ett prospekt över ”Royal Agricultural College, Cirencester” bland handlingarna rörande institutets bildande.⁶⁰¹ Lantbruksinstitutet i Cirencester bildades 1845 som ett engelskt riksinstitut för praktisk och teoretisk lantbruksutbildning. Broschyren erbjuder en kort men belysande beskrivning av lantbruksinstitutet, dess undervisning och jordbruk, som ur ett alnarpsperspektiv förefaller mycket bekant:

The College, which adjoins the Park and Woods of Earl Bathurst, is situated on the Farm, about a mile and a half from the town. The principal front, 190 feet long, has a south aspect, and commands an extensive view over north Wiltshire. The Buildings include a chapel, large Dining Hall, Library, Museum, Lecture Theatre, Laboratories, Class Rooms, Private Studies, Kitchens and Servants' Offices; with apartments for resident Professors, and ranges of Dormitories on the upper floors. The whole Building is lighted with gas, and furnished with ample supplies of water. The best methods of warming and ventilation have been adopted. Separate Sleeping Apartments and private Studies are allotted to the elder Students as they become vacant.” The Farm, which surrounds the College, contains about 450 acres (of which 400 are arable), of a varied soil and character. The Farm buildings are spacious and well adapted for carrying out the purposes for which the College was founded; a Steam Engine, with improved mechanical arrangements, furnishes all the power for threshing, grinding, &c. A Forge, Carpenters' and Wheelwrights' Shops are attached.

Live Stock, of various kinds, are bred and reared on the Farm. Experiments are tried on portions of the various rotations; and where the results are satisfactory, they are carried out on a larger scale. A Botanical Garden, of ample extent, enables the Professor under whose charge it is to instruct practically in the Botany of Agriculture; and to shew to the Students various Experiments in Vegetable Physiology.⁶⁰²

Prospektets framsida pryds med en vinjettbild av collegebyggnaden som i sin disposition visar likheter med Alnarps huvudbyggnad. Genom att jämföra de två kan vi se antydning till ett mönster för hur man bygger ett ändamålsenligt lantbruksinstitut med stora pretentioner. Med den klassiska slottsplanen, symmetriskt uppbyggd, med flyglar och markerade mittpartier, som grund och ett yttre vars formförråd refererar till både medeltid och renässans kan

⁶⁰¹ *Royal Agricultural College, Cirencester*, prospekt, [1858], Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande institutets bildande, odaterade.

⁶⁰² *190 feet* motsvarar knappt 60 meter. *450 acres* motsvarar drygt 180 hektar.

man skapa en helhet som på en gång är ett slott, en huvudbyggnad på ett stort jordagods, och en modern institution som är funktionellt inrättad både vad gäller praktiska och organisatoriska behov. Framförallt är den helhet som presenteras, i den korta texten ovan, belysande för hur det engelska lantbruksinstitutet är rumsligt och vetenskapligt – pedagogiskt inrättat. Precis som på Alnarp ligger institutets huvudbyggnad i centrum av den jordbruksegendom som utgör mönstergård och experimentalfarm. Den vidsträckta botaniska trädgård, under botanikprofessorns överhöghet, där lantbrukseleverna får ta del av experiment och praktiska övningar låter nära besläktad med Siemers motsvarande planer för Alnarp. Placeringen av mönsterfarm och college, i nära anslutning till ett adligt gods och med staden inom nära räckhåll har likheter med såväl Alnarp som de tidigare nämnda tyska lantbruksinstituterna eller så kallade ”akademierna”, som exempelvis Hohenheim.

4.8 Att organisera ett modernt och självständigt lantbruksinstitut

Alltmedan byggandet fortskred och de närmaste omgivningarna gradvis gjordes i ordning pågick ett intensivt arbete med själva organisationen av det nya lantbruksinstitutet. Också här resonerades om förebilder av olika typer och ambitionerna var knappast mindre när det gällde den inre ordningen.

Även förslaget till stadgar för institutet måste underställas Kungl. Maj:t för granskning och beslut och interimstyrelsens skrivelse 1858 röjer ganska långtgående idéer för att göra Alnarpsinstitutet både lätt att förvalta och så oavhängigt av högsta beslutande instans som var möjligt inom givna ramar.⁶⁰³

Av skrivelsen framgår att stadgarna för Ultunas lantbruksinstitut fungerat som underlag och det är framförallt på två punkter som man vill distansera sig från dem. För det första anser man att Ultunastadgarna är alldeles för detaljerade rörande den officiella beslutsgången på ett sätt som tvingar institutsstyrelsen att ständigt vända sig till Kungl. Maj:t för beslut också i ganska små och oväsentliga frågor. Det gör organisationen trög och tidskonsumerande. Mellan raderna skymtar här en stark önskan att kunna manövrera ganska fritt på ett fält där man av erfarenhet redan vet, eller upplever, att de centrala instanserna i form av Kungliga byggnadsstyrelsen och Kungl. lantbruksakademien har visat skepsis eller bara långsamhet i behandlingen av ärenden rörande Alnarpsinstitutets uppbyggnad. För det andra anser man att institutsföreståndaren bör ha en betydligt starkare ställning än vad som är fallet vid Ultuna. Man önskar sig explicit en föreståndarpost som höjer sig över den statsjästemannanivå som också kunde varit ett tänkbart val. Motiven klingar bekanta: man vill helt enkelt inrätta en föreståndartjänst med stark verkställande makt för att locka till sig de bästa sökande man kan få.⁶⁰⁴

I praktiken kom tillsättningen av föreståndare för Alnarpsinstitutet att bli en långdragen affär för interimstyrelsen. Med facit i hand kan konstateras att den förste föreståndaren, Hjalmar Nathorst, ju fanns med redan inledningsvis i egenskap av expert på interimstyrelsens första möte i Malmö där Meldahls första förslagsritning till huvudbyggnad skulle granskas. Detta var uppenbarligen inget försök att handplocka Nathorst för tjänsten redan från början. Tvärtom ansåg interimstyrelsen inte alls att Nathorst hade de rätta

⁶⁰³ Underdånigste memorial om stadgarna för institutet, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 4-12. Det fanns givetvis inga fasta bestämmelser för stadgarnas utformning, här avses praxis i form av de föregående lantbruksinstitutens organisation och de allmänt givna idéer om organisation av olika typer av institutioner som hörde till tiden.

⁶⁰⁴ Underdånigste memorial om stadgarna för institutet, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 13 f.

kvalifikationerna och besvikelsen var stor när den första utlysningen av föreståndartjänsten i *Post & Inrikes Tidningar*, våren 1859, bara resulterat i en enda ansökan, nämligen Nathorsts.⁶⁰⁵ Nathorst erbjöds emellertid ett 3-årigt tillfälligt förordnande som föreståndare, men tackade nej efter visst övervägande och i december 1860 kungjordes därför den lediga befattningen på nytt. Ytterligare två ansökningar kom in, men i april 1861 antogs slutligen Hjalmar Nathorst till föreståndare efter att de andra två kandidaterna dragit tillbaks sina ansökningar.⁶⁰⁶

Ett rykte om brist på praktiskt handlag kan ha varit det som låg Hjalmar Nathorst i fatet. Efter en knappt årslång utbildning på Degeberg, gjorde Nathorst först en studieresa till Tyskland, Schweiz och Italien för att studera bland annat lantbruksskolor och boskapsskötsel. 1848 fick han överta föreståndarskapet över Väderbrunns lantbruksskola i Södermanland där han också varit lärare, efter sin far, Johan Teodor Nathorst, vars tid nu huvudsakligen ägnades åt sekreterarskapet i Kungl. Lantbruks Akademin. Olika uppgifter gör gällande att själva lantbruksskolans undervisning blev lidande av Hjalmar Nathorst stora engagemang i en rad sammanslutningar och olika frågor utanför skolan varav de flesta tycks ha legat inom det folkbildande och skriftställande området. När Nathorst engagerades som sakkunnig vid Alnarpsinstitutets uppbyggnad var han föreståndare för Dagsholms lantbruksskola, som han själv byggt upp på en arrendegård i Dalsland, sedan 1855. Kanske var det Nathorsts mycket goda förbindelser med samtidens främsta jordbruksreformatörer som till slut ändå fälde avgörandet till hans fördel. Möjligen var det dessa förhållanden som med ganska illa dold irritation tas upp av interimstyrelsen i dess slutrapport över organisationsåren, där man knorrar över hur Lantbruksakademins kommitté lägger sig i skötseldetaljer rörande egendomen och anställningen av föreståndare.⁶⁰⁷ Det var tydligen på förekommen anledning man önskade sig en organisation som tillät ett mer självständigt styre i Alnarp. Mycket tidigt hade Nathorst sett möjligheterna i agrikulturkemin och kopplat dem till behovet av en högre lantbruksutbildning.⁶⁰⁸ Samtidigt hade han visat prov på

⁶⁰⁵ Underdånig berättelse om Alnarps lantbruksinstitut, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 75, samt Interimstyrelsens protokoll 5 sept 1859, AI:1, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862.

⁶⁰⁶ De andra sökande var S.W. Moberg (f 13.5.1814) och Agronomen C.F. Nordenskjöld, f. i Rostock, utb. i Hohenheim, univ. i Tübingen. Underdånig berättelse om Alnarps lantbruksinstitut, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 74-82, samt Interimstyrelsens protokoll 23 april 1861, AI:1, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862.

⁶⁰⁷ Underdånig berättelse om Alnarps lantbruksinstitut, BI:1, Brevbok 1857-1861, s. 59, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862

⁶⁰⁸ Nathorst, Hjalmar, *Några ord om vilkoren för svenska jordbrukets utveckling*, Stockholm 1858.

vikten av att förmedla praktiska insikter också genom skrift och författat den första svenska anvisningen i konsten att plöja, 1846.⁶⁰⁹

Ganska snart efter sin utnämning i april 1861 flyttade Nathorst ner till Alnarp med sin familj och erbjöd sig att börja sin tjänst oavlönad två månader före tillträdesdagen 1 januari 1862. Intrycket är att Nathorst redan från början arbetade för att uppfylla rollen som institutets föreståndare.⁶¹⁰

4.8.1 Alnarps trädgårdar ställs i ordning

Under hösten 1861 började saker och ting falla på plats och det rustades på olika sätt för att man ska kunna ta emot lantbruksinstitutets första elever till vårterminen 1862. Under sommaren lades sista handen vid slottet och flertalet av de mer än 90 rummen inreddes med möbler beställda från en snickare i trakten. Nu lämnade också konduktör Fenger Alnarp efter fullgjort uppdrag och efter att ha bott på platsen i nära ett år. Ett kvardröjande uppdrag var att rita en trädgårdsmästarbostad, ett projekt som av olika anledningar kom att dra ut på tiden.

I juni 1861 hade institutets trädgårdsmästartjänst utlysts i *Post & Inrikes tidningar*, och vid sammanträdet 17 augusti kunde styrelsen välja mellan sex sökande. ”Trädgårdsmästare L.B. Ljungdahl från Götheborg, A.P. Lindgren från Riseberga, P. Schunnesson från Araslöf, G.H. Ronland från Malmö, J.C. Johansen från Söfdeborg och C. Hüttig från Wrams Gunnarstorp.”

”Efter granskning af dessa ansökningar och då det wisat sig att Herr Hüttig både hade öfverlägsna theoretiska Kunsaper och jemväl war witsordad för synnerligt stor praktisk duglighet, beslöt Int. Styrelsen enhälligt att antaga bemälde Hüttig till Trädgårdsmästare å Alnarp mot följande vilkor:

1o Befattningen tillträdes den 24 förstkommande Oktober

2o I lön erhålles, för år räknadt, 600 Rd Rmt jemte fri bostad och vivre.

3o Herr Hüttig fullgör de åligganden såväl såsom praktisk trädgårdsmästare som ock såsom föreläsare i ämnet...”

Bernhard Osvin Hüttig var född 1827 i Rauscha i Schlesien, utbildades i Tyskland och kom till Alnarp närmast från godset Wrams Gunnarstorp i Nordvästskåne där han varit trädgårdsmästare sedan 1857.⁶¹¹ Förväntningarna

⁶⁰⁹ Nathorst, Hjalmar, *Det skottiska plöjningsättet eller Anvisning till tegplöjning och drilluppläggning. Efter de bästa utl skr utg*, Stockholm 1846.

⁶¹⁰ Jfr Cirencester: ”The management of the whole establishment of the College is committed to the Principal, who is responsible to the Council for everything, and superintends and controls every department of the College. He attends to Religious instruction and moral discipline of every In-Student, and exercises such supervision over the conduct and pursuits of the younger Out-Students as the nature of their relations with the College will permit.” *Royal Agricultural College, Cirencester*, Cirencester, u. å. [1858], s. 3.

⁶¹¹ *Nordisk illustreret havebrugleksikon*, 1936, II s. 447.

på iordningställandet av Alnarpsinstitutets park och trädgård förefaller ha varit höga. Förvaltningshandlingar och andra typer av utsagor i källmaterialet ger intrycket av att trädgårdarna var föremål för omfattande insatser med målet att färdigställa mönsteranläggningen i dess helhet. Det råder ingen tvekan om att Alnarps lantbruksinstitut med dess dubbla roll av undervisningsanstalt och mönstergård inte ansågs fullständigt utan välfungerande trädgårdar och park till prydnad och föredöme. ”Landbruks Institutet skall icke kunna uppfylla all den nytta som med detsamma är afsedd om icke äfven trädgårdsanläggningar i vidsträckt skala derstädes blefve utförda.”⁶¹²

Som nämnts ovan är det inte alldeles enkelt att få en överblick över hur långt man hunnit med trädgård och park under organisationsåren. Av Siemers historia förstår man att ambitionsnivån varit hög redan från början, men att både oenighet om tillvägagångssätt och brist på medel på olika sätt har lagt hinder i vägen. Det sista dokument i Alnarpsarkivet som bär Siemers namnteckning är en inventering av träd och buskar i Alnarps plantskola. Förteckningen är uppgjord i början av november 1861 av den nytillträdde Hüttig och listar träd och buskar med angivande av ålder och antal i gamla köksträdgården, omplanteringskolan, den egentliga trädskolan och nya köksträdgården. En kort inledande anmärkning till inventeringen andas kritik mot företrädarens arbete: ”Wid nästan alla trädslag saknas hvarje beteckning, dock lyckades det någorlunda att urskilja deras genus, sällan dock deras species, för den skull har någon taxering undvikits emedan en trädskolas träd m.m. utan namn knapt äga något värde.”⁶¹³ Det är framförallt de allra yngsta träden i omplanteringskolan som vållar besvär vid bestämningen. Förteckningen har ett värde som källa till Alnarps egen trädgårdshistoria. De 150 fruktträden i den så kallade nya fruktträdgården uppges vara 10 år gamla och stämmer väl med vad vi annars vet om arrendator Göranssons planteringar alldeles i början av 1850-talet, före lantbruksinstitutets inrättande.

Hüttig avslutar med att han för institutets räkning vill införskaffa en del pomologisk litteratur och abonnera på bland andra Svensk illustrerad trädgårdstidning ”...som läromedel både för lärare och lärjungar.” Vidare vill Hüttig att Alnarpsinstitutet ska ansluta sig som medlem till tyska pomologiska föreningen. Till slut, som i en bisats, önskar han att få hugga ner alla träd i nya fruktträdgården. ”...förbehållande mig att, när så åstundas,

⁶¹² G. von Troil, utkast till tal, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande institutets bildande, odaterade.

⁶¹³ Förteckning öfver träd och buskar uti Alnarps Trädskola, upptagen den 1 november 1861, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar rörande park och trädgård.

muntligen reda för dessa mina önskningsars syftemål.” Budskapet kunde knappast vara tydligare: upplysning, moderna odlingsmetoder och internationella kontakter behövdes för att höja Alnarps trädgårdar till en godtagbar nivå och Hüttig var den som visste hur det skulle göras. Själva växtförteckningen har karaktär av syneprotokoll och är undertecknad av Hjalmar Nathorst och C. L. Siemers. Sannolikt var inventeringen det villkor som ställdes för att Siemers skall få ut sitt betyg, vilket också utfärdades i januari påföljande år.⁶¹⁴

Den första undervisningen

Förvaltningshandlingarna från början av 1860-talet präglas av ett intensivt arbete på flera fronter för att komma igång med de olika delarna av institutets verksamhet. Den första november 1861 ”tjuvstartade” undervisningen på Alnarp med att en halv klass rättarelärlingar antogs.⁶¹⁵ Ytterligare ett par steg på vägen mot öppnandet var engagemanget av gästgivaren i Degeberga som entreprenör för mathållningen och den ”besigtning af Slottet” som utfördes av Carl G. Beijer, överingenjör för södra stambanan och H.Fr. Frykholm, distriktsingenjör vid södra stambanan, båda från Malmö.⁶¹⁶ Nu skulle också park och trädgård färdigställas och marken bokstavligen beredas för den nya trädgårdsutbildningen. De organisatoriska förberedelserna sköttes av allt att döma huvudsakligen av Hjalmar Nathorst som också i egenskap av föreståndare utnyttjade möjligheterna att skaffa sig både levande växter och åskådningsmaterial från kolleger i liknande positioner vid andra trädgårdsundervisningsinstitutioner. Under tiden verkställde institutsträdgårdsmästaren själva anläggandet av undervisningsträdgårdarnas olika delar, delvis i hushållningssällskapets regi. Att rågången mellan Alnarpsinstitutets och hushållningssällskapets olika ekonomiska ansvarsområden visavi Alnarps trädgårdar inte var helt tydlig skulle emellertid snart visa sig.

Under sina två oavlönade förberedelsemånader tycks Hjalmar Nathorst ha trätt i full verksamhet för att få trädgården att motsvara vad man kunde förvänta sig av det nya lantbruksinstitutet. En herr Schübeler, i Christiania i Norge, tillskrivs av Nathorst om prov på olika kornsorter, dels att exponera på Alnarps museum och dels att pröva på lantbruksinstitutets

⁶¹⁴ Interimstyrelsens protokoll 10 jan 1862, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, AI:1 1856-1862.

⁶¹⁵ Fernlund, 1987, s. 9.

⁶¹⁶ Interimstyrelsens protokoll 2 nov 1861 samt 3 dec 1861, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, AI:1 1856-1862.

experimentalfält.⁶¹⁷ Från Trädgårdsföreningen i Stockholm hoppas Nathorst på ympkvistar, men får svaret att föreningen inte har några över utan själva måste ”tigga” ihop ympris från olika håll. Odelberg tackar emellertid för den ritning till en hackelsemaskin som Nathorst tidigare sänt. Brevet ger en inblick i hur en bristande ekonomi eller, som här, bristande tillgångar på arbetsmaterial, kunde lösas med byten av både föremål och kunskaper.⁶¹⁸

Hjalmar Nathorsts förfrågan till Lantbruksakademins experimentalfält om man ville bistå det nya Alnarpsinstitutet med ett bassortiment av levande växter och fröer ur sina egna samlingar resulterar i en ganska livlig korrespondens som visar mycket tydligt hur ett informellt nätverk existerar parallellt med de officiella vägarna. ”Broder!” skriver Experimentalfältets intendent Carl Juhlin-Dannfelt till Nathorst, ”Det skulle hafva varit mig ett stort nöje, att hafva kunnat, för så vidt på mej berott, villfara din uti vänskapsfulla raderna af den 13de framställda begäran.”⁶¹⁹ ”Entre nous”, fortsätter sedan Juhlin-Dannfeldt, är det illa beställt med akademins trädgårdar. ”Här finnes , med undantag af 10 à 15 päronträd, samt ungefär lika antal körsbärsträd, ej ett enda stamträd, vare sig af Europeiskt eller Amerikanskt ursprung.” Experimentalfältets trädgård går med stor förlust och är vanskött.⁶²⁰

Enligt Juhlin-Dannfelt, är det mesta lika dåligt ställt på experimentalfältet; jordbruket misskött, husen nednötta och redskapen sämre än vad de flesta upplandsbönder har hemma på gården och bokföringen är under all kritik och visar olika resultat beroende på hur man räknar. ”Att derfore ej något af värde eller uppbyggeligt härifrån kan f.n. bekommas, vare sig i [ett] eller annat hänseende är naturligt.”⁶²¹

⁶¹⁷ Herr Schübelers svar på Nathorsts brev, 14 dec. 1861. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park. Christiania, äldre namn för Oslo.

⁶¹⁸ Brev från Axel Odelberg till Hjalmar Nathorst 22 dec. 1861, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park.

⁶¹⁹ Brev från C. Juhlin-Dannfelt till Hjalmar Nathorst 20 dec. 1861, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park.

⁶²⁰ En starkt bidragande faktor till dess obestånd är, enligt Juhlin-Dannfelt, den gamle trädgårdsmästaren Stenberg vars ”...berättelser och redogörelser hafva varit bland det värsta humbug man kan tänka sig.” Hit räknas uppskattningen av akademins träd till 270 000 stycken som vid en inventering visade sig uppgå till bara 90 000, Stenbergs mångåriga och enligt egen utsägo mycket lyckade försök med humle som underställd tysk expertgranskning visade sig vara ”...den sämsta han sett, och fullkomligt oduglig till Bayersk öl.”

⁶²¹ Lantbruksakademien lyckades av allt att döma att hålla det mesta av dessa graverande omständigheter för sig själva. Senare samma år hade tio av landets hushållningssällskap (dock inget av de skånska) enats om ett tvåårigt gemensamt anslag till Lantbruksakademien. Lange, 2000, s. 168. Trädgårdsmästare Stenbergs offentliga eftermäle är dock helt fläckfritt och han framställs som både duktig lärare för generationer av trädgårdsskoleelever och ”regnes som en af sin Tids dygtigste Trädgårdsmän”. *Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon* II, 1936, s. 451.

Ett par veckor in på det nya året, 1862, följer så en handskriven förteckning över vilka träd, buskar och fröer Experimentalfältet har att avyttra, och till vilket pris. Allt undertecknat av Juhlin-Dannfelt och beledsagat av ett officiellt och mycket artigt brev där man beklagar att akademien måste ta betalt och hoppas att Nathorst ska höra av sig om han istället bestämmer sig för att rekvirera sina växter från Berlin, Hamburg eller Lübeck.

Bland övriga noteringar för året 1862 kan nämnas ett vänligt brev från danska Landbohöjskolens trädgårdsföreståndare Tyge Rothe som mer än gärna, på professor Nathorsts önskan, ska sända salix- och populussticklingar samt diverse frön.⁶²² Eftersom sticklingsmaterialet inte är vetenskapligt bestämt, ber Rothe att Alnarpsinstitutet ska återkomma med sin bestämning av plantorna efter vårens blomning. Även Svenska trädgårdsföreningen meddelar att man ska göra sitt bästa för att skicka växter och fröer till Alnarp "...då öppet vatten blifver och ångbåtarnas turer börja..."⁶²³ dock med brasklappen att både tid och växter i första hand måste ägnas föreningens förestående flytt till dess nya fastighet Rosendal på Djurgården i Stockholm. Den nyväckta aktiviteten kring trädgårdens ordnande illustreras också av förekomsten av en elegant frökatalog från Peter Lawson & Sons i Edinburgh, innehållande enbart jordbruksväxter,⁶²⁴ samt ett häfte innehållande målsättning, stadgar och medlemsförteckning från tyska pomologiska föreningen.

Korrespondensen ger en god inblick i det vittomfattande nätverk som förband institutioner, sammanslutningar och handel på trädgårdens och jordbrukets fält med varandra vid den här tiden. Intressant är att notera hur i de flesta fall kontakterna sker på högsta nivå, mellan föreståndare, som Nathorst och ordförande eller sekreterare exempelvis i de olika trädgårdsföreningarna. Som tidigare nämnts spelade utgivningen av tidskrifter inom området en viktig roll för förmedling av kunskap och information. De styrelseprotokoll eller medlemsmatriklar som ofta ingår i intressesammanslutningarnas publikationer förstärker bilden av ett livaktigt nätverk genom många återkommande namn, inte minst internationellt.⁶²⁵ Förutom de nordiska länderna, Danmark, Norge, Finland var kontakten med Tyskland sedan gammalt intensiv på trädgårdsområdet. Med

⁶²² Brev från Tyge Rothe till Hjalmar Nathorst 4 feb. 1862. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park.

⁶²³ Brev från Joachim Åkerman till Hjalmar Nathorst, 5 mars 1862.

⁶²⁴ Firma Lawson, med kontor i Edinburgh, London och Hull, hade liksom många framgångsrika trädgårdsföretag sitt ursprung i Skottland, ett faktum som sällan uppmärksammas i den allmänt omhuldade beskrivningen av det "engelska" inflytandet på trädgårdskulturen, framförallt framemot sekelskiftet 1900.

⁶²⁵ Se t. ex. Hansen, Hanne, *Trädgård – en angelägen fråga. Carl Adam von Nolcken, Jordberga gods och trädgårdskulturens främjande i Skåne 1834-1857*, Alnarp 2006.

Storbritannien: England och Skottland, tycks kontakterna ha intensifierats under 1800-talet i takt med ökande kunskaper i engelska språket. Med tyska språket som redskap upprätthölls också goda kontakter med exempelvis ryska ämnesföreträdare i olika positioner. För Alnarps del innebar nätverken helt konkret att man kunde bygga upp det nya lantbruksinstitutet efter internationellt mönster, med avseende på både form och innehåll.

En trädgård för undervisning

I slutet av januari 1862 författar Hjalmar Nathorst ett PM över trädgårdarna vid Alnarp. Promemorian inleds med en beskrivning av hur trädgården, som 1858 när interimstyrelsen övertog fastigheten omfattade 3 tunnland och 3 kappland, under de därpå följande åren ökats väsentligt till drygt 14 tunnland.⁶²⁶ Trädgårdens indelning i botanisk, medicinsk, ekonomisk och sortimentsträdgård slås fast och Nathorst beskriver ingående den ”*nya trädgården*”, belägen i närheten av slottet och hur den ska vara uppbyggd i rationellt ordnade kvarter: ”Den större nya trädgården är indelad i tretton kvarter, af hvilka sju äro afsedde att lemna plats för 24.500 förädlade fruktträd. Årligen komma förädlade fruktträd på ett kvarter, hvilket med 25 procents afdrag för träd som gå förlorade, dock böra uppgå till 2625 stycken, att årligen afyttras, och ett kvarter följaktligen att årligen förädlas och planteras.” Två av kvarteren ska upptas av den Botaniska trädgården, ”ordnad efter Prof: Fries naturliga system” som ska visa karakteristiska representanter för varje familj av de fanerogama växterna och tillika representanter av mera allmänt odlade utländska naturliga växtfamiljer.⁶²⁷ Den medicinska avdelningen ska visa alla de medicinska växter som med fördel skulle kunna odlas i Skåne. Den ekonomiska trädgården ska i sin tur delas in i mindre rutor för odling av gräs- och klöversorter ”samt sällsynta sädesarter och ekonomiska växter, som till en början ej blifva odlade i större skala. På de större rutorna, om 400 quadratfots storlek hvardera, blifva de växter kultiverade, som man framdeles vill odla i större skala på egendomens försöksfält.” Vad Nathorst beskriver här är sinnebilden för ett agrikulturkemiskt försöksområde där experimentalfältet utgör själva länken mellan lantbruksvetenskapen och jordbrukets praktik.⁶²⁸ Till sist får Nathorst också användning för en av de mera officiella uppgifter som Juhlin-Dannfelt meddelat i sitt brev. Efter en noggrann genomgång av

⁶²⁶ PM öfver Trädgårdarne vid Alnarp, 24 jan. 1862, Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park.

⁶²⁷ Fanerogamer= kärlväxter.

⁶²⁸ Lange, 2000, s. 165 ff.

trädgårdens kostnader och tillgångar sedan 1858 konstaterar Nathorst att, efter vårens planerade planteringar, Alnarps trädgårdar skulle komma att innehålla 105 121 stycken träd. ”Jemförelsevis torde böra nämnas att Landtbruks Akademiens experimentalfält sistlidne höst, efter sin mångåriga tillvaro och oaktadt dess trädgårdsmästare skola, ej egde mer än 90.000 träd och buskar, då Alnarp i vår redan har utöfver 100.000 dylika om dessa ock äro yngre.”

Nathorsts PM har utan tvekan kommit till som underlag för att utverka fortsatta anslag till trädgården från hushållningssällskapet, och avslutas sålunda: ”På grund af hvad som blifvit anfördt, kan med fullt skäl påstås, att såvida Styrelsen fortfarande blifver i tillfälle till att åt trädgårdsanläggningarne vid Alnarp gifva samma kraftiga utveckling som hittills, så att de efter hand kunna kompletteras och vidare utvidgas, så skola de snart intaga första rummet ibland alla dylika inom Fäderneslandet, och följaktligen för institutet, länet och landet blifva af oberäkneligt gagn.” Redan här formulerar Nathorst den riktning i vilken styrelsen skulle komma att arbeta under många år, i ambitionen att göra också Alnarp, jämsides med Ultuna, till ett svenskt riksinstitut för lantbruksutbildning. Framöver ska vi se att trädgården skulle spela en viktig roll den diskussionen.

Hösten 1863 förbereddes en redogörelse över Alnarps trädgårdar som föredrogs för hushållningssällskapets styrelse i början av december.⁶²⁹ I mars meddelades styrelsen det positiva beslutet att Malmöhus läns hushållningssällskap beviljade ett anslag till en trädgårdsmästarskola på Alnarp.⁶³⁰ Den första trädgårdsutbildningen på Alnarp, och på så sätt en föregångare till trädgårdsmästarskolan, var den undervisning i trädgårdsskötsel åt blivande folkskollärare som trädgårdsmästare Hüttig gav på Alnarp våren 1864.

En trädgårdsmästares uppgång och fall

Hüttig, som redan i november påpekat vikten av att förbereda vårens iståndsättande av trädgården, hade hos interimstyrelsen äskat och fått pengar till inköp av träd och fröer för vårens plantering och sådd. Vid 1862 års början publicerades Alnarps trädgårdars första priskurant (prislista) som spreds som bilaga till *Snällposten* nr 1, innehållande ”Frukt- Skogsträd & Blombuskar samt friska och tillförlitliga Trädgårds- och Foderväxt-Frön, som säljas vid Alnarps Landtbruks-Institut genom Institutsgartner O. Hüttig.” Listan innehåller träd och buskar, ädla fruktträd samt frön av kål, rotväxter, bönor, olika sorters ärtor samt persilja.

⁶²⁹ Styrelseprotokoll 5 sept. samt 5 dec. 1863, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, A1a:1.

⁶³⁰ Klintborg 1992, s. 14.

I juli lämnade trädgårdsmästare Hüttig kostnadsförslag på nya inköp till trädgården. Hüttigs undervisning i trädgårdsskötsel av eleverna vid Lunds folkskollärarseminarium och hans ansvar för undervisningen i skogshushållning vid institutet övertygade styrelsen om behovet att höja trädgårdsmästarlönen en aning.⁶³¹ Ytterligare ett ganska omfattande men odaterat växtbeställningsförslag från Hüttig samt redogörelser för trädgårdens ekonomi från september, respektive november, 1862 föreligger bland trädgårdshandlingarna.⁶³² Hüttigs karriär fortsatte så med en studieresa, bekostad av Lantbruksakademin, för att studera framsteg som trädgårdsskötseln och skogshushållningen i allmänhet gjort under de senaste åren. Nya metoder för beskärning av fruktträd skulle studeras i Frankrike och Belgien och nya metoder för plantering av skogsträd i Tyskland.⁶³³ Styrelsen biföll ansökan med motivet att både institutet och det allmänna skulle ha nytta av institutsträdgårdsmästarens resa.

Under våren 1863 tog styrelsen beslut om ekonomisering, bland annat i trädgårdarna. Det var ”Institutets ringa kontanta tillgångar” som tvingade till åtstramning. Ett förslag från Hüttig om att förbättra trädgårdens inkomster med inrättandet av en fröhandel och regelrätt handelsträdgård för försäljning av trädgårdsvaror från institutet avlogs av styrelsen ”tillsvidare”.⁶³⁴ I augusti gjordes årets inventarieförteckning över trädgården till jämförelse med föregående års och styrelsen beslöt om tryckning av trädgårdskatalogen i 500 exemplar. Som vanligt var det Nathorst själv som ombesörjde vad som hade med trädgården att göra.⁶³⁵

Hösten 1864 ventilerade styrelsen bara rutinärenden gällande trädgården, men i april 1865 stod det klart att Hüttig genom vidlyftiga växtinköp hade försatt institutet i skuld för ett större belopp, uppenbarligen delvis genom att använda trädgårdens kassa med dess inkomster från träd- och fröförsäljning.⁶³⁶ Upptäckten ledde till att trädgårdens ekonomi och fysiska tillgångar underställdes detaljerad granskning, bland annat under

⁶³¹ Hüttigs förslag till styrelsen om inköp av växter, 28 juli 1862. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park. Styrelseprotokoll 28 juli 1862. Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶³² Hüttigs förslag till styrelsen om inköp av växter, odat. [sannolikt hösten 1862], Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park. Redovisning av trädgårdens kostnader, 4 sept. samt 30 nov. 1862. Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862, FI:1, Handlingar avseende trädgård och park.

⁶³³ Styrelseprotokoll 5 feb. 1863, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶³⁴ Med tanke på att Alnarps trädgårdar redan året innan, 1862, försålt frön och växter så måste man anta att Hüttig här avsåg inrättandet av en handelsträdgård med egen ekonomi, skild från hushållningsällskap och trädgårdsskola. Styrelseprotokoll 5 juni 1863, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1

⁶³⁵ Styrelseprotokoll 11 aug. 1863, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶³⁶ Styrelseprotokoll 8 april 1865, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

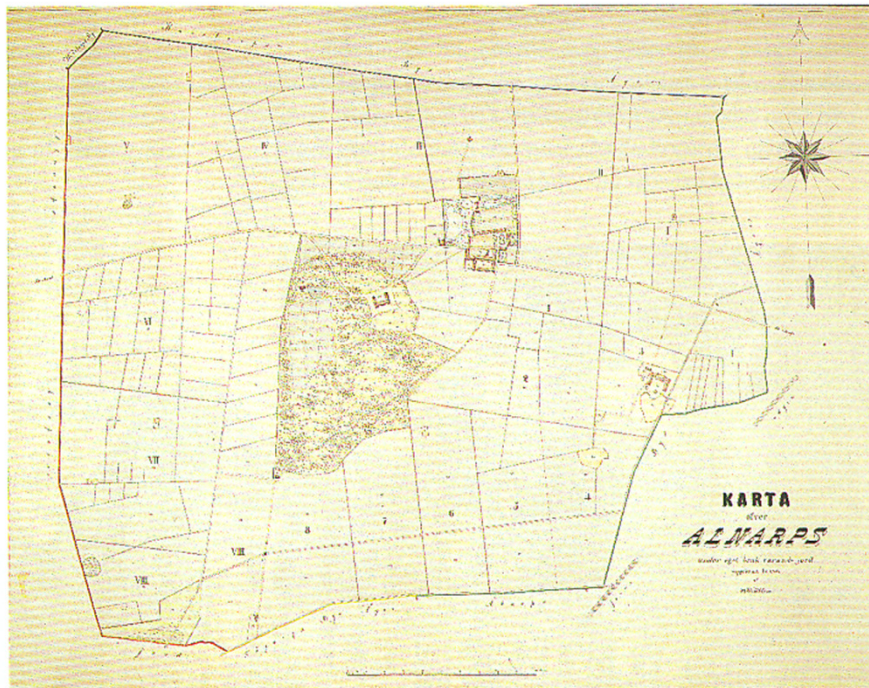
överinseende av botanikprofessorn vid Lunds universitet, J. G. Agardh, som våren 1865 efterträtt N. J. Berlin i styrelsen. När det visat sig att alla införskrivna växter verkligen fanns på Alnarp, beslöt styrelsen att ta på sig hela skulden och till och med ersätta Hüttig för en del utlägg. Föga förvånande begärde Hüttig vid midsommartid att få bli entledigad från sin tjänst, men måste som villkor för styrelsens ”skuldsanering” stanna kvar till 1 november under strängt kontrollerade former.⁶³⁷ Styrelsen beslöt också att det som kunde undvaras av omplanteringsträdgårdarnas areal efterhand istället skulle överlämnas till institutets åkerbruk.

Det är svårt att avgöra vilket avtryck Hüttig kan ha hunnit göra under sin korta vistelse vid Alnarpsinstitutet. Mycket av arbetet tycks inledningsvis ha gått ut på att helt enkelt bringa reda i vad Siemers påbörjat men av allt att döma inte hunnit särskilt långt med. Inga planer eller ritningar av Hüttigs hand är kända eller omnämnda, men några konkreta förändringar kan man ändå sluta sig till. En karta över Alnarps egendom, upprättad av J. G. Törnblom visar ganska detaljerat hur egendomens park- och trädgårdsanläggningar såg ut under 1864.⁶³⁸

Det är uppenbart att Siemers planer ligger till grund för parkens och trädgårdens disposition. Sannolikt har Hüttigs arbete inneburit en ganska omfattande uppstramning av de påbörjade anläggningarna som resulterat i en skarpare kontrast mellan parkens naturefterliknande former och trädgårdarnas strängt regelbundna mönster. Allra tydligast är det synligt i de regelbundna odlingsytor, större och mindre rutor, indelade så långt möjligt efter räta vinklar i områdets norra del, ut mot stora vägen till Malmö och Lomma. Ungefär samma ytor definieras i Siemers planer först som trädskola, att småningom övergå i skog (1859) för att i 1860 års plan rymma alla trädgårdsdelar av provodlingskaraktär, från den systematiskt botaniska till agrikulturkemistens provodlingar och gödningsförsök, om än i parkliknande och oregelbundna former.

⁶³⁷ Styrelseprotokoll 28 juni 1864, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, A1a:1.

⁶³⁸ Törnbloms karta återgiven i Fernqvist 1996, s. 21. Försöksodlingarna eller ”provkartan” vid Kungliga Lantbruksakademiens experimentalält har givits samma spektakulära och överblickbara placering i en sydostslutning ner mot en trädkantad genomfartsväg. Se t. ex. Lange s.164, kartan över experimentalältet 1861 och s. 169, översiktsskild av Experimentalältet 1868.

Figur 44. Karta öfver Alnarps under eget bruk varande jord. J.G. Törnblom, 1864. Ur Fernqvist 1996.

Törnbloms karta bekräftar också Nathorst's beskrivning, i det PM som behandlar trädgården 1862, där det tydligt framgår att de äldre trädgårdsanläggningarna runt den ursprungliga Alnarpsgården är i full odling. Det är ett vittnesbörd om hur högt man värderar den redan kultiverade trädgårdsjorden. Det är ingen mark man i första hand överlämnar till annan mindre intensiv kultur. Det är intressant att notera att Alnarps nuvarande sortimentsträdgårdar för träd och buskar samt perenner och annueller ligger helt inom ramarna för de planer som drogs upp redan under institutets uppbyggnadsperiod för 150 år sedan. Den yttre formen på dagens anläggningar följer med ganska små avvikelser den regelbundna plan som trädgårdarna fick under Hüttig's tid.⁶³⁹

⁶³⁹ Efter debaclet på Alnarps flyttade Hüttig till Göteborg där han grundade trädgårdsskolan Agnesberg 1866. Därefter återvände han till Tyskland där han grundade *Königl. Lehranstalt für Obst- und Gartenbau* 1871, men lämnade föreståndarposten redan 1874 varefter han fortsatte som trädgårdsmästare i flera olika verksamheter i Tyskland. Hüttig utgav också bland annat *Geschichte des Gartenbau* 1879.

Mellan Alnarps trädgårdar och Lunds botaniska trädgård

Av sjutton sökande till trädgårdsmästarebefattningen efter Hüttig antogs, på förslag av J. G. Agardh, en sökande vid namn J. Hjort. Trots sin ganska långa tid på Alnarp har inte heller Hjort, så vitt man vet, efterlämnat några spår i form av ritningar eller skisser i arkiven. I själva verket förefaller trädgårdsmästare Hjort att ha spelat en ganska tillbakadragen roll. Skälen till det kan vara flera. Hjort kom av allt att döma till ”dukat bord” på så vis att det intensiva arbetet för trädgårdens istandsättande som både Hüttig och Nathorst inlett i början av 1860-talet i stort sett var genomfört efter planerna. Parken och trädgården var sannolikt satta i god kultur och utan övrig hänvisning till Hüttigs ekonomiska övertramp måste man förmoda att de omfattande inköpen av träd och buskar, sannolikt av högsta kvalitet och levererade från de främsta plantskolorna i Danmark och Tyskland, nu måste pryda sin plats i både park och trädgård. Arkitekten Fengers förslag till trädgårdsmästarebostad hade kompletterats (bland annat med en källarvåning) av arkitekten Klein som också fått i uppdrag att utföra alla detaljritningarna. Hüttig hade bara hunnit bo där något år när Hjort flyttade in i november 1865.

Visa av den ekonomiska skada som Hüttigs extravaganta inköp hade orsakat institutet infördes en helt ny ordning i samband med Hjorts tillträde. En skrivelse från Hjort i mars 1866 remitterades direkt till botanikprofessorn Agardh för ett utlåtande innan man gick till beslut.⁶⁴⁰ Man tycks ha enats om en modell där Agardh både förberedde och föredrog alla frågor rörande institutets trädgård. Framgent syns trädgårdsärendena sällan och kortfattat i styrelseprotokollen och i allmänhet bara i samband med professor Agardhs namn. Hösten 1866 beslutar styrelsen enligt Agardhs förslag ”... att den s.k. botaniska afdelningen måtte få förändras enligt herr Professorns plan, och anmodades herr Prof. att granska och ändra om så befanns behöfligt”. På ett yligt plan är det uppenbart att Agardh till sist fått sin vilja igenom beträffande det gamla trätoämnet om systematiken för Alnarps botaniska trädgård. Oavsett vilka maktanspråk man tillmäter Agardh måste man konstatera att Alnarps trädgårdar under Agardhs mandatperiod på detta vis kom att stå i ett mycket starkt beroendeförhållande till Botaniska trädgården vid Lunds universitet. Förekomsten av en ordinarie styrelsepost för en företrädare för Lunds Universitet hade ett starkt symbolvärde för Alnarps Lantbruksuniversitet som legitimering av de vetenskapliga anspråken och för att understryka sambanden mellan regionens två högsta läroanstalter. Kemiprofessorn Berlin, som i Alnarpsstyrelsen efterträddes av Agardh, hade

⁶⁴⁰ Styrelseprotokoll 5 mars 1866, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

bidragit till planeringen och utformningen av den så viktiga agrikulturkemiska avdelningen under Alnarpsinstitutets uppbyggnadsperiod. Möjligen förväntade sig styrelsen samma engagemang för trädgården från professor Agardh. När Agardh i sin tur efterträddes av zoologiprofessorn Fredrik Wahlgren 1869 syns trädgårdsmästare Hjort genast lite mer i protokollen.⁶⁴¹ I mars 1870 beslöt styrelsen, på Hjorts förslag, att trädgårdsmästaren skulle få uppbära 3% av institutets intäkter från trädgårdarna.⁶⁴² Våren 1872 presenterade Hjort förslag till drivkast och förmeringshus att uppföra för trädgårdens egna medel.⁶⁴³ Sommaren 1873 drabbades emellertid trädgårdsmästarebostaden av våldeld som fått fart i det eldfångda halmtaket.⁶⁴⁴ Hjort skadades svårt och i början av oktober tvingades Nathorst meddela att trädgårdsmästare Hjort ”med döden afgått”.⁶⁴⁵ Under tiden försökte man klara situationen med att erbjuda en trädgårdsmästare Brehmer ett tillfälligt förordnande, men han tackade nej och istället anställdes Fredrik Ulriksen, trädgårdsmästare på godset Snogeholm i södra Skåne. I väntan på hans tillträde i slutet av oktober var det underträdgårdsmästaren Wahlquist som skötte trädgården.

4.8.2 Alnarps trädgårdsmästarskola

Öppnandet av Alnarps trädgårdsmästarskola våren 1876 var resultatet av mångåriga förhandlingar med Malmöhus läns hushållningssällskap som från och med detta år beviljade trädgårdsskolan ett anslag på 1600 kr årligen.⁶⁴⁶ Redan från början lockade trädgårdsskolan till sig sökande från andra län. Förhållandet ledde till att Lantbruksinstitutet i december 1877 förklarade sin avsikt att hos regeringen begära statsanslag för undervisningen, enligt samma villkor som de statsunderstödda lantbruksskolorna.⁶⁴⁷ Hushållningssällskapet skulle alltså förestå skolan, men lantbruksinstitutet ombads upplåta mark till en ny skolhusbyggnad och stå för skolans ledning. Regeringens avslag på ansökan var ett bakslag, men inte alldeles oväntat. Istället för att ge förslaget sitt stöd, hade Lantbruksakademins förvaltningsutskott förordnat att en sådan trädgårdsskola borde förläggas till Botaniska trädgården i Lund.⁶⁴⁸ Beslutet rymde ett stort mått kritik som Alnarpsstyrelsen inte var sen att bemöta

⁶⁴¹ Winberg har en mycket överskådlig tabell över Alnarpsstyrelsens sammansättning fr. o. m. interimstyrelsen 1858 till 1911. Winberg 1913, s. 44–45.

⁶⁴² Styrelseprotokoll 5 mars 1870, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁴³ Drivkast=drivbänkar, förmeringshus=förökningshus Styrelseprotokoll 5 mars 1872, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁴⁴ Styrelseprotokoll 23 juni 1873, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁴⁵ Styrelseprotokoll 3 okt. 1873, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁴⁶ 6 elever togs emot våren 1876 till trädgårdsskolans första årskurs. Klintborg 1992, s. 14.

⁶⁴⁷ Styrelseprotokoll 5 dec 1877, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁴⁸ Klintborg 1992, s. 59.

konkret. I slutet av 1879 stängdes parken av för besökande och ett stort upprustningsföretag av park och trädgårdar inleddes. Målet var att uppfylla de intentioner som Hjalmar Nathorst uttryckt redan i sin första beskrivning av Alnarpsinstitutet 1863: ”Den [parken] skall äfven kunna blifva ett gott exempel på hur reglorna för parkanläggning böra utföras, och underlätta elevens praktiska studier i trädgårdskonst.” I omstöpningsen av Alnarparken till en fullt modern pedagogisk undervisningspark måste det ha varit av största vikt att visa fram dugligheten hos trädgårdsskolans lärare. Underligt nog passerar det stora företaget alldeles förbi styrelsens protokoll. Inga kända bevarade handlingar finns, vare sig skrivna eller ritade, som kan ge besked om hur arbetet planerades och ansvaret fördelades. Spekulationerna om den omdanade parkens upphovsmän har därför varit vidlyftiga. Tre personer som nämnts i sammanhanget kan emellertid snabbt avföras från listan över tänkbara kandidater, trädgårdsmästarna Hüttig och Hjort, som på olika sätt lämnat sina tjänster många år före det aktuella projektet och Hjalmar Nathorst som helt säkert varit en starkt drivande kraft bakom Alnarpsinstitutets park- och trädgårdar redan från början, men inte med ritpennan i hand. Nathorst bidrag låg, som framgått, helt på andra områden.⁶⁴⁹

Det rimligaste antagandet är att trädgårdsskolans föreståndare Ulriksen hade överinseende över anläggningsarbetena. Han omnämns som en av de drivande krafterna bakom trädgårdsskolan och var en omvittnat mångkunnig trädgårdsman, framförallt när det gällde vedartade prydnadsväxter.⁶⁵⁰ Den enda person som uttryckligen nämns i samband med parkomdaningen på Alnarp är länsträdgårdsmästaren i Malmöhus län, Bengt Kjellsson, som uppges ha lagt ut parkens vägsystem.⁶⁵¹ Länsträdgårdsmästaren tillhörde också trädgårdsskolans lärarkår sedan starten 1876, samma år som han tillträdde sin tjänst hos hushållningssällskapet. Kjellsson hade sannolikt ombetts att söka länsträdgårdsmästartjänsten, eventuellt på uppmaning av Nathorst, efter en kortare sejour i Alnarps trädgårdar strax efter hemkomsten 1874 från en lång bildningsresa utomlands. Eftersom bristen på välutbildade trädgårdsmästare var stor (ett förhållande som ju Alnarps trädgårdsskola skulle råda bot på) kom Kjellssons åttaåriga utbildning vid några av den tidens främsta trädgårdar, tillika utbildningsplatser, väl till pass, liksom hans utbildning i

⁶⁴⁹ Uppgifterna om Hüttigs, Hjorts och Nathorsts delaktighet i parkens gestaltning vid denna tidpunkt, förekommer i Karlsson s. 32 och 41 och har vederlagts av Klintborg 1992, s. 60.

⁶⁵⁰ Klintborg 1992, s.60. Dahl menar att Ulriksen ”gjorde Alnarps park till ett dendrologiskt paradis” utan att direkt förknippa Ulriksen med anläggningsarbetena kring 1880. Dahl, s. 23.

⁶⁵¹ Uppgiften emanerar från Moberg 1933, och upprepas därefter i flera andra källor, bland annat hos Dahl 1945.

trädgårdsanläggning, uppmätning, ritning och drivhuskonstruktion.⁶⁵² Kjellsson var därför enligt Nathorsts omdöme "... väl hemmastadd i nyare metoder..."⁶⁵³ Trädgårdsskolans lärare i botanik var akademi trädgårdsmästare Rasmus Christensen vid Lunds botaniska trädgård. Med tanke på omständigheterna kring parkens nydaning, som följde av ett skarpt konkurrensläge mellan Alnarp och Lunds Botan, ligger det naturligtvis en stor retorisk finess i att kunna hänvisa till att botaniska trädgårdens sakkunskap finns företrädd inom de egna leden.

När parken stod klar 1882 och besökare efter två års avstängning åter fick tillträde till Alnarps park förnyade man sin ansökan om statsbidrag. Som skäl för att trädgårdsskolan skulle förläggas till Alnarp kunde man nu förebära sin utmärkta lärarkår och Alnarps nyrustade trädgårdsanläggningar:

Behovet af att vårt vidsträckta land har mera än en trädgårdsmästareskola ligger för öppen dag. Ty det är ej allenast klart att efterfrågan af kunnige trädgårdsmästare är större, än att det kan fyllas af lärjungarna från en enda skola, utan landets ofantligt stora utsträckning i norr och söder har till följd, at de klimatiska förhållandena blifva så väsentligt olika, att trädgårdsskötelsen i dess sydligare del i många hänseenden blifver betydligt olika den i dess mellersta och nordliga delar, hvadan såsom en kännbar brist måste anses, om blott en enda trädgårdsmästareskola skulle finnas för hela vårt land, lika godt hvar hon än må vara belägen.

Att för landets nedre del en dylik skola ej kan erhålla någon lämpligare plats än på Alnarp, synes Styrelsen böra framgå af följande förhållande.

1:o Bättre lärarekrafter kunna ej annorstädes erhållas. Såsom bevis härpå torde böra anföras, att vid länets skola undervisa:

Trädgårdsmästare F. Ulriksen,
Universitetsträdgårdsmästare Christensen,
Länsträdgårdsmästare Kjellsson,
Kemie-assistenten Doktor Engström,
Lektorn och entomologen Holmgren samt
En lärare i väl- och rättskrifning m. m.

Så att ej mindre än sex lärare med i sina fack framstående sakkunskap vid skolan äro använde. Och

2:o Bättre läromedel kunna icke erhållas än vid Institutet.

Till dessa höra:

Ett rikhaltigt trädgårdsbibliotek

⁶⁵² Klintborg 1992, s. 28-32.

⁶⁵³ Klintborg 1992, s. 32. Kjellssons betyg publicerades i samband med tillsättningen av länsträdgårdsmästaretjänsten i *Malmöhus läns Hushållningssällskaps Quartalskrift* 1876, s. 146f.

Vackra samlingar, bland andra Arnoldis dyrbara Obstkabinett, så viktigt vid fruktsorters bestämmande.

Trädskolor och odling af grönsaker m.m. på en areal af 20 tunnland.

Växthus bestående af orangeri, drifhus för frukt, vinkast och persikohus, och kommer snart ett särskildt förmeringshus att uppföras.

Botanisk trädgård med en areal af 12 tunnland förutom en vacker park försedd med vackra anläggningar, dam, stenparti m. m. samt

De för vårt land största samlingarne af fruktträdslag samt af bärbuskar, parkträd, barrträd, blomsterbuskar, törnrosor m. m. jemte spalier, såväl fristående som på vägg, förutom fruktträd uppdragna i alla förekommande former.

Särskilt vill Styrelsen framhålla den nyanlagda stora botaniska trädgården derföre att, då Landbruksakademiens förvaltningskomité ifrågasatte skolans förläggande till Lund [sic!] och sålunda tycktes åt skolan företrädesvis vilja bereda en större botanisk undervisning än hvad som eljest är öfligt, så har sedan dess den botaniska afdelningen vid Alnarp, vid hvilken lärjungarna sysselsätts, numera fått en sådan utsträckning, att den visserligen mer än motsvarar skolans behof.⁶⁵⁴

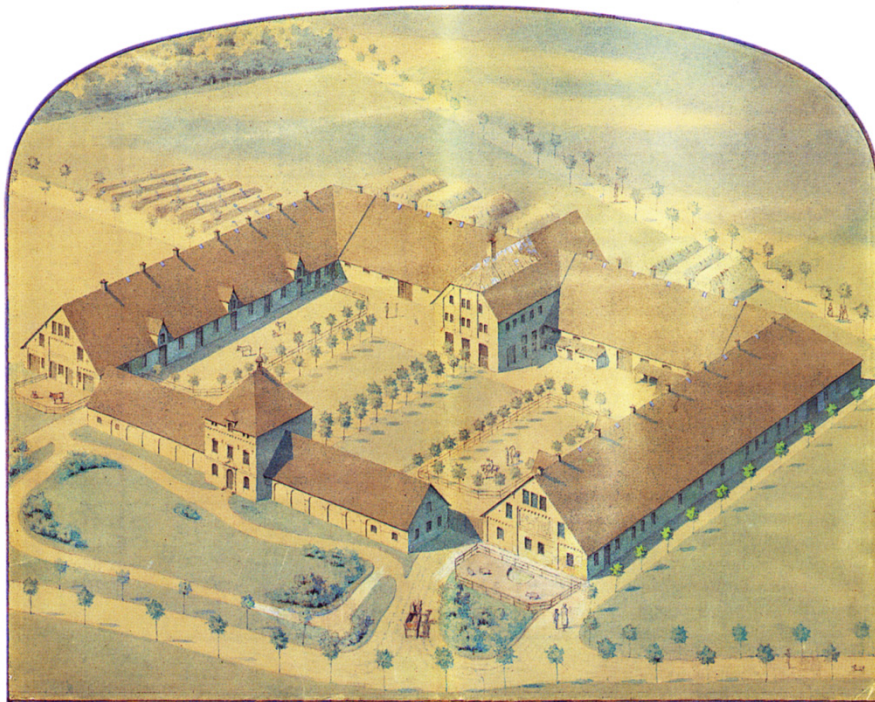
4.8.3 "...af sakkunnige män uppförde och inredda efter tidens fordringar."⁶⁵⁵

Samtidigt som arbetena i park och trädgård pågått med växlande framgång pågick ett omfattande arbete för att förbättra institutets övriga byggnadsbestånd, vilket på sikt innebar nya byggnader för alla lantbruksinstitutets viktigaste områden. Först i ordningen kom den stora ladugården, den man redan 1858 hade önskat sig men insett att man inte genast skulle få råd att bygga. En första förslagsskiss lämnades av Ferdinand Meldahl redan 1862, men då ritningarna skulle upprättas gick anbudet till Meldahls danske kollega C. H. Granzow, 1867.⁶⁵⁶ I praktiken tycks Granzow med ganska lätt hand ha anpassat Meldahls ursprungliga förslag till den omfattande önskelista på moderna och funktionella inrättningar som mönstergården skulle förses med. Enligt Meldahl var det huvudsakligen Nathorsts idéer som låg till grund för ladugårdens utformning. Den yttre formen har omisskännliga Meldahlska drag med det gula alnarpsteglet och den sparsmakade fasaddekoren som i stort sett begränsas till vagnslidrets enkla rundbågefris. Vagnslidrets centrala torn är ett eko av slottets och bär

⁶⁵⁴ Klintborg 1992, s. 60, cit. ur Skånska trädgårdsföreningens tidskrift 1882, s 118: SkTT 1882, s. 118-119.

⁶⁵⁵ Citat ur Rudolf Hodder Stjernsvärds skriftliga anförande, bilaga till styrelseprotokoll 19 nov. 1866. Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁵⁶ Styrelseprotokoll 8 feb. 1867, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

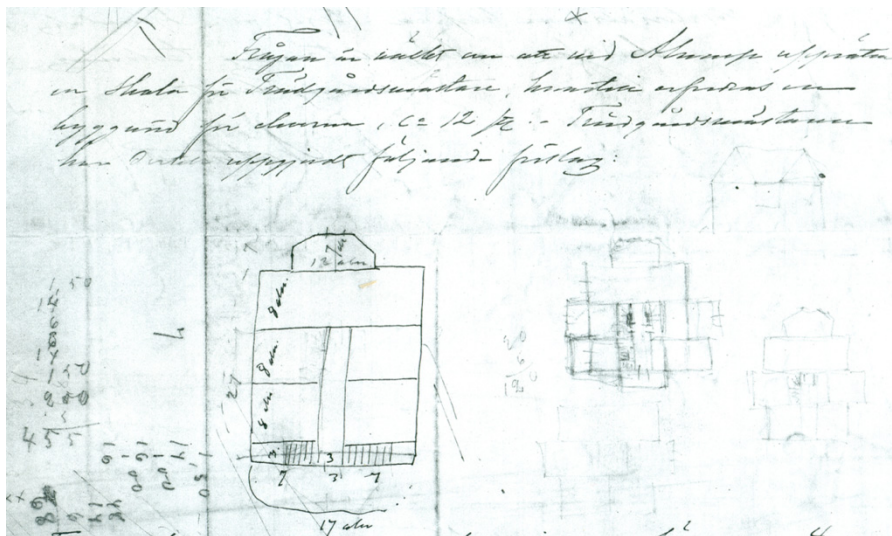
Figur 45. Alnarps nya ladugård, uppfördes efter ritningar av C.H. Granzow 1867. Samtida akvarell, osign., odat. Ur *Alnarp - en exposé*, 1996.

Samma branta tälttak. I Meldahls ursprungliga förslag till placering av ladugården, rakt norrut i slottets huvudaxel, hade de två byggnadernas gårdssidor spelat mot varandra genom vagnslidrets sammanbindande torn. Också de små homejorna på stallflyglarnas långa sadeltak är en blinkning i slottets riktning.⁶⁵⁷

På förslag av styrelseledamoten Rudolf Hodder Stjernsvärd beslöts emellertid om en helt annan placering av ladugården, rakt öster om slottet i nuvarande läge.⁶⁵⁸ Planeringen för den nya ladugården intensifierades då de gamla ekonomibyggnaderna brann ner efter ett åsknedslag i september 1867, och hela byggnaden stod färdig 1868. Både Veterinärbyggnaden uppförd 1868 (nu Östra elevbostaden) och mejeriet uppfört 1872 (nu alnarpsstudenternas kårhus i anslutning till restaurangen) antas vara ritade av Granzow. Även mejeriet, på sin plats norr om Slottet, samspelar i sin utformning med huvudbyggnadens tongivande arkitektur.

⁶⁵⁷ Homeja=mindre takfönsterkupa.

⁶⁵⁸ Styrelseprotokoll 19 nov. 1866, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

Figur 46. Trädgårdsmästare Ulriksens skiss till ny trädgårdsmästarbostad i brev från Nathorst till Helgo Zettervall 21 oktober 1875. Hj.O. Nathorsts brevsamling, KB.

Hovbeslagsskolans smedja, ritad av arkitekten Helgo Zettervall 1876, följer emellertid helt andra stilideal. Det är, frestas man säga, en ganska humoristisk byggnad där den gula tegelfasaden gjorts fräckt randig med regelbundna röda tegelförband i bästa syditalienska stil.⁶⁵⁹ Fönsterbågarnas hästskoform och gavelrösternas snickeridetaljer anspelar på byggnadens ändamål. Samtidigt som Zettervall arbetade med hovbeslagsskolan fick han en förfrågan från Nathorst om han också ville åta sig att göra en ritning till ett nytt trädgårdsmästarhus. Den nye trädgårdsmästaren Ulriksen hade skissat ett förslag till plandisposition som bifogades brevet.⁶⁶⁰ Nathorst underströk att byggnaden skulle placeras vackert och synligt för besökare. I juli 1877 tackar Nathorst för brev och förslag till trädgårdsmästarbostad och förklarar ingående hur trädgårdsmästarbostaden kommer att ligga så dess södra sida kommer att synas samtidigt som mejeriet, och frågar hovsamt om arkitekten kan tänka sig att dels förlänga huset med några alnar och dels lägga till en prydande veranda på husets sydsida.⁶⁶¹

⁶⁵⁹ Ett av få besläktade byggnadsverk i Skåne är den av Meldahl ritade nya kyrkobyggnaden till Borlunda församling 1862 i liknande italieninspiread tegelgotik med tegelband i kontrasterande färg. Fernlund 1982, s. 92 f.

⁶⁶⁰ Brev från Hjalmar Nathorst till Helgo Zettervall 21 okt. 1875, Kungliga biblioteket, Zettervalls brevsamling, L.25:1a. På brevet har Zettervall klottrat skisser både till trädgårdsmästarhusets planlösning och till vad som skulle bli hovbeslagsskolans fasad.

⁶⁶¹ Brev från Hjalmar Nathorst till Helgo Zettervall 24 juli 1877, Kungliga biblioteket, Zettervalls brevsamling, L.25:1a.

Efter branden i trädgårdsmästarhuset och i samband med den nya trädgårdsmästarens tillträde i oktober 1875 har man uppenbarligen övervägt en annan och mera framträdande plats för trädgårdsmästarbostaden. Förmodligen har man velat lägga den någonstans nordväst om slottet, som en pendang till mejeriet. En placering av trädgårdsmästarbostaden i slottsplanens främsta tvärsaxel, med överblick över både park och trädgård, är en tidstypisk markering av trädgårdsmästarens höjda status, som skånska godsanläggningar företer flera exempel på.⁶⁶² Alnarps trädgårdsmästarbostad (nu Calmar slott) kom emellertid att nyuppföras på samma plats som förut, lite längre västerut och med överblick över den stora sortimentsträdgården, sannolikt med Zettervalls ritningar som utgångspunkt. Under hela perioden kan man också i styrelseprotokollen följa ytterligare två byggnadsärenden som är av intresse och kanske avgörande för förståelsen av Alnarps bebyggelsemiljö i dess helhet. I september 1860 kunde C. A. Trolle anmäla i interimstyrelsen att frågan om nybyggnad av Lomma kyrka hade blivit väckt. Uppgiften mottogs med intresse och man beslöt att uppdra åt Trolle att ”bevaka Institutets bästa” i denna fråga.⁶⁶³ I mars 1870 blev Nathorst vald till byggnadskommittén för Lomma kyrka, vilket måste uppfattas som en framgång för institutets mångåriga arbete för att få inflytande i frågan. Kyrkan som ritats av arkitekten H. A. Nielsen uppfördes i gult tegel och invigdes 1873 som en av många nygotiska kyrkobyggnader i samma område.⁶⁶⁴

Parallellt pågick planeringen för en skola på Alnarp. Det var Lomma kyrkoråd som 1867 tillskrev alnarpsstyrelsen med en uppmaning att inrätta en skola i ”Alnarps rote”, en fråga som illustrerar förhållandet att Alnarp nu blivit en folkrik miljö med föreståndare, lärare och olika funktionärer som börjat fylla tjänstebostäderna med familjer. Några frågor rörande skolhusbygget som dryftades i styrelsen belyser dess tänkta funktion i bebyggelsemiljön som helhet. Våren 1870 väcktes frågan om valet av byggmaterial av Corfitz Beck-Friis. Det ursprungliga förslaget att uppföra

⁶⁶² Trolleholms trädgårdsmästarbostad har en på samma vis inrättad och mycket synlig placering. Krapperups godsarkiv innehåller samtida ritningsförslag på en motsvarande placering av trädgårdsmästarbostaden som dock inte genomförts. Klintborg Ahlklo, 2007, s. 33.

⁶⁶³ Interimstyrelsens protokoll 5 sept. 1860, Alnarpsinstitutets arkiv 1858–1862, AI:1 1856–1862

⁶⁶⁴ Fernlund, 1982, s. 119 och 170. Planen för kyrkogårdens planteringar ritades av den förste innehavaren av hushållningssällskapets länsträdgårdsmästarbefattning, C. M. Peterson 1873. Den visar kyrkogården regelbundet indelad, omgiven av dubbla trädrader med olika sorters träd i förband, hängande och pyramidformade solitärträd i gravkvarteren och omfattande buskage i oregelbundna former. En del av de ursprungliga, sortrika barrväxtbuskagen fanns kvar ännu i början av 1990-talet. Klintborg 1993, s. 9.

skolhuset i gult tegel, som alla andra nya byggnader inom Alnarps intressesfär, ställdes mot en förmodan att kalk-sand skulle kunna vara ett billigare och lika bra material. "...om så vore förhållandet och byggnaden utförd med kalk-sand blef lika ändamålsenlig, så vore det önskligt att institutet genom sitt exempel införde dylika byggnader i orten."⁶⁶⁵ Intresset för att pröva och sprida nya byggnadsmaterial liksom platsen som valdes för skolhustomten, mitt för Alnarpsvägens anknnytning med landsvägen mellan Malmö och Lomma, talar också sitt tydliga språk om skolan som en viktig del av mönsteranläggningen.⁶⁶⁶

4.9 Ett fullkomligt lantbruksinstitut

I samband med lantbruksmötet i Malmö 1881 kunde Hjalmar Nathorst och institutets huvudlärare för första gången presentera ett lantbruksinstitut som var i det närmaste färdigt, eller "fullkomligt" som den första generationen styresmän formulerade det. På ett knappt hundratal informationstäta sidor förmedlas lantbruksinstitutets framgångssaga i ett häfte som publicerades enkom för det femtonde allmänna lantbruksmötet i Malmö.⁶⁶⁷ Hjalmar Nathorst, som sannolikt också fungerat som redaktör, inleder med en bakgrund till institutets förläggande till Skåne och Alnarp, beskriver organisationsåren fram till öppnandet 1862 och tecknar Alnarps sätesgårds historia från dess äldsta danska ursprung till dess betydelse som svenskt landshövdingeboställe i den skånska provinsen strax före Alnarpsinstitutets bildande.

⁶⁶⁵ Styrelseprotokoll 5 mars 1870, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁶⁶ Styrelseprotokoll 5 dec. 1870, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁶⁷ *Det XV allmänna svenska landbruksmötet i Malmö. Alnarps landbruksinstitut*, Lund 1881.

Figur 47. Omslag till beskrivningen av *Alnarps lantbruksinstitut* 1881.

Alnarpsinstitutets övergripande organisation i läroverk respektive Alnarps gård samt styrelsens och föreståndarens roller i förhållande till både verksamhet och ekonomi beskrivs av Nils Engström, lärare i mejerihushållning och kemi.⁶⁶⁸ I ett större mellanparti presenteras sedan undervisningen i dess olika avdelningar. Engström beskriver den högre lantbruksskolan, inspektoren och läraren i "det mekaniska åkerbruket", Svante Forsberg, beskriver den lägre lantbruksskolan och trädgårdsföreståndaren Fredrik Ulriksen, trädgårdsskolan.⁶⁶⁹ Hofbeslagsskolan beskrivs sedan av veterinärläraren och initiativtagaren Olof Pehrsson Bendz.⁶⁷⁰ Ett kort osignerat stycke följer därpå om mejeriskolan vars

⁶⁶⁸ Kritz 1996, s. 89 f.

⁶⁶⁹ Winberg s. 55.

⁶⁷⁰ Kritz 1996, s. 87.

kommande verksamhet bestod i utbildning av mejerskor, Alnarps enda utbildning för kvinnor, som skulle öppnas 1883.⁶⁷¹

Lantbruksinstitutets gemensamma tillgångar i form av lärarkår, samlingar och undervisningsmaterial, bibliotek, veterinärinstitution samt trädgårdar presenteras därefter av några av de ovan nämnda skribenterna samt kamrer Lars Kleberg som närmare beskriver bibliotekets uppbyggnad. Institutets lantbruk uppdelat i åkerbruk och boskapsskötsel avhandlas av Nathorst och själva mejeriverksamheten av Engström. Avslutningsvis ger Nathorst en överblick över Alnarpsinstitutets ekonomiska förhållanden. Här understryks att det årliga statsanslaget går uteslutande till läroverket som ändå går med någon förlust årligen, vilken måste täckas av bidrag från institutets åkerbruk, men att räkenskaperna annars "...skilja dessa båda lika strängt från hvarandra som om de voro belägna på olika egendomar."

Att avsaknaden av rörelsekapital har varit ett genomgående problem under uppbyggnaden trots större statsanslag som dock varit öronmärkta för olika syften, som byggnader eller årliga undervisningsutgifter, framhålls av Nathorst. "Den landtman, som har någon erfarenhet af hvad det kostar att sätta en egendom i alla hänseenden i fullt stånd såväl till åkerbruk, som byggnader, vägar alléer m.m., han skall lätteligen inse, huru mycket dertill tages i anspråk." "Det är en svår uppgift" avslutar Nathorst, "då [...] fordringarna på ett lantbruksläroverks mönsterartade jordbruk, byggnader och såväl döda som lefvande inventarier äro de högsta möjliga."⁶⁷²

Häftet illustrerar med all tydlighet den höga ambitionsnivån. Omslagets Slott, liksom bilderna av Gamlegård, Hofbeslagssmedjan, Veterinärinstitutionen, Trädgårdsmästarebostaden, Ladugården, och Mejeriet syns inbäddade i den lummigaste grönska.

Ladugården presenteras med vidsträckta åkrar i förgrunden och regelbunda läplanteringar, bland annat i form av bakgrundens ornamentala poppelrader.

⁶⁷¹ Kritz 1996, s. 89.

⁶⁷² Nathorst 1881, s 78-80.

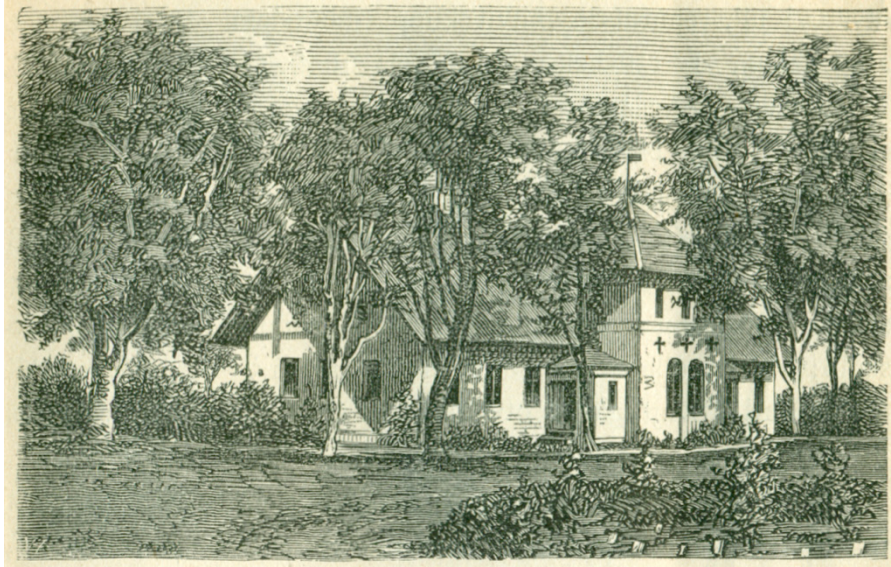

Figur 48. Ladugården ur *Alnarps lantbruksinstitut* 1881.

Slottet och trädgårdsmästarbostadens växtlighet är synnerligen detaljrikt framställda med såväl överflödande tapetgrupper, som stenpartier och blommande buskage.

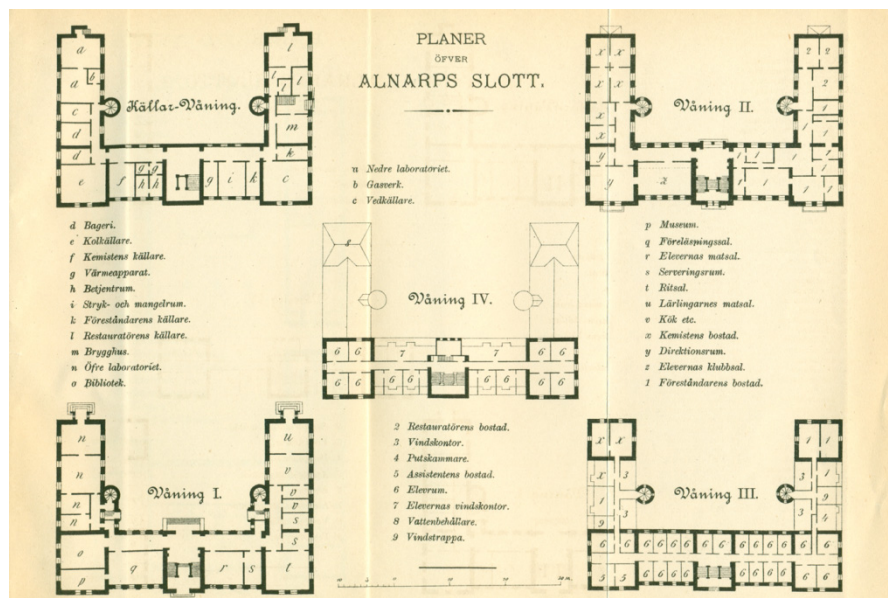
Figur 49. Alnarps trädgårdsmästarbostad, ur *Alnarps Lantbruksinstitut* 1881.

Figur 50. Mejeriet ur *Alnarps Lantbruksinstitut* 1881.

På bilden av den nya mejeribygnaden syns till och med namnskyltar nedstuckna i jorden bland rabattväxterna i förgrunden. Intressant är att notera hur växtligheten framställs som helt ändamålsenlig i förhållande till de byggnader som visas. Illustrationernas detaljrikedom ligger långt från en allmänt skisserad staffagevegetation. De hundra sidorna presenterar med stor precision den mönsteranläggning som nu låg färdig som en levande illustration av den skånska provinsens högtstående kultur.

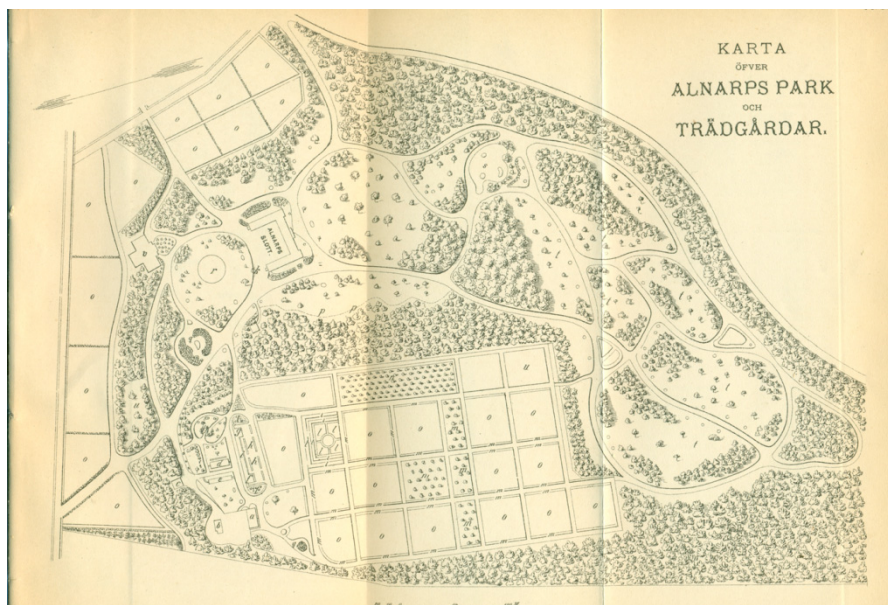
Platsen för slottet, institutets huvudbyggnad, valdes med omsorg. En svag höjning i den annars flacka terrängen, i kanten av vad man nu visste var ett uråldrigt lövskogsområde där ett bestånd med redan gamla ekar kunde röjas fram som en hävdvunnen markering av åldrig hemortsrätt och soliditet med kungliga förtecken. Ekarna kunde på det sättet också illustrera Alnarps historia som kungsgård. Runt omkring bredde park och trädgårdar ut sig, fyllda av levande exempel på allt som kunde växa och trivas i den skånska provinsen. Med stark medvetenhet om murars och skyddande läplanterings betydelse för växtklimatet kunde man pröva känsliga växtsorter, lika mycket som en uppvisning av institutets förmåga som med sikte på en eventuell vidare spridning. Till skillnad från lustparker i allmänhet, där träd och buskar ofta användes samkomponerade i estetiskt varierade grupper, var parken också en botanisk trädgård där varje art och sort planterades för att växa fritt och utveckla sina naturliga karaktärsdrag, som de åskådningsexemplar i en

Figur 52. Planer över alla våningarna i Alnarps slott. Ur *Alnarps lantbruksinstitut* 1881.

utsträckningen av Alnarpsinstitutets sfär. Slottet, ladugården, hovbeslagsskolan och mejeriet presenterades alla även med planer i häftet 1881, med byggnadernas ändamålsenliga inrättning som motiv. Institutets samlingar av böcker och olika typer av åskådningsföremål för undervisningen och bildning framhålls också i den skriftliga presentationen och hör till institutets arsenal av betydelsebärande innehåll. I slottet gjordes redan från början plats till ett museum. Enligt de ursprungliga planerna skulle det placeras i en av de största salarna på nedre botten, vägg i vägg med institutets stora föreläsningssal. Museet skulle innehålla de samlingar av modeller till moderna jordbruksmaskiner och redskap som var ett centralt och viktigt åskådningsmaterial för både elevernas utbildning, personalens fortbildning och för institutets bildande ambitioner som i första hand riktades till provinsens jordbrukare. Den samling av konserverade exempel på olika sädeslag, ett så kallat *cerealiekabinett* som Hjalmar Nathorst beställde från Christiania skulle säkert också pryda museet, liksom de mineraliesamlingar man rekviderade från Kungl. Vetenskapsakademien eller köpte in efter den avlidne adjunkten Brunius, under 1870- och 1880-talen. Ett dyrbart *obstkabinett*, det vill säga modellfrukter, sannolikt i papper maché, hörde också till dyrbarheterna.⁶⁷⁴ Även veterinärinstitutionen ägde sina egna

⁶⁷⁴ Nathorst 1881, s. 53.

Figur 53. Karta över Alnarps park och trädgårdar ur *Alnarps lantbruksinstitut* 1881.

samlingar, i form av bland annat "en anatomisk häst i papier maché inköpt af Malmöhus läns hushållningssällskap" samt "diverse skeletter".⁶⁷⁵ Bibliotek och samlingar vårdades lika väl som institutets alla andra delar och verksamheter och var ständigt föremål för behandling i styrelsen. Lika viktigt som att bidra till slottsbyggnaden med trävirke till balkonger eller gjutna kolonner var det att skänka föremål till institutets samlingar och böcker till dess bibliotek. Under det intensiva arbetet med att rusta upp parken inför ansökan om statsanslag till trädgårdsskolan 1877 skänkte greve A Piper "ett dyrbart botaniskt arbete af Paxton, 16 band med planscher" till biblioteket.⁶⁷⁶ Samma sommar bidrog herr P. Kockum till att institutets nya växthus kunde byggas med järn- istället för trästomme som man ursprungligen tänkt.⁶⁷⁷ Den största och dyrbaraste exempelsamlingen för institutets undervisning av alla kategorier var dock parken och trädgården med allt levande åskådningsmaterial för undervisning i trädgårdsodling, botanik, jordbruksväxter, trädgårdsanläggning, uppmätning och ritning och så vidare. Även under sommaren föregick trädgårdsskolans praktiska övningar av alla de slag i trädgårdar och park:

⁶⁷⁵ Nathorst 1881, s. 55.

⁶⁷⁶ Styrelseprotokoll 5 juni 1878, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

⁶⁷⁷ Styrelseprotokoll 5 sept. 1878, Alnarpsinstitutets arkiv 1862-, AIa:1.

...om sommaren anställas öfningar i fältmätning, afvägning och kartritning, hvarvid hvarje elev får uppmäta och kartlägga delar af Alnarps park och trädgårdar; vid dessa öfningar genomgår ånyo och tillämpas föreläsningarne i anläggningskonst. [...]

För praktiska öfningar i allt, hvad till trädgårdsskötseln hör, få eleverna deltaga i alla inom Alnarps vidsträckta trädgårdar och plantskolor [ca 20 tld] förefallande arbeten. Alla elever hafva härvid turvis arbeten i växt- och frukthus, fruktaster och drifbänkar, vid blomsteranläggning, anordning och plantering af blomstergrupper, gräsmattors sådd, skötsel, klippning o. s. v. Dessutom sysselsätts första årets elever hufvudsakligen med gräfning och köksväxtodling. Andra årets elever sysselsätts deremot hufvudsakligen med frukträdsodling, -vård och -formning samt okulering och ympning af alla slags växter; härvid har hvarje elev sig anvisadt ett visst antal träd, som han under årets lopp har att passa och på lämpliga tider beskära; dessutom deltaga andra årets elever äfven i viktigare arbeten i köksträdgården.⁶⁷⁸

Till mönstergårdens åskådningsexempel hörde också hela domänens jordbruk, prydligt arronderat i en krans kring institutsbyggnader, park och trädgårdar. Hela institutets lantushållning skulle vara mönstergillt skött och ordnad. Det gällde såväl dränering och övriga vattenflöden som växtföljd och brukningssätt. Lantbruksskolans lärare och elever fungerade här som levande modeller illustrerande såväl arbetsskicklighet som användningen av moderna redskap. Boskap och hästar av utvalda sorter skulle vara välnärda och -skötta, ge rikligt med mjölk och uppträda i bekväma och moderna hästskor. Också det estetiska ordnandet av jordbrukslanskapet tillmättes därför stor betydelse, ofta mätt i termer av ändamålsenlighet och synbart i form av välanlagda vägar och läplanteringar och inte minst alléer som på klassiskt mönstergårdsmanér markerade lantbruksinstitutets utsträckning i olika riktningar, både faktiskt i form av domänens fysiska gränser åt olika håll, men även intressemässigt genom sammanbindningen som alléerna skapade med stationssamhället Åkarp, eller med den egna socknen Lomma. Den större och åstundade inflytandesfär som också markerades alldeles fysiskt var hela länet, genom alla de tiotusentals plantor, träd och buskar, som årligen delades ut från Alnarps trädgårdar, på hushållningssällskapets bekostnad, till alla folkskolor som ville inrätta skolträdgårdar. På ett mer symboliskt plan kunde också anblicken av Alnarps blomstrandande lantbruksinstitut från tåget på stambanan sägas markera Alnarpsinstitutets betydelse som representant för ett mönstergillt skånskt lantbruk som en förebild för hela landets odling.

⁶⁷⁸ Nathorst 1881, s. 41.

4.10 Sammanfattning av kapitel 4

När frågan om en högre lantbruksutbildning för Sverige väcktes i början av 1800-talet tänkte man sig en kombination av försöksgård och undervisningsanstalt som skulle vara underställd eller åtminstone anlagd i närheten av något av universiteten i Uppsala eller Lund. Ett förslag från mönsterjordbrukaren Carl Georg Stjernsvärd skisserade hur tre olika farmar skulle kunna förläggas till olika delar av universitetets jordar kring Lund och förfogas över av professorn i ekonomi. Farmerna skulle hålla öppet bestämda dagar för att "allmogens söner" skulle kunna komma dit och pröva olika redskap och lära sig plöja. Enligt ett mer detaljerat förslag som utarbetades av universitetskanslern Engeström skulle en sådan experimentalfarm vid Lunds universitet ge en 2-3-årig utbildning i lantbrukets praktik och teori för blivande inspektorer och arrendatorer. Malmöhus läns hushållningssällskap föreslogs som förvaltare. Planerna började realiseras genom inrättandet av en trädskola på Hospitalsjorden som var i universitetets ägo strax utanför Lunds östra vallar, men utvecklades aldrig vidare på grund av medelsbrist. Själva platsen för den tänkta experimentalfarmen kom dock så småningom att hysa den från universitetsområdet utflyttade Botaniska trädgården.

I slutet av 1830-talet hade de båda Skånelänen gått samman i försöken att ordna en lantbruksutbildning i Orup, praktiskt beläget och åtkomligt från landsvägen mellan Lund och Kristianstad. Viktiga grundsatser för utbildningen på Orup var de högre ståndens roll som föredömen och deltagare i lantbrukets praktik. Föresatserna var att institutet skulle förläggas till en ort med odlingsbetingelser som krävde mycket arbete istället för de redan väl upparbetade jordarna kring Lund. Till den högre utbildningen ville man också foga en skola för "folkets söner" i åldrarna 12-18 år efter modell av Pestalozzis och von Fellenbergs skolor i Schweiz och Mackleans lantbruksskola för barn på Svaneholms gods.

Vid lantbruksmötet i Ängelholm 1855 fanns emellertid förutsättningarna för att på nytt ta upp planerna på ett högre lantbruksinstitut. Frågan drevs nu av länets båda landshövdingar och hushållningssällskapens samarbetsorgan Skånska hushållsföreningen. Åter pläderade man för Lund, med motivet att lärare och bibliotek redan fanns tillgängliga där. I ramarna som drogs upp för ett lantbruksinstitut utgick man emellertid från behovet av anställda lärare för undervisning i lantbrukets teori och praktik, vari bland annat trädgårdsskötsel ingick. I sökandet efter en större gård med representativ huvudbyggnad föll emellertid valet så småningom på kungsgården Alnarp, belägen mellan Malmö och Lund. Mellan åren 1857, då beslutet att förlägga utbildningen till Alnarp fastställdes och 1862 när Alnarpsinstitutet invigdes

arbetade en interimstyrelse med uppbyggnaden och organisationen av hela Alnarpsdomänen till en ändamålsenlig mönstergård och lantbruksutbildning. Den högre utbildningen ska rymma praktik i fält under överinseende av föredömliga lantbrukare och teori förmedlad av lärare vid universitetet. Inom mönsterjordbrukets ram riktas den högre utbildningen mot ”bättre bemedlade” elever som välvärdade bönder och större jordägare. Den lägre kursen var huvudsakligen praktiskt inriktad, dess lärlingar förväntades bli bönder som skulle tjäna som föredömen för lantbefolkningen.

De största uppgifterna under lantbruksinstitutets anläggningstid var iståndsättandet av Alnarpsegendomens jordbruk, planering och anläggning av trädgård och park samt uppförande av nya byggnader. Mycket snart framgick det att de utlovade anslagen var otillräckliga på flera punkter. Tillsättningen av institutets föreståndare drog ut på tiden, som en följd av detta försenades också de övergripande planerna för institutets jordbruk och trädgård som man tyckte att föreståndaren skulle utforma huvudlinjerna för. Även institutets trädgårdsmästartjänst visade sig svårbesatt. Efter en viss prövotid anställdes en äldre och erfaren trädgårdsmästare, Ludvig Siemers med bakgrund bland annat i Lunds botaniska trädgård och en längre utbildning i sitt födelseland Tyskland och i Danmark. Siemers ritade de första planerna till Alnarps park och trädgård vilka innehöll en ekonomisk-botanisk trädgård och en undervisningspark där friväxande träd grupperades enligt art och gjordes tillgängliga för ingående studier genom ett system av slingrande gångar som skulle leda kunskapsörstande elever och allmänhet runt i parkens skogsbotaniska och hortikulturella trädsortiment. I formgivningningen av parken hade Siemers enligt egen utsago låtit sig inspireras av C.C.L. Hirschfelds välkända trädgårdsteori från 1700-talets slut. Efter kritik av professorn i botanik, tillika föreståndare för Lunds universitets botaniska trädgård, J.G. Agardh, rörande Siemers botaniska systematik, återkom Siemers med en förnyad uppsättning planer för Alnarps park och trädgårdar som uttryckligen byggde på mer aktuella förebilder, mönsterjordbrukaren och grundaren av Möglins lantbruksinstitut, Albrecht Thaers *Den rationella agrikulturen*. Utförandet av Siemers ritningar står i direkt relation till den utbildning i trädgårdsritning efter modell och mönsterplaner som hörde till den organiserade trädgårdsmästarutbildningen under 1800-talets första hälft. Dit hör även studierna av Hirschfelds trädgårdsteori. Siemers beskriver trädgårdens syfte vid ett lantbruksinstitut och kallar den ett experimentalfält och ”en bild i smått av lantbruksvetenskapen”.

Alnarpsinstitutets nya huvudbyggnad uppfördes under organisationsåren efter ritningar av den danske arkitekten Ferdinand Meldahl. Gestaltningen av det som på en gång skulle vara mönstergård och utbildningsinstitution

speglar en långtgående vilja att låta hela bebyggelsemiljön vara på en gång ett adekvat uttryck för platsens ändamål, synligt och avläsbart på långt håll och samtidigt förankrad i regionens historia som en klimatiskt och resursmässigt gynnad jordbruksprovins dominerad av stora gods. Redan från början kallades också också den nya huvudbyggnaden för "Alnarps slott". Byggnadens stildräkt med enkel oputsad och nästan oornamenterad fasad krönt av branta tak och tornhuvar associeras i Meldahls produktion med framstående jordbruksdrift både i Danmark och Sverige och kom att bli mönsterbildande för den senare bebyggelsen i alnarpsmiljön. Slottets inre var lika ändamålsenligt som modernt inrett med ljusa och luftiga föreläsningssalar, bekväma bostäder för föreståndare och elever med rinnande vatten och centralvärme. Till undervisningsfaciliteterna hörde också bibliotek och redskapsmodeller som deponerades hos lantbruksinstitutet av länets hus-hållningssällskap. För institutets inre organisation valdes en modell med översiktligt hållna stadgar och en självständig föreståndartjänst med motivet att undvika en trög organisation med långa beslutsvägar.

1861 vidtog ett intensivt arbete för att få trädgårdsanläggningarna färdiga inför institutets öppnande. Alnarpsinstitutets föreståndare, Hjalmar Nathorst drog upp riktlinjerna och var drivande i införskaffandet av växter och åskådningmaterial genom vänskapsförbindelser och byteshandel med trädgårds- och lantbruksinstitutioner runt om i det "nordiska grannskapet". Siemers efterträdare på trädgårdsmästartjänsten, Bernhard Oswin Hüttig började anläggningsarbetet med vad som förefaller ha varit god sakkunskap. Växter beställs från välrenommerade plantskolor, råd inhämtas från dendrolog- och pomologkolleger bland annat i Nordtyskland och undervisningsmaterial, bland annat trädgårdstidskrifter, skaffas till den trädgårdsmästarutbildning man har börjat planera. Den karta över Alnarpsinstitutet som uppgjordes av Törnblom 1864 visar tydligt att Siemers planer ligger till grund för Alnarps park- och trädgårdsanläggningar. Hüttigs bidrag var att strama upp de vetenskapliga trädgårdsavdelningarna och påbörja den praktiska anläggningen. Av kartan kan man också sluta sig till att Alnarps park- och trädgårdsanläggningar vid 2000-talets början med bara små och ytliga avvikelser följer den yttre form de fick under Hüttigs tid, efter Siemers ursprungliga planer.

När trädgårdsmästare Hjort 1865 efterträdde Hüttig infördes nya direktiv där institutsträdgårdsmästarens ärenden gick till utlåtande hos professor Agardh innan de hamnade på styrelsens bord. Inga ritningar eller andra handlingar av Hjort finns bevarade i institutets arkiv. Hjort efterträddes 1873 av trädgårdsmästare Fredrik Ulriksen.

1876 domineras Alnarpsstyrelsens trädgårdsärenden av den nya trädgårdsskolan som inrättades samma år med anslag från Malmöhus läns hushållningssällskap. Hushållningssällskapet förestod skolan och institutets trädgårdsmästare Ulriksen var dess föreståndare. Med många sökande från andra län beslöt man 1877 att ansöka om statsanslag för trädgårdsskolan. Regeringen avlog ansökan, framförallt på grund av att Lantbruksakademin istället förordade skolans förläggande till Botaniska trädgården i Lund. Avslaget ledde till att parkens undervisningsmiljö 1879-1881 gjordes iordning och förbättrades av trädgårdsmästarskolans lärare, institutsträdgårdsmästaren Ulriksen, trädgårdsmästaren vid Lunds universitets botaniska trädgård och länsträdgårdsmästare Bengt Kjellsson, hushållningssällskapets högste trädgårdstjänsteman.

Samtidigt som Alnarpsinstitutet inledde sin undervisningsverksamhet fortsatte upprustningen för att förbättra Alnarps byggnadsbestånd. I början av 1870-talet byggdes också Lomma kyrka och Alnarps skola som viktiga delar av mönsteranläggningen. Den genomförd gestaltade byggnadsstilen, det gula alnarpsteglet och de många referenserna till slottets utpräglade arkitektur, liksom inkorporerandet av såväl kyrka som skola i gestaltningsprogrammet är viktiga delar av mönsteranläggningens helhet.

Till lantbruksmötet i Malmö 1881 kunde man så presentera ett ”fullkomligt” lantbruksinstitut i en välillustrerad skrift framställd för detta tillfälle. Planer visar park och trädgård i detalj, med den systematik efter vilken odlingen är ordnad. Mönstergodset och lantbruksinstitutet, med park och trädgårdar i yppersta skick, har nu nått den fullkomning som utan trädgårdskulturen inte varit möjlig.

5 Avslutande reflektioner

”Man har äfven sett många åberopa såsom skäl mot träda, att trädgårdsjorden aldrig behöfver trädas. Det är likväl ett ibland de svagare skälen, och påkallar ingen annan vederläggning, än den erinran, att trädgårdsjorden erhåller en helt annan kultur än åkerjorden.[...] Då den dag kommer (...) att alt bär sin kostnad att sköta åkerjorden på samma sätt som trädgårdsjorden, samt tillika handrensa säden, då först kan en jemförelse emellan trädgårdsjord och åkerjord, med någon rimlighet äga rum, men den tiden ligger ännu långt fjerran från oss.”⁶⁷⁹

Trädgårdsmästaren Anders Lundströms initierade och kritiska iakttagelser finns att läsa i hans egen *Handbok i lanthushållning*, 1842, och visar att diskursen rörande trädgårdens förhållande till jordbruket vid den här tiden var spridd och att den idémässigt spänner över ett vitt fält.⁶⁸⁰ I första hand bekräftas idén om trädgårdens praktik som förebild för den centrala del av 1800-talets jordbruksreformer som övergången från trädes- till växelbruk innebar. Lundströms text bekräftar och fångar in en allmän och samtida uppfattning om trädgårdens roll i förhållande till jordbruket. En roll som ännu var fullt gångbar vid 1800-talets slut då epitetet ”åkerbrukets blomma”, beledsagar uppslagsordet ”trädgård” i 1892 års upplaga av *Nordisk familjebok*. Lundström polemiserar mot ett av de skäl som brukade anföras när trädgården framhölls som en förebild för åkerbruket, att den intensiva och relativt sett småskaliga trädgårdsodlingen åtminstone i professionella sammanhang bedrevs utan regelbunden träda. Just detta skäl framhölls exempelvis när Trolleholm under första hälften av 1800-talet stod inför

⁶⁷⁹ Lundström, 1842, s.173-174.

⁶⁸⁰ Anders Lundström var trädgårdsmästare vid Bergianska trädgården i Stockholm och författare till en av 1800-talets mest spridda trädgårdshandböcker *Handbok i Trädgårdsskötseln*, tillika framgångsrik lantbrukare och författare på lanthushållningens område. Ahrlund 2005, s. 224-225.

omläggningen till mönsterjordbruk. Här underströks arrendatorernas plikt att upprätta och vidmakthålla egna trädgårdsodlingar som skulle ingå i de förelagda cirkulationsscheman som upprättades för åkerbruket.

Ogräsrensningen för hand framfördes också som en viktig orsak till trädgårdens höga produktivitet i relation till den ianspråktaga ytan. Hur man på åkern skulle uppnå samma gynnsamma förhållanden, spirande grödor utan alltför stark konkurrens från ännu snabbare ogräs, föranledde mycket tankeverksamhet och försök hos det tidiga 1800-talets jordbruksreformatörer. Framförallt diskuterades hur man i det sammanhanget skulle kunna överföra trädgårdens radsådd till större ytor utan att det skulle kosta för mycket arbete. Flera av Carl August Ehrensvärds försök, hemma i trädgården på godset Tosterup i Skåne och senare på den egna gården Dömestorp i Halland, kring sekelskiftet 1800, hade med dessa centrala frågor att göra. Ett exempel är hans försök att dra upp råglantor i kruka för utplantering med sinnrik mekanisk apparatur. Med yrkesmannens rätt avfärdar dock trädgårdsmästare Lundström idén om trädgårdens tillämplighet som praktiskt mönster för jordbruket som i grunden orealistisk. Ett jordbruk lika välskött som ett trädgårdsland placerar Lundström i en ekonomiskt bekymmersfri och mycket avlägsen framtid. Här skymtar också konturerna av trädgårdens roll som framtidsvision och utopi i en vidare mening.

Avhandlingens skånska fallstudier visar att trädgårdens förhållande till jordbruket var en spridd och uppmärksam fråga som under 1800-talet hade stor betydelse i diskussionen såväl rörande inrättandet av mönstergårdar som i ett vidare samhällsligt sammanhang rörande bildning i stort, särskilt inom barnundervisning och folkskola. Med en trädgårdshistorisk utgångspunkt kan berättelsen om det skånska 1800-talets agrara landskapsomvandlingar därför nyanseras och berikas med ytterligare perspektiv.

5.1 Att odla sin trädgård

*"V[oltaire] avslutar boken [Candide, 1759] med orden "Låt oss odla vår trädgård!", vilka kan sägas sammanfatta hans egen livsfilosofi."*⁶⁸¹

Texten om Voltaire ur Nationalencyklopedin, ovan, är ett exempel på hur trädgård eller odling i överförd mening, som bild av kunskap, är den dominerande betydelsen i västerländsk idétradition. Lärdomshistoriska textsamlingar med namn som *Gyllene Äpplen* eller *Kunskapens trädgård*

⁶⁸¹ Litteraturvetaren Birgitta Berglund-Nilsson i Nationalencyklopedins första upplaga, 1996, uppslagsord: Voltaire. Det kända citatet ur *Candide*, 1759, lyder på franska: "Il faut cultiver notre jardin".

förväntas också idag ge associationer till samlad lärdom snarare än texter som på något vis berör trädgårdskultur.⁶⁸² Sambandet med den konkreta odlingen tycks alltså, under 1900-talets lopp, ha försvunnit nästan helt ur både den allmänna och den forskningsmässiga diskursen rörande trädgården och jordbruket. Satt i sitt sammanhang är upplysningens främsta devis emellertid Candides slutord efter att han tillsammans med sina följeslagare, på den äventyrliga resa som är den bärande strukturen i Voltaires satiriska roman, tillslut finner det bästa sättet att förbättra sina liv genom att odla den arrendegård som sällskapet blir erbjudna i resans slut.⁶⁸³

I avhandlingens introducerande kapitel och i fallstudierna av Trolleholms gods och Alnarps lantbruksinstitut ges en rad exempel på situationer och sammanhang där trädgården, såväl i praktik som teori, ställs i relation till jordbruket i form av förebild eller mönster för ett framgångsrikt jordbruk och i mer visionär mening som ett gott samhälle. Man skulle kunna beskriva mötet mellan trädgårdens och jordbrukets diskurser som skärningspunkter mellan två axlar, där den ena rör storleksförhållandet mellan den minsta trädgården och det största jordbruket, eller hushållet, och den andra rör sig mellan trädgårdens praktik och människans egen förkovran. Systemet kompliceras, eller blir flerdimensionellt, genom att begreppen kultur och odling, liksom trädgård och jordbruk, under 1800-talet, hela tiden kunde användas i både konkret och överförd bemärkelse.

Med begreppen ”yttre kultur” och ”inre odling” som analysverktyg visar avhandlingens studier att förhållandet mellan trädgården och jordbruket i 1800-talets Skåne uppvisar en mängd skiftande anknytningspunkter som spänner mellan ytterligheter i odlingskala och graden av konkretion. I diskursen framträder trädgårdens roll som mönster i flera bemärkelser.

I det spel mellan begrepp och betydelser som kännetecknar denna diskurs är tolkningsmöjligheterna i teorin närmast oändligt flexibla. När trädgårds- och folkbildningsivraren Olof Eneroth talade om äppelympkvistar som ”ungar”, och folkskolebarn som ”telningar” (synonymt med sticklingar), och hofgartendirektor Ferdinand Jühlke vid lantbruksinstitutet i Eldena, utanför Greifswald i Nordtyskland, talade om världen som en stor trädgård; ”Die Welt ein grosser Garten”, så framhöll de bara olika sidor av denna stora och

⁶⁸² *Kunskapens trädgårdar: om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*, red. Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Karin Johannisson, Stockholm 1988. *Gyllene äppeln, svensk idéhistorisk läsebok*, red. Gunnar Broberg, Stockholm 1991.

⁶⁸³ Den engelske litteraturvetaren (sedermera trädgårdshistorikern) Christopher Thacker poängterar arrendegårdens roll som ram för romanens slutkapitel i studien ”Son of Candide”, i *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, Vol LVIII, Geneve 1967.

viktiga diskurs och de kunde sannolikt förstå varandra utmärkt. Eneroths agitatoriska skriftställarverksamhet på trädgårdens och folkbildningens område har tidigare behandlats ur undervisningshistoriskt perspektiv av Rudolf B Hall och den naturfilosofi som ligger till grund för Eneroths trädgårdsideal har utförligt tolkats i Joachim Schnitters Eneroth-biografi.⁶⁸⁴ Ett viktigt tillägg till bilden av Olof Eneroths verksamhet är den påverkan från den amerikanske landskapsarkitekten Andrew Jackson Downing som jag menar tydligt framgår i Eneroths skrifter. Den litterära och pedagogiska leken med utbytbara och dubbeltydiga begrepp som ”yttre kultur” och ”inre odling” är karakteristisk för den amerikanska populärlitteratur som blomstrade i USA efter inbördeskriget.⁶⁸⁵ Kontakten med Andrew Jackson Downings verk förmedlades av författarinnan Fredrika Bremer och måste ha klingat an hos Eneroth, som tidigare hade försökt sig på en litterär karriär. Rudolf Hall har påpekat att Eneroths hela folkbildningsideologi bygger på en uppfattning om trädgården och skolan, den yttre och den inre odlingen, som synonyma begrepp. Barnens praktiska arbete i skolträdgården såg Eneroth som en yttre motsvarighet till inomhuslektionerna i teoretiska ämnen och en självklar del av folkskolan. I den svärm av anknytningspunkter mellan trädgården, jordbruket och bildningen som avhandlingens studier kan visa, är det möjligt att tematisera några linjer som är tydligt urskiljbara och som på olika sätt visat sig betydelsefulla för förståelsen av mönsteranläggningarna Trolleholm och Alnarp.

5.2 Trädgården som vetenskap

När Carl August Ehrensvärd experimenterade med att driva fram rågplantor i kruka i växthus på Torup i slutet av 1790-talet utgjorde han en länk i ett vittomfamnande provinsialt, nationellt och internationellt nätverk av amatörer och vetenskapsmän som bytte och förmedlade växter och rön vilka kopplade samman trädgården med odlingen i den större skalan.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Hall, 1934, Schnitter, 2009.

⁶⁸⁵ Sweeting, Adam, *Reading Houses and Building Books, Andrew Jackson Downing and the Architecture of Popular Antebellum Literature, 1835-1855*. Hanover, New England, 1996. Ännu en *hortus moralis*, s. 11.

⁶⁸⁶ Inte så långt från Skåne verkade bröderna Linnérhjelmsom i korrespondens med trädgårdsteoretikern Hirschfeld förmedlade sina rön om exempelvis de experiment man utfört med trädgårdsnejlikor vilka publicerades i Hirschfelds ”Gartenkalender”. Ur informationen som förmedlades till och via kalendern kunde Hirschfeld hämta grundläggande upplysningar om de trädgårdar han inte själv besökte, delar av de många anläggningsbeskrivningarna i hans Gartentheorie har denna bakgrund. Parshall, Olausson, Christenson, J, *Vetenskapen i provinsen*,

Gentlemanaamatörernas försök förefaller ofta fantasifulla, men redovisas noggrant, ofta även i de fall de misslyckas helt. Många av dem var emellertid viktiga observatörer och förmedlade iakttagelser, eller diskuterade försök, med de kunnigaste vetenskapsmännen på området. Professorn i botanik, Anders Jahan Retzius, hörde till Ehrensvärds viktigaste kontakter och var den han i första hand vände sig till för råd om sin halländska experimentgård, Dömostorp. Sättet att korrespondera och meddela trädgårds- och lantbruksförsök genom olika periodica var en populär genre som engagerade både professionella och amatörer. Lite längre fram på 1800-talet hörde exempelvis professor Adam Afzelius i Uppsala till John Claudius Loudons meddelare, liksom Carl Adolph Agardh i Lund.

Albrecht Thaers redovisning och systematisering av de egna trädgårdsförsök som låg till grund för hans vida spridda lärobok i det "rationella lantbruket" placerade effektivt trädgården eller "experimentalfälten" i den vid början av 1800-talet framväxande diskursen om lantbruket som en vetenskap. Lantbruksvetenskap definieras av agrarhistorikern Erland Mårald som "ett sätt att mer systematiskt, kvantitativt och metodiskt försöka åstadkomma ett effektivare lantbruk jämfört med det traditionella jordbruket och sprida det bland befolkningen."⁶⁸⁷ Det var alltså en "vetenskap" som inte låter sig placeras bland naturvetenskaperna i modern mening utan grundade sig på praktiska försök, förmedling av tekniska nyheter och rådgivning. Ett teoretiskt perspektiv saknades nästan helt, och en praktisk och utilitistisk inriktning var dess bärande idé.⁶⁸⁸

I den vetenskapliga terminologin förvandlades trädgårdsförsöken till experiment och "experimentalfälten" betraktades som jordbruksvetenskapens utomhuslaboratorium. I Alnarps fall finner man redan på den förste institutsträdgårdsmästaren Siemers planer en försöksyta för jordbrukslärarens experiment som en del av den stora trädgården där både den botaniska trädgården och även till exempel fruktträdsplanteskolan ingår. Utmed vägen genom Alnarpsområdet placerades försöksfälten för jordbruksväxter som prydliga rektanglar, i nära anslutning till trädgården. Placeringen visar dels att experimentodlingen skulle stå under trädgårdsmästarens noggranna vård och översyn och dels att försöksodlingarna, som kunde överblickas från vägen genom Alnarp, var något som skulle visas fram, en del av mönstergården som ingick i det utåtriktade didaktiska programmet för det skånska lantbruksinstitutet. Försöksfälten fyllde på så vis samma roll som de modeller av jordbruksredskap som tillverkades och visades på såväl lantbruksakademier som större mönstergårdar. Utanför avhandlingens fallstudier finns

⁶⁸⁷ Mårald, 1998, s. 13.

⁶⁸⁸ Mårald, 1998, s. 13.

indikationer på att försöksfält skulle kunna ha förekommit på flera skånska mönstergoods.⁶⁸⁹ I ett europeiskt perspektiv har denna typ av experiment-trädgårdar knappt uppmärksammats, men framskymtar ibland i planer över tidiga 1800-talsanläggningar.⁶⁹⁰

Olof Eneroth fångar situationen, eller kanske snarare visionen, föreställningen, om hela den nytta som trädgården skulle kunna utgöra i mönsterjordbrukets och jordbruksutbildningens hägn:

”Så torde den tid ej vara så långt borta, då hvarje landbruksinstitut, hvarje landbruksskola, hvarje större jordegare anser trädgården oumbärlig såsom ett experimental-fält, trädskolan som en verkstad för provinsens eller den enskilda egendomens behof, då trädgården alltså ska ses som ett nödvändigt godt, en skola på vissa punkter för sjelfva landbrukaren, en af de viktigaste afdelningarne utaf hushållets stora skafferi, samt en tillflyktsort för njutningen efter arbetena för nyttans skuld.”⁶⁹¹

Trädgårdens viktiga roll som representation av bildning eller ”inre odling” diskuterades inledningsvis i förhållande till mönstergårdsbegreppet och med exempel ifrån uppbyggnaden av Mackleans Svaneholm kring sekelskiftet 1800. I sin funktion som visningsträdgård, som modell av det moderna jordbruket, tyder denna studie på att experimentodlingen i allt väsentligt behåller denna starkt betydelsebärande trädgårdskaraktär. I mönstergårdens sammanhang, i synnerhet där det övergripande syftet är högre lantbruksutbildning, representerar experimentträdgården snarast vetenskaplighet och professionalitet. Med denna synvinkel blir också trädgårdsmästarens roll tydlig. Som specialist på det noggranna och detaljerade trädgårdsbruket får trädgårdsmästaren en kunskapsförmedlande nyckelposition i förhållande till jordbruket i stort. Ett konkret resultat av denna position är de fall då utifrån rekryterade jordbruksexperter hade en professionell bakgrund som trädgårdsmästare. Ett tydligt exempel är Alexander Skinner, den skotske trädgårdsmästaren som rekryterades av Edvard Nonnen som chef för det stora nyodlingsprojektet och lantbruksinstitutet Degeberg. Ett annat näraliggande fall är trädgårdsmästaren Rasmussen som efter gedigen trädgårdsutbildning i Danmark tjänstgjorde

⁶⁸⁹ Kartor över Jordberga gods från första hälften av 1800-talet visar exempelvis ett par rektangulära odlingtytor i begränsat format och på ett sådant läge, invid landsvägen och strax intill uppfarten till godsets huvudbyggnad, att de skulle kunna tolkas som försöksträdgårdar. Se Hansen, 2006, s. 28-29.

⁶⁹⁰ Ett tydligt exempel är den *Giardino agronomico* som var en del av familjen Doria Pamphilis villa väster om Rom. Benocci, s. 85 f.

⁶⁹¹ Eneroth, 1856, cit. ur Eneroth, 1863, s. 168.

som forster (jägmästare) på Trolleholms gods under större delen av sitt professionella liv.⁶⁹²

Mot denna fond får också de långdragna diskussionerna om inrättandet av Alnarps trädgårdar och särskilt motsättningarna mellan den första institutsträdgårdsmästaren Siemers och Jacob Georg Agardh, professorn i botanik vid Lunds universitet, något klarare konturer. Det som på ytan kan tolkas som uttryck för rivalitet mellan två lärosäten handlar med all sannolikhet också om en konflikt mellan den etablerade naturvetenskapen och den knappt nymornade ”jordbruksvetenskapen”. Samtidigt pågick i en livlig debatt, synbarligen inledd i tyska botanik- och trädgårdskretsar, där trädgårdsmästare i botaniska trädgårdar ville hävda rätten till professorstatus i sin egenskap av ledare för trädgårdarnas vetenskapligt botaniska arbete. Som förvaltare och förmedlare av grundläggande kunskap, central för utvecklingen av den nya jordbruksvetenskapen, kan man alltså hävda att även trädgårdsmästaren själv, ännu vid mitten av 1800-talet, utgjorde en del av det efterföljansvärda mönstret.

5.3 Trädgården som skola

I mönstergodsens propagerande för trädgårdar, liksom hos hushållningssällskap och lantbruksakademi, spårar man tidigt uppfattningen, eller den pedagogiska idén, att trädgården är en lämplig väg till bildning av allmogen och dess barn, som ska göra dem till kunniga och noggranna lantbrukare och samtidigt väcka hågen för studier och inre kultivering. Den allmänt spridda meningen, i upplysningens efterdyningar, att den gemensamma framgången vilade på kunskapsspridning, fick betydelse för trädgårdsodlingens roll som kunskapsförmedlande praktik. I de skrifter om åkerbruk som Rutger Macklean författade är den pedagogiska tanken och riktningen tydlig. Mackleans skrift om de moderna jordbruksmetoder som låg till grund för omställningen till enskifte på Svaneholm gjordes i två versioner; *Grundsatser rörande åkerbruk och boskapsskötsel* som riktade sig till den självständiga och redan bildade lantbrukaren samt *Lärobok i lantbruket för Skurups socken* som riktade sig till de underlydande och deras barn och det är i den senare som trädgården förs in i texten som en pedagogisk länk till åkerbruket.⁶⁹³ De pedagogiska metoderna som hämtades från Henry

⁶⁹² Ett närmare studium av bakgrunden hos de många skottar, engelsmän och balter som under 1800-talets början värvades som ”farmers” och jordbruksexperter på skånska gods vore en intressant forskningsuppgift som skulle kunna kasta ytterligare ljus över frågan.

⁶⁹³ Macklean, Lund 1844 (1985).

Pestalozzis och von Fellenbergs skolor i Schweiz hade direkt anknytning till jordbruket. Till skillnad från det fria och närmast encyklopediska kunskapsinsupande för barn som Jean Jaques Rousseau pläderat för var organisation och arbete centrala vid Pestalozzis och senare von Fellenbergs skolor som i samtiden omnämndes som arbets- eller jordbrukskolonier för barn.⁶⁹⁴ Sambanden mellan de tidiga godsskolorna och framväxten av folkskolan är starka och syns tydligt i den roll trädgården tilldelas som pedagogisk modell. I början av 1840-talet myntade Pestalozzis efterföljare, Friedrich Fröbel, begreppet *kindergarten* (barntädgård) som fångar in den parallellitet med vilken skolan och trädgården betraktades.

Mot denna bakgrund framträder skolträdgården som ett barnens mönsterjordbruk i smått och skolläraren som en trädgårdsmästare bland sina telningar. Kring sekelmitten vårdades och vidareutvecklades denna begreppsliga dubbelexponering till fulländning av folkskole- och trädgårdsföreläsare som Olof Eneroth och andra.

Intresset för kunskapsspridning är tydligt på flera nivåer i de mönstergårdar som studerats. Att mönstergårdens jordbruk i dess helhet skulle göras tillgängligt och hållas öppet för besök och övning genomsyrade redan de första planerna på inrättandet av en experimentalfarm vid universitetet i Lund, i preludierna till det som så småningom skulle bli Alnarps lantbruksinstitut. Senare, efter sekelmitten, var allmänhetens tillgång till Alnarpsinstitutets park och trädgårdar en betydelsefull bakgrund till hur de inrättades och sedan presenterades i vidare cirklar.

På Trolleholm uppmärksammades tidigt planerna för trädgårdar hos arrendatorerna som en efterföljarsvärd ambition i godsherrens program för att göra Trolleholm till mönstergård. Också utanför sina mönstergårdar kunde skånska godsägare framträda som tillskyndare av trädgårdsodlingen och dess bildande kvaliteter. Skånska trädgårdsföreningen var ett av de fora där såväl godsägare som trädgårdsmästare kunde samlas under något mindre hierarkiska former för diskussion om det mesta, från konkreta odlingstekniska frågor till förslag om inrättning av trädgårdsutbildningar.⁶⁹⁵

Till föreningens initiativtagare hörde exempelvis Carl Adam von Nolcken, ägare till Jordberga gods i södra Skåne. Jordberga var ett av dem som ofta betecknades som mönsterods, särskilt under 1830- och 40-talen, då den

⁶⁹⁴ Lilius, Albert, 1929, *passim*. Om Pestalozzi som mönsterjordbrukare s. 15 ff, Om Pestalozzi och von Fellenberg, s.76.

⁶⁹⁵ Den första *Skånska trädgårdsföreningen* bildades 1833, efter modell av *Svenska trädgårdsföreningen* som kommit till stånd året innan, men upplöstes efter några få år. På initiativ av Carl Adam von Nolcken nybildades *Skånska trädgårdsföreningen* 1854 och upplöstes 1860. På initiativ av Alnarpsinstitutets föreståndare Hjalmar Nathorst återuppväcktes *Skånska trädgårdsföreningen* ännu en gång 1875. Se vidare Hansen, 2006, s. 70-77.

första trädgårdsföreningen bildades. Anordnandet av trädgårdsutställningar var en av föreningens viktigaste programpunkter. Till de många bedömda utställningskategorierna (frukt, bär, grönsaker, redskap osv.) hörde också ritningar till trädgårdar och växthus med syftet att fungera som goda förebilder.⁶⁹⁶

5.4 Att sprida trädgårdens mönster

Inom mönstergårdens fysiska ramar förekom trädgården som pedagogiskt redskap där själva trädgårdsarbetet sågs som en lämplig förövning för lantbruksarbetet i den större skalan och experiment- eller försöksodlingarna utgjorde åskådningmaterial för ett trädgårdsdetaljerat studium av välkända eller nya åkergrödor för dem som besökte mönstergården för kortare eller längre uppehåll. Men mönstergårdens framgång måste också mätas i vidden av hela dess verkningskrets. Utanför mönstergårdens gränser spreds kunnandet vidare genom dessa besökare och, där det gavs undervisning, av elever som tagit del av en lantbruksundervisning med inslag av trädgårdsodling, som på Alnarp, eller där en del av studierna bedrivits utomhus i mönstergårdens trädgård, som på Degeberg. I rent fysisk mening vandrade också en del av mönstret ut från mönstergården i form av växter. Utdelning av växter, i form av fröer, småplantor och ympris, från herrgårds- och prästgårdsträdgårdar var redan välkänt och utbrett under 1700-talet.⁶⁹⁷ Först med 1800-talets samordnande och systematisering kunde kunskaper och växter förmedlas i vad som måste uppfattas som en både modern och effektiv mönsterspridning. Utdelningen av växter från Alnarps trädgårdar till de framväxande folkskolorna i hela Skåne är ett bra exempel. Här samordnades länsträdgårdsmästarens kunnande i form av planering och anläggning med skolornas rekvisition av prydnads- och nyttoväxter framodlade i Alnarps trädgårdar med hushållningssällskapen i Skåne som förmedlare. De skolträdgårdar, eller hela skolmiljöer, som kom till på dessa initiativ gjorde varje folkskola till en fullkomlig mönstergård, i modellformat, för barnens odling, i både konkret och överförd bemärkelse. Från folkskolan skulle mönstret spridas vidare på den närbelägna landsbygden både genom de kunskaper barnen förvärvat genom arbetet och vistandet i skolträdgården och genom de växter, framförallt fruktträd och bärbuskar, som man efter avslutad skolgång och flera års alltmer avancerad skötsel, skulle få ta med sig hem.

⁶⁹⁶ Klintborg [Ahlklo], s. 31, Hansen, H, 2006, s. 70-77

⁶⁹⁷ Moberg, 1933, s.230, Klintborg [Ahlklo] 1992, s. 6.

Också arrendatorernas gårdar, på Trolleholm, gjordes på samma sätt till modellanläggningar, både genom de mönsterplaner som länsträdgårdsmästarens upprättade och inte minst genom hans inventeringar och råd för omläggning av de husbehovsodlingar som redan fanns. Mönsterstatusen bekräftades genom omläggningen av mången gammal "have" till det betydligt mer modernt och professionellt klingande "trädgård". Många år efter att arrendatorernas trädgårdsodling lanserades som en del av planerna för att göra Trolleholm till ett mönsterods skulle arrendegårdarna i det specialstuderade Gryttinge bli skyltfönster utåt, mot den närbelägna riksvägen mellan Malmö och Stockholm, för mönsterodsset Trolleholm. Liknande uppdrag förde länsträdgårdsmästare Kjellsson till andra skånska gods, bland annat till Jordberga där arrendatorerna undervisades i trädgårdsodling under 1880-talet.⁶⁹⁸

5.5 Mönstret som berättelse - en uppbygglig förädlings saga

Även beskrivningarna av mönstergården, ofta publicerade i både ord och bild, hörde till de många sätten att föra ut mönstret. Inledningsvis diskuterades hur nyordningarna på Svaneholm spreds genom lantmätare Wadmans skifteskarta över Skurup, med flera byar under godset, och hur mönstret i stiliserad form, ett regelbundet rutnät med en gård i varje ruta, återges i flera bilder av Svaneholm. I avsnittet om Trolleholm finns exempel på hur andra godsägare och deras familjer besöker Svaneholm och beskriver och sprider mönstret vidare genom till exempel brev eller dagböcker. Den postuma publiceringen av Mackleans skrifter, till exempel hans Lärobok i lantbruket för Skurups socken, är ett exempel på hur mönsterodssherren själv uppfattas och omtalas som en del av det efterföljansvärda mönstret. Intresset för Macklean fick en renässans i hushållningssällskapet strax före sekelmitten, 1850, samtidigt som förarbetena för inrättandet av ett skånskt lantbruksinstitut intensifierades.

Berättelserna om mönstergården fyller flera syften. En viktig källa till kunskap om Trolleholms gods vid 1800-talets början är den beskrivning av avsikten att bygga upp en mönstergård som helt prosaiskt beledsagar en omfattande låneansökan för att sätta planerna i verket. Motsvarande avsiktsförklaringar finns i handlingarna kring Alnarpsinstitutets framväxt, till exempel i ansökan om Kungliga lantbruksakademins stöd till projektet och senare i pläderingen för statsanslag för den högre utbildning som ursprungligen var en regional angelägenhet.

⁶⁹⁸ Klintborg [Ahlklo], 1992, s. 35.

Själva iståndsättandet, eller invigningsfestligheter, där det var aktuellt, hade nyhetsvärde och publicerades i både facktidskrifter och illustrerad populärpress. Invigning av nya byggnader (som på Alnarp), kungabesök (som på Trolleholm) och utställningar för lantbruk, trädgård och industri, var andra tilldragelser som kunde göra mönstergården synlig och omskriven. Ett mycket konkret och effektivt sätt att sprida mönstret var de läroböcker som sammanfattade och förmedlade mönstergårdens metoder i första hand för elever, men där framgången i vidare cirklar kunde mätas i antal exemplar, utgåvor och översättningar.

Ett intressant resultat av avhandlingens undersökning av mönstergodsens trädgårdar är att berättelserna om deras uppbyggnad och framgång i sig själva utgör ett mycket distinkt mönster: *Ett stycke rå och till synes obrukbar mark ska brytas för nyodling. Med hårt och mödosamt arbete, ofta stäckt av inledande svårigheter, betvingas den mark, som ingen trott vara möjlig att odla. Genom idoghet och den karaktärsfasthet som kunskap ger, bringas tillslut den råa naturen till blomstring, till mönster och efterföljd för en trög och misstrogen omgivning.* Det är förstås i grunden en civilisationsberättelse av upplysningstida snitt, men arrangerad kring ett par urskiljbara teman som tillåter en tolkning av trädgårdens roll i sammanhanget.

Berättelsen om uppbyggnaden av lantbruksinstitutet i Degeberg börjar med hur Edvard Nonnen väljer en egendom i den allra magraste och fattigaste delen av Västergötland för att pröva sina idéer, hämtade från Albrecht Thaers rationella lantbruk på mönstergodset Möglin i Tyskland. Här är samtidigt intresse för klimatet en viktig fingervisare. Jordbruks- och trädgårdsskribenten John Claudius Loudon, som för sina encyklopedier inhämtat upplysningar om det nordiska klimatet är tydlig med att just ingen odling kan förväntas norr om Skåne, där resten av Sverige karakteriseras av en närmast heltäckande skogsmatta och där vintrarna upptar mer än hälften av året.⁶⁹⁹ Ett så bistert klimat och så magra förutsättningar var en retoriskt viktig utgångspunkt för den som ville visa vilka enastående möjligheter de nya jordbruksmetoderna innebar. Nyodlingen kläs också ofta i termer av fredlig, det vill säga inre, kolonisering, där det till plogbill omsmida svärdet är en central symbol. Den medalj som patriotiska sällskapet delade ut, bland annat till Jacob Falkman, inspektör på Trolleholm och sedan framgångsrik mönsterjordbrukare på den egna gården Kronetorp utanför Malmö bar därför texten ”För länder fridsamt intagne”.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ Loudon 1827, s. 109–113. Se kap. II.

⁷⁰⁰ Se kap. III.

När samma berättelsemönster appliceras på de människor som ägnar sig åt dessa föredömliga företag så knyts visionen om den yttre och den inre odlingen samman med förädlingen som tema. Den genomgående tanken är att människan, genom sitt arbete med trädgården, själv blir förädlad och når en högre grad av inre odling, ofta uttryckt som kultivering. Att detta betraktas som en möjlighet för såväl hög som låg, framgår genom några nedslag i avhandlingsstudierna. Den fiktive Jesper Hansson, huvudperson i den lärobok av prosten Nibelius som kring 1800 användes i Svaneholms skolor, arbetar sig med spaden och trädgården upp från en tillvaro som viljelös tiggare till målmedveten bonde på egen jord. Allt under den namnlöse Godsherrens patriarkala omsorger. Andra, som jordbruksreformatorn Thaer vid ungefär samma tid, och trädgårdsfolkbildaren Olof Eneroth ett halvt århundrade senare, beskriver motsvarande förädlingsförlopp i sina respektive självbiografier. Båda betonar sina ursprung i "enkla förhållanden" och den med hårt arbete förvärvade framgången i den akademiska världen, Thaer som läkare och Eneroth som författare. Men när läkaryrket upplevs som för ytligt och ovetenskapligt, eller det stillasittande skrivandet tär på hälsan finner båda sin rätta bestämmelse genom trädgårdsarbete som leder till framskjutna positioner inom både den yttre och den inre odlingens områden.

På Trolleholm kan man också läsa det omfattande verket *Trolleholm förr och nu* tillsammans med de dagboksanteckningar och brev som en sammanlänkad beskrivning av både godsets och godsägaren Carl Trolle Bondes förädling. Här utgörs berättelsens inledande svårigheter av det faktum att Carl föddes som andre son i den inflytelserika mellansvenska godsägarfamiljen Bonde. Genom målmedvetet arbete förädlades det Bondeägda godset Trolleholm till ett adligt stamgods med fideikommissarien Carl Trolle-Bonde som överhuvud. Den vikt som lades vid både slottspark och arrendatorsträdgårdar förstärker förädlingstemat genom de anteckningar av Carl Trolle-Bonde som rör parkmiljöns förädlande inverkan. Carl Trolle-Bondes övertygelse, som låg i tiden, var att dessa förvärvade goda egenskaper sedan skulle gå i arv till nästa generation.⁷⁰¹ I Carl Trolle-Bondes egen historieskrivning är det dock resultatet av patriarkala omsorgerna om de underlydande som framhålls som det främsta tecknet på godsets framgång:

Det allra viktigaste är emellertid den förändring, som arrendatorerna själva undergått. Fordom slöa och liknöjda, försoffade och undertryckta, äro de nu vakna och medvetna, energiska och arbetsamma. Man kan tryggt afge det

⁷⁰¹ "[...]le perfectionnement dans les facultés des individus est transmissible à leurs descendants." (ungefär: ...fullkomningen av individens förmågor är överförbar till dess avkomma) Ur Condorcet, *Ecrits sur l'instruction publique*, 1791, citerat ur Spary, s 128, not 85.

omdömet, att hela godset i alla afseenden under den senaste mansåldern gått betydligt framåt och allt fortfarande är stad i den liffullaste utveckling.⁷⁰²

Även om alla berättelserna följde samma mönster var möjligheterna till självförädling alltså inte obegränsade. Tvärtom understryker studierna, som i citatet ovan, hur förädlingen skedde inom stränga ramar, med utgångspunkt från den givna position som var vars och ens bestämmelse, ett synsätt som var grundläggande i 1800-talets samhällsuppfattning. Den rörelse mellan lagren som gradvis blev möjlig och synlig efter sekelmitten framskyntar emellertid på ett intressant sätt i alnarpsföreståndaren Nathorsts brevväxling och inledande sondering för den lantbruksklubb som bildades efter engelskt mönster 1862. I ett öppen hjärtigt brev till den äldre ”farbror” Nonnen, på Degeberg, i hans roll som senior rådgivare, efterlyser Nathorst lämpliga namn till denna sammanslutning för lantbrukets främjande som han var på väg att sätta i verket. Med stor tydlighet utnyttjar här Nathorst förädlingsbegreppet i hela dess vida potential, när han talar om ”äkta adel” i meningen goda jordbrukare, själv-adlade genom sitt arbete. Här avsåg Nathorst sannolikt de borgerliga godsägare och industrialister som redan var ett betydande inslag i exempelvis hushållningssällskapet och som även börjat få fotfäste i Kungliga Lantbruksakademien. Nathorst räknade med att vinna förståelse hos Nonnen som var väl förankrad i det liberalare västsvenska kulturklimatet. Nathorst levde i det avseendet som han lärde och räknade sig själv till den självförädlade adeln, åtminstone antyds det av hans utträde ur livet. Den förre Alnarpsföreståndaren Nathorsts begravning hölls våren 1899 i domkyrkan i Lund, varifrån kistan sedan fördes med tåg till Åkarp. Begravningsföljet fortsatte med häst och vagn via Alnarp och därefter i högtidlig procession till Lomma kyrka där gudstjänst och gravsättning följde. Det var en ceremoni iscensatt kring Alnarps ”slott” och med en pomp och ståt som inte stod någon adlig godsägares efter.⁷⁰³

Ett viktigt påpekande i sammanhanget är att en ärvd titel å andra sidan inte tycks ha utgjort något hinder för vidare självförädling. Den jordbrukareelit som bildas i 1800-talets Skåne är istället ett gott exempel på hur mötet mellan adel och borgerlig elit kunde se ut i ett framväxande borgerligt samhälle. I en bred kulturanalys har historikern Göran Norrby, i sin doktorsavhandling ”Adel i förvandling”, lyft fram mönstergården som en viktig identitetsskapande strategi för 1800-talets adel i detta möte.⁷⁰⁴ I mönstergårdens sammanhang fungerar trädgården som representation av både ärvd och förvärvad kultur.

⁷⁰² *TFN I*, Trolle-Bonde, 1905, s. 9.

⁷⁰³ Kritz, 1996, s. 86.

⁷⁰⁴ Norrby, 2005, s. 169 f.

Under de drygt hundra år som undersökningen omspanner, är trädgården en tydlig del av den centrala diskurs som rör jordbrukets reformering och utveckling som landets viktigaste näring. Perioden börjar i mitten av 1780-talet, då Macklean sätter trädgårdsodlingen på skurupsböndernas schema och pågår till 1880- och 90-talen då Alnarpsinstitutet med draghjälp av sin nyrustade park blivit statlig läroanstalt och länsträdgårdsmästaren lagt sista handen vid omläggningen av de närmare hundra arrendatorernas trädgårdar på Trolleholm. Avhandlingens studier visar först och främst att trädgårdens relation till jordbruket uppfattades som förebildlig på olika nivåer, både i konkret och i överförd mening.

I ett vidare sammanhang är Experimentalfältet, Kungliga lantbruksakademiens försöksgård i Frescati, norr om Stockholm, anlagd 1816, ett utmärkt exempel på trädgårdens starka betydelsebärande kraft under denna tid. Redan i de första planerna omges det som skulle bli institutionens herrgårdslänkande huvudbyggnad av strängt formaliserade försöksodlingar av trädgårds- och jordbruksväxter som upptar hela trädgårdens mest representativa del.⁷⁰⁵ Den centrala försöksodlingen, kring huvudbyggnaden, den så kallade ”provkartan”, utgör också institutionens prydnad(-strädgård) i starkt representativ mening som en bild av statens odling, eller ett mönster för hela Sveriges kultur.

5.6 Trädgården flyttar hem

Inom den professionella och vetenskapliga sfären går trädgården, i experimentalfältets skepnad, att följa långt fram i modern tid. Till relativt nyligen har de delar av det skånska landskapet, där trädgårdsodlingen varit ett dominerande näringsfång, prytt av de småskaliga rektangulära provytorna för jordbruks- och trädgårdsväxter som hör till odlingens förädlingsindustri. Som avhandlingen visar är förhållandet det motsatta i lantbrukets trädgård, där kopplingen mellan lantbrukarens trädgård och dess förebildliga roll i förhållande till jordbruket tycks försvinna ur den diskurs som rör trädgården. En möjlig förklaringsgrund är att den omfattande professionaliseringen av både jordbruk och trädgårdsodling leder till att trädgården gradvis förlorar sin roll som pedagogisk förebild för jordbruket. Medan det professionella jordbruket vid den här tiden framförallt beskrivs som en manlig angelägenhet finns det mycket som pekar mot att lantbrukets trädgård flyttar ut ur jordbrukets sammanhang och istället in i vad som

⁷⁰⁵ Lange, s. 82-84.

betraktas som hemmets och kvinnans sfär. Här anas konturerna av ett tema för fortsatt forskning.

Hemmet som ideologiskt och politiskt begrepp är centralt för idédebatten på flera olika nivåer med en höjdpunkt kring sekelskiftet 1900.⁷⁰⁶ Förutsättningarna för betoningen av hemmets betydelse skulle, i den skånska kontexten, kunna sökas i konsekvenserna av skiftesreformernas omvandling av jordbrukslandskapet där bygemenskapen måste ersättas av en ny form av gemenskap, baserad på den utflyttade gården, där ”familj” och ”hem” efterhand kom att bli centrala begrepp. Bilden av det idylliska hemmet ”pyntat i blomster och grönt” är stark redan i det tidigare 1800-talets texter, Fredrika Bremers roman ”Hemmen i nya världen”, Andrew Jackson Downings mönsterplaner för samma amerikanska hem, Jane Loudons böcker eller Olof Eneroths uppsatser framhåller på olika sätt kvinnans roll som trädgårdsvårdare i det lantliga hemmet.⁷⁰⁷ Som inledningsvis diskuterades, är det offentliga rummet under 1800-talet ett huvudsakligen manligt rum. Det gäller både Trolleholm som trots att det rör ett privat gods, just som mönsteranläggning, kan jämföras med en offentlig miljö. Detta förhållande återspeglas tydligt i det använda källmaterialet som främst hämtats ur godssets gårdsarkiv, och Alnarp, som verkligen är en offentlig miljö, i detta sammanhang framförallt speglad genom de förvaltningshandlingar som finns bevarade. Godsens familjearkiv, alltså handlingar som hållits åtskilda från dem som rör godsdriften, tyder också på att en del av den fortsatta historien kan sökas i helt andra typer av källmaterial, som exempelvis privata brevsamlingar, det vill säga handlingar som mera direkt relaterar till både hem och familj. I brev till sin mor, senhösten 1881, beskriver till exempel Eva Trolle-Bonde ingående i både ord och bild familjens bostad i Lund, med detaljerade planer av både husets inredning och trädgårdens disposition, liksom familjens användning av de olika rummen både inom- och utomhus.⁷⁰⁸

Svenska Familj-Journalen innehåller 1864 en uppsats ”Om unga kvinnors bildning och uppfostran” som belyser hur trädgården ges en ny roll:

⁷⁰⁶ Se t.ex. historikern Nils Edlings doktorsavhandling *Det fosterländska hemmet. Egnahemsolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*. Stockholm 1996.

⁷⁰⁷ Jane Wells Loudons bok *Practical instructions in Gardening for Ladies*, gavs ut 1840 i London och 1843 i USA som *Gardening for Ladies*, redigerad av Andrew Jackson Downing. Simo, s. 278. Jane Loudon var skribent, tillika J. C. Loudons hustru och samarbetspartner. Olof Eneroth skrev mellan 1862 och 1869 ett tiotal artiklar om kvinnans förhållande till hemmet, trädgården och folkskolan, framförallt i *Tidskrift för hemmet*, Schnitter, 2011, s.324-29.

⁷⁰⁸ Trolle-Bonde, Gustaf, ”När Vita huset var privatbostad”, *Kulturen* 1982, Trelleborg 1982, s. 95-99.

”Modern är eller skulle fastmer öfverallt, då icke sjukdom eller särskilda vidriga förhållanden hindra henne därifrån, vara den unga människoplantans vårdarinna, trädgårdsmästarinna; ty familjen är det trädgårdsland, från hvilket en sådan planta skjuter fram, är den jord, på hvilken den åt alla sidor skall spira upp till en möjligast hög grad af fullkomlighet.”⁷⁰⁹

Den trädgårdsanknutna retoriken känns delvis igen från den skolbarnspedagogik som starkt färgade folkskolan under dess uppbyggnad under 1800-talets första hälft, här med tillägget om *familjen* som ”trädgårdsland”. Formuleringen är ett av många exempel som tyder på att det vore befogat att undersöka om tolkningsramen för trädgården förskjuts från jordbrukets sfär till hemmets vid denna tid, eller om det istället rör sig om två diskurser som förekommer parallellt? Här finns möjligheter för fortsatta studier, som kan bidra till en rikare bild av trädgårdens roll som förebild över ett större tidsspann och inom vidare geografiska ramar.

⁷⁰⁹ Svenska Familj-Journalen, 1864.

Summary

The Flower of Agriculture is a thesis which analyzes the relation of the garden to agriculture in the 19th century on the basis of the building up of two model farms in the province of Skåne, Sweden.

The aim of the thesis is to deepen the understanding of the role of the rural garden as “the flower of agriculture” or as a model for farming in 19th-century Skåne by shedding light on the connection between the garden and farming as illustrated in the build-up of the model farm landscape in the two case studies of Trolleholm and Alnarp, one private and one public model farm in Skåne. The time limitation of the study agrees with the definition of the model farm suggested by the agrarian historian Laura B. Sayre, where the actual build-up, the work of transforming arid land to flourishing cultivation, is identified as a dominating element in the design of the 19th-century “model farm”, in contrast to models of a previous type like the 18th-century “ferme ornée”, where farming is viewed more as an aesthetic motif. The period chosen coincides with the extensive agrarian reforms, the introduction of new cultivation systems and the radical *enskipte* (enclosure) land reform, which also began around the turn of the 19th century and which had by the early 20th century radically transformed the landscape of Skåne. Ever since the 18th century this province with its favourable climate had been considered as the most appropriate part of Sweden for experimental cultivation and for the development of outstanding husbandry.

Chapter 1 introduces the issues and the disposition of the thesis. The starting point of the study is a garden history perspective with its roots in the

architectural history research tradition where human-built environments are regarded as significant elements in a larger societal context. The road to understanding how the garden functions as an ideal in the build-up of the model farm passes through analyzing and interpreting the discourse which in different ways connects garden and farm within the framework of the model farm. One basic assumption is that the professional and personal contacts between those acting for and in the build-up of model estates form a network within which a discourse is formulated and disseminated. The discourse concept is here used in the general sense of a unity of coherent expressions, assertions and concepts. Pictures as well as physical landscape imprints are here regarded as parts of the discourse under study.

The synonymy between the concepts of culture and cultivation [*kultur* and *odling*, in Swedish] was central in the rhetoric used by the garden theoretician Olof Eneroth about gardens and popular education in the 19th century. In constructions like “external culture and internal cultivation” he elaborated on the shifts and overlappings within and between the concepts that characterize the 19th-century garden discourse. The possibility of shifting between the “culture” and “cultivation” perspectives, of mutually exchanging them and using them for the purpose of viewing ideas and phenomena, has been central to my understanding of 19th-century garden culture by the way this pair of concepts is able to unlock and clarify physical as well as conceptual structures. These concepts offer an opening to the ambiguity which, in my view, characterizes the role of the garden in the contexts studied here. This in turn has led to looking and listening for similarities, nuances and shifts in meaning, rather than contrasts, in the discourse about the relation between gardens and agriculture within the framework of the model garden.

Chapter 2 introduces the model farm as the framework within which the relation of gardens to agriculture is examined by pinpointing areas where farming and gardens constitute parts of the same discourse. Different approaches to the garden-farming relation are elucidated by a close study of the model farm. Within the sphere of husbandry the garden played several different roles, as a place for practical attempts, for propagation and improvement, providing small-scale knowledge which could be systematized and applied on a larger scale. At the same time the garden, and the work performed there, could be looked upon metaphorically as human cultivation. Around the start of the 19th century the ideas of the garden as a utopia and vision of “good governance” were brought to the fore. On a more abstract level the garden also represented knowledge. Libraries as well

as single works of literature had long been looked upon as gardens of knowledge. This also meant that the garden was expected to form a representation of agriculture or agricultural knowledge. In different contexts and on different scales the garden functioned as a model of (agri)culture, both concretely and metaphorically.

The starting point of the study is the Svaneholm model estate in the south of Skåne, where the transformation of agriculture in the last years of the 18th century has been generally regarded as a model of the great 19th-century agrarian revolutions in Sweden. Garden practice is here associated with the transformation of the landscape taking place as an effect of the land parcelling reforms. Among the major reforms were the introduction of new farming methods, like a new system for crop rotation and the replacement of *corvée* labour by cash tenancy. The study of the Svaneholm estate shows that Rutger Macklean, the estate owner, in the spirit of the times viewed the garden as a pedagogical model for farming. This was where the dependent farmers were supposed to translate the theoretical agricultural knowledge of the estate schools into small-scale practice as a road towards more comprehensive reforms. Two farming manuals which can be linked to what was taught at the Svaneholm estate schools, one of them written by Macklean, testify to how the garden could thus stand out as an emblem of the profits of both internal and external culture gained by using reform farming as a road to improving society.

When farming came into fashion as an occupation worthy of the upper classes it also led to eager experimentation for its development. This, too, expressed the role of the garden as a laboratory or as an area for experimenting aiming at improving farming. At the centre of the model farm stood the estate owner as the human, and thus primary, model. The owner's chief task was to take an active part in the work and to promote in various ways his subordinates' improvement in line with the idea of the importance of cash tenancy for the agricultural development of the whole estate. The model estate owner was thus expected to represent a counter image to an upper class indulging in luxury and abundance on the shoulders of the heavy work performed by poor serfs. Examples of the creation of such a model estate could be taken, for instance, from the works of C.C.L. Hirschfeldt, a contemporary German garden theoretician, who was strongly inspired by the idea of the English landscape park and its connotations of freedom.

Among the actors in the complex fabric of practice and ideas linking gardens to farming were the chief institutions for the furthering of agriculture. These

are closely linked with the more personal networks created around writers, reformers, teachers, moulders of public opinion and model estate owners. The task of the Academy of Agriculture and county agricultural societies established around 1800 was to promote all aspects of husbandry including the encouragement of horticulture, which was given a prominent role. The Scanian estate owners formed a distinct group among the members of the academy, many of them also being part of the management of the Malmöhus County Agricultural Society, which had since 1814 run a number of gardening and educational projects like tree planting, counselling and fostering gardening in the county. From 1855, when the economy of the agricultural societies was strengthened by government grants, the Malmöhus society started a number of ventures involving garden culture. This included a grant to the Alnarp gardens for cultivating and distributing garden plants for free, organizing school gardens in county elementary schools, funding elementary school teachers' gardening education as well as establishing a position as county gardener. There was a lively exchange of ideas between both national and international networks. Some moulders of public opinion of importance to the Swedish garden and farming discourse are discussed cursorily in the concluding part of the chapter, including Albrecht Thaer, the German founder of a model agriculture education in Möglin conveying British farming methods, John Claudius Loudon, a British garden writer and model farmer, whose comprehensive encyclopedias in both areas were widely spread at the time, Edvard Nonnen, an agricultural reformer of German-English descent, who founded the first Swedish higher agriculture education at Degeberg, his model farm in the province of Västergötland in the 1830s, and, finally, Olof Eneroth, a Swedish writer and influential advocate of gardens and popular education. The roles of the model estate with its different aspects and functions are elucidated from a garden history point of view for the purpose of demonstrating the various functions of the garden as a model in these contexts. Hence, the chapter creates a framework for understanding the studies of Trolleholm and Alnarp.

The following two chapters, 3 and 4, make up the empirical core of the thesis, on which its questions and hypotheses are based. The studies are built on a broad search for contexts between the garden and agriculture discourses in the build-up of the model farms of Trolleholm and Alnarp in 19th-century Skåne.

The study of Trolleholm in Chapter 3 is an account of the role of the garden in the 19th-century history of the estate. It looks back to the period

around the turn of the 19th century, but the emphasis is on the second half of the century and the development of the model estate. The first comprehensive reforms came with the introduction of *enskifte* - the collecting of the lands of each farm in one plot. This also meant introducing gardening as a contract term for the tenant farmers. In the effort of making Trolleholm into a model farm great weight was given to the creation of the estate landscape in minute detail. The park and garden around the main farm were improved and provided with new orchards and greenhouses, and the century-old park was thinned out and modernized without removing traces of the earlier gardens from the 1770s. The great efforts devoted to tenants' gardens as well as to fences and roads all round the large property were part of a highly conscious emphasis on the neatness and contemporariness of farming. The studies of Trolleholm show that 19th-century garden culture was a means whereby the estate owner was able to demonstrate his position much more clearly than what has been taken notice of so far.

The study of the estate gardens covers well over a century, which has enabled viewing the Trolleholm gardens in relation to the general development of garden culture in Skåne during the same period. By including all the gardens it has been possible to look closely at the different functions the garden culture elements fulfil within the model estate. One of the most important conclusions of the study is that in all its varieties the Trolleholm garden culture constitutes a whole, which considerably expands the framework for understanding the role of every single garden on the estate property.

The close study of the garden culture at Trolleholm also provides a new insight into the conceptual and practical terms for garden culture in a wider perspective. With the *enskifte* of Gryttinge village in the early 1820s the gardening imposed on the tenants becomes a model husbandry element, and from the very start the garden forms part of the crop rotation system of the farm. In spite of the great ambitions for gardening accompanying the *enskifte*, the Trolleholm material clearly shows that they were pushed into the background in the struggles of the ensuing great land reclamation enterprise with stubborn soils and recurrent crop failures, which meant that it took a long time before these ambitions could be revived.

The study also shows that the Trolleholm garden culture forms an important element in the staging of a model estate that persists throughout the 19th century, and that between them the individual gardens perform totally different tasks in the stage-setting. The solicitude for the castle surroundings focuses on preserving a garden with strong historical associations for the

purpose of underlining the family rootedness in the place, while the tenant gardens form part of a substantial implementation project with the aim of making them into neat and buoyant parts of a well-run contemporary agricultural landscape. Carl Trolle-Bonde was explicit in his ambitions to make Trolleholm into a model estate. His reasons were strongly influenced by his endeavour to become the owner of the entailed estate ('fideikommiss') of Trolleholm, and the likely reason behind his strong accentuation of its garden culture was to strengthen and complete the picture of the estate as an ideal society.

The second case study concerns the Alnarp Agricultural Institute, which was inaugurated in 1862. The study spans from the build-up period of the institute in 1855, via the inauguration year 1862 to the beginning of the 1880s, when both the education and the property were largely considered to have become established. The focus of the study is on the role of the garden in the build-up of the model estate as an educational institution.

When the question of higher agricultural education in Sweden was first broached in the early 19th century the idea was to create a combination of an experiment farm and a teaching institute subordinate or at least adjacent to either Uppsala or Lund University. After the establishment in 1842 of Ultuna Agricultural Institute (outside Uppsala) the issue of creating a regional seat of education in agriculture in southern Sweden was raised. In 1857 it was decided that such education should be located at Alnarp (close to Lund) and the organization of the entire Alnarp property as a suitable model farm and agricultural education started.

The major tasks during the construction period of the institute was improving farming on the Alnarp property, planning and laying out the garden and park and erecting new buildings.

Ludvig Siemers, the gardener, drafted the first plans of Alnarp's park and garden, including an economic-botanical garden and an educational park where free-growing trees were grouped by species. These were made accessible for intensive study via a system of winding paths which were to guide students and the general public around the park's silvibotanical and horticultural range of trees. In designing the park Siemers had been inspired by C. C. L. Hirschfeld's late 18th-century garden theory. The draft was, however, soon revised in accordance with contemporary models such as *Rational Agriculture*, a handbook written by Albrecht Thaer, model farmer and founder of the Möglin Institute of Agricultural Studies. Siemers describes the purpose of the garden of an agricultural institute as a field for experiments and "a miniature picture of agricultural science".

The new main building of the Alnarp Institute was erected during the organization years after drawings by the Danish architect Ferdinand Meldahl. The creation of what was supposed to act simultaneously as a model farm and as an educational institution reflects a far-reaching desire to make the whole settlement environment into an adequate expression of the purpose of the place. This was to be visible and interpretable from afar and at the same time firmly anchored in the history of the region as a climatic and resource-favoured agricultural province dominated by big estates. In consequence, the new main building was hence referred to as the Alnarp Manor.

In 1861 began intensive work on completing the gardens before the inauguration of the Alnarp Institute. The director of the institute, Hjalmar Nathorst, drew up the main lines and was the driving force behind the acquisition of plants and illustrative material by the use of his personal contacts and by bartering with horticultural and agricultural institutions all around the “Nordic neighbourhood”.

In 1876 a garden school was opened with the help of grants from the Agricultural Society of Malmöhus County. After receiving a drove of applicants from other counties it was decided to apply for government grants for the garden school. However, the application was turned down, chiefly because the Academy of Agriculture had recommended locating the school at the Botanical Gardens in Lund instead. The result was that the park’s educational environment was put in order and improved between 1879 and 1881 by the teachers of the gardener school, Institute Gardener Ulriksen, the gardener of Lund Botanical Gardens, and County Head Gardener Bengt Kjellsson, representing the Agricultural Society.

Simultaneously with the start of educational work at the Alnarp Institute the improvement of the existing buildings at Alnarp continued. In the early 1870s Lomma church and the Alnarp school were added as important parts of the model establishment. The uniform building style, the yellow Alnarp brick and the many references to the distinct castle architecture, as well as the incorporation of church and school in the total design, are important parts of the unity of the model establishment. At the Malmö agricultural trade fair in 1881 the model estate and agricultural institute were presented, with its park and gardens in perfect state, something that would have been impossible if it had not been for its garden culture.

The two case studies are followed in Chapter 5 by concluding reflections where the thesis results have been thematized under several headings representing different perspectives on the relation between gardens and farming that can be drawn from the case studies and related to the

theoretical basis presented in Chapter 2. The thesis demonstrates that the garden, both physically and metaphorically, constitutes a conceptual part in the build-up of the model farm in 19th-century Skåne and that the garden history perspective thus contributes to a deeper understanding of the radical transformation of the landscape which characterizes the Scanian landscape of the agrarian reforms.

In the introductory chapter of the thesis and in the case studies of the Trolleholm estate and the Alnarp Agricultural Institute a number of examples are given of contexts where the garden, in practice as well as in theory, is viewed in relation to agriculture in the form of a model or pattern for successful farming and in a more visionary sense as a model society. The conceptual system is both complicated and multidimensional, the concepts of culture and cultivation, like garden and farming, being used throughout the 19th century in a literal as well as in a metaphorical sense.

The garden fulfilled a function in the 19th-century endeavour to transform traditional farming into a professional sphere and a science. Gentlemen amateurs' efforts and observations in Scanian estate gardens at the end of the 18th century were replaced early in the following century by systematic and methodical attempts to achieve more efficient farming and to spread the knowledge on different levels. In scientific terminology, gardening tests were transformed into experiments and the experimental field was regarded as the outdoor laboratory of the science of agriculture. Experimental cultivation functioned as a model and representation of the programme for creating a model farm in care of the gardener and easy to overview by subordinates, students or visitors. A subresult of the study involves the examples of how the gardener, as the specialist on careful, elaborate gardening, may in the context of the model farm acquire a knowledge-communicating key position in relation to farming at large.

Early on in the propaganda for gardens emanating from the model farm as well as from the Academy of Agriculture and agricultural societies emerges the notion or pedagogical idea of the garden as a suitable way of educating the peasantry and its children, making them into competent and careful farmers while simultaneously awakening in them an interest in studies and inner cultivation. In the aftermath of the Enlightenment the general notion was that common success will rest on the dissemination of knowledge. This became important for the role of the garden in practical knowledge communication. Contemporary manuals in farming exemplify how the garden is referred to as a pedagogical link to farming. The importance of the garden as a pedagogical model is clearly illustrated by the concept of "kindergarten" introduced in the 1840s, about the same time as the

introduction of the compulsory Swedish elementary school, in whose terminology *barträdgård* ('nursery school') has remained a viable concept well into our days. The thesis demonstrates that the idea of the garden as a pedagogical model for children as well as for subordinate peasants is a conceptual part of rural garden history which may deepen the understanding of its role in a further landscape history perspective.

Within the physical framework of the model the garden occupied a position as a pedagogical tool with actual gardening looked upon as a suitable preparation for farming on a larger scale. Simultaneously, experimental cultivation worked as illustrative material for a detailed study in the garden of familiar or novel crops for those who paid a short or long visit to the model farm. In a physical sense part of the model was also distributed in the form of plants. Plant distribution and access to layout proposals and professional gardening advice at a small cost thus made every elemental school or tenant farm into a perfect model farm on a miniature scale for cultivation both in a concrete and a metaphorical sense.

An interesting aspect of the thesis study of model estate gardens is also that the narrative of their build-up and success forms a very distinct pattern: a raw piece of nature is brought by hard incessant work and knowledge to flourishing for others to imitate. At the centre of the narratives humans and human (garden) culture figure as a road towards self-improvement. This story of civilization captures the essence of the 19th-century belief in progress with the garden as a prominent part of the pattern.

Källor och litteratur

Arkiv

Alnarp
SLU Alnarp,
Förvaltningens arkiv

Alnarps bibliotek
Kart- och ritningssamlingen.
Örtengrenska biblioteket

Lund
Akademiska hus
Ritningsarkivet

Landsarkivet i Lund
Alnarpsinstitutets arkiv 1858-1862. (11269:01)
Alnarpsinstitutets arkiv 1862-. (11269:02)
Trolleholms godsarkiv [TGL]
Jordberga godsarkiv

Lunds universitetsbibliotek
Brevsamlingen
DelaGardieska arkivet

Trolleholm
Trolleholms godsarkiv [TGT]

Skara
Västergötlands läns museum
Nonnensamlingen

Stockholm
Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA)
Fotodokumentation Trolleholm

Kungliga biblioteket
Brevsamlingen
Rålamb's samling

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA)
Bibliotek och arkiv (ANH)

Nordiska museet
Herrgårdsinventeringen Trolleholm

Uppsala
Uppsala universitetsbibliotek
Brevsamlingen

Köpenhamn
Danmarks Kunstbibliotek.
Samlingen af Arkitekturtegninger
Ferdinand Meldahls tegninger

Det Biovidenskabelige Fakultetsbibliotek , Københavns Universitet, (KU)
[f.d. Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek]
Enskilda arkiv
Jens Peder Andersens arkiv.

Otryckta källor

- [Ahlklo] Klintborg, Åsa, *Trolleholm, pilotstudie inom projektet Trädgårdskonstens historiska källmaterial*, RAÄ, 1988.
- [Ahlklo] Klintborg, Åsa, *Trädgårdar till lust och nytta, Länsträdgårdsmästare Bengt Kjellssons verksamhet i Skåne 1876-1906*. 80-poängsuppsats i konstvetenskap, Lunds universitet 1992. Stencil.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, Setterby-Modéus, Åsa, *Krapperrups park och trädgård. Vårdplan*. Krapperrup 2007.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, *Krapperrups park och trädgård, vårdplan 2007*. Stencil.
- Ahrlund, Åsa, *Övedskloster: The Development of the 18th Century Landscape, M.A. in architecture 1994*. [A dissertation submitted for the degree of Master of Arts, University of York. Institute of Advanced Architectural Studies.]
- Katalog öfver framl. Direktör Edv. Nonnen å Degeberg efterlemnade boksamling*. Manuskript i Edvard Nonnens arkiv, Västergötlands museum, Skara.

- Lannér, Jan, *Träd, skog och trädgård i Rutger Mackleans enskifteslandskap*, utredningsuppdrag, Malmö kulturmiljö, Skåne län, Dnr 1667/2202-140, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU, 2002.
- Schnitter, Joachim, *Anguis in herba. Gartenkultur und die Veredlung der Welt. Das Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth (1825-1881)*, diss. 2009. Manuskript.

Personlig kommunikation

- Andersson, Lars G.B., Alnarp, samtal, löpande, rörande skogshistoriska begrepp.
- Johanson, Marie, Antikvarie, Bohusläns museum, Uddevalla, samtal, våren 2009.
- Olsson, Mats, fil dr, brev, hösten 2002.
- Widell, Pia, textilhistoriker, samtal, våren 2003.

Internet

- www.alnarpmuseum.se, 2011 12 12.
- www.eslov.se (Eslövs kommuns hemsida) våren 2003.
- www.aren.asso.fr/centredoc/livres/thouin_cours/thouin_cours.html, 2011 07 13.
- www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook.html : Harrison, William, "Descriptions of Britain and England", *Holinshed's Chronicles*, 1577, *Internet Modern History Sourcebook*,

Tryckta källor

- Adlersparre, Axel, "Något om skånska åkerbruket och åkerbruk i allmänhet", *Läsning i blandade ämnen*, 27-28/1799.
- [Ahlklo] Klintborg, Åsa, "Den skånska kyrkogårdsträdgården", *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland*, 1/1993. Lund
- Ahlklo, Åsa Klintborg, "Bengt Kjellsson (1848-1912)", *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, red. Torbjörn Andersson, Tove Jonstoj, Kjell Lundquist, Stockholm 2000.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, "Slottets allé och arrendatorns kastanj", *Skånska godsmiljöer*, Skånes hembygdsförbunds årsbok 2001, Lund 2001.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, "Trädgårdskulturens landskap på Trolleholms gods under sent 1800-tal", *Det gestaltade landskapet – den praktiska estetikens handlingar och avtryck i det agrara landskapet*, Rapport 03:8, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, Alnarp 2002.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, "Trädgård och park, till nytta och fågring", *Slotten och landskapet – skånska kulturmiljöer. [Krappertsymposiet 2000]*, red. Sten Åke Nilsson. Stockholm 2002.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, *Kronan på odlarens verk, Trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet*, diss. Rapport 03:2, Utg. Inst f landskapsplanering Alnarp, SLU, Alnarp 2003
- Ahlklo, Åsa Klintborg, "Trädgården som lantbrukets förebild i 1800-talets Skåne", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 48/2004, 2005.
- Ahlklo, Åsa Klintborg, "Med trädgården som förebild – Alnarp som läromönster för skånsk landskapsidentitet", *För en kritisk och konstruktiv kulturmiljöforskning*, Stockholm 2007.

- Ahlstrand, Jan Torsten, Eriksson, Torkel, *Arkitekturtermer lexikon över svenska, engelska, tyska och franska arkitektur- och stadsplanetermer: med engelskt, tyskt och franskt register*, Lund 1976
- Ahrland, Åsa, "Övedskloster – Lanthushållning och estetik i 1700-talets anda", *Lustgården* årg. 75/1995.
- Ahrland, Åsa, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, diss, Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Nr 2005:54, Alnarp 2005.
- Alnarp - en exposé. Festskrift utgiven i samband med återinvigningen av de nyrenoverade gårdsbyggnaderna*, red. Ingrid Ternrud, Alnarp 1996.
- Alnarps Landtbruksinstitut*, utgiven till det femtonde allmänna svenska lantbruksmötet i Malmö 1881.
- Ambrosoli, Mauro, *The wild and the sown. Botany and agriculture in Western Europe: 1350-1850*. Cambridge 1997.
- Anderson, Randall L. "Metaphors of the Book as Garden in the English Renaissance", *Yearbook of English Studies*, vol. 33, nr 1, 2003.
- Andersson, Lars M; Berggren, Lars; Zander, Ulf, "Bildens som källa", *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, red. Lars M. Andersson, Lars Berggren, Ulf Zander, Lund 2001
- Andersson, P. G., "Carl Gideon Wahlman – kartans bortglömde general", *Svaneholm årsskrift 1991*, Skurup 1993.
- Architectural theory, Vol. I, An Anthology from Vitruvius to 1870*. Ed. Harry Francis Mallgrave, Oxford 2006.
- Arndt, Ernst Moritz, *Resa genom Sverige år 1804*, Karlstad 1808.
- Arvidsson, Bengt, *Bed och arbeta i trädgården*, Lund 2009.
- Bennet, Kjell Christoph, *Åminnelsetal öfver Framledne Kammarherren Högvälborne Friherren Rutger Maklean, Hället uti Skurups Kyrka den 6 Junii 1816*, Lund 1816.
- Benocci, Carla, "Villa Doria Pamphili e il sistema di ville lungo Via Aurelia Antica.", *Roma il verde e la città*, ed. Casetti, Roberto, Fagiolo, Marcello, Rom, u.å.
- Berg, Gunhild, utg. C. A. *Ehrenswards brev*, I och II, Stockholm 1916-17.
- Berg, Gunhild, *Skrifter av Carl August Ehrensward*, I-III, Stockholm 1922-1925.
- Bergström, Carin, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720-1800; Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet*, diss. Kristianstad 1991.
- Bjurklint Rosenblad, Kajsa, *Scenografi för ett ståndsmässigt liv. Adels slottsbyggande i Skåne 1840-1900*, u å [Malmö 2005].
- Bremer, Fredrika, *Hemmen i den nya världen*, Stockholm 1853.
- Brontë, Anne, *Agnes Grey*, Ware 1998, [1847].
- Brontë, Anne, *The Tenant of Wildfell Hall*, London 1994 [1848].
- Brown, David, "Reassessing the influence of the aristocratic improver: the example of the fifth Duke of Bedford (1765-1802)", pp.182-95 *The Agricultural History Review* 1999, vol 47, part 2.
- Brüsch, Björn, "The Garden as a Laboratory. Nineteenth-Century Scientific Gardening" Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, 2006, *Preprint 318, Conference, The Shape of Experiment, Berlin, 2-5 June 2005*.

- Brüsch, Björn "Provisions made for Prosperity and Affluence: Karl Sigmund Franz Freiherr von Stein zum Altenstein and the Establishment of the Gärtnerlehranstalt in Prussia", *Centaurus*, vol 49, 2007.
- Bruun, Svend; Lange, Axel, *Danmarks havebrug og gartneri til aar 1919*, Köbenhavn/ Kristiania 1920.
- Bucht, Eivor *Public Parks in Sweden 1860-1960. The planning and design discourse*, Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Agraria 56, diss. Alnarp 1997.
- Burke, Peter, *Annales-skolan – en introduktion*, Göteborg 1990.
- Burke, Peter, *Vad är kulturhistoria?* Stockholm/Stehag 2007.
- Burman, Carina, *Bremer. En biografi*. Stockholm (Uddevalla) 2002.
- Bussato, Marco, *Giardino di Agricoltura*, Venedig 1612.
- Byggnader och betydelser, en antologi om arkitektur*, reds. Britt-Inger Johansson, Christian Lovén, Stockholm 2000.
- Cairns, Malcolm, "To live in the new world: A. J. Downing and American Landscape Gardening, by Judith K. Major" Book review, *Landscape Journal*, 1997.
- Carl Bondes boksamling på Trolleholm och i Lund, februari 1883*, Lund 1883.
- Carlsson, Albert W., *Med mått mätt. Svenska och utländska mått genom tiderna*, Borås 1999 [1989].
- Christensen, Dan Ch. *Det moderne projekt, Teknik & Kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)-1850*, Köpenhamn 1996.
- Christensson, Jakob, *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*, diss, Stockholm 1996.
- Christensson, Jakob, *Vetenskapen i provinsen: om baronerna Gyllenstierna på Krapperup och amatörernas tidevarv*. Stockholm 1999.
- Christensson, Jakob, "Bibliotek och boklig bildning", *Slotten och landskapet – skånska kulturmiljöer*. [Krapperupssymposiet 2000], red. Sten Åke Nilsson, Stockholm 2002.
- Columella, *Tolv böcker om lantbruk*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 43, utg. KSLA, ANH, Stockholm 2009.
- Cronholm, Abraham, *Skånes politiska historia efter tryckta och otryckta källor, vol 2, från Roskildska freden till närvarande tid*. Lund 1851.
- Cunningham, Andrew, "The Culture of Gardens", *Cultures of Natural History*, red. N. Jardine; J. A. Secord; E. C. Spary, Cambridge 1996.
- Dahl, Carl G. "Bidrag till Alnarps Trädgårdars och Alnarps Trädgårdsskolas historia intill 1945", *Alnarps Trädgårdsmannaförbund 1920-1945*, Lund 1945.
- Dahlin, A. F., *Ordbok öfver svenska språket af A. F. Dahlin*, I-II, Stockholm 1850-1855.
- Dahm, Leonard, *Skolmästarkonst, Antydningar för lärare och inspektörer af O. E. L. Dahm*, Årsböcker i svensk undervisningshistoria, Årg. LXXVI 1996, vol 181, red. Stig G. Nordström, Uppsala 1995. [Kalmar 1846].
- Danahay, Martin A., *A Community of one, Masculine autobiography and autonomy in nineteenth-century Britain*, New York 1993.
- DelaGårdiska Archivet eller handlingar ur Grefl. DelaGårdiska Bibliotheket på Löberöd*, Tjugonde delen, utg. P. Wieselgren, Lund 1843.
- Det XV allmänna svenska landbruksmötet i Malmö. Alnarps landbruksinstitut*, Lund 1881.

- Det gestaltade landskapet – den praktiska estetikens handlingar och uttryck i det agrara landskapet*, Agrarhistoriska seminariets konferens, Alnarp 2001.
- Douglas, Lake, "To Improve the soil and the mind: Content and Context of Nineteenth-Century Agricultural Literature", *Landscape Journal*, 25:1, 2006, University of Wisconsin.
- Drayton, Richard, *Nature's Government. Science, Imperial Britain, and the 'Improvement' of the World*, London, 2000.
- Edenheim, Ralph, "Wanås historia", *Wanås konsten parken slottet*, Knislinge 1994.
- Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, diss., Stockholm 1996.
- Edling, Nils, *För modernäringens modernisering, Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidigare historia*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 29, red. Lars Ljunggren, utg. KSLA, Stockholm 2003.
- Eduard Nonnen på Degeberg: En föregångsman inom det svenska jordbruket*. Utg. Sällskapet Nonnens Vänner, Skara 2005.
- Ehrensward, Carl August, "Allmän landthushållning", u. å., i *Skrifter av Carl August Ehrensward*, utg. Gunhild Berg, Svenska författare utgivna av svenska vitterhetssamfundet, Stockholm, 1923.
- Ehrensward, Ulla, "Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek på Läckö.", *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*, red. Leif Jonsson, Sthlm 1999
- Ehrlich, Tracy L., *Landscape and Identity in Early Modern Rome. Villa Cultura at Frascati in the Borghese Era*. Diss. Cambridge, UK, 2002.
- Elovsson, Harald, "Bröderna Linnerhielm och Hirschfeld. Trädgårdskonst och natursvärmeri under slutet av 1700-talet", *Lychnos, Lärdomshistoriska samfundets årsbok, 1959*. Uppsala 1960.
- Eneroth, Olof, "Några tankar om hortikulturens närvarande karakter i Sverige och förhållande till jordbruket", *Svenska trädgårdsföreningens årsskrift* 1856.
- Eneroth, Olof, *Trädgårdsbok för allmogen*, Stockholm 1857.
- Eneroth, Olof, *Trädgårdsodling och naturförsköningskonst*, I - III, Stockholm 1857-1863.
- Eneroth, Olof & Richardt, Fredrik, *Herregårdar uti Södermanland*, Södermanland 1869.
- Eriksson, Gunnar, *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*, Malmö 1983.
- Eriksson, Johan, *Kondottärfurstarnas visuella retorik : Leonello d'Este, Sigismondo Malatesta, Alessandro Sforza, Federico da Montefeltro*, diss. Stockholm 2002.
- Ex Bibliotheca Trolleholmiae*, I-IV, Lund 1896-1911.
- Falkman, Ludvig B, *Minnen från Malmö*, red. Berggren, B., Ersgård, H., Modéer, K. Å., utg. Malmö Fornminnesförening, Malmö 1986.
- Farin, André, *Wilhelm Malte zu Putbus und seine Residenz*. Zum 215 Geburtstag, Garzer Museumsrede 21, Putbus/Garz 1998.
- Fernlund, Siegrun, *Ett herranom värdigt tempel*, Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812-1912, diss, Lund 1982.
- Fernlund, Siegrun, "Ferdinand Meldahl", *Arkitektutritningar i skånska godsarkiv*, Lund 1987.
- Fernlund, Siegrun, "Aristokratens landskap - mark, park och trädgård i 1800-talets skånska godsmiljö." *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 31-32, 1996.
- Fernqvist, Ingevald, "Alnarp – vår plats på jorden", *Alnarp – en exposé*, Alnarp 1996.

- Fleischer, Elias, *Forsög til en Dansk Haugebog*, Köbenhavn 1782.
- Fleischer, Elias, *Trädgårdsbok*, 2:a uppl, Lund 1797.
- Floryan, Margrete, "Hortus Moralis: C. C. L. Hirschfeld and other eighteenth-century actors in the Danish-German Borderland", *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes* Vol. 29, No 4, 2009.
- Friberg, Per, "Alnarp – i våra hjärtan – och i tiden...", *Alnarp – en exposé*, Alnarp 1996.
- Frängsmyr, Carl, *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*, diss. Uddevalla 2000.
- Frängsmyr, Tore, *Gubben som gräver*, Stockholm 1989.
- Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del I 1000-1809, Del II, 1809-2000*, Stockholm, 2000.
- Förteckning öfver Framledne Kammarherre Rutger Mackleans på Svanholm efterlämnade Boksamling*, Lund 1816.
- Gadd, Carl-Johan, "Jordbruksomvandlingen på 1700- och 1800-talen", *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*, Lidköping 1996.
- Gadd, Carl-Johan, "Storjordbruken och den första varaktiga lantbruksundervisningen i Sverige: Edvard Nonnens Degeberg", *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*, Lidköping 1996.
- Gadd, Carl-Johan, "Jordbrukets binärningar", *Agrarhistoria*, red. Bengt M. P. Larsson, Mats Morell, Janken Myrdal, Borås 1999 [1997].
- Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700-1870*, Det svenska jordbrukets historia, del III, red. J. Myrdal, Borås 2000.
- Germundsson, Tomas, "Mackleans bokhylla", *Geografi i Lund. Essäer tillägnade Gunnar Tömqvist*, Lund 1999.
- Germundsson, Tomas, "Skiftesreformerna", *Slotten och landskapet. Skånska kulturmiljöer*, red. Sten Åke Nilsson, Stockholm 2002.
- Germundsson, Tomas, Lewan, Nils, "Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i geografiskt perspektiv", *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, 1/2003.
- Gillberg, Johan Lorenz, *Beskrifning öfver Malmö Hus Lähn*, Lund 1765.
- Gröning, Gert, "The idea of land embellishment. As exemplified in the Monatsblatt für Verbesserung des Landbauwesens und für zweckmässige Verschönerung des baierischen Landes (Monthly for improvement of rural architecture and appropriate embellishment of the state of Bavaria) from 1821 to 1829." *Journal of Garden History*, Vol. 3, 1992.
- Gunnarsson, Allan, *Fruktråden och paradiset*, Stad & land nr 105, 1992, diss., Alnarp 1992.
- Gunnarsson, Allan, "Parken och tiden", *Alnarp – en exposé*, Alnarp 1996.
- Gunneriusson, Håkan, "Introduktion", *Sociala nätverk och fält*, Opuscula Historica Upsaliensia 28, Uppsala 2002.
- Gustafsson, Pär, "500 års trädgårdshistoria", *Wanås konsten parken slottet*, Knislinge 1994.
- Gyllene äpplen, svensk idéhistorisk läsebok, red. Gunnar Broberg, Stockholm 1991.
- Hall, B. Rud. "Eneroths pedagogik", *Årsböcker i svensk undervisningshistoria, VIII*, Lund 1928.
- Hall, B. Rud. "Eneroths pedagogiska tankemiljö", *Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 42-43*, Årg. XIV, Lund 1934.
- Hansen, Hanne, *Trädgård - en angelägen fråga, Carl Adam von Nolcken, Jordberga gods och trädgårdskulturens främjande i Skåne 1834-1857*, Alnarp 2006.

- Harrison, William, "Descriptions of Britain and England", *Holinshed's Chronicles*, 1577, *Internet Modern History Sourcebook*, www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook06.asp, 20120112
- Harwood, Edward; Williamson, Tom; Leslie, Michael; Hunt, John Dixon, "Whither Garden History?", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, vol. 27, nr. 2, 2007.
- Hasselberg, Ylva; Müller, Leos; Stenlås, Niklas, *Sociala nätverk och fält*, Opuscula Historica Upsaliensia 28, Uppsala 2002.
- Hayden, Dolores, *Seven American Utopias: The Architecture of Communitarian Socialism, 1790-1975*, Cambridge, Mass./ London 1976.
- Hays, David L., "Lesson plans: Pierre Panseron and the pedagogy of garden design in late eighteenth-century France", *Studies in the history of Gardens and designed landscapes*, 2006.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922.
- Hellström, Maria, *Steal this place. The Aesthetics of Tactical Formlessness and "The Free Town of Christiania"*, diss. Alnarp 2006.
- Hirschfeld, Cristian Cay Lorenz, *Das Landleben*, Leipzig, 1767.
- Hirschfeld, Cristian Cay Lorenz, *Theorie der Gartenkunst*, Leipzig 1775.
- Hirschfeld, Cristian Cay Lorenz, *Gartenkalender*, Leipzig, 1785.
- Hirschfeld, Cristian Cay Lorenz, *Theorie der Gartenkunst*, Vol I-V, Leipzig 1779-1785.
- Holmström, Leonard, "Jordbruksundervisningen i Skåne", *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, red. Emil Sommarin, Lund 1918.
- Hush. Sällsk. Handl.* 5 häft. Karlstad 1810.
- Hunt, John Dixon, "Approaches (New and Old) to Garden History", *Perspectives on Garden History*, Michel Conan (ed.), *Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture XXI*, Dumbarton Oaks 1999.
- Hunt, John Dixon, *Greater Perfections. The Practice of Garden Theory*, London 2000.
- Hüttig, Oswin Bernhard, *Berättelse om en resa uti Tyskland, Frankrike och Belgien*, Lund 1864.
- Hüttig, Oswin Bernhard, *Geschichte des Gartenbau*, Berlin 1879.
- Iwenstam, Robert, "Nedslag bland böckerna på Svaneholm", *Svaneholm Årsskrift* 1996, Skurup 2000.
- Jakobsson, Anna, *Experiencing Landscape while Walking. On the Interplay between Garden Design, Sensory Experience and Medical Spa Philosophy at Ronneby Spa*, diss. Alnarp 2009.
- Johnson, Göran, "Svaneholms park och trädgårdar – nu, förr och i framtiden", *Svaneholms årsskrift 1989*, Skurup 1990.
- Johnson, Göran, "Parken och landskapet vid Svaneholms slott", *Svaneholm Årsskrift 1990*, Skurup 1991.
- Johannisson, Karin, *Nostalgia : en känslas historia*, Stockholm 2001.
- Johannisson Karin, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, Stockholm 2009.
- Juhlin-Dannfelt, H, *Lantmannens uppslagsbok*, Stockholm 1923.
- Juhlin-Dannfelt, H, "Albrecht Thaer, en banbrytare för det rationella lantbruket", *Landbruksakademiens handlingar och tidskrift*, 1928, Stockholm 1928.
- Juhlin-Dannfeldt, H., *Lantbrukets historia*, Stockholm 1925.
- Jörlin, Engelbert, *Flora macelli hortensis. Svenska köks- och krydde-gården*, Lund 1784.

- Karlsson, Börje, *Alnarpsparkens historia*, Stad & Land nr 51, Alnarp 1986.
- Kjellberg, Sven T., *Slott och herresäten i Sverige, Skåne I*, Malmö 1966.
- Kongl. Wermeländska Hushållnings Sällskapets Protokoller och Handlingar, År 1806 den 12 mars, publ. i *Hush. Sällsk. Handl.* 5 häft. Karlstad 1810.
- Kristenson, Hjärdis, *Vetenskapens byggnader under 1800-talet, Lund och Europa*, Diss., Lund 1990.
- Kristenson, Hjärdis, *Skollhuset. Idé och form*, Lund 2005.
- Kritz, Göran, "Alnarpsprofiler", *Alnarp – en exposé*, Malmö 1996.
- Kritz, Göran, "Jordbearbetning, sådd och skötsel av grödor", *Agrarhistoria*, red. Larsson, Bengt M.P., Morell, Mats, Myrdal, Janken, Stockholm 1997.
- Kunskapens trädgårdar: om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*, red. Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Karin Johannisson, Stockholm 1988.
- Kährström, Olof, *Från Pier Crescenti till Albrecht Thaer: om några märkvärdigheter i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens biblioteks boksamling*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 39, red. Lars Ljunggren, utg. KSLA, Stockholm 2007.
- Lange, Ulrich, *Experimentalfältet, Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816-1907*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 23, red. Lars Ljunggren, utg. KSLA, Stockholm 2000.
- Landgren, Lena, Österberg, Ida, *Monument och manuskript. Antikvetenskapens historia till 1800-talets mitt*, Lund 1996.
- Lannér, Jan, *Träd, skog och trädgård i Rutger Mackleans enskifteslandskap*, utredningsuppdrag, Malmö kulturmiljö, Skåne län, Dnr 1667/2202-140, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU, 2002.
- Lannér, Jan, *Träd, skog och trädgård i Rutger Mackleans enskifteslandskap*. Del av utredningen av enskifteslandskapet kring Skurup/Svaneholm Skurups kommun, Skåne län, på uppdrag av Malmö kulturmiljö, Dnr 1667/2002-140, Institutionen för landskapsplanering Alnarp [2002] rev. uppl. 2004.
- Lazarro, Claudia, *The Italian Renaissance Garden*, New Haven and London, 1990.
- Lind, Gustaf, *Stockholmsträdgårdar under gångna tider*, Stockholm 1941.
- Lindberg, Anna-Lena, *Konstpedagogikens dilemma*, diss, Lund 1988.
- Lindahl, Göran, "Storgodsens öde", *Storgods under 1800- och 1900-talen, Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 9/1985.
- Lindahl, Göran, "Den välordnade vardagen", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 31-32/1996.
- Lindholm, Gunilla, "Skolgården – vardagsmiljö och forskningsobjekt", *Alnarp – en exposé*, Malmö 1996.
- Linné, Carl von, *Carl Linnaeus skånska resa förrättad år 1749*, red. Carl-Otto von Sydow, Södertälje 1982.
- Lilius, Albert, *Pestalozzi, hans liv och gärning*, Stockholm 1929.
- Ljunggren, Gustaf & Richhardt, Fredrik, *Skånska Herregårdar*, Lund 1852-63.
- Ljungström, Lars, *Venngam*, Kungliga vitterhets- och historieakademiens annaler 2004, diss, Stockholm 2004.
- Lofsvold, Lauren Ann, "Trädgårdarna I den nya världen", *I lärdomens trädgård – festskrift till Louise Vinge*, red. C. Sjöblad, M. Sandquist, B. Sjöberg, J. Stenström, Lund 1996.

- Loosman, Arne, "Till lust och välbehag. Skoklosters slotts ägare och deras trädgårdsintressen.", *Tulpan, nejlika och ros. Blomstermotiv på Skokloster*, Skoklosterstudie nr 32, red. Elisabeth Westin Berg, Katrineholm 1999.
- Loudon, Jane Wells, *Practical instructions in Gardening for Ladies*, London 1840.
- Loudon, Jane, "A Short Account of the Life and Writings of John Claudius Loudon", Loudon, J. C. *Self-Instruction for young Gardeners, Foresters, Bailiffs, Land-Stewards and Farmers*, London 1845.
- Loudon, John Claudius, *Encyclopaedia of Agriculture*, London 1827.
- Loudon, John Claudius, *Encyclopaedia of Gardening*, London 1834.
- Loudon, J. C. *Self-Instruction for young Gardeners, Foresters, Bailiffs, Land-Stewards and Farmers*, London 1845.
- Lundquist, Kjell, "Bondens trädgård – en funktion av många nyttiga och några sköna växter." *Bondens självbild och natursyn*, red. Bo Larsson, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 6, Nordiska museet, Stockholm 1994.
- Lundquist, Kjell, "Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd", *Nordisk arkitekturforskning*, Vol 10, 1997, s. 39-58.
- Lundström, Anders, *Handbok i landthushållningen, såsom åkerbruk, ängsodling och boskaps-skötsel*, Stockholm 1842.
- Läckö. *Landskapet, borgen, slottet*, red. Leif Jonsson, Sthlm 1999.
- Macklean, Rutger, *Grundsatser rörande åkerbruk och boskapskötsel*, Östersund 1849.
- Macklean, Rutger, *Lärobok i lantbruket för Skurups socken*, utg. Johan Rabbén, Lund 1844, faksimil, utg. Sockerbolaget, Arlov 1985.
- Major, Judith, *To live in the new world, A. J. Downing and American Landscape Gardening*, MIT, 1997.
- Malmöhus läns Hushållningssällskaps Quartalskrift 1876.
- Markanvändningen i Sverige, Statistiska centralbyrån, Stockholm 1993 [1983].
- Meinke, Hans-Joachim & Gebler, Christoph, *Der Park zu Putbus*, Putbus 1991.
- Melchert, Daniel, "Tre nya mejerier", *Arkitektur i Alnarp*, red. Gustavsson, Ingrid, Neldestam, Anette, u.o. 1999.
- Millech, Knud, *Danske arkitekturströmningar 1850-1950*, red. Kay Fisker, Köpenhamn 1977 [1951].
- Miller, Philipp, *Allgemeines Gärtnerlexikon*. Nurnberg 1769-1776.
- Mirabeau, Victor Riquetti, marquis de, *L'ami des hommes, ou traité de la population*, Avignon 1756.
- Mitchell, Don, *Cultural Geography. A Critical Introduction*, Malden, Mass. 2000.
- Moberg, Margareta, "Trädgårdsskötsel", del X:3, *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, red Sommarin, E., Lund 1933.
- Moberg, Margareta, "Plantageverket", i *Trädgårdsodlingen i Sverige, hyllningskrift tillägnad Carl G. Dahl på sextioårsdagen den 17 juni 1935*, red. Nils Sonesson, Stockholm 1935.
- Morell, Mats, *Jordbruket i industrisamhället 1870-1945, Det svenska jordbrukets historia*, del IV, red. J. Myrdal, Borås 2001.

- Morell, Mats, "Jordbruket och livet på landet", *Signums svenska kulturhistoria. Karljohantiden*, Lund 2008.
- Morgan, Joan; Richards, Alison, *A Paradise out of a Common Field. The Pleasures and Plenty of The Victorian Garden*, London 1990.
- Müller, Daniel, *Theoretisk-praktisk anvisning att anlägga och underhålla trädgårdar, jemte en tabellarisk sammanställning af park- och fruktträd, buskar och blomsterörter, samt anteckningar om dessas höjd, varaktighet, utseende, blomningstid, den jordmån och det läge de fordra m.m.*, Stockholm 1848.
- Müller, Daniel, "Trädgårdsskötselns inflytande på åkerbruket", Stockholm 1856, (särtryck ur *Svenska trädgårdsföreningens tidskrift* 1856)
- Murdoch, J, "Putting discourse in its place: planning, sustainability and the urban capacity study", *Area* 36/1, 2004.
- Mårald, Erland, *I mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturkemins framväxt på Lantbruksakademins Experimentalfält 1850-1907*. Diss. Stockholm 1998.
- Mårtelius, Johan, *Göra arkitekturen historisk. Om 1800-talets arkitekturtänkande och I G Clasons Nordiska museum*, Stockholm 1987.
- Mårtensson, Eric, "Rutger Macklean 1742-1816", *Lärobok i lantbruket för Skurups socken af Rutger Macklean*, Lund 1844/1845, faksimil, utg. Sockerbolaget, Arlöv 1985.
- Mårtensson, Eric, "Rutger Macklean – Om den stora jordrevolutionen och den nya skolan." *Svanholm, Årsskrift 1997*, Utg. Vemmenhögs härads fornminnes- och hembygdsförening. Skurup 1998.
- Möller, Jens, *Godsen och den agrara revolutionen*, diss. Lund 1989.
- Möller, Peter von, *Strödda utkast till skånska jordbrukets historia*, u. o. 1881.
- Nathorst, Hjalmar, *Det skottska plöjningssättet eller Anvisning till tegplöjning och drilluppläggning. Efter de bästa utl. Skr. Utg.*, Stockholm 1846.
- Nathorst, Hjalmar, *Några ord om vilkoren för svenska jordbrukets utveckling*, Stockholm 1858.
- Nathorst, Hjalmar, *Iakttagelser under en resa i Tyskland år 1861*. Berättelse inlemnad till Kongl. Landtbruks-Akademien, Lund, 1861.
- Nathorst, J. Th. *Reflexioner öfwer inrättandet af ett svenskt landbruksinstitut*, Stockholm 1829.
- Nibelius, W.F., *En ny och sanfärdig historia om Jesper Hansson, som genom tidens rätta användande blef sedan han blifwit afivand från tiggarestafven en hederlig och förmögen bonde. Til nytta och tidsfördrif sammanskrifwen, uti fri öfversättning af W. : Fr. Nibelius*, Lund 1793.
- Nibelius, W.F., *Jesper Hanssons barn. En i synnerhet till allmogens upplysning författad historia om bästa och förmånligaste bruk af enskiftes lotter*, Lund 1809.
- Nilsson, Sten Åke, *Universitetshuset*, Lund 1982.
- Nilsson, Sten Åke, *Carl August Ehrens värds resa i Skåne*, Lund 1982.
- Nilsson, Sten Åke, "Det svenska 1700-talet", *Slotten och landskapet. Skånska kulturmiljöer*, red. Sten Åke Nilsson, Stockholm 2002.
- Nisbeth, Åke, "Två folkskrifter om trädgårdsodling", *Skånsk trädgård*, Skånes hembygdsförbunds årsbok 1981, Kristianstad 1982.
- Nolin, Catharina, *Till stadsbornas nytta och förlustande. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*, diss. Stockholm 1999.
- Nonnen, Edvard, *Prospect öfver Landtbruks-institutet på Degeberg*, Stockholm 1835.

- Nordisk familjebok, 1892.
- Nordisk illustreret havebruksleksikon, Köpenhamn 1936-38.
- Norrby, Göran, *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, diss., Uppsala 2005.
- Nyström, Per, "En dag på Svaneholm", *Ord och Bild*, häfte nr 12, 1942.
- Nyström, Per, "Maclean", *Historieskrivningens dilemma och andra studier av Per Nyström*, red. Tomas Forser, Stockholm 1974.
- Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, diss. Stockholm 1993.
- Olwig, Kenneth. *Landscape, Nature and the Body Politic: From Britain's Renaissance to America's New World*, Madison 2002.
- Osterman, Stig, *100 år av samverkan. Minnesbok om Lantmännen – vår äldsta fria lantbrukskooperation*, Stockholm 1982.
- Paludan, Holger, "Rosenborg Kongelige driverihave og gartnerlæreanstalt", *Fra Kvangård til Humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab*, nr 2, 1972, s. 11-28.
- Parshall, Linda, B., "Introduction", *Theory of Garden art - C.C.L. Hirschfeld, edited and translated by Linda B. Parshall*, Philadelphia, Penn., 2001
- Paulsson, Gregor, *Svensk stad*, del I och II, Lund 1979, (1950-53).
- Peter Joseph Lenné. *Katalog der Zeichnungen*, reds. Harri Günther & Sibylle Harksen, Tübingen/Berlin 1993.
- Peter Lawson & Son's List. No. 1.-Agricultural Seeds, March 1861. Edinburgh 1861.
- Pfennig, Angela, *Die Welt ein grosser Garten. Der Königlich-Preussische Hofgartendirektor Ferdinand Jühlke (1815-1893)*, Katalog zur gleichnamigen Sonderausstellung (28. Juni – 6. Oktober 2002) im Vineta-Museum Barth, Berlin 2002.
- Pizzoni, Filippo, *The Garden. A History in Landscape and Art*, 1999, [1997].
- Pulkenat, Stefan, *Parklandschaft Basedow*, Berlin 1997.
- Puppi, Lionello, "Nature and Artifice in the Sixteenth-Century Italian Garden" *The History of Garden Design. The Western Tradition from the Renaissance to the Present Day*, eds, Monique Mosser, Georges Teyssot, London 1991, s. 47-58.
- Qviström, Mattias, "Enskiftets vägar", *Ale, historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, 1/2002, Lund 2002.
- Qviström, Mattias, *Vägar till landskapet*, diss. Alnarp 2004.
- Rabbén, Johan, "Utgifwarens förord" samt fortlöpande kommentarer, i Rutger Macklean, *Lärobok i Landtbruket för Skurups socken*, Lund 1844. (Även i faksimil 1985, utg. Erik Mårtensson, u.o.)
- Rome d'Ardène, Jean-Paul de, *L'année champêtre*, Lausanne 1770.
- Royal Agricultural College, Cirencester, Cirencester, u. å. [1858].
- Rydå, Karl, "Nonnen och Degeberg", *Boken och plogen. Lantbrukets skolor under 150 år*, Stockholm 1981.
- Santillo Frizell, Barbro, *Pastorala landskap: myt och verklighet*, Stockholm 2006.
- Sayre, Laura B., "Locating the Georgic: From the Ferme ornée to the Model Farm", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Vol.22, Number 3, 2002.
- Schnitter, Joachim, *Anguis in herba. Gartenpädagogik und Weltveredlung im Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth*, diss. Hamburg 2011.

- von Schwerin, Hans Hugold, *Skånska Herrgårdar efter roskildefreden*, Lund 1932.
- von Schwerin, Hans Hugold, *Skånska herrgårdar under svensk tid*, Malmö 1934.
- Siemers, Carl Ludvig, *Trädgårdsskötsel i ekonomiskt afseende. Bearbetad för Skollärareseminarier*, Örebro 1844.
- Simo, Melanie Louise, *Loudon and the Landscape. From Country Seat to Metropolis, 1783-1843*, New Haven and London, 1988
- Sirén, Oswald, "Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet", *Lychnos: Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1948-1949*, Uppsala 1950.
- Skånska Trädgårdsföreningens Tidskrift 1877-84*, Lund 1877-84. [SkTT]
- Slotten och landskapet, Skånska kulturmiljöer*, red. Sten Åke Nilsson, Värnamo 2002.
- Sociala nätverk och fält*, *Opuscula Historica Upsaliensia* 28, red. Håkan Gunneriusson, Uppsala 2002.
- Sorvig, Kim, "Nature/Culture/Words/Landscapes", *Landscape Journal* Årg 21, Vol II, 2002
- Spary, E. C., *Utopia's Garden. French Natural History from Old Regime to Revolution*, Chicago, 2000.
- Sprinchorn, Carl, "Malmöhus läns hushållningssällskaps historia", *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, XI, Emil Sommarin (red), Lund 1922.
- Späth-Buch 1720-1920. Geschichte und Erzeugnisse der Späth'schen Baumschule*. Berlin 1920.
- Stavenow, Åke, *Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria*, diss, Uppsala 1927.
- Stemann, Helga, *F. Meldahl og hans venner*, Vol 1-6, Köpenhamn 1926-1932.
- Stewart, Margaret C. H., "The metaphysics of place in the Scottish Historical Landscape: Patriotic and Vergilian Themes, c.1700 to the early nineteenth century", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Vol.22, Number 3, 2002.
- Stiernsvärd, Carl Georg, *Engeltofta förr och nu*, Lund 1819.
- Summer, Anne, *Borgerliga ambitioner och adliga ideal. Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900*, diss. Kristianstad 2004, s. 270-278.
- Svala, Catharina, *Lantbruksarkitekten Charles Emil Löfvenskiöld*, diss. Alnarp 1990.
- Swederus, "En trädgårdsbok för svenska adelsmän på 1600-talet.", *Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift* 1886.
- Sweeting, Adam, *Reading Houses and Building Books, Andrew Jackson Downing and the Architecture of Popular Antebellum Literature*, 1835-1855. Hanover, New England, 1996.
- Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm 1918-86. [SBL]
- Svensk uppslagsbok*, band 29, Stockholm 1855.
- Svensson, Henrik, *Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsattas geografi. Husmän, bönder och gods på den skånska landsbygden under 1800-talets första hälft*, diss. Lund 2005.
- Svensson, Nils-Lennart, "Johan Rabbén (1781-1865)", *Svaneholms årsskrift 1989*, Skurup 1990.
- Svensson, Nils-Lennart, "Från ett besök på Svaneholm 1804", *Svaneholm Årsskrift 1993*, Skurup 1994.
- Svenskt biografiskt handlexikon*, 1906.
- Thacker, Christopher, "Son of Candide", *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, Vol LVIII, Geneve 1967.

- Thaer, Albrecht Daniel, *Den rationella landthushållningens grundsatser / af A. Thaer*. Genom Kongl. Landtbruks akademiens försorg öfversatt och till trycket befordrad. Stockholm 1816-17.
- Thaer, Albrecht, *Grundsatser i den rationella landthushållningen*, 3:e uppl., utg. J. Theod. Bergelin, Stockholm 1861.
- Thersner, Ulrik, *Skånska utsigter. Fordna och närvarande Sverige*, Stockholm 1817-23.
- Thouin, André (1747-1824), *Cours de culture comprenant la grande et la petite culture des terres*, Paris 1845.
- Thykier, Claes, "Despot eller offer? Forsög på en personkaraktistik", *Tycho Brahe stjärnomas herre*, Landskrona 1996.
- Tidskrift för Landökonomie*, 1858. Dk.
- Tidskrift för byggnadskonst och ingenjörsvetenskap*, 1864.
- Troil, Samuel Gustaf von, *Minnen från en sjuttiotreårig lefnad*, Lund 1877.
- Trolle-Bonde, Carl, *Kjesäter, anteckningar ur familjearkivet och gårdshandlingarna*, Lund 1893.
- Trolle-Bonde, Carl, *Hesselby, arkivalier rörande egendomen och dess egare samt Bondegraven i Spånga kyrka*, Lund 1894.
- Trolle-Bonde, Carl, *Trolleholm förr och nu*, I-IV, Lund 1905-1907. (I-II, 1905, III, 1906, IV, 1907). (TFN)
- Trolle-Bonde, Gustaf, "När Vita huset var privatbostad", *Kulturen* 1982, Trelleborg 1982.
- Törje, Axel, *Gamla botaniska trädgården i Lund, Lunds botaniska trädgård 1690-1867*, Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. Bd 55. Nr 8. (Kungl. Fysiografiska sällskapets handlingar, n. f. Bd 70, Nr 8.) Lund 1959.
- Törje, Axel, *I den oförligenliga nyttans tjänst : Eric Gustaf Lidbeck och Skånska plantageverket*, Årsskrift / Gamla Lund 54 (1972), Lund 1973.
- Wade Martins, Susanna, *The English model farm. Building the agricultural ideal 1700-1914*, Macclesfield 2002.
- Waller, Sture, *Rutger Macklean och 1809-1810 års riksdag*, Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XXXIX, Lund 1953
- Wallerius, Johan Gottschalk, *Åkerbrukets Chemiska Grunder*, Stockholm 1778.
- Weibull, Carl Gustaf, "Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början", *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, red. Sommarin, E., Lund 1923.
- Weibull, Lauritz, "Sophie Brahe. Ett bidrag till den genealogiska forskningens historia i Danmark.", *Historisk tidskrift för Skåneland*, Lund 1904, bd 2, häfte 1-3.
- Venborg Pedersen, Mikkel, "Cultural Landscapes, Spatial Aspects of Power and Authority in the Duchy of Augustenborg", *Ethnologia Europaea* 31/2004.
- Vetenskapsakademiens handlingar för månaderna Octob. Novemb. och December 1739*. Stockholm 1741.
- Wikerstål, Erik, "Ombyggnaden av den gamla ladugården", *Alnarp – en exposé*, Alnarp 1996.
- Williams, Raymond, *Keywords - A Vocabulary of Culture and Society*, London 1976.
- Winberg, Hugo, *Landbruks- och mejeristöret vid Alnarp samt Alnarps egendom under tiden 1862-1912*, Göteborg 1913.
- Winther Jørgensen, Marianne; Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Malmö 2010.

- Wood, Jane, "A culture of Improvement: knowledge, aesthetic consciousness, and the conversazione", *Nineteenth century studies*, nr 20/2006.
- Zeeberg, Peter, "En muse finder sit hjem. Tycho Brahe set med hans egne øjne", *Tycho Brahe stjernornas herre*, Landskrona 1996.
- Österberg, Eva, *Vänskap – en lång historia*, Stockholm 2007.